
3 1761 08121474 4

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1900

GRÓF

ZRINYI MIKLÓS

1620—1664

IRTA

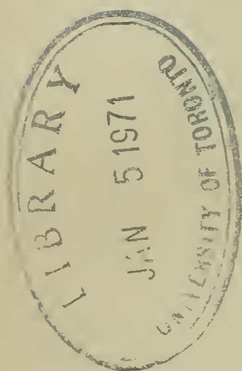
SZÉCHY KÁROLY

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1900

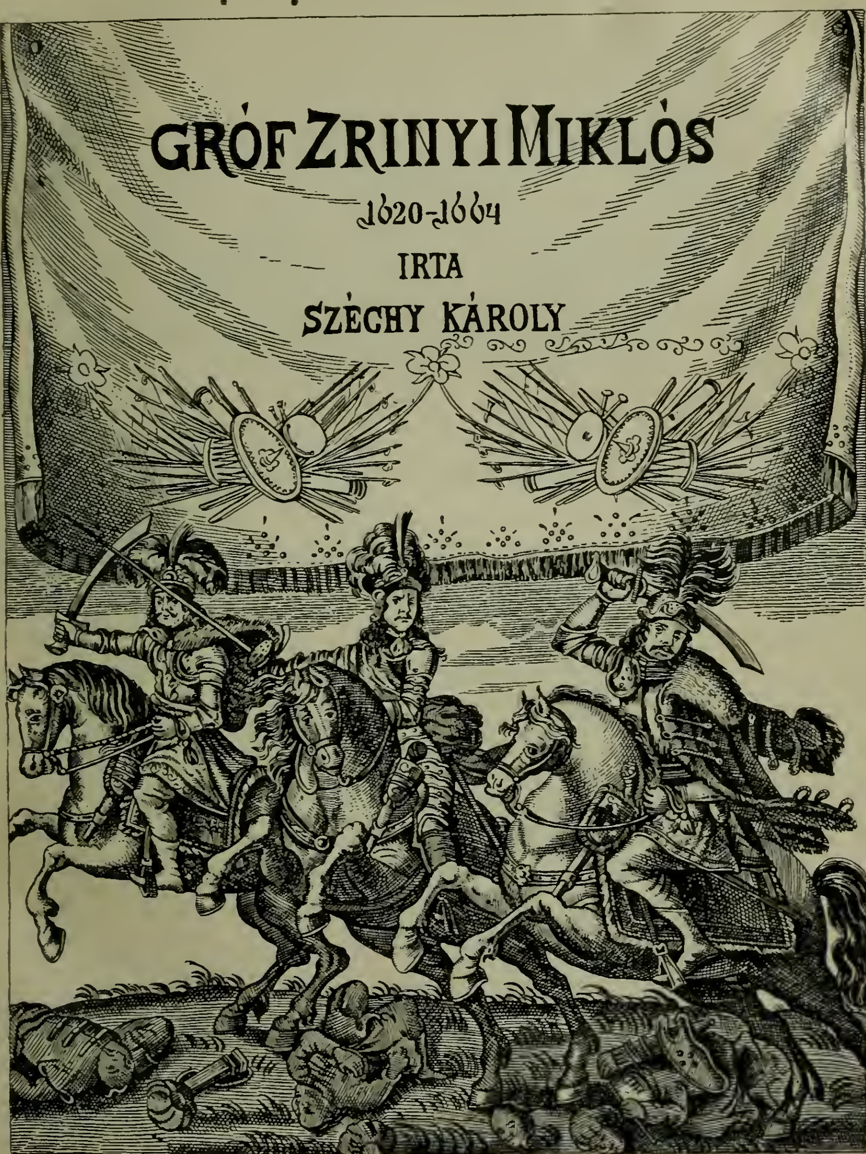

LIBRARY
JAN 5 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

GRÓF ZRINYI MIKLÓS.

Bouttats egykorú rézmetszete után.

(Egyetlen példánya gróf Apponyi Sándor gyűjteményében.)

(A Denkmal Serinischer Heldenthaten czímlapja után.)

I. CZÍMKÉP.

Nagy-Tábor, melyet I. Pál 1502-ben Gyürketinczczel Mátyás fiától, Corvin Jánostól kapott adományképen, Varasdmegye északi határán feküdt. A család tagjai a horvátországi közigazgatásban, a magyar és horvát végek oltalmazásában nem egyszer kiváltak, s már a Löbl János-Kristóf feleségének apjával, II. Péterrel, a nagyságosok rendjébe emelkedtek, tehát bárók lettek.[1] Ennek fia, *György*, az Anna nagybátyja, zágrábi olvasó kanonok és történetiró, a vitézkedő papok példájára ép oly jelesen forgatja a kardot, mint a mily élénk szerepet visz a közügyek intézésében, az országos üléseken, bizottságokban, éppen a Zrínyi Miklós bánsága alatt, ennek az oldalán. Tisztelettel és rajongással csüng rajta, mi a bánok emlékezetéről szóló könyvében ritka melegséggel nyilatkozik meg.[2] Lehet, hogy Zrínyi Miklós érdeklődését ő hivta fel a fiatal árvára, ki szépségével és müveltségével aztán felgyújtotta annak szivét. Nem volt ugyan feltűnő jelenség, nem hasonlithatott Eusebiához, mert később is «kis asszonykának» emlegetik;[3] de gyönge alkatával vonzó bájnak kellett egyesülnie, mert a hős csakhamar eljegyezte, s házassági szerződésében ismételve és nyomatékosan hangsúlyozza iránta való hajlamát.

A szerződést Bécs városában, 1652 tavaszán, aprilis 30-án, állítja ki a szerelmes vőlegény, tehát rögtön a gyász évének letelése után,[4] a menyasszonyával való megegyezés kifejezéseként, Péter öcscse jelenlétében és egyetértésével. Kijelenti benne, hogy összes gyermekeinek, a kik Isten kegyelméből születni fognak, valamint minden másnak, a kiket a dolog érdekelhet, terhével és lekötelezésével, a menyasszonya irányában való szeretetének kimutatása és családja méltó nagyrabecsülése végett, az egész *Uj-Udvar*

1 Nagy Iván: Magyarország családai, IX. k., 655—659. ll.
2 Ráttkay György: Memoria Regum et Banorum. Bécs, 1772. 212—247. ll
3 Bethlen Miklos: Önéletirása. Pest, 1858. I. k. 326. l
4 Keglevich Péter Naplója. Magyar Történelmi Tár, XIII. évf. Pest, 1867. 246. l.

(Widemann egykorú metszete után.)

3. BÁRÓ LÖBL JÁNOS KRISTÓF.

nevű nemesi birtokát, mely Zalamegyében, a Muraközön, a Mura folyónál esik, összes tartozékaival és hasznaival együtt jegyesének 25,000 magyar forint erejéig visszavonhatatlanúl és minden törvényes biztosítékkal beirja; és pedig oly föltétel alatt, hogy ha megtörténik, mikép ő előbb hal el, Löbl Mária-Zsófia akár új házasságra lép, akár nem, azt a birtokot összes tartozékaival és hasznaival a 25,000 frt kifizetéséig szabadon megtarthassa és jövedelmeit húzhassa; a maga korábbi elhalálozása esetében pedig az említett összeg erejéig róla szabadon rendelkezhessék; úgy hogy Új-Udvart sem tőle, sem örököseitől a pénz letételéig sem Zrínyi Miklós, sem maradékai semminemű szin és ürügy alatt el ne ragadhassák. Hasonlókép kijelenti benne, hogy ha menyasszonya atyai házából az ő házába bármi értéket hozott, az ő használatára és szükségletére, vagy az ő jószágainak beruházására fordított volna, vagy fordítani fog, mindazt Löbl Mária-Zsófia részére épen és érintetlenűl meghagyja, nyilván tartja, és a 25,000 forintba bele nem számítja. Minthogy pedig ennek a kötelezvénynek érvényéhez a Zrínyi Péter beleegyezése is szükséges, ez a maga és összes gyermekei nevében és megterhelésével a nevezett fiatal hölgy iránt való hajlandóságából minden pontozatát, egyenként és összesen, helyeseknek és jogi erejűeknek ismeri el, magára és maradékaira nézve visszavonhatatlanul és szentül megtartani igéri. A menyasszony viszont vőlegénye ily nagylelkü bőkezűségének és őszinte szeretetének megnyilatkozása következtében a maga őszinte szeretetét irányában szintén kijelenti, és számára 10,000 forintot ajánl és köt le olyanképen, hogy ha az életből uránál előbb és gyermektelenül költöznék el, azt a 10,000 forintot az ő atyai javaiból és házából magának levonhassa és róla szabadon rendelkezhessék.

S' mivel a menyegző napja már közvetlen közel, ennél fogva az idő már rövid arra, hogy ez a szerződés a hazai

jog kivánalmai szerint foganasítható legyen: Zrínyi Miklós és Péter grófok, valamint Löbl Mária-Zsófia bárónő megegyeztek, hogy mielőtt a vőlegény ünnepélyes lakodalommal menyasszonyát Bécsben atyai házából elviszi, a felséges király vagy nádor, vagy az ország valamely rendes birája vagy káptalanja előtt valóságos és minden törvényes kelléknek megfelelő bevallást teszen kölcsönös kötelezvényükről, annak föltételeiről és biztosításairól, miket megtartani visszavonhatatlanúl, szentül és örökre kötelezik magukat. A bevalló levelek törvényszerű kiállításáig pedig ezt a magánszerződésüket ép oly érvényesnek és hatályosnak tekintik, mint a milyenek a hivatalos kiadványok.*

Az írás minden kijelentésében megszólal a jegyesek kölcsönös szeretetének melegebb hangja; különösen a vőlegény bécsi tartózkodása, ritka bőkezűsége, az esküvővel való sietése nyilván elárulja, hogy mennyire hevesen lobogott új szenvedélye. De talán még világosabban mutatja, hogy a régi magyaros élet a menyecske Csáktornyába bevonulásával egyszerre megváltozott; a házi gazda egészen az asszony izléséhez, kívánságához és szokásához alkalmazkodott. A vár előbb, mint valami kis fejedelmi udvar, gyakran visszhangzott a hódoló, tisztelgő, szolgálattevő népségtől; fő és vitézlő rendek, kiket az úrnak személyisége, országos híre és dicsősége, hivatali méltósága, báni és vezéri állása vonzott bele, tisztviselők és katonák, kiket rendes foglalkozásuk és kötelességük hozott oda, sürögtek a termekben, folyosókon; és Zrínyi Miklós őket nyílt szívvel fogadta, a hagyományos vendégszeretettel látta; rendesen a nagy palotában teríttetett nekik, a hol maga is megjelent és köztük étkezett. Most az új menyecske ezzel a régi szokással szakított; a maga egyszerűbb erkölcsével és németes nevelésével szűkebb körre szorítkozott; azt akarta, hogy

* *Az Országos Levéltárban :* N. R. A. Fasciculus 319. Nro 28.

családi életük minél bensőbb és házi körük minél meghittebb legyen: Zrínyi tehát ettől fogva feleségével, két-három kedvesebb úrfival vagy olyan kedvesebb elsőrendű szolgájával és papjával, nyolcz személylyel a maga kis palotájában evett, — lévén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán. «A mit ebben az időben» beszéli Bethlen Miklós, «a magyarok nem is igen dicsértek, mint németes szokást, minthogy a magyar felesége holta után a német feleséggel kezdette volt és csak akkor ett a nagy palotán, a mikor sok úri fő és vitézlő rend vendége érkezett.»[1] A változtatás következtében a látogató, ha egészen el nem maradt is, bizonyára megfogyott Csáktornyában.

A visszavonulásnak ez édes, csöndes boldogságát egyelőre a háború nem zavarta meg. A béke még csak az imént, alig két évvel ezelőtt létesült, szinte egy emberöltőre, huszonharmadfél esztendőre, s az egyezkedő hatalmas császárok: III. Ferdinánd és IV. Mohamed, kölcsönösen megigérték, hogy annak biztosítására minden nyugtalanságot elnyomnak.[2] A bécsi kormány csakugyan, az igéret szerint, a végbeli vitézek minden mozgolódására gondosan ügyelt, a békeszegés látszatától is félénken tartózkodott; s a mikor híre kelt, hogy Zrínyi Miklós titkon a pogány ellenében a velenczéseket segítette, a bécsi hadi tanács a török bepanaszolására sietett őt kérdőre vonni, felvilágosításra szólítani;[3] s hősünknek ismételve tisztázkodnia kellett az alaptalan vád ellen.[4] De maga a vád a hadi tanácsnak elegendő okul szolgált, hogy Magyarország főkapitányaihoz: Batthyány Ádámhoz, Forgách Ádámhoz, Wesselényi Ferenczhez és Zrínyi Miklóshoz, mint a társországok bánjához, rendeletet bocsásson ki, mikép a Török-

1 Bethlen Miklós Önéletírása, I. k. 325—326. ll.

2 Szalay László: Magyarország történelme, V. k. 10. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*: 1652 márczius 13-káról. 305. k.

4 *Ugyanott:* 1653 június 5-ről. 307. k.

A ZRINYIEK CSÁKTORNYAI VÁRKASTÉLYA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

országba, helyesebben a török hódoltságba való beütéseket szüntessék meg.* A bécsi kormány ez intézkedései megakadályozták ugyan, hogy a mieink kalandra járjanak, támadjanak és foglaljanak; azt azonban nem akadályozhatták meg, hogy a török basák és bégek a falvakra le ne csapjanak a szegény népet fosztogatni és rabul elhurczolni. Hisz a fényes kapu messzi volt, s a hatalmas Mohamed

(Egykorú metszet után.)

4. IV. MOHAMED SZULTÁN.

gyermek létére szultáni szavának lekötéséről és megtöréséről alig tudott: a végbeli török parancsnokok kedvük szerint, szabadon garázdálkodtak és ragadoztak, mert a régi római tartományok kormányzóinak módjára tisztüket a hiúságuk, kényelmük és meggazdagodásuk kielégítésére használták föl; mire zavargásuk híre Konstantinápolyba elért, már a dicsőség színébe öltözött; s tettük mindég elnézésre

* *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1652 ápril 26-ikáról. 305. k.

és mentségre talált, mert a seregek hatalmaskodása a fényes kapu hatalmának terjesztésével járt: a hódoltság határa bővült. Ilyenkép szórványos rajtaütések, apró csatározások a béke idejében is folytak — csak nyilt háború nem volt, csak az ország nem harczolt; de a végek őrsége rend szerint fegyveres kézzel nyugodott. Így történt ez most is. A felvidéken Musztafa, a kit közönségesen Rabló bégnek neveztek,[1] a béke ellenére a nyitrai Zoborhegy tövében Ghimes aljának feldulására vonult; de vesztére, mert Forgách Ádám, érsekújvári főkapitány eleve gondoskodott kellő fogadásáról s Nagy-Vezekény falvánál a végbeli katonasággal eleibe szállt. Maga ugyan gróf Pálffy Miklóssal és Serényi Pállal a szekérsáncz mögé húzódott, de hadi népe vitézül küzdött és nyolczszáz törököt elejtett; míg belőle csak hetvenen maradtak a csatamezőn. A szerencsés diadalnak mégis nagy ára volt, *négy Esterházy*, valamennyi a leventeség virága: László, Ferencz, Tamás és Gáspár veszett el itt;[2] köztük a legjelesebb az első, a nagy nádor legöregebb sarja, költőnk fiatal barátja, kit egy megsemmisült énekében el is siratott.[3]

A Musztafa merszén a végbeli törökök, úgy látszik, a csapás ellenére vagy épen ennek visszavágására, vérszemet kaptak, s a következő szeptember havában az ország éjszakkeleti részén, Abaúj-megyében, Kassa környékét pusztították el; tömérdek foglyot szedtek, kikért harmadfélszázezer forint váltságdíjat csikartak ki;[4] még az öreg Rákóczy Györgyné jószágait sem kímélték, a regéczi uradalom falvait háborgatták, úgy hogy védelmük érdekében az erdélyi fejedelemnek kellett felszólalnia az egri basánál;[5] a délnyugati határon pedig, Vasmegyében, a Batthyány jószágait dúlták meg, jobbágyai

1 Bubics-Merényi: Herczeg Esterházy Pál nádor, 100. l.

2 *Ugyanott:* 101—102. ll.

3 Fabó András: Vitnyédi István levelei. I. k. Pest, 1871. 59. l.

4 Szalay László: Magyarország történelme. V. k. 11. l.

5 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Budapest, 1875. 449. l.

közül sokat elraboltak és magukkal hurczoltak.[1] Két falva szinte teljesen elpusztult, mert összes lakosai, kiket megtalálhattak: nemesek és nemtelenek, férfiak és asszonyok, öregek és gyermekek egyiránt áldozatul estek «az szép Schmidt uram által szerzett béke mellett.[2] Ezzel a veszedelem közvetlenül a Muraközhöz ért, s a mikor Zrínyi Miklós október 2-án a romlásról a hadi tanácsot tudósítja, egyszersmind jelenti, hogy most az ő szigetét fenyegetik.[3] A tanács kénytelen-kelletlenül a maga békés szándékának és intézkedéseinek sikertelenségére eszmél, a fegyveres ellenállás gondolatával megbarátkozik. Már három héttel előbb a szükség nyomása alatt 200 puskát küldetett a bánnak, most meg a válságos helyzet következtében sürgősen felszólítja a stíriai rendeket, hogy azt az 1000 forintot, melyet Zrínyi Miklós házasságára nászajándékul megajánltak, — hiszen annyiszor védelmezte meg a maga koczkáztatásával határaikat, nyugalmukat, életüket, — küldjék meg neki szigetének oltalmára a törökök fenyegető betörése ellen.[4] Ime, hősünk még nászajándékát is a közczélra fordítja, mert a mikor a saját birtokát védelmezi, honát oltalmazza. Készülődik és fegyverkezik: de a török betörése ez alkalommal elmarad, minden bizonynyal az ő éberségének és erejének hatása alatt. Sőt úgy látszik, hogy a fészkelődések országszerte megcsillapodtak; pedig a bécsi udvar már annyira belemelegedett a férfiasabb és határozottabb visszatorlás szándékába, hogy a következő tavasz végén egyenesen a hadi tanács biztatja az ország főkapitányait, mikép a budai basa ellen, ha fegyverre kelne, szedjék össze jól magukat;[5] de a dolog összeütközésre nem került. A pogány nyugodtan, legalább minden feltünőbb sérelem

1 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1652 október 2-áról. Vindica, 66/2. k.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 22. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban:* Vindica, 66/2. k.
4 *Ugyanott:* A rendelet ugyancsak 1652 október 2-ról szól. Vindica, 66/2. k.
5 *Ugyanott:* 1653 június 1-ről. 309. k.

elkövetése nélkül megült a hódoltság váraiban; minélfogva a király bizalma is megerősödött a békében s a maga híveit újra eltiltotta a támadástól és beütéstől.*

Zrínyi Miklós a béke kedvező kilátásának ez alkalommal annál őszintébben örvendhetett, mert a báni kormány gondjai és kötelességei foglalták el ismét huzamosabban. Két esztendő óta nem tartott országos ülést, előbb szivének gyásza, aztán új boldogsága miatt; a mi a közügyek erélyesebb rendezése után ebben a csöndes időben a köz- és magánérdekek koczkáztatása nélkül megeshetett: de újabban ismételve haladéktalanúl tanácskoznia és határoznia kellett a karokkal és rendekkel. Az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezése, a mint emlékezhetünk,** minden eddigi sürgetésnek ellenére meghiúsult. A varasdi vegyes bizottság tanácskozása a belső-ausztriai biztosok követelése miatt kárba veszett; az egyetemes bizottság összehívása pedig a bécsi kormány alattomos mesterkedése és örökös huza-vonája következtében elmaradt: ennélfogva ez izgága népségek a földes urak jogos tekintélyével és az ország törvényes hatalmával egyre merészebben és nyiltabban szállottak szembe. A maguk kivételes helyzetében, a gréczi hadi tanács különös pártfogásából azt kellett következtetniök, hogy a szent korona alá való katonai és polgári helyezésüket a király sem nem akarja, sem nem hagyja. Hiszen fölebbvalóik, előbb Galler János, aztán Trautmansdorff Zsigmond, maguk ösztönözték ellenszegülésüket, szították lázongásukat, egyenesen a stíriai kormány utasításából. Így Galler elhunyta után Stíria főkapitánya a gréczi hadi tanács nevében hathatósan felszólítja Trautmansdorffot, hogy biztassa fel az oláhokat, predauciusokat és szlávokat, kik hír szerint a horvát-szlavón rendeknek meghódolni készek, mikép régi szabadságaikat és kiváltságaikat meg-

* *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1653 október közepéről. 307. k.
** Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. Budapest. 1896. 269., 272., 291., 294. ll.

(Meyssens egykorú metszete után.)

5. GRÓF TRAUTMANSDORFF ZSIGMOND.

tarthatják, mindent kérhetnek és remélhetnek, csak folyamodjanak a királyhoz. A tartományi kormány folyamodásukat támogatni, sürgetni és biztosítani fogja; Trautmansdorff titkon értekezzék két-három vajdával, vagy maga menjen e végett Varasdra, vagy alattomban hivassa őket magához; s közölje velük, hogy határőrökül megmaradhatnak; a dolgokat általában úgy intézze, hogy a horvát-szlavón rendeknek semmi esetre se vessék alá magokat, hanem szabadságaikra és kiváltságaikra hivatkozzanak, a mivel különösen hasznos szolgálatot tesz a kormánynak.*

Aztán csodálkozhatunk-e, ha a társországok ily titkos utasítások és bujtogatások mellett e népségekkel nem boldogultak; ha a bekebelezésre vonatkozó törekvéseik és küzdelmeik teljes sikeretlenségéből maguk is arra a következtetésre jutottak, hogy a király áll a törvény végrehajtásának útjába. S már a zágrábi értekezlet, mely Petretich Péter püspök elnöklete alatt az egyetemes bizottság összeülésének reményében a választott biztosok számára az egész kérdésről utasítást készített, számol a lehetőséggel, hogy a felség a bekebelezést semmi módon sem engedi meg; s küldöttjeinek eleve megszabja, hogy micsoda kárpótlást kívánjanak az oláhokért, s micsoda követeléssel álljanak elő a predauciusok és szlávok viszonyának rendezésére nézve. Mert a bécsi kormány a földes urakat szenvedett veszteségeik fejében a törvények végrehajtása helyett szívesen elégítette volna ki pénzbeli váltsággal vagy területi cserével; csakhogy e népségek tovább is, a Rudolf és II. Ferdinánd kiváltság-levelei szellemében, határőrökül szolgáljanak és teljesen a gréczi hadi tanácstól függjenek. Sőt szivesen csatolta volna őket Horvát- és Tótországban laktuk ellenére Stíriához, hogy a magyar országgyűlések végzéseit, a király szentesítette végzéseit kijátszhassa. A zág-

* Lopasič Radoslav: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. xvi. k. Zágráb, 1885. 288—289. ll.

rábi értekezlet azonban minden ilyen megoldást a *szent korona* országainak épségére és sérthetetlenségére nézve károsnak itélt és eleve megtiltotta biztosainak, hogy ha a király az oláhok bekebelezésébe bele nem egyeznék, sőt kiváltságaikhoz mindenkép ragaszkodnék, s az általános bizottságban földeikért pénzbeli kárpótlást ajánlana, azt semmi szín alatt el ne fogadják, mert méltatlan volna, hogy az ország határait pénzen eladják.[1] Ha pedig a felség ama területek helyett, a hol az oláhok laknak, a földesuraknak Magyarországon más javakat igérne, melyek esetleg reá szállanak, a cserét hasonlókép el ne fogadják, mert egyfelől az ilyen mindég kétséges, másfelől a *szent korona tulajdon javait más javaiért* Stíria részére el nem idegeníthetik. Mert akkor még oly hazafias, oly rendületlen volt a horvát-szlavón karok és rendek ragaszkodása a szent koronához, országainak egységéhez, hogy horvát és magyar jószágok között nem ismertek különbséget; sőt az utasítás meghagyta a biztosoknak, kérjék inkább a királyt, hogy a mint az örökös tartományokat saját határaikban megtartja, s a mint Stíria határait Krajna és Karinthia határaival össze nem keveri, azonkép eme hűséges országát is a maga határai közt védelmezze meg, a mint koronázási hitlevelében esküvel fogadta,[2] hogy Magyarország és kapcsolt részeinek határait elidegeníteni nem fogja; sőt a lengyelekkel, sziléziaiakkal, morvákkal, ausztriaiakkal, a stíriaiakkal, karantánokkal és krajnaiakkal támadt határvillongásokat kiegyenlítendi, elintézendi s a határokat visszaszerzendi.[3] Vagy ha a felség az oláh területekért és pedig az egyháziakért Magyarországon más egyházi javakat akarna adni, mondja az utasítás, a biztosok el ne fogadják, nehogy ilyen

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae.* Az 1651 július 3-án tartott zágrábi gyűlés irományai közt ezen a czímen: De Valachis ulterior informatio. 96. l.

2 *De Valachis ulterior informatio.* (Acta et Articuli stb.) 96. l.

3 *Corpus Iuris Hungarici,* 1637. Conditiones Diplomatis. 12.

módon az oláh területek Stíriához jussanak és annak hatalma alatt maradjanak. Ha ellenben a felség és az örökös tartománybeli urak az oláh területekért stíriai birtokokat ajánlanak, a biztosok az ajánlatot beszéljék meg az országgal, az illető birtokok felől alapos tájékozást szerezve. Ha pedig a felség váltság fejében a földesuraknak bizonyos évi összeget igérne, melyet az oláhok nem magok fizetnének, hanem helyettük a magyar kamara fizetne, azt el ne fogadják, mert mind bajos és kétséges a kamarára az ilyen összegnek behajtása, mind helytelen volna, *hogy a szentkorona kincstára fizesse meg*, a mi hasznot az elidegenített jószágokból a stiriaiak húznak és élveznek; *s a magunkét a magunké helyett* nem járja elfogadni. Ha ellenben az örökös tartománybeli urak a magok styriai jövedelmeiből kínálnak az oláhokért valamely évi kárpótlást, azt jó föltételek és biztosítékok alatt, melyek között a katonai szolgálatok és tiszti állások váltakozása követelendő, el lehet fogadni, azzal a szoros kikötéssel, hogy ez az állapot csak a szerencsésebb idő beálltáig fog tartani;* de a predauciusok és szlávok bekebelezését még ebben az esetben is sürgessék.** S ha a felség vagy az örökös tartománybeli urak nehézséget támasztanának ebbeli kérésük ellen a miatt, hogy a predauciusok és szlávok őrhelyeinek, a miket eddig zsold nélkül láttak el, megszüntetésével a szomszédos tartományok terhe jelentékenyen növekednék, mert helyettük iratos katonát kellene tartani: ezt a nehézséget a biztosok igyekezzenek eloszlatni a kivitel alkalmas módjainak kifejtésével. Ilyen módok lennének pedig az utasítás szerint: hogy a megszünő őrhelyeket az oláhok vegyék át, úgyis minden nagyobb megterheltetés nélkül megtehetik, mert

* *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* Az 1651 július 3-ikán tartott zágrábi gyűlés irományai közt ezen a czímen: De Slavis et predauciis ulterior informatio. 97—98. ll.

** *De Slavis et predauciis ulterior informatio.* 99. l.

számuknál fogva az őrállás nyolcz-tíz hetenként kerülne csak reájok; s épen az ilyen szolgálatért nyerték kiváltságaikat; hogy a megszűnő őrhelyeken ezentúl az ország lakosai iratos katonaságot tartanának közadózásból; az ország és földesurak alá helyezendő predauciusoknak és szlávoknak bizonyos elöljárókat, századosokat, tizedeseket és zászlótartókat hagynak, hogy a török támadásai esetében az ország főkapitányaival egyetértve katonai szolgálatot teljesíthessenek; hogy ha a megoldásnak egyik módja sem volna lehetséges, akkor ajánlják a biztosok azt, hogy a predauciusok és szlávok a török ellen való védekezés tekintetében a kapitányok hatalma alatt maradjanak, minden egyéb dologban pedig a földesurak jogszolgáltatása alá tartozzanak; a mi még könnyebben valósítható meg, ha a tiszti állásokat akár felezve, akár felváltva belföldiek kapják és foglalják el.*

A zágrábi értekezlet ez utasítása világos bizonyságot teszen egyfelől a karok és rendek hazafias és törvényes magatartásáról, másfelől a bekebelezésbe vetett reményük és hitük csekély és ingatag voltáról. Készek megbékélni más megoldással; csak a szent korona épségének sérelmével, magyar javak cseréjével és a magyar kamara megterhelésével ne járjon: de a megoldásnak legkívánatosabb és legelfogadhatóbb módja, hogy az oláhok maguk fizessenek évi kártérítést, s legalább polgárilag földes uraik jogszolgáltatása alá tartozzanak, ütközött épen e marczona népségek szívós és fenyegető ellenszegülésébe. Mert szabadságaikat megszorította, szilaj szokásaikat türtőztette volna; pedig a százados török harczok viharában hevülő vérük a rend és fegyelem minden csillapításáról leszokott. Ime, most is Kőrösmegye északnyugati részében: Oszéken és Szent-Ilonán, Poganecz és Zibrinovecz, Ivanecz és Patocsecz falvaiban, a

* *De Slavis et predauciis ulterior informatio.* 99—100. ll.

hol az oláhok tömegesen székeltek, s az egész környéken, a merre csak beüthettek, féktelen erőszakossággal garázdálkodtak.* Nem volt előttük semmi szent, nem volt előttük semmi bizton: sem a személy, sem a tulajdon; loptak, raboltak, dúltak, foglaltak, az erdőket megszállották és irtották; vad természetükkel, úgy látszik, a vadon szállásához vonzódtak különösen. Egyszerre mozdultak meg, s egymás vakmerőségétől bátorodva haladtak tovább, a merre településük vonala nyúlt; s egyszerre az Alapiak, Draskovichok, Orehóczyak és szinte az összes körösi nemesek birtokai veszedelemben forogtak.** A Glogovnicza és Szonja mellékeiről aztán felcsaptak Varasdmegye délkeleti részébe a Bednjáig és lenyomultak Zágrábmegye északkeleti felébe, a Száva és Kulpa közére, a bresti és goriczai erdőket pusztították és a lakosokat fosztogatták; szóval a varasdi és károlyvárosi egész főkapitányságokban minden biztonság megingott. Csábításukkal és példájukkal a jobbágyokat magukhoz ragadták, s ezek vagy velük csatangoltak, vagy csapatokba gyülekezve külön szervezkedtek; mert az oláhok, predauciusok és szlávok annyi zavargásának és hatalmaskodásának láttára, a mikor minden jogot és törvényt szabadon és büntetlenül tiportak el, föl kellett bennük is ébredniök a nemtelen indulatoknak, a dologtalankodás és ragadozás szenvedélyeinek. Hiszen a szabadság vágya a földhöz kötött ember szívében is ott sajog, s a nyomorúság és míveletlenség az érzésnek csak a megnyilatkozása módját változtatja meg, de az érzést eredeti mivoltában meg nem másítja; s a mikor teljesedésére alkalom kinálkozik, elemi erővel megnő és követelésében a régi korlátozás nyügeit magáról lerázza. S mi természetesebb, mint hogy a ki örökké munkában fáradt és verejtékezett, örökké másnak szolgált és keresett — a maga egyszerű vagy inkább egy-

* *De Valachis ulterior informatio,* 99. l.

** *Ugyanaz,* 99. l.

ügyű értelmével mindenek előtt a munkától akar szabadulni és magának szerezni? A szabadságot dologtalanságon és ragadozáson kezdi, a mint épen a száva-kulpaközi parasztok kezdették. Előbb csak nyugtalankodtak, majd forrongtak, aztán egyszerre az egész Posavinában, a Száva alatt elterülő sikságon, megszakadt földesuraik iránt régi hűségük és engedelmességük; s a gróf Erdődy Imre novigrádi és a zágrábi káptalan sziszeki jobbágyai nyiltan fölkeltek,* kezükben fegyverrel megtagadták kötelességeiket.

Ime, a bécsi kormány kétszínű eljárása, mely egyfelől az oláhokat, predauciusokat és szlávokat kiváltságaikról egyre biztosította, másfelől a magyar országgyűléseket a törvények végrehajtásával folyvást hitegette, paraszt-lázadásra vezetett. Kétségtelenűl nem akarta, hanem mégis ő okozta; mert a rakonczátlan elemek pártolásából nem származhatik egyéb, mint erkölcsi romlás és társadalmi zavar.

Zrínyi Miklós a veszedelemnek hirére augusztus végén Zágrábba hívta össze a karokat és rendeket, hogy a jog- és vagyonbiztosságot helyreállítsa, a terjedező mozgalmat elfojtsa, mert könnyen emésztő tűzzé válhatott. Hiszen az ország katonái, a kulpai végbeli vitézek és a haramiák fizetésüket oly rendetlenűl kapták, hogy a kincstár azoknak erre az esztendőre, ezeknek még a múlt évre is több hónapi hátralékkal tartozott:** lelkesedésükre és önfeláldozásukra ennélfogva szükség esetében nem igen lehetett számítani. A gyűlés, hadi adót vetve ki, legelébb is az ő szolgálatuk biztosításáról és hátralékaik kiegyenlítéséről gondoskodott; majd az albánnak, Orehóczy Gáspárnak felhatalmazást és utasítást adott, hogy a tolvajokat, rablókat, útonállókat elfogathassa és megbüntethesse, mert a

* *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* 101—102., 112. ll.

** *Ugyanott.* 101. l.

lázongás nyomán a közönséges gonosztevők újra elszaporodtak. A bánt pedig a gyűlés megbizta, hogy a véghelyek erősítésére az ingyenes munkákat belátása szerint rendelje ki, s a királynak tegyen jelentést *Sturlicz* vára ügyében. Ez a Sturlicz a horvát végvonalon feküdt, de a határdúlások következtében elpusztult, s el kellett hagyni; a török elfoglalta, s a környék megsarczolásával a béke ellenére vára újraépítésébe fogott;[1] a mi ezt a végvonalat és Horvátországot állandóan fenyegeti vala, ha elkészülhet. Zrínyi Miklós sietett a felséget a bécsi hadi tanács révén értesíteni, azzal a kijelentéssel, hogy a munka megakadályozására készenlétbe helyezkedik.[2]

A gyűlés aztán gróf *Pálffy Pál* nádor szorgos megkeresésére Erdődy Imre jobbágyainak megintése végett kiküldötte Orehóczy Gáspár albánt és Gorup György varasdmegyei szolgabirót, hogy az ország nevében szólítsák fel őket, mikép földesuruknak ép annyi munkával, bérrel és engedelmességgel szolgáljanak, mint Erdődy Zsigmondnak szolgáltak. De a mozgalom már sokkal inkább elharapózott, semhogy a gyűlés föltehette volna, mikép az ilyen egyszerű megintésnek foganatja lesz; azért a maga kebeléből Erdődy Tamás gróf, Dianesievich Miklós prépost, Ráttkay György olvasó kanonok, Orehóczy Gáspár albán, Zakmárdy János itélőmester, Ruchich János alispán és Patachich Péter, a haramiák alkapitánya személyében békéltető bizottságot választott,[3] hogy Erdődy Imre és jobbágyai közt az egyességet közvetítse és megkönnyítse. A bizottság kiküldése és beavatkozása ellen, noha épen leginkább a gróf érdekében állt, Erdődy Imre a karok és rendek előtt ünnepélyesen tiltakozott, nehogy a földesúri igazságszolgáltatás ilyetén megkerüléséből a jövőre magá-

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae,* 103. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1653. október közepéről. 307. k.
3 *Acta et Articuli* stb. 102. l.

(Widemann 1651-iki metszete után.)

6. OREHÓCZY GÁSPÁR.

nak és családjának valami sérelme következzék.* Mert a rendi alkotmány korában a tiltakozások, óvások, fentartások és kikötések mindenféle szövedékével tatarozták és biztosították a nemesi jogok és kiváltságok koczkáztatott erősségeit; a minek mindig megvolt a maga elvi jelentősége, még ha gyakorlatilag merő alakiságnak látszott is, mint ebben az esetben, mikor a gróf a maga lázongó jobbágyait lecsöndesíteni és megfékezni nem birta. Fegyveresen, csapatostul jártak-keltek, zavarogtak azok a novigrádi uradalomban; a kiküldött bizottság békéltető szavára és feddő intésére sem hallgattak, bár az szolgálataik könnyítését és munkáik csökkentését megajánlta, az ajánlatot el nem fogadták; sőt előtte fenhéjázva, fenyegetőzve megesküdtek, hogy nemcsak nyugalomra nem térnek és fegyverüket le nem teszik, hanem más jobbágyokat is felbújtanak és magukkal ragadnak, s földesuraiknak minden eszközzel ellenállnak.** S csakugyan, hónapok múltak, az esztendő már végére ért, de még mindig fegyverben voltak, minden hatalom tekintélyével daczoltak, a szomszédos földesurak s az egész ország növekedő veszedelmére, Zrínyi Miklós ennélfogva karácsony után ujabb gyűlést tartott, mely egészen ennek a mozgalomnak leszerelésével foglalkozott. Sajnos, az egyetlen módot, mely egyszerre a baj gyökeres elfojtására vezetett és a bán határozott erélyének is leginkább megfelelt volna, a nyilt leverést egyelőre nem lehetett alkalmazni, mert a király a bécsi kormány sugalmazására és befolyására a lázongókat még most is kimélni kivánta, s a karok és rendek fölterjesztésére adott válaszában békés lecsillapításukat sürgette; noha már nemcsak gróf Erdődy Imrével szálltak szembe, a ki talán túlságos követelésével és rideg önkényével az elégedetlenségre okot szolgáltatott, de egyenesen az ország törvényé-

* *Acta et Articuli* stb. 103. l.

** *Ugyanott.* 103. l.

vel, melyet a kiküldöttek jóakaratával és tekintélyével egyetemben megvetettek és lábbal tapostak. Az oláhok, predauciusok és szlávok összes kiváltsága és szabadsága, melylyel ezek a jobbágyok magukat és eljárásukat mentegették, nem szolgálhatott fedezetül az állami és társadalmi rend felforgatására. A gyűlés mégis a királyi leirat értelmében a békés kiegyenlítést újra megkisérlette, s az előbbi bizottságot újra kiküldötte; de ez alkalommal a bán elnöklete alatt, hogy a maga és az ország nevében intse meg őket, mikép szolgálataik és munkáik teljesítésében a bizottság ajánlatához alkalmazkodjanak. Különben teljes leveretés és elpusztulás vár reájok. De abban a kétes, mégis betelhető reménységben, hogy ez az intés és fenyegetés használni fog, a gyűlés felhatalmazta Zrínyi Miklóst a bizottsággal, mikép a megtérő és engedelmeskedő jobbágyoknak teljes kegyelmet és feledést igérjen: s ezzel legyen vége minden nyugtalanságnak, zavargásnak, jogtalanságnak és hatalmaskodásnak. Gróf Erdődy Imre pedig az egész ország előtt biztosítsa azokat a jobbágyokat, hogy eddigi tettükért őket számadásra nem vonja és le nem tartóztatja; sőt a kiküldöttekkel megállapított engedményekben és föltételekben meghagyja, a mint meghagyni köteles. Ha mégis Erdődy Imre az ország e végzése ellenére az illető jobbágyok közül valakit elfogatna és megöletne, úgy bánjanak e miatt véle, mint közönséges gyilkossal és a kegyelem megsértőjével; idézzék a megyei szék elé és büntessék meg; ha pedig a bizottság megszabta engedményeket és föltételeket nem tartaná meg, a bán az ország nevében uradalmától foszsza meg, s azokat bocsássa közvetlen örökösének, vagy ha ez az átvételtől vonakodnék, közvetett örökösének kezére, minden törvényes eszközzel és biztosítékkal. Ha ellenben a jobbágyok az ilyen atyai intésre és kegyelemigérésre sem hagynának abba a lázadással és nem térnének vissza földesuraik hűsé-

gére, a megszabott engedmények és föltételek alatt szolgálataik és munkáik teljesítésére, akkor a bán ellenük hozzátartozóikkal egyetemben elfogó parancsot adjon ki, melyet az ország minden részében tétessen közzé, egyszersmind leveretésükre indítson hadat.*

A gyűlés bármily kemény végzéseket hozott egyfelől Erdődy Imre, másfelől lázongó jobbágyai ellen, hogy a békességet köztük helyreállítsa, s az elkeserült feleket annak megtartására kényszerítse: még sem igen bizott sem végzései hatásában, sem kiküldöttei sikerében. A felség óhajtása szerint megtette, a mi *szóval* megtehető volt; de ugyanakkor, a végső szükség esetére, a fegyveres erő szervezéséről is intézkedett. S nyilvánabban semmi sem mutatja, mint épen ez az intézkedés a maga részletezésével, hogy a karok és rendek a bánnal együtt milyen nyomasztónak és veszedelmesnek itélték a helyzetet. Nevezetesen elhatározták, hogy a békés kisérlet meghiusultával közfelkelést rendeljen és hirdessen, s abban ne csak a báni és országos katonák, a véghelyeken szükséges őrségeken kívül, hanem az országnagyok is csapataikkal, a mennyit csak kiállíthatnak, valamint a czímeres és egy-telkes nemesek és az egyházi birtokosok fejenként szolgáljanak, a bánnak és a királynak seregéhez csatlakozzanak. A had alkalmával az országbárók, a kik saját lobogójuk alatt jelennek meg, közvetlenűl a bánnak, a többi nemesek pedig a megyei zászlóaljakban az alispánnak kötelesek, mint kapitányoknak, engedelmeskedni. Aztán elhatározták, hogy a czímeres és egy-telkes nemeseket a fölkelésbeli részvételük ellenőrzése végett a szolgabirák járásonkint irják össze, névjegyzékeiket a bán az albánnal hitelesítse; majd kivetették, hogy a szabad királyi városok és kiváltságos helyek egyenként hány fegyverest tartoznak szolgáltatni: Varasd 100, Kőrös

* *Acta et Articuli* stb. 104—105. ll.

(Widemann 1650-iki metszete után.)

7. GRÓF ERDŐDY IMRE.

és Kaproncza 50—50, Zágráb ellenben csak 25 gyalogost, a kiváltságos helyek annyi kopjást, a mennyi adózó kapujok van, az egyházi birtokosok és módosabb plébánosok, valamint a vagyonosabb özvegyek minden egyes füst után egy lovast vagy gyalogost. Az elhagyatott özvegyeknek és szegényebb plébánosoknak pedig meghagyták, hogy imádkozzanak az ország javáért és a fölkelés sikeréért.[1]

A gyűlés ekképen Zrínyi Miklós kivánságára megszavazta a közfelkelést a lakosság minden osztályának bevonásával; külön kötelezte Erdődy Imre grófot, mivel a had indítását az ő szorongatása, az ő lázongó jobbágyai által megzavart nyugalomnak helyreállítása teszi vala szükségessé, hogy a fölszereléshez négy mázsa puskaporral és ugyanannyi golyóval, néhány ágyúval és a kellő szállító szekerekkel járuljon hozzá; a többi készletről aztán az ország fog gondoskodni. Sőt fölirt a királyhoz, hogy legfőbb gondviselő és jogszolgáltató hivatásánál fogva parancsolja meg a varasdi és károlyvárosi végek főkapitányainak, miképp szükség esetében a bán segítségére legyenek, ki a fölkelés idejét és helyét meg fogja határozni.[2] De a király még mindig a régi óhajtásához és kikötéséhez ragaszkodott, a mint Zrínyi márczius elején, a varasdi gyűlésen, a karoknak és rendeknek kénytelen volt jelenteni; még mindig a békés kiegyenlítést hangoztatta, s új bizottságot rendelt kiküldeni a jobbágyok lecsillapítására; csak abban az esetben, ha ezek a bizottság végzéseinek meghajolni, földesuraiknak magukat alávetni tovább is vonakodnak, engedte meg a fegyveres erő használását és a végbeli főkapitányok segítségét. A gyűlés mind a mellett a föltételes felhatalmazásra megkereste a gréczi hadi tanácsot, mely alatt ezek a főkapitányok közvetlenűl állottak, hogy bocsássa ki részükre a mozgósító rendeletet;[3] mert a múlt esztendő

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 106. l.

2 *Ugyanott*, 107. l.

3 *Ugyanott*, 108. l.

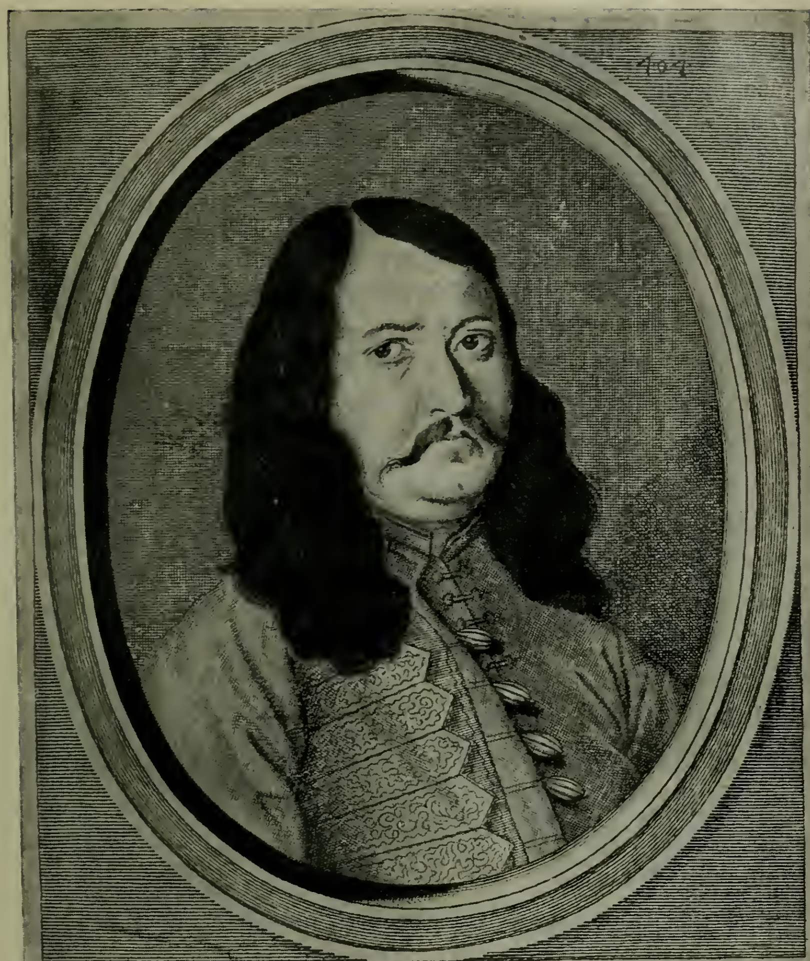
meddő tárgyalásainak tapasztalásából nagyon jól tudta, hogy minden békítés hiába való, csak szó és szó, mely eredmény nélkül hangzik el. A bizottságot ugyan a király leirata értelmében kiküldötte, de ez csak arra volt jó, hogy a tavaly történteket elülről kezdje. Gróf Erdődy Imre ehhez képest ismét ünnepélyesen tiltakozott a beavatkozás ellen, a mennyiben jogainak sérelmével járna; s előre is fentartotta magának, hogy az idő kedvezőbbre fordultával a bizottságtól a felséghez felebbezhessen; ő a maga lázongó jobbágyai ellen nem bizottságot, hanem a bántól és országtól katonai karhatalmat, s a végbeli főkapitányoktól fegyveres segítséget kér. S a gyűlés ismét elrendelte a közfelkelést még szigorúbb föltételek alatt, mint a deczemberi ülésben. Mert elhatározta, hogy az ország lakosai ne csak maguk fejenként jelenjenek meg a táborban, hanem azonfelül minden egyes füst után egy katonát, akár lovast, akár gyalogot, tartoznak jól fölszerelve kiállitani. S az általános kötelezettség alól még az oly nemeseket sem vette ki, a kik az ország rendes katonai szolgálatában éltek: hanem fizetésük fejében kimondotta reájuk, hogy maguk helyett más katonát fogadjanak és küldjenek a gyülekezés helyére. Ha pedig a birtokosok mulasztást követnének el, minden egyes lovas vagy gyalog elmaradásáért naponként tiz magyar forint büntetést fizessenek, mely a közszükség födözésére lesz fordítandó; ha meg az egy-telkes nemesek késlekednének, naponként fél magyar forint büntetéssel lakoljanak; míg a czímeres nemesek végleges elmaradásuk esetében nemességüket veszítsék. Az egy-telkes nemesek közül azonban azok, kiket az al-bán kirendel az ország irományainak védelmére, melyek a zágrábi káptalannál és az itélőmester házában vannak, fegyveresen Zágrábba kötelesek vonulni és ott fölváltva tizenöt napig őrködni.*

* *Acta et Articuli* stb. 109. l.

A gyűlés a közfelkelés szervezésében nem elégedett meg ez általános végzésekkel, hanem a siker biztosítása végett néhány különös utasítást is hozott. Nevezetesen a szegény parasztok terheinek könnyítésére elrendelte, hogy a birtokosok egy hónapi terméssel és eleséggel lássák el őket, s azt részükre a táborba vitessék; azonkívül fegyvert, puskaport és golyót tartsanak készen, s rögtön a bán első parancsára hozzája szállíttassák. Aztán Zágráb városának meghagyta, hogy az ország szekeres ágyúinak vonatásáról ez alkalommal ő gondoskodjék, minek következtében a köteles gyalogok kiállításától fölmentette. Mivel pedig a túrmezei nemesség épen a legfenyegetettebb vidéken lakott, hiszen Turmező is, mint a Posavina Zágráb megyében, a Száva alatt húzódik délnek, csakhogy ez a nyugoti, az a keleti oldalon, de egymással közvetlen szomszédságban: ezt a nemességet minden meglepetés és megrohanás ellen biztosítani kellett. A gyűlés azért intézkedett, hogy a fiatal Draskovich grófok, Miklós és János, az ország náluk levő ágyúit haladéktalanúl szolgáltassák vissza és bocsássák a túrmezei grófnak rendelkezésére, kinek a hathatósabb védekezés céljából szüksége van reájok.* Majd elhatározta, hogy levelileg felszólítja Erdődy Györgyöt, a varasdmegyei örökös főispánt, miként az országnak, főként pedig az ő családjának ebben az ügyében személyesen keljen fel, és felkelni tartozik.** Valóban, a vállalat kit érdekelhetett volna közelebbről, mint őt, hiszen testvére szorongatásával az ősi javak egy része forgott veszedelemben, mely később talán összes zágráb-, kőrös- és varasdmegyei birtokaikat elborítja?

Zrínyi Miklós ilyenképen erős kézzel megtett minden intézkedést az országos had felültetésére és a lázongás leverésére. Mert hiszen a karok és rendek az ő összehivá-

* *Acta et Articuli* stb. 110. l.
** *Ugyanott*, 109—110. ll.

(Meyssens egykorú metszete után.)

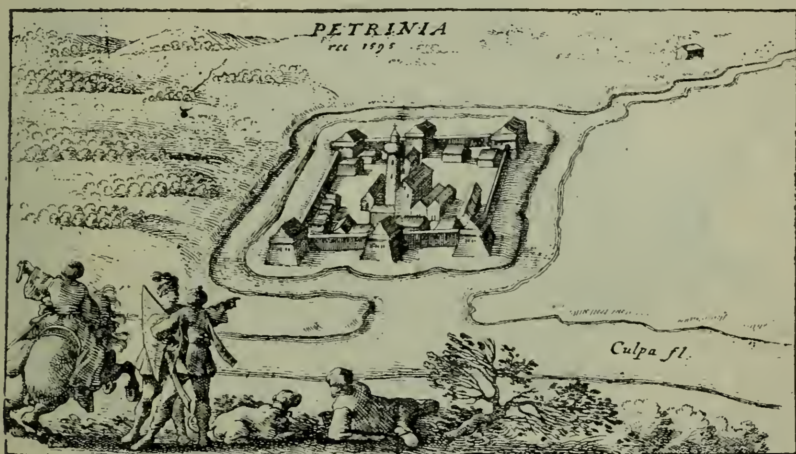
8. GRÓF DRASKOVICH MIKLÓS.

sára, az ő elnöklete alatt, az ő előterjesztésére tanácskoztak s az ő szellemében végeztek. A határozatok foganatosítása egyelőre, a király kivánságára a békéltető új bizottság kisérletének eldöltéig, függőben maradt. De mielőtt a gyűlést eleresztette volna, még néhány folyó ügy elintézésére, a bitorolt erdők megvizsgálására, a Dravicza patak szabályozására megbizottakat választatott, s a kulpai véghelyeknek, Petriniának és Gyurgyenecznek megerősítéséről gondoskodott, egyfelől az ingyenes munkák kirendelésével, másfelől a károlyvárosi főkapitány felszólításával, hogy a dolgozó parasztok biztonsága végett elegendő gyalog és lovasőrséget adjon.*

A gyűlés után alig érkezhetett haza várába, a mikor II. Rákóczy György bizalmas követe, Ispán Ferencz kereste föl.** Nem jött váratlanúl, hisz a fejedelmi udvar és Csáktornya közt meghitt összeköttetés volt. Zrínyi úgy tekintett Erdélyre, mint nemzeti létünk fő erősségére, s annak uralkodójára, mint a magyar szabadság hivatásos védelmezőjére. Ennek a felfogásnak magvát még a Pázmány hatásából vette lelkébe: de a saját tapasztalata fejtette ki és érlelte meg benne annyira, hogy államférfiúi politikájának egyik vezető elve lett, hogy katholikus létére ebben az időben, a visszahatás diadalainak folyamában, egész őszintén a protestáns Rákóczyhoz hajolt. Mert csalódva és kiábrándulva látta, hogy a magyar udvari párt, melyhez nevelésénél és hagyományainál fogva tartozott, sem a bécsi kormány alkotmánytipró törvénytelenségeit, sem a hatalmaskodó főpapság erőszakoskodásait feltartani nem birja; sőt teljesen az érsek vakeszközévé válik; már nem annyira királyi, mint primási párt. Pedig Lippay, hír szerint, a maga gyűlölködő fanatizmusában már annyira ment, hogy 1651 nyarán felírt III. Ferdinándnak, mikép

* *Acta et Articuli* stb. 110—111. ll.
** *Századok*, 1868. évf. 636. l. és 1890. évf. 206. l.

magyarországi dolgokban egyetlen magyarnak se hígyjen, s Puchaim meghallgatása nélkül magát semmire el ne határozza;[1] a mi ha a szó szoros értelmében talán nem is volt igaz, annyit kétségtelenűl bizonyít, hogy mindenre képesnek tartották. Hiszen az emberek még élénken emlékeztek, hogy ebben a fanatizmusában a linczi békekötés beczikkelyezésekor milyen vakmerően daczolt a királylyal, s az elmúlt országgyűlésen milyen önfeledten hazudtolta meg a nádort, Pálffy Pált, a mikor ez az országos

(Egykorú metszet után.)
9. PETRINIA ZRÍNYI MIKLÓS KORÁBAN.

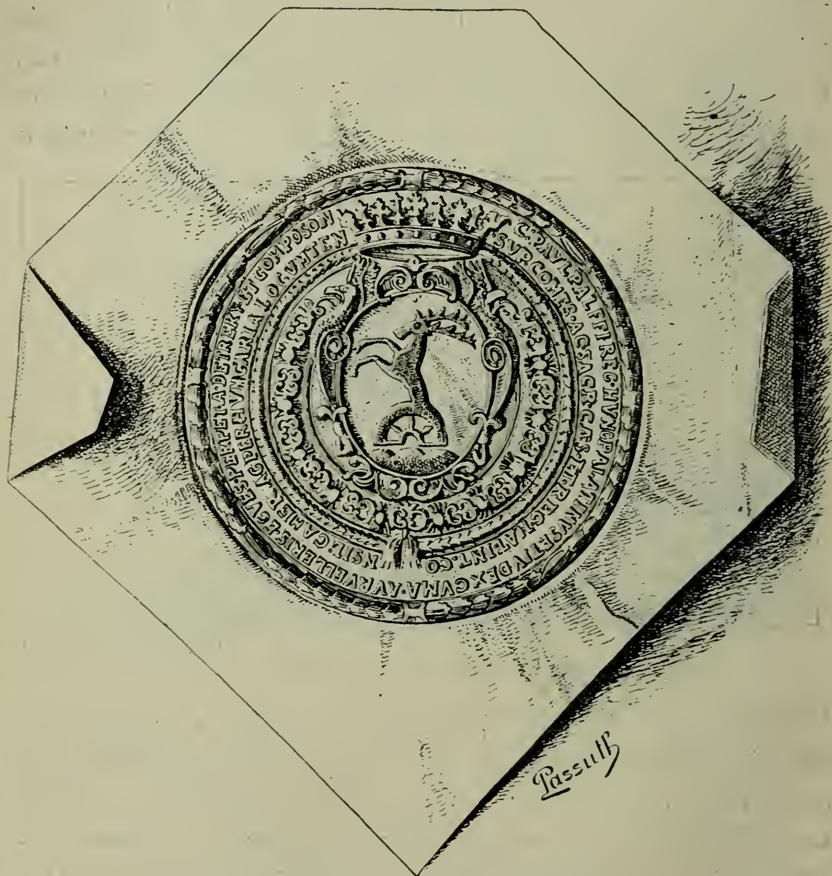
küldöttségnek kijelentette, hogy a felség a régi vallásos sérelmek megújítását nem akarja. «Nem azt akarja,» szólt közbe, «hanem azt, hogy a katholikusok sérelmei megszünjenek és a protestánsok lakoljanak a háború dúlongásaiért.»[2] A király ugyan a mély sértésre fényes elégtételt adott, a mennyiben az országgyűlés megkeresésére megüzente, hogy a nádornak volt igaza:[3] de ez az ér-

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. kötet. Kolozsvár, 1874. 230. l. Mednyánszky Jónás levele Rákóczy Zsigmondhoz, 1651 augusztus 20-ikáról.

2 Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. III. kötet. Budapest, 1893. 21. l.

3 *Ugyanaz:* ugyanott.

seket csak pillanatra alázta meg. A király kegyének álnok felhasználásától, s a nemzet békéjének megzavarásától továbbra sem vonakodott, csak a katholicismus foglalásait mozdíthassa elő. Kész volt értük ez idő szerint

10. GRÓF PÁLFFY PÁL NÁDOR PECSÉTJE.

feláldozni vagy legalább csökkenteni magyar ügyekben a magyar befolyást, a mivel a közegyetértés, az alkotmány, a szabadság, a nemzetiség létele kerülhetett volna koczkára; mert ez a szerencsétlen ország a török háborúk és nemzeti harczok sokszoros pusztításai következtében annyira

megrendült és kimerült, hogy válság esetén ereinek újabb összegyűjtéséig sikeresebb önvédekezésre alig számíthatott volna.

Semmi sem volt ebben az időben szükségesebb és áldásosabb, mint a belső béke, mert csak ez vezethetett megerősödésre, s csak a megerősödés a pogány kiűzésére. Lippay vad szenvedélye pedig éppen az egyetértést veszélyeztette, hiszen a maga gyűlölködő fanatizmusában attól sem riadt vissza, hogy a mérsékeltebb katholikus főurakat meggyanúsíttassa, a becsületes és tiszta Pálffyt a király előtt Puchaimmal bevádoltassa, mikép a Rákóczy-házzal összeesküdve lázadásra tör.* A vád ugyan aljas rágalomnak bizonyult, úgy hogy a felség lovagias igazságérzetében elrendelte, mikép a megbántott országnagyot Puchaim kérlelje meg: de az érsek meg-megujuló ármánya és cselszövése az udvar körében mégis lassan-lassan eloszlatta a nádor iránt való bizalmat, s ennek minden hazafias és békés törekvése, kérése, figyelmeztetése hiába volt. Hiába sürgetett országgyűlést a béke ellenére behódoló faluk megtartásáról való gondoskodás végett: Lippay és a papok elhitették a királylyal, hogy mivel az erősségeket vitézlő renddel megrakta, az országról elegendőkép gondoskodott, a gyűlés tehát szükségtelen. Jóra törő buzgóságának és honszerető fáradozásának örökös kudarcza miatt a nádor elkeseredve és megtörve szállt sírjába 1653 novemberében.**

Mindezek láttára a jobbak elhidegültek az érsek iránt. Zrínyi Miklós pedig nemzetrontó és konkolyhintő fanatizmusa miatt már előbb elfordúlt, most egészen elszakadt tőle; mert az ő lelkében a haza eszménye már az egyház eszményének fölibe emelkedett; a hazafiságot már magasz-

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. kötet. 247. l. Mednyánszky Jónás levele Rákóczy Zsigmondhoz 1651 deczember 30-ikáról.

** *Ugyanaz:* ugyanott. 247. l. és Nagy Iván: Magyarország családai, IX. k. 49. l.

tosabbnak tartotta a felekezetiségnél, még inkább annál a felekezeti megtévedésnél, mely a maga érdekeiért kész a hazafiatlanságra. Hisz családjában a hazafi- és felekezeti hűség mindig összhangba olvadt; s ő még legfiatalosabb és legelfogultabb rajongásában sem tudta a vallásosságot a hazafiságtól elszakasztani: a Szigeti Veszedelem nagy eszméje ugyan a katholiczizmus dicsőségének hódol, de czélzata a legnemesebb hazafiságot szolgálja, s az eposz istenválasztotta hőse a vallást és hazát mindég együtt emlegeti. A mióta pedig eposza fogant és megjelent, a mióta az érsek megdöbbentő és elszomorító viselkedésével, a klérus önzésével, az udvari párt tehetetlenségével s az ország annyi és annyi alkotmányos sérelmével alaposabban megismerkedett, ez a rajongása a foszló köd módjára elszállt. Bizonyosan érezte, s egyre mélyebben érezte az igazságot, hogy a hazafiságra már a születésünk, a felekezetiségre csak a keresztelésünk jegyez el bennünket, előbb vagyunk magyarok, s csak később leszünk katholikusok vagy protestánsok; a haza iránt való áldozat és szeretet tehát minden egyéb kötelességet s minden felekezeti érdeket megelőz. Hiszen a haza megtartásától és virágzásától függ magyarságunk, szabadságunk, nemzeti lételünk minden szent öröksége, mely őseinkről reánk maradt; míg a felekezetiség a maga fellépésével és terjedésével nem tekint fajra és nyelvre, s elvadulásában vagy elvakulásában nem egyszer a nemzet ellenségeivel szövetkezik. Zrínyi Miklós ugyan a katholiczizmushoz most is ragaszkodott: de tüzét az élet tapasztalása és a felvilágosodás türelme már mérsékelte, a nemzeti megváltást már nem a vallásos megtérésben, hanem a régi magyar hazaszeretet és régi magyar vitézség fellángolásában kereste; a hazaszeretet és vitézség lobogója alatt már készségesen megbékélt, sőt összebarátkozott a protestantizmussal, mert már megért benne az a józan, akkor éppen fenkölt felfogás, a mit néhány évvel

később már nyiltan és határozottan ki is fejez, hogy a jó lelkiismeretű protestánst többre becsüli a rossz katholikusnál.*

S a mint a közdolgok ez állapotában, a maga gondolkozásának ez átalakulásában el-eltöprengett: természetesen és egyenesen a logika törvényénél fogva, Erdélyben és a Rákóczyakban kellett megnyugvást, bizalmat és reménységet találnia. Hiszen az öreg fejedelem vívta ki és biztosította a belső békét, a lelkiismereti szabadság győzelmére ugyan, de az alkotmány diadalára, nemzeti jogaink és törvényeink megmaradására is; az öreg fejedelem emelte föl újra, Bocskay és Bethlen méltó örököseként, a magyar nevet, a régi vitézséget és régi dicsőséget, melyet a Habsburgok kénytelenek voltak elismerni, a protestáns államok meg éppen tisztelettel emlegettek. Erdélylyel a magyarság az európai politikában, háborúban, békekötésben újra jelentékeny tényező lett, s hatalmi szavának és befolyásának a szövetséges két Oláhország meghajolt. S nyilván Erdélynek lehetett köszönni, ha a bécsi kormány és önkényes főpapság a belső békét kihívóbban és türelmetlenebbül meg nem támadta, ha ennek oltalma alatt, úgy látszott, Magyarország lassan-lassan megerősödhetik. S a fiatal fejedelem látszólag ép oly nyugodtan, mint erélyesen indult meg apja nyomdokain, a mennyi óvatossággal eddig a lengyel kérdésben eljárt, a minő sikerrel a cselszövő és áruló Lupult Moldvában leverte és helyébe Stefán Görgiczét ültette, az fejedelmi tekintélyének nagy becsületére vált. Mert Chmielnicki, a kozák hetmán és Lupul, a moldvai vajda alig ülik vala meg hét országra szóló dáridóval és napokig tartó tivornya közt gyermekeik lakodalmát, s alig szövik vala meg *Máté*, a havasalföldi vajda elűzésére, s *Timusnak*, a hetmán fiának és Lupul vejének az ő székébe

* *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, II. évf. 1863. 204. l.

ültetésére, Lengyelország és Erdély feldúlatására a tervet, a mikor II. Rákóczy György haddal már Moldvába nyomult, Jászváros elbukott, Szucsava megdőlt, az ország elveszett, Timus elesett, Lupul a konstantinápolyi Jedikulába került, Chmielnicki orosz hűbéressé vált. Nagyzó álmuk, mint a bódító mámor, eloszlott, csak a bánat, szégyen és pironság maradt utána.[1]

A magyar fegyverek diadalútjának hallatára Bécs és Konstantinápoly kissé nyugtalankodott; a hazafiasabb főurak azonban, Batthyány Ferencz, Forgách Ádám, Nádasdy Ferencz, királypártiságuk ellenére, magyar szivük igaz érzésével örvendettek. A nemzet régi erejének és ősi vitézségének föllobogása volt az; Zrínyi Miklós előtt a jobb jövő záloga és igérete. A fejedelem házához meleg tisztelettel vonzódott; Zsigmond, a fejedelem öcscse, már 1651-ben úgy emlékszik meg róla, mint családja jóakarójáról;[2] a fejedelem személyén meg oly őszinte szeretettel csüngött, hogy az már a mult esztendőben «atyafiának és öcscsének» fogadta.[3] A fejedelem az ő szemében a magyar alkotmány és szabadság őre s minden hazafias törekvés támasza volt; a legjobb magyar, ki az ég alatt él;[4] annál hatalmasabb, mert pártja és befolyása a kapcsolt részeknél fogva Felső-Magyarországra is kiterjedett. Hiszen még azt is föltehette róla, hogy élete czélja, a török kiverése, az ő segítségével mehet végbe, mert a fejedelem Ferdinándnak felajánlta szövetségét a pogány ellen, nem becsülvén feljebb a hozzája való ragaszkodást a keresztyénséghez való bizodalomnál és keresztyéni kötelességnél, a minek híre az udvar köréből kiszivároghatott.[5] Ebben a meggyőződésé-

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. Budapest, 1891. 89—101. ll.
2 Szilágyi Sándor: Történelmi Tár, 1891. évf. 219. l.
3 *Zrínyi Miklós emlékirata a nádorság betöltéséről*. Századok, 1868. évf. 636. l.
4 *Ugyanott*, 643. l.
5 Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XI. kötet. Budapest, 1886. 95. lap.

Nagos Uram

Az Isten agya meg Nagodat minden aldasival. es tegye diadalmossa, fegyveréit, kisseöbeke ellensegét,

Medniansky Uram kezemhöz ivtatta Nagodnak ket meltosagos leveleit, kibül ismeg viobban esmerem Nagod feiedelmi hozzam valo gratiait, es hogy engem az utanis meltossagos kegyelmeben akar tartani. en Nagos Uram elegedetlen vagyok annak meg köszönesere, nemis akarok egyebet mondany hanem chak kerem alazatossagal Nagodat hogy higye el kegyelmessen ha valaha az en szolgalatom tehet valami bizonsagot Nagod meltossaga elöt, soha abban meg nem fogyatkozik, ha eletem veszedelmeivel zolnais es ha chak egy chöp verem volnais, s azis szükseges Nagod szolgalatiara abbul sem lészek soha fösveny. Ha elek Nagos Uram bizoni en aianlasomat meg bizonitom chelekedettel, es meg nagyobakkal, hogysem ayanlasim. Az Nagod Feiedelmi ayaanlasan penig en oly birodalmassan akarok nyugodni mint laurus fa alat, az ki meny kütül fél

GRÓF ZRINYI MIKLÓS LEVELE II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

(Eredetije az országos levéltárban

Gatilaplo
ugy uagyon mindenüt hire hogy, 571, ual rossul akkupnak, és
az aparentiais mind ugy mutatnak. de bizoni igeni felek raita
hogy az chak kep mutatas. es chak nem bizoniossan tudom hogy
[illegible]
310, akarjak meg chalni vele, meg bochasson az fn̄ere Hajos
hogy igy irok. az püspög igy hozza magaual.
Pucham [illegible]
217. ualoban mesterkedik, ez közül, 515. hogy ~~ehhi~~ ra uehesse
[illegible]
hogy conscientiaban. az, 219, uralkodasanak, de bizon keaban
mesterkedik azon, mert niluan tugya hogy mind az ~~[illegible]~~
magarol [illegible]
io es püneis 272, ellen uolna, mind penig, 1010, polgalattia
[illegible] Pucha
ellen. ennek penig 219, nek oly tanachot adot 440,
[illegible]
hogy minden embernek, es föképpen 260, nek io pot
agion, es aval el alutassa, rea is felelt ez hogy azon szerencse
chelekeszik. küldötis hallom im ide amoda, arra ualo
magarol
instrumentumokat. Bizoni Hajos uram. 272, nak
ualoban föl kel nitnia most az szemeket. mert most
konacholiak kezekre labokra bilinchet, es niakokra
igat. Az fn̄ meg menti tüle üket, es az mesterséget
[illegible]
forditia mesterseget, mediig 310, es nem kel
[illegible]
attul felni. az mit penig 1200, arra contribual
hat bizonios legyen Hajos, hogy al nem mulatta

En pedig Nagos uramnak iobban az Nagod kegyelmes exhibitioiat e igiretit alazatossan köszönöm, bizoni azon leszek hogy ~~te~~ soha ezzül az kegyelmessegeül en el ne feleitkezzem, se Nagod meg nem bania. hanem ha mit tehet kichin erőm, azt eppen Nagodnak mint uramnak deuoualom. es ez peczat maradokis, Nagodnak. ~~ed~~

Chaktornian. 21 Febr: 1654.

1654.

Az Nagod leuelei körül ugy vettem egy sem veszledet el, mert Groff Merodi uram egyet küldöt, most Mednianszki uram kettöt, az utan egy kereskedö ember im chak tegnap elöt hoza egyet kit Feier vazul irt Nagod 18 Decembris. Az ért Nagod ne vegye gonosz neuen hogy ritkan irok, bizoni vettem nehezebb volna ha meg tudodnek Nagoddal valo correspondentiam, iobban szolgalhatok igy Nagodnak ha egi ideig titokban tartom Kötelessegimet az mint Falussiual meg izentem

Alazatos szolgaia s erdemetlen attiafia

Zrini Miklos

Én Nagyos Uram Fáber Danieltül minderekbe iczinten Nagyod-
nak az hitét tettem, valamint az Ur előt ugy Nagyod
elöt meg nyitottam magamat. es hitemre eskűszöm Nagyod-
nak hogy ez utanis valamit tudny fogok, az ki Nagyod
meltosagat illetny fogja igaz magiar tökeletesseggel
tuttara adom Nagyodnak, io alkalmatossagokkal.

Az mi közönséges hazank es nemzetünk dolgaitt az menyi-
re élmémel föl fogom irnj és tudni birom
közlöm Nagyoddal mert latom hogy kegyelmesen
tart Nagyod, es az maga Fejedelmi akaratiait
érteni kegyelmessen igéri: Mastanaban semi ujsag-
ot nem irhatok Nagyodnak, nincsis semi derekas törté-
net kit kellene értésére adnom Nagyodnak. tudom
értésére vagyon Nagyodnak hogy 450. Ersel.

l o c u m te n e n t i a t

30, 33, 13, 39, 31, 38, 15, 42, 5, 52, 48, 19, 21, 58, valoban sollicitalta
es megis nincsen. el higye Nagyod hogy derekas gondolatiai vannak
melyekben aszt magan stabilialna. Fél valoban

g iu l i l t ui l

7, 9, 39, 20, 5, 37, 38, 49, 30, tudja hogy az lesz bontoja minden
gondolattianak, es azert azon lesen, hogy el kalapa
mentül tovab lehet

ben még november elején, a mikor a jó nádornak halála már az ajtaját kolompozta, emlékiratot intézett hozzája a nádor-választásról és az európai politikai helyzetről, oly alakban, mintha Gyula-Fehérvárra küldött követének tollából folyna; de igazuk van azoknak, a kik azt állítják, hogy tőle származik. Józan érvelése, igaz szólása, önzéstelen tiszta hazaszeretete, és a maga megitélésében nemes szerénysége, valamint politikai mély belátása, széles látóköre, magas szempontja és éles logikája egyiránt reávall. Aztán az irásban titkos jegyek vannak, miknek semmi értelme nincs, ha a fejedelem udvarában készül.*

Zrínyi mindenekelőtt üdvözletét és hódolatát jelenti Rákóczynak, a mikor igaz lelkiismerettel és tökéletes magyari szabadsággal közli véle a köz- és magándolgokról nézetét. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni, mint egy magyar fejedelemmel, kit az Isten sok kegyelmességgel, úgy mint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz szívvel, annyi diadallal és dicsőséges győzelemmel megáldott; kit Isten a magyar nemzetnek vidámítására meg kezdett kegyelmesen mutatni, mint szélvésztől hányatott hajósnak, ki szélvésznél, sötétségnél és kétségnél semmi egyebet nem látott, égen való derülést és csendes verőfényt. Magyarország mind jó, mind gonosz szerencséje, a mint tudvalevő dolog, a nádorság jó ellátásától függ; a beteg nádor hivataloskodása gazdagabb volt jó igyekezetben, mint sikerben; mert az irígység és gyűlölség ráfegyverkeztette a rossz magyarokat, úgy annyira, hogy minden cselekedetének, jónak, rossznak egyként fekete festéket adtak a világ előtt, legfőképen a felséges király előtt. Pedig alig vala egyéb hibája, mint hogy az alkalmas időt nem mindég választotta meg; de a sok szó, rágalmazás következtében az egész udvar, és maga a király megneheztelt reá; e miatt

* Thaly Kálmán: Gróf Zrínyi Miklós emlékirata. Századok, 1868. évfolyam 633–635. ll.

nem bírta megakadályozni az idegen nemzetek behozását országunkba, szabadságainknak nagy sérelmére és semmi hasznára; s a mikor buzgósággal ellene szólt, inkább siette a gonoszt, hogysem eltávoztatta volna. Mi lesz halála után? Minden jó magyarnak tartozása oly utódjáról gondoskodni, a ki hazájának jót és egyességet, ellenségeinek pedig veszedelmet hozzon. Ebből a köteles gondoskodásból mondja el ő is vélekedését a jelöltekről, kik a nádorságot keresik. Vannak némelyek, mint Csáky László és Csáky István, a kik kiváló értelemmel bírnak, de a cselekvésre alkalmatlanok; vannak ismét mások, a kik sem elmélkedni, sem cselekedni maguktól nem tudnak; kik ha másokra nem támaszkodnának, úgy járnának, mint könyvük elvesztésével az oktalan papok; ilyen közönséges itélet szerint Wesselényi, ki ha Puchaimtól tudományt és utasítást nem kap, nem repülhet. Vannak viszont, a kik tudnának szolgálni, ha a maguk kényelme és érdeke be nem kötné szemüket; ezek az ország dolgait mind a maguk hasznára fordítanák, ilyen Nádasdy. Mindezek azonban bálványozók, az arany borjú imádói, kiknek istenük nem a hazájuk java és érdeke, hanem mindenekfölött az érsek. De ha a forrás zavaros, lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; már pedig mindnyájuk forrása az érsek: ezért mindnyájan fertőzöttek tőle. A legrosszabb lenne mégis Puchaim, ki szintén törekszik az ország első méltóságának elérésére; a mi sem álom, sem nevetség, mert ugyancsak utána jár. Mi lesz, ha elnyeri? A mi nem lehetetlen, mert az említettek, ha maguk nem boldogulnak, inkább ehhez csatlakoznak, hogysem olyant támogassanak, a ki nem az ő bordájukban szőtt. Jupiter, quos perdere vult, dementat. De talán Isten nem akarja még az országot elveszíteni, nem bocsát Izráelbe ilyen botrányt. Volna ugyan náluk jobb és alkalmasabb is, de az szóba sem hozható.*

* *Századok*, 1868. évf. 638—639. ll.

Az utolsó jelölt alatt, ha Thaly jól gyanítja,* Rhédey Ferenczet, a későbbi erdélyi fejedelmet kell értenünk, noha a kedvező itélet, hogy ez mind többet tudna, mind többet akarna cselekedni valamennyinél, nem igen talál az ő határozatlan egyéniségére. Zrínyi pedig mély emberismereténél fogva rendszerint híven jellemez. Fejtegetésében nem is érinti a protestánsokat, mert tudja, hogy ezek a visszahatás áramlatában megválaszthatatlanok; gyakorlati érzékével csak a katholikusokra szorítkozik, kiket néhány sorral, de szókimondó egyenességgel, magyari szabadsággal ismertet meg. Valamennyi kevés jóval biztatott, mert papi sugalmazásra hallgatott; legkevésbbé mégis a német Puchaim János Kristóf gróf, hadi tanácsos és komáromi főkapitány, kinek hazafiusított létére talán a legtöbb kilátása volt, mert az udvar kegyére és az érsek szövetségére támaszkodott; ha az ő fáradozása meghiusulna, a nádorságra leginkább Wesselényi Ferencz számíthatott, ki Lippaynak és Puchaimnak bizalmasa volt, mert akkor az érsek és generális legkészségesebben mellette dolgozik.

Zrínyi Miklós a jövőnek ily bizonytalanságai közt önmagára gondolt, hiszen korában ki lehetett volna az ország első méltóságára hivatottabb? Aztán közvetlen elődje, Draskovich János báni székéből nem a nádoriba lépett-e? Az elődjének példájából biztatást, a maga ismeretéből erőt merített, hogy az ország szüksége iránt való kötelesség érzésével a nádorságot elnyerni megkisérelje. Megvizsgálta törekvéseit és tehetségeit, igaz lelkiismerettel és magyaros nyiltsággal, mintha csak valami harmadik személyről volna szó, s önvizsgálatának őszinte vallomásaival beszámolt Rákóczynak, magáról szerényen, de önérzéssel, a fejedelemhez bizalommal, de hódolattal szólván, mint a kinek tetszésétől és javallásától teszi függővé egész szándékát. Mert

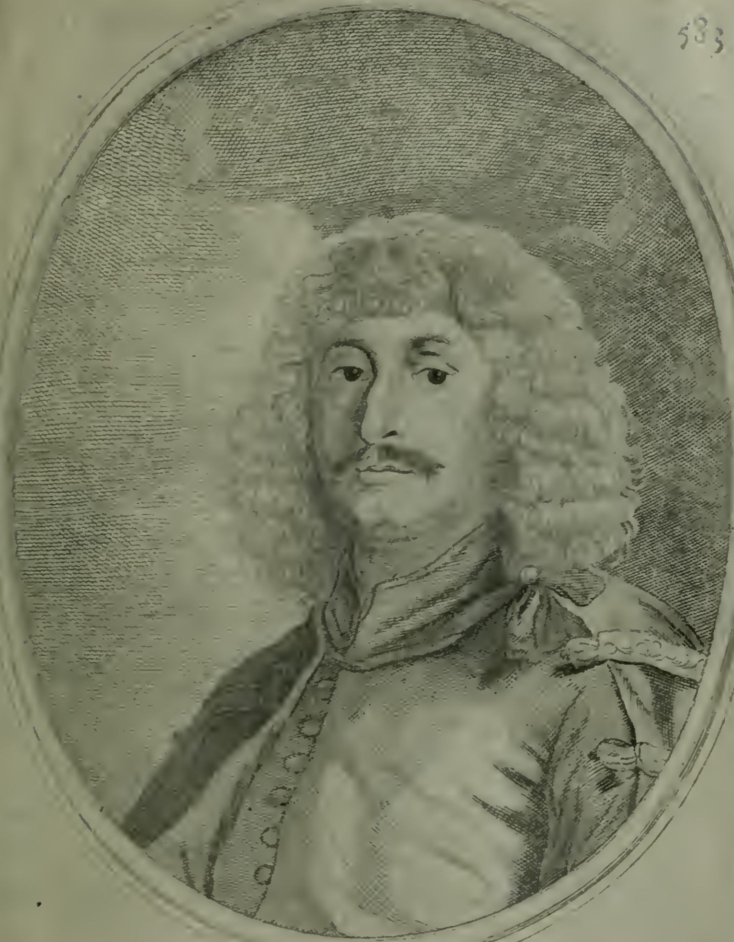
* *Századok*, id. h.

legottan kész lemondani róla, a mint kijelenti, mihelyest annak más és érdemesebb jelöltje van; sőt minden szomorúság és zok-érzés nélkül maga is ahhoz csatlakozik. Hisz a ki olyan bölcs fejedelem és a magyar javát úgy szereti, mint Rákóczy, az legjobban választhat.* Ekként ép oly természetes fordulattal, mint mesteri ügyességgel közelebb férkőzik annak szivéhez, meggyőződéséhez, ki rendesen elfogadta ugyan a tanácsot, de azért a maga feje szerint határozott.

Az emlékiratnak az a része, melyben hősünk a nádorjelöltek bemutatása után a maga személyével foglalkozik, különösen megkap érdekességével, mert mind jellemére, mind helyzetére világosságot vet. Inkább törekvéseit és érzéseit, mint tehetségeit és cselekedeteit emlegeti; a mi hangjának, főleg a közvetett alaknál fogva, hogy úgy beszél, mintha a követe beszélne, bizonyos tárgyiasságot kölcsönöz.

«Itten az én uramnak, Zrínyi Miklósnak ő nagyságának, úgymond, azt a modestiát, a kit a maga személye emlékezetiben szokott viselni, le kelletik tenni, és egy illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, olly sincere kell beszélni, mint Isten előtt, és mind erőtelenségét meg kell vallani, mind elegendőségét nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága kivánsága ettül a gondolattul olly távul vagyon, mint ég a földtül, hogy annyira contentus a maga állapotjával, hogy nem lehet jobban. Holott ott az hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi, mind horvátországi vitézlő rend, csaknem imádják; azonkívül az ő nagysága állapotja mostan csendes, az udvartul semmi derék háborgatása nincsen, úgy mint azoknak, a kik nagyobb állapotban forognak; jövedelmével ő nagysága megéri, és noha semmit benne el

* *Századok*, 1868. évf. 641. l.

(Van der Steen egykorú metszete után.)

II. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

nem tehet, de nem is kivánja. Viszont pedig, ha ő nagysága akarna helyt változtatni, számtalan akadékjai volnának; holott Muraköz ő nagysága nélkül oly volna, mint kormányos nélkül hajó, és bizony fél esztendeig meg nem lábolná. Ehhez, mint minden okos embernek szükség, ő nagysága is gondolkodik: talán az magassan való állapot szédelgést hozna fejének, és az mily tisztre mostan elegendős, akkor mind az udvar impetitiója miatt, mind más rossz magyarok irígysége miatt, talán unalmas volna!? De mivel hogy az hazáját szerető úrnak, legfőképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb: ezek az gondolatok kénszerítették az én uramat a maga személyére reflexiót tenni. És jóllehet, hogy ő nagysága magát egyáltalán fogva elégedetlennek ismééri: de ha a többi habilitássára tekint, egyiknél sem tartja magát alábbvalónak, ha nemzetit, ha esztendeit, ha készségét, ha cselekedettel tett bizonyságait, ha hazájához való szeretetit, a kivel bizony mindeneket meggyőz, tekinti. Haszontalan volna nagyságodnak az én uram éjjel-nappal azon való törekedését: miként szolgálhasson hazájának? haszontalan volna buzgó szivébül gyakor mondásait és beszédit számlálnia: holott az szók kevés bizonyságok. Elég azt mondanom, ha többet nem mondhatok, hogy urának, hazájának, nagyságodnak és minden jó magyarnak senki bizony nem tud többet, nem kiván többet szolgálni, mint az én uram; senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész fogyatni, mint ő nagysága. Ihon, kegyelmes uram, az nagyságodhoz való uramnak kötelessége kivette szájábul azt, a kit soha senki ki nem vehetett, és az kit a mértékletesség tilt: tudniillik a kérkedést. De nem kérkedés az, mikor az jó lelkiismeret illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, megvallatja magával minden qualitását, és nem titkolja semmiét. De nagyságos uram, min-

den ember csalatkozhatik, és talán az én uramnak is az passió, a ki a maga szeretetivel szokott embernek hizelkedni, csinál elegendőségéről valami magahittséget; lehet bizony, mert magát maga dolgáról senki nem itílheti. De bizony abban viszont csalhatatlan uram itíleti, hogy készsége, hogy hazájához, urához, nagyságodhoz és nemzetihez való szereteti senkitül meg nem győzettetik és mindeneket felülhalad; az többi elegendőségéről mások itíletit várja. És azért, kegyelmes uram, küldött engemet nagyságodhoz, úgy mint ennyi jóakarattal és kegyelmességgel megismert urához és atyjafiához, hogy mindezekrül vegye az nagyságod tetszését és itíletit. Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem, a ki az magyar javát úgy szereti: mértékben vegye mind egyiknek, mind másiknak qualitását, és a ki mindnyájok között jobb, azt válaszsza ki, osztán az nagyságod választását ő nagyságával is közölje; kéri az én uram alázatosan nagyságodat és kénszeríti Istenre, hogy ne úgy vélekedjék róla, mint az ki a maga személyének elegendőségével felettébb való szeretetben vagyon; mert ő azt a vélekedést magáról és azt a magahittséget mindjárt leteszi, mihánt avagy nagyságodtul, avagy valakitül meg lesz néki mutatva másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az ő nagysága képiben Istenünkre, hogy abból semmi szomorúságot magához nem veszen, sőt az én uramnak az legnagyobb czélja, hogy megtudhassa: kit fog nagyságod arra jónak itílni, hogy osztán ő nagysága is az nagyságod tetszésével megegyezzék és abbul is nagyságodnak szolgáljon; az melylyet hogy igazán, híven fog megcselekedni, hitire, köröszt-ségére esküszik én általam nagyságodnak, mint kegyelmes urának.»*

Zrínyi azonban arra az esetre, ha a fejedelem őt a nádorságra elegendőnek tartaná és előmenetelét kivánná,

* *Századok*, 1868. évf. 639—641. ll.

segítségét kéri; mert a maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak föl sem kelhetne a földrül az ő segítsége nélkül. Csakhogy ebbeli akaratát egyelőre el kellene titkolni, a míg a kimondásnak ideje eljő; mert a rossz magyarok és az ellenünk örök gyűlölséggel viselkedő németek oly vaddá és gyanússá tették Rákóczy nevét, hogy még szót szólani is róla szentségtörésnek tetszik. Pedig ha ördög nem ülne szivükön, szeretnék hallani a magyar dicsőséget! Hiszen hol volna a magyar név, hol volna csak egy magyar, a kit az idegenek említsenek, a fejedelem nélkül?[1]

Majd a külföldi államok viszonyainak vázolására tér át. A mi uralkodónk gyönge egészséggel kérkedik, a spanyol királynak férfi ivadéka nincs, s ha meg talál halni, akkor az európai status felfordul, szintén mint az komédián való scéna. Mert az örökösödés miatt háborúra kelnek az érdekeltek. Az angol a hollandokkal, a török a velenczésekkel harczol; s a mi németjeink igen félnek, hogy ezek Candiát is odaengedik, a hadakozás osztán a magyarra fordul, mert a velenczések magok nógatják a törököket reánk. «Bizony, ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kisebbülését, az melyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban.»[2] De a német birodalomban egyenetlenségek dúlnak, mind a választó fejedelmektől, mind a császártól huzakodnak; még egymás ellen támadhatnak. Hát a magyarok mint vannak? Lankadtan, betegen, fejezi be keserűen vázlatát, egyfelől török rabolja, másfelől megveti minden, és sírniok sem hadnak, és a ki segíteni tartoznék, az örül és ujjong nyavalyáján.[3]

A külföldi államok általános zavara természetesen visszahat hazánk állapotjára. A nádor személyének jó megválasztása annyival fontosabb, mert hiszen «Magyarország dolgai-

1 *Századok*, 1868. évf. 642. l.
2 *Ugyanott*, 644. l.
3 *Ugyanott*, 645. l.

nak mind jó, mind gonosz szerencséje» főként az ő működésétől függ. Az emlékirat ebbeli érvelése ép oly alapos és biztos, mint a mily meggondolt és okos az a tanácsa, hogy Rákóczy György egyelőre csak titkon egyengesse az útat, a mire van módja, keze és értelme sok; mert a korai beavatkozása a siker lehetőségének csak ártana. Hiszen hatalmának gyors emelkedése miatt, a moldvai győzedelmek következtében Ferdinánd király lelkébe aggodalom és kétség kapott, melyet Lippay, Puchaim, Wesselényi és a Csákyak, István és László, örökkön föléleszteitek, ha olykor megmegcsillapodott. Arczul fordulni ugyan a fejedelemnek nem mertek, sőt az érsek és murányi gróf nem átallották irányában szinleg szolgálatra kész hajlamot fitogtatni: de alattomban folyvást áskálódtak ellene, hogy a lengyel királyságot minden áron meg akarja szerezni, s annak segélyével a magyar koronát el fogja ragadni; a mint előbb Wesselényi Lupullal fondorkodott és tervet kovácsolt a megbuktatására* és csak akkor hagyta abban, a mikor a vajda nagyzó fészkelődésével a nyakát szegte: azonképen most Lippay a királyt igyekezett megfélemlíteni és gyanúval eltölteni, hogy békés hitegetésére ne hallgasson, mert minden alkalmatossággal feltámad és bosszúsággal illeti. Ha maga háborgatni mégis vonakodik, hagyja sorsára, ha a tatár a fejedelmet megrohanná; hadd bánjék vele úgy, mint ő bánt Lupullal, a felség hívével. Jobb, hogy a tatár rabolja és pusztítsa Erdélyt és a szél fújja lakóhelyeit, hogysem ilyen megbízhatatlan fejedelem lakjék benne. A tatár gonosz szomszédságától nem kell tartani, mert az Erdélyben sem letelepedni, sem lakni nem kiván, hanem mindjárt elvégzi dolgát, kitakarodik onnan és az ország a király jóakaratára marad.** A tények ugyan ellenük szóltak, mert

* Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 90. l.

** *Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz*, 1654 április 25-ikéről. Történelmi Tár, 1890. évf. 204. l. (Hasonmását l. a 46—47. lapokon.)

fironi az Nagod szolgalattiakért kiuanom tudni apris
most hirdetik itten hogy Nagod nagy instantiaual keré be
üuetelet, es hogy ü Fölsége consensusabul ment be
Nagodhoz. io es böchülletes Ur Cancellarius uram
de az embernek titkait szep mesterseggel es ponal
ki tudgia uenni; es az magat iol meg is tartani magaban
Nagod bölch Fejdelem, meg ismeri mindenkeket, az
en szom nelkül; úgy hogy en az en kötelessegemnek
eleget be tellyesitem, Nagys uram 440, az uduar
gratiaiabul altalmasznt ki ezedt. nagy mortificatioi
voltak es ismerni kertek mindenkeppen de mind,
az altal ü talpra fog allani ha meg iün ü Fölsége
most szepen volt nagiob niaualiaia.
Engemet Nagod szinten meg löuesita, az Isten algia meg
Nagodat ezert, fironi szinten szükseges volt az Deba-
ra, s az Nagod ~~[illegible]~~ Fejedelmi emlekezetit fironi
meg is tartom, ugyan fölöttebb Nagos Uram v. Nagod
kegyelmesseget, kihöz ... kepest az en tehetsegem
szerint; noha tudom hogy azokat nem egy mesterseg
nezik. fironi ha chak egy chöp verem marad is

12. RÉSZLET GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ ÍRT LEVELÉBŐL.

(Eredetije az Országos Levéltárban.)

wis az Nagod szolgalattyara lessen. azert alazatossan
kerem Nagodat tarcha felolem azt hogy
vagiok . Nagodnak
mint kegyelmes uramnak

az könyü kis Ispan Ferencz
Uram parancholattyal vet el küldöm
nem erdemli olian meltossagos feie
delem oluasasat, alazatossan kerem
Nagodat hagyja meg nekem, had corrigaliam
osztan ugy küldöm meg Nagodnak ha
paranchollia

alazatos szolgaia
attiafia öcse

Csaktornyan 2[illegible] Aprilis
1654

Gr. Zrini Miklos

13. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ ÍRT LEVELÉNEK ZÁRADÉKA.

Rákóczy Moldvában a szövetséges oláhok és kozákok ellen Kázmér János lengyel királylyal együtt harczolt,* a tatár kán pedig, a ki a fiavesztett és elkeserült kozák hetmannal egyesülve, a magyar-lengyel hadak visszaverésére vállalkozott, csakhamar elvált társaitól és megbékélve hazatért, de a fejedelem ellenségeinek vádaskodása és Ferdinánd gyanakodása csak egy időre némult el. Ily körülmények között olyan nádorjelölt megválasztásáról, a ki mellett Rákóczy előre és egyenesen állást foglalt volna, szó sem lehetett. Hiszen a nádor bizalmas barátsága vagy csak elnéző közönye is irányában az udvar hite szerint válság esetén végzetes veszedelmet idézhetett volna föl: azért a nádori székbe csak a fejedelem ellensége ülhetett. Más a kijelölésbe be sem juthatott.

Zrínyi Miklós mindezt nagyon jól tudta, s emlékiratában kiemelte, de a Rákóczy követe előtt minden bizonynyal bőven kifejtette. Mit üzent, vagy mit válaszolt fejtegetésére a fejedelem a maga tervéről, eljárása módjáról? Részletesen ugyan nem tudjuk, de bizton állíthatjuk, hogy hősünk elhatározását és megkeresését csak örvendezve fogadta, az ország javára és a maga érdekére való tekintettel másképp nem fogadhatta. Paripát küldött neki ajándékba, s bármily kedves is volt ez a Délia, kétségtelenűl még kedvesebb volt mellette az igéret, mert Zrínyi a maga köszönetében kegyelmességétől elmelegedve mondja, hogy ha csak egy csepp vére marad is, az is az ő szolgálatára leszen.** S ez a készség nem hiú szó nála, kinek homlokán volt a szíve: hanem hév ragaszkodásának kifejezése, melybe hazafias és hálás érzése összeolvadt. A Rákóczy iránt való szeretetéből és becsüléséből nem is csinált titkot, a fejedelemhez írott levelein kívül társas összejöveteleken is többször vallomást tett róla. A mikor egy keresztelőben Wes-

* Szilágyi Sándor: id. m. 108. l.

** *Zrínyi Miklós id. levele.*

selényi ezekkel a szavakkal köszöntötte el poharát Csáky Istvánhoz fordulva: «Rákóczy fejedelemnek mostani föltett szándékában (a lengyel királyságra törekvésében) nyaka szakadjon!» s ez nagyot ivott a kivánság teljesedésére: Zrínyi érintetlenül hagyta borát. «Nem erre iszunk,» vágott Wesselényinek vissza, «hanem arra, hogy Isten segítse meg, mert ha Erdély elvész, Magyarország is bukik».* A miben benne van politikájának egész lényege, a fejedelemhez közeledésének és csatlakozásának megokolásával együtt: a nemzeti lét biztosításának és nemzeti eszme diadalának reménye és számítása vezette. Más alkalommal egy lakomán, a hol ő hasonlókép jelen volt, Szelepcsényi György, a nyitrai püspök felköszöntötte Rákóczyt, s ivott az ő szerencséjéért, dolgaiban való előmeneteléért: «propterea exaltabit caput». A mire a bornemissza szabású Zrínyi kiitta a szinültig telt kelyhet, úgy, mint a többiek, késsel csapván el fölit.**

Természetesen még inkább szerette volna, ha Rákóczy és Ferdinánd között oly meghittség, oly egyetértés létesülhet, hogy a király előtt ne essék mindjárt gyanúba és bűnbe, a ki a fejedelemmel jó viszonyban áll. A két uralkodó kölcsönös hajlandósága és méltányossága, egymás hatalmának és tekintélyének támogatása lenne csak igazán a nemzeti békének és nemzeti megerősödésnek javára, az alkotmányos és vallásos szabadságnak biztosítására; mert akkor a bécsi udvarban a sok vádaskodás és cselszövés, a sok rosz tanács és intézkedés megszünnék; a mikből eddig rendszerint az ország elnyomása és visszahatásul a fölkelés szüksége eredt. Mert a katholikus Habsburgok korlátlan uralomra törekvésében mindég jelentékeny szerepet játszottak a rosz magyarok, a mint Zrínyi nevezi őket; nevezetesen azok a magyarok, kik egyfelől a maguk önző czéljaik, másfelől felekezeti

* Kraus, Georg: Siebenbürgische Chronik. Bécs, 1862. I. k. 224. l.
** Szilágyi Sándor: id. m. 107—108. ll.

érdekeik végett a törvénytelenségeket sugalmazták vagy elősegítették; s mindig hatékony rúgó volt, vallási és hatalmi rúgó, hogy a protestáns erdélyi fejedelem terjeszkedése és befolyása ellenében védekezzenek, a katholiczizmus erőszakoskodásával, a lelkiismereti szabadság s az alkotmány elkobzásával, a nemzeti függetlenség csökkentésére, sőt egyenes elfojtására. Zrínyi ennélfogva, a mennyire tehette, megkisértette, hogy a két uralkodó az idegenség és bizalmatlankodás, féltékenység és gyanakodás feledésével egymáshoz közeledjék; s a Rákóczy követének távozása után csakhamar levelet írt a fejedelemnek, azzal a bizalmas tanácscsal, hogy a birodalmi gyűlésből hazatérő királyt küldöttségileg üdvözöltesse, mivel fiát, az ifjabb Ferdinándot, Ágostában római királylyá választották és Regensburgban megkoronázták, mert ezt az üdvözletet, mely annyira illő nagy fejedelemhez, különös szívesen veszik tőle. S ekként nemcsak becsületét és méltóságát mozdítja elő, de tönkre teszi ellenségeinek ármányait is. Mert ez alkalmat meg lehetne ragadni, hogy a felség előtt kifejthesse Csáky László üzelmeit, melyek miatt ő a békességből felzörgetve, kénytelen volt ellene fegyveres elégtételt venni és ilyen módon gátat vetne a nyugtalan ember nagyravágyásának és haladásának, melylyel még veszedelmesebb volna.* Noha Zrínyi nem mondja, mégis világos, hogy a nádorságot érti. Sokkal őszintébb és férfiasabb, hogy be ne ismerje, mikép Csáky László elejtése a maga kilátásainak kedvezne, de sokkal önzetlenebb és hazafiasabb, hogysem ez a szempont vezesse. «Alázatosan és Istenért kérem nagyságodat; ne itélje, hogy én a magam hasznát nézném ezekben; igaz, nagyságos uram, hogy annak exclusiója énnekem egyik reménységem, de az Isten nekem bizonyságom, hogy semmit úgy nem kívánok, mint nagyságodnak szolgálni s ezzel is a

* *Zrínyi Miklós id. levele II. Rákóczy Györgyhöz.*

(Egykorú metszet után.)

14. IV. FERDINÁND KIRÁLY.

kicsin dologgal kötelességemet megmutatni, az minthogy kívánnám megmutatni véremmel is, s ha annak az tatár invasiójának meg kellene lenni, (kit Isten ne adjon), nagyságod az én szolgálatomat valamiképen valamikor kívánja, bizony soha abban meg nem fogyatkozik, ha csak másodmagammal is kellene pusztán nagyságod szolgálátára mennem».* S kétségtelen dolog, hogy a mennyi haszon a tanács követéséből a tanácsadó javára esnék, sokkal nagyobb annál az, a mi a fejedelemre és országra háramlanék. Mert igaz, hogy ha Rákóczy a királyból a maga törekvései iránt való gyanakvást és félelmet annyira eloszlatja, miképp nádorrá az ő barátja is lehetne, akkor a Zrínyi nádorsága biztos: de az még igazabb, hogy ezzel a meghittséggel és egyetértéssel a két magyar haza nyugodtan fejlődhetnék, s a fejedelem a lengyel korona elnyerésére alaposabban számíthatna, nem levén többé sem Ferdinánd az ő boldogulásának akadálya, sem az olyan nádor, mint Csáky László, az ő emelkedésének irígye. Mert a Habsburgoknak, ha hatalmukat és tekintélyüket Magyarországon a fejedelem nem csak nem támadja, hanem egész teljességükben elismeri, nem lenne okuk a lengyel királysággal törődni, a fejedelmet ott ellensúlyozni és lehetetlenné tenni. Zrínyi tehát szívből vallhatta, hogy ezzel a tanácscsal is szolgálatát és kötelességét kívánta Rákóczynak megmutatni, ki még a Csáky László megbuktatásával is inkább a maga, mint az író malmára hajtaná a vizet.

Zrínyi aztán a levél végén a legveszedelmesebb jelöltről, Puchaimról emlékszik meg és jelenti, hogy alkalmasint kiesett az udvar kegyéből, de félő, hogy megint talpra áll, mihelyt a király haza jő, mert sokszor volt már nagyobb nyavalyája, de mindig kiépült belőle. Annyi bizonyos, hogy ő korántsem tartotta ügyét elveszettnek, mert épen ebben

* *Történelmi Tár*, 1890. évf. 205. l.

(Bouttats egykorú metszete után.)

15. AHMED NAGYVEZÉR.

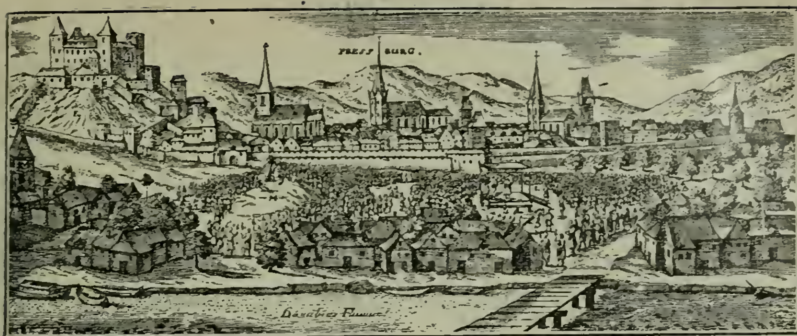
az időben kisérlette meg Rákóczy Györgyöt megkerülni és a török révén a maga számára megnyerni. A mikor ugyanis Thorday Ferencz, a fejedelem kapitihája a nagyvezérnél kihallgatáson volt, Ahmed a tárgyalás folyamán egyszerre a nádorságra tért és tudakozta tőle, hogy urának a német császár mellett való főemberek közül kik a jó akarói? A kapitiha megemlítette Zrínyi Miklóst, Batthyány Ádámot, kikkel elmúlhatatlan atyafisága és szövetsége vagyon; de azzal a hozzáadással, hogy a magyarországi nagy emberek és főpapok általában a fejedelemmel rokonszenveznek. A mire a nagyvezér a fölvilágosítás javallásával fölkérte, jelentené meg Rákóczynak, hogy a meghalt nádor helyébe szerezne neki «egy császár mellett való belső, magyar-szerető urat, úgymint Joannes Cristoforus Puchaimt, kinél most a császár előtt kedvesebb ember nincsen, és igen hamar nagyobb állapotra megyen. Ha tetszik, válaszoljon csak egy szóval».*

A kérdés tehát: Zrínyi vagy Puchaim? Erdély fejedelmének nem lehetett nehéz választani, hogy kinek az érdekében mozduljon meg?

* Szilágyi Sándor: Erdély és az Éjszakkeleti Háború. Budapest, 1890. I. kötet, 351—352. ll.

16. ZÁRÓKÉP.

(Egykorú metszet után.)

17. POZSONY 1655-BEN.

II.

A NÁDORSÁG ÉS ÖRÖKLETES KIRÁLYSÁG KÜZDELME.

Eddig elég szó volt a nádorságról. Az érdekeltek egyre emlegették: de a választásról nem beszéltek. Mert még mindég kérdés, mikor lesz, sőt általában az is, hogy a közel jövőben meg lesz-e? Mert attól függ, mikor ül össze az országgyűlés? A törvény értelmében még a Pálffy életében össze kellett volna hívni, mert 1649 óta nem tartották meg, holott minden három esztendőben megtartandó volt; de akkor Lippay és a papok ellenzésére elmaradt, mert ezek a vallásos sérelmek miatt vihar kitörésétől féltek, s készebbek voltak új törvényszegést elkövetni, mint a hazafi-párt támadásaival szembe állani.* A nádor halála óta ismét másfél év telt el, és még mindig késlekedtek, hogy állását betöltsék. Az érsek helyettesítette, s ez a helyettesítés annyira kedvezett az ő czéljainak és vágyainak, hogy egykönnyen és hamar nem szeretett volna tőle megválni. Július 9-én azonban elhúnyt az ifjabb király és a gyűlés kérdése egyszerre égetővé lett. Az öreg Ferdinánd

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. k. 297. l.

belemerült bánatába, s a korai áldozat tiszteletére nagyszerű halottas ünnepeket, gyászszertartásokat rendeztetett:* de mihelyt magához tért, azonnal többször értekezett kisebb fiának, a passaui püspökségre nevelt Leopoldnak érdekében magyar tanácsosaival. A megbeszélésekben nem az egyszerű választásról, hanem ez alkalommal sokkal többről volt szó, az uralkodóház örökletességének elfogadásáról, vagyis arról, hogy a nemzet mondjon le a szabad királyválasztás jogáról és Lipótot az örökletesség elvénél fogva koronázza meg. Elhisszük, hogy az öreg és beteg király sebhedett szivének nagy vigaszúl szolgált volna a jobbágyi ragaszkodás e tüntető megnyilatkozása: de a nemzeti önállóság és függetlenség biztosítékai nem arra valók, hogy feláldozásukkal egyéni szenvedéseket enyhítgessenek. A választási szabadság őseink bölcs kikötése és drága öröksége volt, melylyel a nemzet az uralkodóház tervszerű és következetes önkénye, korlátlan uralomra törekvése ellenében védekezhetett, a menynyiben a jövendőbeli királyt a választás alkalmával feltételekre kényszeríthette és a koronázás előtt azokra megeskethette; vagy szükség esetén más nemzetségből kereshetett magának urat. Igaz, hogy nem tette, hogy egy század óta a Habsburgokat mindég készségesen választotta meg, legföllebb alkotmányának őrzésével a hitlevelük megállapitásában aggodalmaskodott: hanem megtehette volna, s már ezzel a lehetőséggel a szabad királyválasztás joga a nemzeti önállóság és függetlenség hatalmas támasza volt. Ezt a jogot nem ez az emberöltő szerezte, tehát nem is áldozhatta fel, mert a mi az ősöknek a tulajdona, azt egy nemzedék sem vesztegetheti el. Bármily szolgalelkűek voltak a magyar tanácsosok, úgy látszik, akadt mégis köztük a szabad választásnak szószólója; az pedig egy pillanatig sem foroghatott kétségben, hogy a

* *Szelepcsényi György levele II. Rákóczy Györgyhöz*, 1654 július 15-ikéről. Történelmi Tár, 1892. évf. 194. l. és K. Papp Miklós: Történelmi Lapok, 1. k. 362. l.

Sacra Maiestas Domine Domine clementissime.

In hac luctuosa omnium calamitate, recentiq plorandae me-
moria, vix cor mihi erat, Maiestatem Vram interpellare et alloqui;
nisi illam ipsam manum Dei, quae nobis Regem, Mattis Vrae.
filium, accepit et ad se transtulit; abunde. iobilam consolari;
cum Mattem Vram, qua tantus Rex, et Christianitatis Impe-
rator est, reverenter [illegible]. Hac enim ipsa occasio, me,
licet prae dolore confusum et obstupescentem, meae immobi-
lis fidelitatis, quam Augustissimae Domui suae gero cogit
recordari. Merito namq considerare possim, [illegible] omni-
um bonorum esse desiderium, ut ad caelos translatus
Ferdinandus, Rex noster, Phoenix nempe Regius,
reviviscat in Leopoldo Fratre suo, et Maiestas Vra
consoletur de utroq; ita fore quempiam e malis,
qui hanc Christianitati apprime necessariam causam,
venenosa cogitatione turbare desideret.

Hoc est Clementissime Domine, quod me induxit

ut Maiestatem Vram adeam, et quidquid mihi virium, fortunarum, vitae denique est, Mati Vrae offeram. Et licet haec non valitura ad magna; erit tamen quieti animae meae: quod omnia facere et impendere sim paratus, desiderans Numquam orbi de Domo Augustissima emori Reges, sed semper manere superstitem, qui Christianitati et saeculo suo decus afferat. Disponat mecum Maiestas Vra quandocunque et quomodocunque voluerit; in haec enim verba, et mea humillima promissa, Deum invoco et Matem Vram adoro

Chaktornia 20 Julij
1674

Humillimus servus
Nicolaus a Zrin

karok és rendek nagy többsége sorakozni fog mellette, mint sorakozott I. Ferdinánd korában. Az volt a kérdés: mikor legyen az országgyűlés? Mi czélszerübb és sikeresebb: mielőbb megtartani, vagy addig halasztani, míg a közhangulat előkészíthető és megnyerhető? S mi biztatóbb és megnyugtatóbb, az esetleges országgyűlésen a nádori széket betölteni vagy elodázni a nádorválasztást? Természetesen a király és az udvar szívesebben vette volna, ha Lippay nádori helytartó maradhatna, mert ő a protestáns urak ellen való vallásos engedményekért ez idő szerint habozás nélkül hozott volna alkotmányos áldozatokat; míg a nádor-választás a mellőzött jelölteket elkeserítheti és pártjukkal az ellenzék táborába kergetheti, a mivel az örökletesség kimondása fölöttébb kétessé válik. Az érsek tehát azt kívánta, hogy a nádor-választást egyelőre függőben hagyják, s a többséget képező katholikusságot meg ne bontsák, mert ilyen módon inkább remélhető volt, hogy az érsek befolyásával a szándék sikerülni fog. S ezzel a számítással abban történt megegyezés, hogy az országgyűlés Szent-András napjára, november 30-ikára hívandó össze.* Ettől a naptól azonban hamar eltértek; részint azért, mivel a fekete halál Oroszországból Lengyelországon keresztül a felvidékre bevonult, s a Dunántúl is mindjobban elhatalmasodott, részint azért, mivel a királyasszony épen erre az időre lebetegedéséhez közeledett és véletlen elszerencsétlenedése nagy zavart okozott volna; 1655 január 24-ikében állapodtak meg.** S a mire a január eljött, a siker iránt újabb aggodalom támadt, mert a király Szelepcsényi Györgyöt, a kanczellárt, Pozsonyba leküldte, hogy beszélje meg a tanácsosokkal, megtartsák-e, elhalaszszák-e a gyűlést? Ingadoztak a nézetek és szavazatok. A többség az elhalasztást ajánlotta, Lippay

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 362. l.

** Szalay László: Magyarország Története. V. k. 12. l. és K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. évf. 363. l.

a megtartás mellett érvelt; úgy látszik, bizott a maga hatalmában és pártjában. A kanczellár, valószinűleg az udvar óhajtása értelmében, szerette volna legalább a nádor-választást a következő országgyűlésre elodázni. Az értekezlet e szerint egyetértésre nem jutott és Szelepcsényi ezzel a jelentéssel tért vissza Bécsbe.[1] A mikor elindult, Mednyánszky Jónásnak, az öreg fejedelemné, Lórántffy Zsuzsanna követének megírta, hogy küldje utána emberét; onnan majd megüzeni: lesz-e gyűlés vagy elmarad?[2] De még január 21-ikén, három nappal az összejövetel előtt sem tudta ez, hová dől el a dolog? S a teljes bizonytalanság miatt fent az udvarnál s lent az országban általános zavar uralkodott; ott megkéstek a királyi meghívók kiállításával és szétküldésével, aztán a nagy sietségben megfeledkeztek egyes magánosokról és egyes megyékről; itt megkéstek a követek választásával és utasítások készítésével, úgy, hogy Dunántúl csak most folytak az alkotmányos harczok.[3] A mikor már gyülekezni kellett volna: az érsekhez és kanczellárhoz még egyre érkeztek a panaszok az elmaradt meghívók sürgetésével, egyre tiltakoztak a nádori szék betöltésének követelésével. «Soha ilyen alkalmatlan készületet, mondja Mednyánszky, az gyűléshez nem láttam».[4]

Zrínyi Miklós már január 11-ikére Zágrábba gyűjtötte a horvát-tótországi karokat és rendeket, hogy a szükséges intézkedések ügyében tanácskozzanak, mert nemcsak a követi útasításról, de a felhalmozódott sérelmek összeállításáról is gondoskodni kellett, hogy a pozsonyi országgyűlésen orvoslást nyerjenek. Az ülésen mindenekelőtt bemutatta és felolvastatta a meghívót, mely a királyválasztásról és koronázásról mélyen hallgatott, hogy az örökletesség kérdése eleve szóba ne jöjjön és országos izgalmat föl

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. évf. 99. l.

2 *Ugyanott*, 99 l.

3 *Ugyanott*, 99. l.

4 *Ugyanott*, 99. l.

18. ZÁGRÁB.

(XVIII. századi metszet után.)

ne idézzen; ellenben a nádorság betöltését megigérte, hogy a hazafi-pártokat egyelőre megnyugtassa és a kormány alkotmányos érzületéről meggyőzze. Majd elrendelte a követek megválasztását és utasításuk készítésére a megbizottak kiküldését. Követek lettek: Mallenich György, Budor Gáspár és Patachich Miklós, azzal a megkülönböztetéssel, hogy az utóbbi a főrendek sorában foglaljon helyet;[1] a bizottság tagjai pedig a bánnak elnöklete alatt Petretich Péter zágrábi püspök, Ivanovich Pál, a pálosok tartományi főnöke, Dianesievich Miklós prépost, Ráttkay Pál kanonok, Erdődy Tamás és Miklós grófok, Orehóczy Gáspár albán, Zakmárdy János itélőmester, Ruchich János zágrábi, Gorup György és Baxay Péter varasdi és Dolácsky János kőrösi alispánok, végre Zakmárdy György kőrösi szolgabiró; azzal a meghagyással, hogy a panaszosok sérelmüket a bizottságnak terjeszszék elő.[2] Az ülés eztán még nehány folyó ügyben határozott, s ezek során gróf Regenstein-Tattenbach Miklóst, a hadi tanács elnökét, érdemeiért fölvette az ország mágnásai közé, azzal a föltétellel mégis, hogy Pozsonyban a bán és követek előtt tegye le a hűségi esküt;[3] gróf Erdődy Imrének és a zágrábi káptalannak az ország nevében ajánlóleveleket adott a királyhoz, fellázadt jobbágyaik ellen; gróf Erdődy Tamást és Orehóczy Gáspárt arra az időre, míg a bán a pozsonyi országgyűlésen tartózkodik, megtette helyettesekül, azzal a felhatalmazással, hogy akár gyűlést, akár fölkelést hirdethessenek, ha az oláhok, predauciusok és szlávok zavargása hirtelen veszedelemmel fenyegetne; a távozó bánt pedig megbízta, hogy a berkiszevinai véghely kiépítésére a felségtől megigért és törvényileg megszabott összeget a magyar kamaránál eszközölje ki; s ezekkel a végzésekkel eloszlott.[4] Mindezek az intézkedések

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 112. l.
2 *Ugyanott*, 112 l.
3 *Ugyanott*, 113. l.
4 *Ugyanott*, 113—114. ll.

a pozsonyi gyűléssel vonatkozásban vannak ugyan, de a társországok politikai gondolkodására és magatartására nem vetnek világot. Ha felőle tájékozódni akarunk, a kiküldött bizottság munkálatához, az utasításhoz kell fordulnunk. Minden kívánalmában az elnöklő Zrínyi Miklós szelleméhez méltóan és híven a hazafiság és alkotmányosság érzése szóllal meg, a király iránt való hűséggel és a törvényességhez való erős ragaszkodással. Mert az utasítás minden ellen, a mi a szent korona jogainak és érdekeinek sérelmére van, erélyesen állást foglal. A követeknek meghagyja, hogy úgy igyekezzenek, mikép a nádor-választásra és a királyi előterjesztések meghallgatására ideje-korán megérkezzenek; a társországok ügyeit a személynöknek, érseknek s az ország követeinek jóakaratába ajánlják; s a követekkel egyetértésben mindenek előtt a nádor-választást követeljék és ha a bán a jelöltek közé bejut, szavazatukat reáadják.*

A mi nyilván bizonyítja, hogy Zrínyi Miklós a nádorság keresésében csak az erdélyi fejedelem támogatásából csinált titkot; de azt nem titkolta, hogy vágyakozik az ország első közjogi állásába. S hol vallhatta volna be őszintébben, mint hívei közt, a kik szinte imádták; mert kormányzói erélyét és vezéri tehetségét, igazságosságát és hazaszeretetét, összes tüneményes tehetségeit és fényes tulajdonait közvetlen tapasztalásból ismerték. A bizottság e határozata nemcsak annyit jelentett, hogy a három követ mellette lesz: de sokkal többet foglalt magában, hogy a szent korona eme részeiből az egyházi méltóságok, világi főurak, szabad királyi városok követei köréje sorakoznak, a mi együtt 45—50 szavazatot képviselt.** Mert hiszen az utasítást közös megbizottaik készítették, az összetartás érzésének oly élénk kifejezésével, hogy a követeknek meghagyták, mikép a bán mellőzése esetében a nádor szemé-

* Az utasítás a gyűlés irományai közt. 116. l.

** Névsorukat l. hátrább a 70-ik lapon.

lyére nézve a bánnal és az országgyűlésen jelenlevő többi urakkal értekezzenek és állapodjanak meg, hogy velük egyetértve, csak katholikus jelöltre szavazzanak s az ősi vallás szabadságaihoz és kiváltságaihoz ragaszkodjanak.*

Az utasítás eztán meghagyja nekik, hogy az új király koronázása előtt a sérelmek orvoslását sürgessék és nyomatékosan követeljék, hogy a társországok az eskü feltételeiben és hitlevélben ne mint alávetett részek, hanem névszerint, mint Horvát-, Tót- és Dalmátországok forduljanak elő, I. Ulászló első czikkelyének megfelelően, hogy őket a törvényekben és királyi kanczellárián is hasonlóképmindig név szerint emlegessék, mert Magyarországgal egyaránt szabadok.** Nem a különködésnek, hanem az összetartozásnak meggyőződése nyilatkozik meg ebben a kivánságban, hiszen ugyanazon uralkodó alatt, ugyanazon alkotmány áldásai és biztosítékai közt élnek, tehát az országnak csak más nevű és nem alávetett részei; hiszen jogaik védelmét, bajaik segítségét mindég a magyar országgyűléseken, a magyar törvények erejével keresik.

A sérelmek között az utasítás első helyen az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezésének elmaradását hozza fel, s a meglevő törvények, nádori itéletek és királyi körlevelek értelmében követeli, hogy az még ez országgyűlés folyamán végbe menjen és ekként ez izgága népségek féktelensége valahára félbe szakadjon; annyival inkább, mert Belső-Ausztria biztosai, kiket a felség az ő viszonyuk szabályozásának békés eligazítására a varasdi bizottságba kiküldött, az országnak semmi elégtételt nem szolgáltattak, sőt a lakosság nagy kárával és költségével a tárgyalást csak elhúzták és a megoldást csak akadályozták. Ha a király ebben a kérdésben újabb egyezkedésre volna hajlandó, a követek a bánnal, a püspökkel és a választott biztosokkal

* Az utasítás a gyűlés irományai közt. 116. l.

** *Ugyanott,* 116. l.

az 1651-iki zágrábi értekezlet határozataihoz alkalmazkodjanak.[1]

Az országgyűlésen pedig a többi sérelem helyrehozásán buzgólkodjanak. Mert volt elég. A bécsi kormány, a gréczi hadi tanács, a végbeli vitézek és kapitányok egyik törvénytelenséget a másik után követték el. A nemesek, jobbágyok és a szabad királyi városok teli voltak panaszszal az idegen katonaság örökös garázdasága és erőszakossága miatt. Most az utasítás ismét szomorú szinekkel rajzolja megdöbbentő viselkedését. A legeltetésre nézve például a törvény elrendelte, hogy a végbeli katonák csak háború idején, csak május végéig, harmincz napon át ereszthetik lovaikat a rétekre; de akkor is kerüljék a kaszálókat, a szegény népet kiméljék s ingyen ellátásra ne kényszerítsék,[2] mert állomásaikról eltávozva és fizetésüket elpazarolva, az esztendő nagyobb részében szabad zsákmányolásból éltek: mégis most a törvény ellenére, békében és Keresztelő-Szent-János napján túl is, a károlyvárosiak az Erdődy Imre és Tamás grófok rétjeit lovaikkal lelegeltették, sőt a varasdiak a nemesek és jobbágyok legelőire nemcsak a saját lovaikat ráhajtották, hanem idegen kereskedőkét is pénzért tartásra felvállalták és a saját lovaik közé csapták; ellenben a földesurakat meggátolták abban, hogy a maguk lovait, melyeken a királynak katonáskodni tartoztak, a maguk birtokaira kivezettettessék.[3] S ez a hatalmaskodás így folyt végig a károlyvárosi és varasdi főkapitányság területén, tehát szinte az egész országban. A rét hajtása és a szántó termése egyképen pusztult, a nemesség és jobbágyság egyiránt sínylette, mert hisz akkor egész jólétük merőben a föld mívelésétől és hasznától függött. A kapitányoknak

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* Az utasításban, 116. l.

2 *Corpus Juris Hungarici.* 1566 : XX., 1578 : XIV., 1582 : XXII., 1647 : XLIII. törvényczikkek.

3 *Acta et Articuli* stb. Az utasításban, 119. l.

kellett volna hadi népüket állomásaikra visszarendelni, az idegen lovakat elkobozni, szóval a fegyelmet fentartani; mert értük mind erkölcsileg, mind anyagilag felelősek voltak, a mennyiben az okozott károkat nekik kellett megtéríteni;[1] de a törvény, hiában újították meg több alkalommal, csak írott malaszt maradt. Mert a kapitányok idegen létükre nem törődtek sem a lakosság jólétével, sem az ország végzésével: a hadi tanács oltalmában bízton érezték magokat. Ez födözte elnézésüket, őrizte állásukat, mely maga is a törvénybe ütközött. Mert az országgyűlések a bécsi békekötés óta ismételten kimondották és a királyok mindannyiszor szentesítették, hogy a végbeli kapitányságokban és alkapitányságokban, szóval a katonai tisztségekben a németek helyét érdemes és birtokos belföldiekkel kell betölteni;[2] de mindezek ellenére a társországokban még mostan is csak egyetlen kapitány és alkapitány volt benszülött.[3] A karok és rendek minden ebbeli törekvése, noha már az állások megfelezésével és a kinevezések váltakozásával is megelégedtek volna, hogy a hol a kapitány külföldi, ott az alkapitány legyen belföldi és viszont, ép oly következetesen meghiúsult, mint az a kivánsága, hogy Varasd várából és városából, mint a megye törvényszéki helyéről, a német katonaság távozzék el. Az országgyűlések ugyan ennek teljesítését is többször törvénybe igtatták:[4] de mindig hiában, a német katonaság csak megszállva tartotta Varasdot. Mindezek tudatában, a hadi tanács különös kedvezése és títkos támogatása mellett[5] a kapitányok teljesen elbizakodtak, s önkényük nem ismert határt, a mint eddig számos esettel

1 *Corpus Juris Hungarici.* 1582 : XXII. 10. §.

2 *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* Az utasításban, 117. l. *Corpus Juris Hungarici.* 1635 : XXXI. 1638 : XVIII. törvénycikkek.

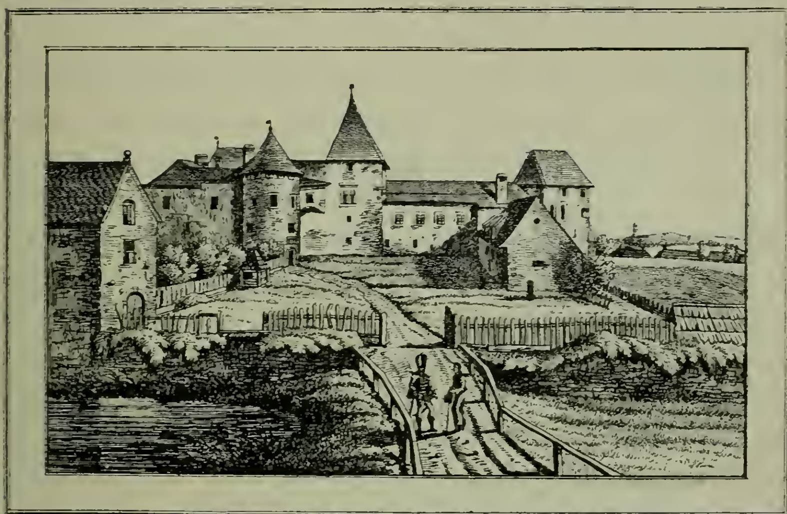
3 *Ugyanott,* 117. l.

4 *Corpus Juris Hungarici.* 1608 : XII. 1609 : XXVII. és 1635 : XXXIV. törvénycikkek.

5 LOPASIĆ RADOSLAV: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. XVI. k. 288—289. ll.

példáztuk,[1] s a mint újabban a zengi főkapitány, báró Herberstein Albert eljárásával példázhatjuk.

Zeng a magyar tengermellék nevezetes kikötője és Hunyadi Mátyás óta szabad királyi városa volt:[2] a gréczi hadi tanács mégis Krajnához számította és katonailag a maga hatása körébe vonta.[3] A törvényhozás felszólalt a szent koronától való elszakítása ellen és a várost sikeresebb önvédelmezése végett kiváltságaiban támogatta, az ország-

(XVIII. századi metszet után.)

19. A VARASDI VÁRKASTÉLY.

gyűlésre meghívni elhatározta.[4] A király ennél fogva Zenget 1652-ben régi jogaiba és szabadságaiba visszahelyezte, s megengedte önkormányzása tekintetéből, hogy a patriciusok közül két birót és tizenkét tanácsost választhasson.[5] Ezt az új kiváltság-levelet a zágrábi országos ülés 1653 augusztus 25-ikén minden pontjában, czikkelyében és zára-

1 SZÉCHY KÁROLY: Zrínyi Miklós, I. k. 266—268. ll.

2 PESTY FRIGYES, Az eltünt régi vármegyék. Budapest, 1880. II. k. 496. l.

3 *Ugyanott*, 497. l.

4 *Corpus Juris Hungarici*. 1647: L. törvényczikk.

5 *Acta et Articuli* stb. 103. l.

dékában elfogadta és helybenhagyta, Zenget szabad királyi városnak elismerte, azzal a föltétellel és kikötéssel mégis, hogy rövid perekben, melyek a város polgárai és az ország nemesei közt támadhatnak, a peres eljárás rendelkezései szerint a megyéhez történik a fölebbezés. S a kiváltság-levélnek és királyi meghivónak kihirdetésére a maga kebeléből Gotthall Miklós alispánt és Svatovich István szolgabirót kiküldötte, a miről az ország nevében a főkapitányt barátságosan értesítette; de Herberstein sem a kiküldötteket a városba lépni, sem a kiváltság-levelet kihirdetni nem hagyta; a polgárokat jogaikkal élni, tanácsosokat választani s a maguk pöreiben itélkezni nem engedte; sőt maga tett nekik birót, ki tőlük még a polgári pörökben is az ő számára birságot zsarolt, maga pedig az omladozó falak javítására rendelt harminczadot lefoglalta és személyes czéljaira fordította, úgy hogy a polgároknak a saját költségükön kellett kiépíteni; azonfelül az élelmi szereket, sajtot, vajat és efféléket elszedette és a maga javára Velenczébe szállíttatta; a tengeri halászatot az egész környéken eltiltotta és hasznát csak egyedül húzta, a polgároknak a fát erdeikből behozni megtagadta, maga pedig jó pénzen Velenczébe hajószámra küldötte, úgy hogy a zengiek kénytelenek voltak a saját vizüket és saját fájukat megfizetni.* S a mikor a főkapitány a tulajdon tisztében ilyen épületes példával jár elől, akkor csak természetesnek tarthatjuk, hogy az alkapitánya, Guzich Miklós nem üt el tőle: Berlegh várát és területét, mely gróf Frangepán György birtokaihoz tartozott, megrohanja és a maga kezére keríti.** Az utasítás azért meghagyja, hogy a követek az országgyűlésen hathatósan sürgessék, mikép a felség eme faraói nyomástól és sanyargatástól a zaklatott népet szabadítsa fel és a várost kiváltságaiban védelmezze meg s általában a végbeli kapitányokat

* *Acta et Articuli* stb. Az 1655-iki követi utasításban, 118. l.
** *Ugyanott*, 103. l.

minden hatalmaskodás elkövetésétől tartóztassa vissza, a posavinai és sziszeki fellázadt jobbágyok fegyveres leverését engedje meg; egyszersmind buzgóan törekedjenek, hogy a horvát-szlavón harminczadok jövedelmeinek fele a törvények értelmében továbbra is a kulpai vitézek fizetésére az országban bent maradjon; hogy Mikulich Sándor hallatlan gazságai miatt a királyi kegyelem felfüggesztésével biróilag üldözhető és elitélhető legyen.[1] Mert a volt személynök fia az erkölcsi meredélyen, a melyre reálépett, egyre lejebb hanyatlott. Minden ujabb országos gyűlésen heves kifakadások folytak ellene. 1653 augusztusában a marocsai nemesek panaszolják be, hogy a Szent-Háromság-egyház kegyuraságában, a közös legelő használatában és egyéb szabadságuk élvezetében gátolja őket; testvére Mikulich László pedig azzal vádolja, hogy a családi irásokat, nemes leveleket, melyek birtokaik védelmére szükségesek, másolatban kiadni vonakodik, a mellett Mikulich László, Prastóczy István és Sitomerszky Mihály a maguk és családjaik nevében ünnepélyesen tiltakoznak minden adományozása ellen, melylyel az ősi jószágokat elvesztegeti, minek következtében a gyűlés Fodróczy Péter szolgabirót kiküldötte hozzá hivatalos megintése végett:[2] de minden intéssel vakmerően daczolt. 1654 márcziusában még súlyosabb panaszok és vádak emelkedtek ellene, részint irásban megejtett vizsgálatok eredményeként, részint élőszóval, eskü alatt, az ország szine előtt. Mint valami középkori rablólovag, erőszakkal beleczi várába hurczolta az asszonyokat: Gotthall Annát, Marigolich István özvegyét, s Orlich-Ziegler István feleségét és másokat, kiket akaratuk ellenére, nyers érzékiségének kényére, fogva tartott.[3] Semminemű becstelenségtől, fajtalanságtól, vérfertőzéstől nem riadt vissza; sőt a királyi kegyelem fedező paizsa alatt

1 *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 118. l.

2 *Ugyanott*, 102. l.

3 *Ugyanott*, 122. l.

gyilkosságokat követett el és a bán ellen galád ármányokat űzött.[1] Minden erkölcsöt meggyalázott, minden közhatározatot lábbal taposott. Ha ember valaha megért az igazságszolgáltatás kezére: Mikulich Sándor bizonynyal rászolgált bűneinek bűnhődésére.

Ime, a követek ezzel az utasítással mentek Pozsonyba. A mikor megérkeztek: a megyék és városok választottai már összejöttek. A főurak azonban csak lassan szállingóztak, úgy hogy heteken át, szinte az egész február folyamán tartott a gyülekezés; a mi a királyi meghivók késedelmes és zavaros megküldésének, az elhalasztásra vonatkozó tervek és tanácskozások bizonytalanságának, főleg pedig a király egyre huzódó lejövetelének következménye volt. Még a hónap vége felé, február 23-ikán sem határozott véglegesen, hogy mikor indul meg, pedig a karok és rendek Lippay György érsek és Orossy György személynök közvetítésével váltig sürgették. A többszörös kérésre végül azt a biztosítást nyerték, hogy a hónap 28-ikára lejő; remélték is, nem is, a mint Baxa István abaujmegyei követ irja, mert a király útjának sok előzményei szoktak lenni, a miket még el nem igazítottak;[2] s valóban nem ok nélkül kételkedett, mert a kijelölt napon Ferdinánd meg nem érkezett: csak akkor forgolódnak még a Duna hídjának készítésében.[3]

Ezek a meddő hetek és hiábavaló várakozások az udvar szándékainak és számításainak éppen nem kedveztek. Mert minél inkább múlt az idő, a követek egyfelől a drágaság, másfelől a bizonytalanság miatt annál türelmetlenebbek lettek, az alkotmányos ellenzéki szellem annál erősebben terjedett köztük. Mert a vallásos sérelmek és felekezeti érdekek kérdéseiben ugyan egymással élesen szemben álltak, sőt eleve ingerlékeny keserűséget éreztettek: de a köz-

1 *Acta et Articuli* stb. 110. l.

2 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. évf. 115. l.

3 Zsilinszky Mihály: A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, III. k. 93. l.

(Widemann 1651-iki metszete után.)

20 MIKULICH SÁNDOR.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

jogi sérelmek orvoslásának, különösen a nádori szék betöltésének kivánásában egyesíthetők voltak. S ez egész idő alatt, hiszen a várakozás unalmában mit tehettek volna egyebet, folyt a korteskedés, rábeszélés, érvelés; a jelöltek körül csoportosultak, mert a személyre nézve eltértek a vélemények egymástól. Szinte minden hatalmasabb főúrnak akadt kisebb-nagyobb pártja. Emlegették Nádasdy Ferenczet, Forgách Ádámot, Wesselényi Ferenczet, Csáky Istvánt, Erdődy Györgyöt, Zrínyi Miklóst,* kinek érdekében a horvát- és tótországi karok és rendek tömegesen jelentek meg.** S mellette dolgoztak az erdélyi fejedelem követei: Klobusiczky András és Zákány András, az öreg fejedelemasszony követei: Berényi György és Mednyánszky Jónás, a kikkel együtt a bánnak emberi számítás szerint biztos szavazata a félszázat meghaladta. De ez az ő pártjának csak a magva volt. Mert minden valószinűség szerint körülötte sorakoztak a felvidéki követek, a fejedelemség mostani és régi megyéiből, a hová Rákóczy György befolyása még mindig elért; s az összes protestánsok, kik a fejedelemben vezérüket tisztelték. Hiszen másként mi értelme lett volna, hogy Zrínyi Miklós az ő pártfogását keresse? Bizonyára nem az ő és az anyja négy szavazatáért tette. A protestantizmus

* K. Papp Miklós, Történeti Lapok, I. k. 116. l.

** Ott voltak: Petretich Péter zágrábi, Gyurkovich György szerémi, Mariani György zengi, Mariani Móricz boszniai, Gurab Ferencz novii és Folnay Ferencz samandriai püspökök; a királyi tanácsosok közül Erdődy György, mivel az ő megválasztása szóba sem jöhetett, Erdődy Imre, Draskovich Miklós, Zrínyi Péter, Frangepán György grófok és Szúnyogh Gáspár báró; a többi főrendek sorából az Erdődyek: Miklós, Tamás, Péter, Simon és György, az ifjabb, a Draskovichok: Gáspár, János és Miklós az ifjabb, Malakóczy Miklós, a Keglevichek: Zsigmond, István, Miklós, Péter, Chikulini Ferencz, Ráttkay Péter, a gersei Pethők: Zsigmond, István, János; a zalai követek: Bottka Ferencz és Lippis Márton, a társországok követei: Patachich Miklós, Budor Gáspár, Mallenich György, a szabad királyi városok követei közül Zengből Pozelovich Miklós, Zágrábból Werniczel György, Belecz István, Kapronczáról Natulia Miklós, Varasdról Gyorgyevich Gábor, Modrich Miklós, Kőrösből Petrich Miklós; Dianesievich Miklós zágrábi prépost és Ivanich Pál, a Remete Barátok tartományi főnöke, Matkovich Mihály murai és Hoffmann Pál zalavári apát, aztán Erdődy Farkasné és Ráttkay Pálné követe.

immár a visszahatás diadalával annyira megrendült Magyarországon, hogy Wesselényi Ferencz levele szerint öszszesen négy főrendi család követte még.* A protestánsok a követek között is már kisebbségben voltak. Arra tehát semmi kilátásuk nem lehetett, hogy a saját hivüket válaszszák meg; örülniök kellett, ha olyan jelöltet segíthetnek a nádori székbe, kinek felvilágosodása, türelmessége, szabadság- és igazság-szeretete előttük ismeretes, kinek valódi államférfiú létére eszménye nem a felekezet, hanem a haza, a mi őket annyi küzdelemben, szenvedésben, vérük hullatásában mindig lelkesítette. Zrínyi Miklós ilyeténkép már eleve legalább száz szavazatra számíthatott. S ha emellett tekintetbe veszszük azt a népszerűséget, melylyel a hazafiasabb főurak és köznemesek előtt bírt, kétségtelennek tarthatjuk, hogy a nádorság elnyerésére senki nála biztosabb reménységet nem táplálhatott. Puchaim grófról, a ki eleinte veszedelmes jelöltnek látszott, többé szó sem volt; a Lippay György helytartóságának terve pedig mindjárt a titok kipattanásakor és megismerésekor általános megütközéssel és visszautasítással találkozott; az országgyűlés világi elemei, katholikusok és protestánsok egyiránt, ellenezték, mert ha sikerül a tervet megvalósítani és az ő esetével példát állítani, akkor a nádorság intézménye, a közszabadság ez első biztosítéka, egyenesen koczkán forog. Mert a kormánynak ilyen módon alkalma nyilik, hogy a megüresedett állást hosszabb időre be ne töltse, sőt lassan-lassan megszüntesse, csak ezt a helyettesítő eljárást kell következetesen folytatnia. Hisz kétségtelen dolog, hogy a mire Lippay most kivételesen vállalkozik, arra utódai már rendesen vágyakoznának, sőt igényt támasztanának, mert semmi sem ragadósabb, mint a hatalomnak és fénynek szeretete, mely iránt a főpapság világszerte különös fogékony-

* *Wesselényi Ferencz levele* 1655 aprilis 21-ikéről. Hevenessy kézirat-gyűjteménye a budapesti egyetemi könyvtárban, xxxiv. k. 251. l.

ságot mutatott. A kormány pedig kapva kapott rajta, hogy a nádorságot a primások kezére játszsza, mert velük a közjogi sérelmekre nézve vallásos engedmények fejében könynyen megalkudhatnék, hiszen a klérus ebben az időben olyan örömest szövetkezett az abszolutizmussal ! S mi következnék ebből más, mint az alkotmánynak fölforgatása, a papuralomnak elhatalmasodása, mely a nélkül is nyomasztó volt és ismételve belső villongásokat idézett elő, — egyenesen a főrend befolyásának és tekintélyének csökkentésével. A katholikus főurak azért nem pártolták és nem pártolhatták ezt a tervet sem az ország, sem a maguk érdekéből, mert különben hosszú időre, talán örökre elesnek a legmagasabb méltóságtól; s a legkevésbbé buzoghattak érte épen a jelöltek, kiket ilyenkép akartak összetartani; összetartottak azok valóban és pártjaikkal egyetemben közösen dolgoztak — a helytartóság megbuktatására. De nem pártolták és nem pártolhatták a protestánsok sem, kik Lippaytól és utódaitól nem várhattak egyebet gyülölségnél, üldözésnél és megsemmisítésnél; pedig ha a viszonyok átalakulása következtében megfogyott számuknál fogva le kellett is mondaniok a maguk felekezetebeli nádorról, a választás elvéről az alkotmány megmentése és a maguk megmaradása végett le nem mondhattak. Így történt, hogy e meddő hetek és hiábavaló várakozások alatt a király lejöveteléig, a katholikus egyházi férfiakon kivül, kiknek száma a Zrínyi Miklós híveinek levonásával alig képviselt 60 szavazatot, az egész országgyűlés a nádorválasztás mellett sorakozott.

Zrínyi sikerére nézve a dolog a jelölésen fordult meg. Éppen azért jelöltségének kieszközlése végett február hóban megjárta Bécset. «Én, nagyságos uram» — jelenti ez útjáról Rákóczynak — «nem régen Bécsben voltam; úgy tetszik, hogy nagyobb respectussal voltak hozzám most az német urak, hogysem azelőtt; bizony azt is nagyságod ke-

gyelmességének köszönhetem, mert nagyságod gratiája, kivel egyszer-másszor is látogatott, tettek ű nálok is considerabiliorem, Istennek legyen hála és nagyságodnak; mindazonáltal, nagyságos uram, semmi bizonyos reménységem

21. RÉSZLET ZRÍNYI FEBRUÁRI LEVELÉBŐL.

(Eredetije az Országos Levéltárban.)

még nincsen, hogy ű fölsége candidatusok köziben méltóztatik-e tenni; de bizom Istenben és az nagyságod fejedelmi assistentiájában; bizony háladatlan szolgája nagyságodnak soha nem leszek».*

* Szilágyi Sándor közleménye a Történelmi Tárban, 1890. évf. 207. l.

Valóban a király még nem határozott, sőt érkezésének napja is bizonytalan volt.

Ferdinánd végre márczius 3-ikán fiával és az országgyűlés küldöttségével, mely Haimburgig eléje ment üdvözletére, bevonult Pozsony városába, s azonnal megkezdődtek a fogadások, ünnepek, igéretek, puhítások; de foganatlanok maradtak. Mert a mikor egy hét múlva, márczius 10-ikén, a karok és rendek megjelentek a királyi várban az előterjesztések meghallgatására, aztán a zöld házban azok leirására, s belőlük kitűnt, hogy a jó egyetértés megóvásának örve alatt a király a vallásos ügy tárgyalását és a nádori szék betöltését mellőzni kivánja, sőt a kanczellár által egyenesen megüzente, hogy mivel a nádorságra többen vágyakoznak, szeretné a választást elhalasztani és a nádori tisztet a primással tovább helyettesíteni; — a többség hallani sem akart róla. A pártok Lippay ellen már előre egyesültek és fölkészülten most közös erővel harczoltak. Heves és indulatos beszédek folytak a választás mellett, melyet a meghivó megigért; Ferdinánd tehát kénytelen volt tervéről lemondani és a követelésnek engedni, mert a karok és rendek jóakaratát a fia érdekében nem akarta koczkáztatni és eljátszani: márczius 15-ikén leküldte jelölő iratát, mely a katholikusok közül Csáky Istvánt és Wesselényi Ferenczet, a protestánsok közül Perényi Györgyöt és Thököly Zsigmondot nevezte meg.*

Alig támasztott még jelölés nagyobb meglepetést és megbotránkozást, mint ez. Mert nyilván elárulta, hogy az udvar az ország érdekére, a közbizalom megnyilatkozására vagy a hivatottak érdemére nem tekint, csak a Lippay sugalmazására, fondorlatára és gyűlölködésére hallgat. Hisz a névsor egészen az érsek összeállítása volt. S mindazok, kiket alattomban biztatott és pártfogásával kecsegtetett,

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 116. l.

zúgolódtak ellene. Mert Lippay abban a biztos reménységben, hogy az ő helytartósága a felség akaratának kijelentésével sikerülni fog, arra az esetre, ha nem sikerülne, többeknek megigérte, hogy mellettük lesz; ily módon törekedett a jelölteket a maga részére megnyerni és összetartani. Most aztán kisült, hogy csak hitegette és rászedte őket; a jelölésből azokat is kihagyta, kiket a legtöbbször ámított: Nádasdy Ferenczet és Forgách Ádámot. Nádasdy háborgott, de az országbiróság gondolatával hamar megbékélt.* Forgách ellenben a nyílt ülésen szemére hányta, hogy ő már kétszer volt nádor-jelölt, az udvar mégis megfeledkezett róla.** Harag és méltatlankodás nem használt: a jelölés szerint szavazni kellett. Lippay most nyiltan a papsággal együtt Wesselényi mellett dolgozott; a miért Csáky István szidta, mint a bokrot, mintha csak azért hívták volna fel! De csak 2 szavazatot kapott, Perényi György 25-öt, míg Wesselényi szinte 200-ig emelkedett.

A mi ebben a választásban különösen meglep: egyfelől a szavazatok száma, másfelől azok eredménye. Az országgyűlésnek 340 tagja volt, és csak mintegy 220 szavazott le; a többi vagy megunta a kilátástalan várakozást és kiköltekezve haza tért, vagy elitélte az igazságtalan jelölést és tartózkodott alkotmányos jogainak gyakorlásától. Annyi bizonyos, hogy ha mindnyájan jelen lettek és leszavaztak volna is, az az eredményen nem változtat: Wesselényi mindössze csekélyebb többséggel győz; de az udvar pártfogásával és a papság befolyásával minden esetre győz, noha a küzdelembe talán a legkisebb párttal indult. Természetes, hogy ennek következtében a zok-érzet némelyek szivében még sokáig sajgott. «Az urak, mint az agyonütöttek,» — írja

* Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, III. k. 103. l.

** Pauler Gyula a Vasárnapi Újságban, 1858. évf. 496. l. És Szalay László: Magyarország története, V. k. 12—13. ll.

Klobusiczky András egy hét mulva az erdélyi fejedelemnek, — «úgy járnak lator, áruló érsek dolga miatt.»[1] «Nem mehetnek elő dolgukban,» — mondja ismét később, — «egyedül csak az pap miá; rettenetes iniustitia, boldog ország Erdély ehez képest».[2] Az új nádor az ő jelentése szerint az érsek rabja és Puchaim szolgája; sem nem tud, sem nem bir magától cselekedni semmit; azt kell cselekednie, a mit ezek eléje szabnak. «Szegény haza,» — sóhajt fel a Rákóczy követe, — «most van in extremo periculo, ha Isten nem könyörül rajtunk!»[3]

Kétségtelen dolog, hogy Wesselényi mind az esztergomi érsekkel, mind a komáromi főkapitánynyal meghitt bizalomban élt, hiszen lekötelezettjük volt; annak köszönhette a második házassága elismerését, ennek a murányi igényei kielégítését, ekként általuk boldogult élete két legnevezetesebb mozzanatában, a melytől éppen pályája emelkedése, fénye és dicsősége függött. Ragaszkodott hozzájuk hálából, ragaszkodott számításból, mert fölfelé tört, vagyont és hatalmat keresett, már pedig ebben az időben, a mikor az emberek úgy lesték, mint éh-ebek a konczot, hogy kinek a vagyonát kaphatják el,[4] senki gyorsabban nem gyarapodott és nem haladott, mint a kinek szerencséje kerekeit pap és német kente; kivált ha ezt a papot Lippaynak, ezt a németet Puchaimnak hivták, kiknek szavára a király legtöbbet adott. Tapasztalásból ismerte befolyásukat, alkalmazkodva elismerte tekintélyüket és fölényüket, alárendelte törekvésüknek a maga törekvését, akaratuknak a maga akaratát; szóval meghajolt nekik, több alázkodó készséggel, mint erkölcsi önérzettel; azért méltán érte azok gáncsa és elitélése, kiket az országos ügyekről való fel-

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 116. l.
2 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 174. l.
3 *Ugyanaz:* Ugyanott. 173. l.
4 Acsády Ignácz: Széchy Mária. Budapest, 1885. 87—88. ll.

fogásukban az alkotmány tisztelete, szabadság szeretete, méltányosság érzete, az erkölcsiség és eszményiség vezetett. Sajnos, olyan idő járt, hogy a nagyravágyásnak az elvek politikájánál többet használt a megalkuvás politikája, a mint a Wesselényi nádorsága bizonyíthatja. De ha igazságosak akarunk irányában lenni, kénytelenek vagyunk róla elismerni, hogy Lippayhoz és Puchaimhoz a hálán és számításon kívül a gondolkozás és meggyőződés közössége is kötötte; ép annyira a türelmetlen katholiczizmus híve volt, mint az érsek, ép annyira az udvar embere, mint a főkapitány, politikai fondorlatra és ármányra ép annyira hajlandó, mint ezek, a kikkel együtt fújta a követ. Különösen II. Rákóczy György elbuktatására és kiforgatására bármikor örömest szövetkezett, pedig hozzáírt levelében váltig emlegeti vala a maga alázatosságát és hódolatát, melylyel a fejedelem napjai szerencsés folyását és a szerencséében való állandóságát kivánja; sőt ha gyarlósága és értéktelen volta engedné, megmutatni is képes volna, hogy milyen igaz szolgája.* Magatartásában, viselkedésében a cselszövő ravaszkodása és az udvaroncz hízelgése majd egyesült, majd a szerint váltakozott, a mint épen a helyzet magával hozta vagy ajánlta. Csak a czélra gondolt és az eszközökkel nem gondolt, legalább nem mindig válogatta meg őket; szava és tolla merőben a politikájának szolgálatában állt, annak a politikának, melyet a jezsuitizmus sugallt s a vallásos elfogultságában gyülölködő és jobbágyi megadásával tüntető udvari párt képviselt és Wesselényi eddig ép oly híven, mint szenvedélyesen követett. Katholikusnak született, rokonai révén protestánsnak nevelkedett: de a nagyszombati egyetemen Pázmány Péter hatása alatt atyja vallására visszatért és ettől fogva szivét a felekezeti rajongás melege töltötte el. Kevés ifjú hagyta el

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 571., 572., 588. ll.

ez intézetet, mondja egyik történetírója,* a ki annyira megfelelhetett volna tanítói eszményének, mint ő. Alázatos, daliás, jó modorú férfi vált belőle, ki éppen úgy feltalálta magát a csatatéren, mint a társalgó termeiben, éppen úgy tudott bánni a karddal, mint a tollal; s a mily vitézül verekedett az ellenséggel, olyan ügyesen tudta megnyerni nagy urak kegyét, szép asszonyok hajlamát. Az asszonyoknál ugyan ellenállhatatlanabb sikereket aratott, mert szerelmi kalandjairól a hír folyton beszélt s murányi merénye regénybe illenék, ha szó szerint valóság nem volna: de személyes szeretetreméltóságával és símulékony természetével a férfiakat is vonzotta. A mellett bátor katona, víg czimbora, szives házigazda volt, a mikor hogyan alkalma nyílt; csak egy nem volt, a mi a nádori székre kellett, igazi államférfi, az emberek lelkén és dolgok mélyén át a jövőbe ható tekintettel és az események alakulására következtető itélettel. Nem szűkölködött jó tulajdonságok és tehetségek nélkül, a nagy jellemek önzetlensége és nagy elmék egyetemessége azonban hiányzott belőle; az udvar kegyénél és egyháza érdekénél eddig messzebb nem látott, sőt látni sem akart; az mérsékelte eddig hazafiságában, az kötötte meg elfogultságában. Mert a protestantizmus iránt ép oly türelmetlen volt, mint öcscse, Miklós, ki jezsuita létére az ellenségeskedést és térítést nyiltan űzte.** Második feleségét sietett ő is áttéríteni s ha módjában állt volna, az egész nemzetet a katholicismusra hajtja; részint felekezeti rajongásból, hogy egyháza régi uralmát helyreállíthassa, részint politikai számításból, hogy az erdélyi fejedelem hatalmát megdöntse. Mert senki nála jobban ifjabb Rákóczy Györgyöt nem gyülölte. S éppen ezzel a türelmetlenségével, ezzel a gyülöletével szerezte meg a király kegyét, Lippay és Puchaim bizalmát,

* Acsády Ignácz: Széchy Mária, 95—96. ll.

** Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, III. kötet, 103. l.

Kegyelmes Uram

Végin levén az gyülésnek, (az meliért nem
igen kerkedhetem) noha ninchen mit irnom Nagodk,
mindazon által nem akartam el mulatnom
az Nagod méltosagos kezeit chak leuelem al,
talis meg ne chokolam. Nagodat kerem
hogy az maga még fogadot gratiaiaban engem
végig tarchon meg, es legyen nekem min-
denkor oly kegyelmes uram az mint
en halalom oraig akarok Nagodnak
mint kegyelmes Uramnak maradni.

Posonban 24 Junj
1655

alazatos szolgaja
G. Zrini Miklos

22. ZRÍNYINEK A NÁDORVÁLASZTÁS UTÁN RÁKÓCZYHOZ ÍRT LEVELE.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

éppen a fejedelem bosszújára tették nádorrá. Ennek hívei maguk tisztában voltak a választás ebbeli jelentőségével. Zrínyi Miklós ilyen képesítésre nem hivatkozhatott: de mellette szólt báni kormányzása s vezéri hivatottsága, annyi tehetsége és érdeme, népszerűsége és nagy pártja; bízott Isten és a fejedelem segítségén kívül Ferdinánd méltányosságában, hogy a közvélemény megnyilatkozása elől a jelöléssel elzárkozni nem fog; s bízott a bécsi körök segítségében, hiszen Lippayn, Puchaimon és Auersperg herczegen kívül az egész udvar becsülte és félte.[1] Az érsek annál hevesebben és szivósabban dolgozott ellene, s maga megfeledkezésében annyira ment, hogy egyenesen becsmérlő levelet írt róla Rákóczynak, melyet mássában a királynak is megküldött;[2] így akarta azt a bántól elvonni, s ezt a saját odaadásáról meggyőzni. S Ferdinánd, sajnos, nem a hősünk jóakaróira, hanem ellenségeire hallgatott. Ha rosszalta is a Lippay eljárásának módját vagy eszközét, mint ezt a levelet:[3] de czélzatával egyetértett és Zrínyi Miklós mellőzésébe beleegyezett. Ebben a kicsinyes időben, ezek előtt az elfogult, gyűlölködő és alázkodó emberek előtt az egyetlen igazi államférfi, kinek eszménye nem Bécs tetszése, hanem a haza virágzása, nem az udvari párt kielégítése, hanem az egész nemzet boldogulása volt, éppen páratlan nagyságánál, pártatlan igazságosságánál és a fejedelemmel való barátságánál fogva annyira félelmesnek és veszedelmesnek látszott, hogy elhitették magukkal, el a királylyal, miképp nem lehet, nem szabad jelölni. Pedig ha jelölik és megválasztják, ha örökébe öcscsét nevezik és választják: ezt a «gyűlölséges gyűlést»[4] mennyi kedvetlenségtül és visszavonástul, az országot mennyi egyenetlenségtül és

1 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.
2 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117. l.
3 Klobusiczky András levelében, ugyanott. 117. l.
4 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 133. l.

romlástul kimélik meg. Ha a két testvér közül Miklós a nádor hatalmában, Péter a báni széken ül, lelkesedésével és vitézségével a haza felszabadítására és az alkotmány védelmére egyesül: akkor csak jó szerencse kellett volna és semmi más, hogy a nemzet lobogójuk alatt, vezetésükkel a törököt erről a földről mielőbb kiverje, és a németet a törvények tiszteletére szorítsa. S a király törvénytisztelete a magyar szabadságszeretét bizonyosan mérsékli: kölcsönös gyanakodás és féltékenykedés helyett kölcsönös bizalom támad, a nyugalom helyreáll és a béke felvirul. Akkor mennyivel kevesebb vér, köny, gond, imádság buzog hiában. Akkor pályáját a két testvér mennyivel fényesebben és dicsőségesebben, szomorú végük kikerülésével futja meg. Akkor a magyar történet, sőt talán a világesemények fejlődése is más fordulatot, más folyamatot veszen. De a mit Isten különös kegyelme megadott volna: az emberi gyarlóság önzése és irigysége eljátszotta!

S ez a mellőzés hősünket önérzetében és nagyravágyásában mélyen sértette. Pártjával Wesselényihez csatlakozott ugyan, mert a jelöltek közül legkiválóbbnak tartotta. Nagy eposzában is az ország oszlopának nevezte:* de szíve forrt a haragtól és keserűségtől. Ez ingerült hangulatában sem indulatain, sem szavain nem uralkodott, s ép oly elégedetlen volt a királylyal, mint érsekkel. Klobusiczky ennélfogva attól féltette, hogy vagy megétetik vagy lekötik valami biztatással, mert épen arany-gyapjas renddel «babosgatták»;** de hasztalanul kisértették: sem el nem hallgatott, sem nem csillapodott. A fejedelemhez fordult egészen, kinek követeivel gyakran és nyiltan érintkezett, különösen Klobusiczkyval a maga háborgó érzéseiről és terveiről őszintén és szabadon beszélt. Hosszasan, úgy látszik hetekig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy honát elhagyja,

* Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. XIV. ének, 11. v.
** K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117. l.

Rákóczyhoz csatlakozik, ki lengyel vállalatára már készülődött; s vagy Erdélybe, vagy Lengyelországba költözik át. Az okos és serény ügyvivő sietve intéz kérdést urához, hogy nem adományozna-e neki odabenn jószágot s nem szerezhetne-e részére vajdaságot? Bizonyos legyen nagyságod benne, ha Lengyelországban lenne hivatalja, — elmenne, felette igen disgustatus, németnek, érseknek, papoknak, jezsuitáknak nem barátja. Nagyságodnak pedig lelki jóakarója, szolgája.[1] Hősünk valóban annyira elkedvetlenedett és elkeseredett ez idő szerint, hogy Klobusiczkynak sokszor mondogatta: «Bizony ma tenne koronát Rákóczy fejére, ha lehetne.»[2] A maga csalatkozása és a nemzet jövőjének sivársága miatt tehát, legalább egyelőre, ragaszkodása a haza földéhez, hűsége a királyhoz megingott s lelke emésztő szenvedéssel vívódott, hogy országot és urat cseréljen. Klobusiczky pedig a fejedelem érdekében verte a vasat, a míg meleg: tüzelte szóval, édesgette igérettel, hogy jó lesz előbb egy palatinusság, aztán egy herczegség s azután is, a mit Isten neki rendel, másé nem leszen.[3] Kétségtelenül a reménybeli lengyel királyságban; de az sem lehetetlen, hogy idebenn a hazában. Mert II. Rákóczy György szivesen álmodozott a lengyel koronáról s még szivesebben a magyarról, a pozsonyi fölkenetésről, melyet Drabik kinyilatkoztatásában megjósolt, Comenius új könyvében lehetségesnek tartott: csak támadjon fel a fejedelem az osztrák ház ellen! Az idő kedvező: egy egész sereg nép fegyverben áll. Az elnyomott hitsorsosok várják a megszabadítót, ő legyen az. A hamis keresztyénség magvain igaz keresztyénség támadjon, általa történjék az meg![4] S Rákóczy nagyra tört, emelkedni akart,

1 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.
2 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. k. 117. l.
3 Vitnyédy István levelei, 1. k. 38. l.
4 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 112. l.

király kivánt lenni, de nem *minden* áron, csak *egy* áron, mint protestáns fejedelem, vallása diadalra juttatásával. Nem látta, nem hitte, hogy Gusztáv Adolf halála óta, a harminczéves háború második felében s azóta megszűntek az emberek eszményért küzdeni s hogy a politikai érdek hatalmasabb rugó a vallási érdeknél. Ebből a hibájából semmiféle csalódás nem volt képes kigyógyítani.[1]

S Klobusiczky, úgy látszik, urának ebben a felfogásában és hibájában osztozott, s beszélgetései közben hév szószólója volt. Protestáns és alkotmányos ember létére a papság végzetes befolyásában és a Wesselényi nádorságában megnyugodni nem birt; mert az a meggyőződés fogta el, hogy oda a mi szabadságunk, és szinte félt, hogy hazánk is oda lesz![2] Így annál természetesebb, annál valószinűbb, hogy a Rákóczy titkos vágyainak értelmében működött; annyival inkább, mert azoknak a viszonyok áramlata is kedvezett, hiszen az országgyűlés sok zavara, gyülölsége, általános elégedetlensége következtében a fejedelem «jó akarói» nagyon megszaporodtak.[3] Az aggódó és zúgolódó katholikus főurak megnyerése, különösen Zrínyi Miklós biztosítása egy új szabadságharcz esetén milyen erős támasza volna a fölkelésnak, milyen biztos záloga a siker kivívásának: talán az álom megvalósulásának. Az új királylyal aztán új állami rend következnék: akkor Klobusiczky kecsegtetése itthon is teljesedhetnék. A buzgó ügyvivő annyira hisz a jövendő ilyetén esélyében, hogy urától fölhatalmazást kér, mikép Zrínyi Miklóssal tárgyalást kezdhessen arra nézve: «vajjon ellenkeznék-e a fejedelemmel, ha ez a közszabadság visszaszerzése végett Magyarországba törne?[4]

Nem tudjuk, hogy megkapta-e, bár valószinűnek tart

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 116. l.
2 K. Papp Miklós: Történelmi Lapok, 1. k. 117. l.
3 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.
4 *Ugyanaz:* Ugyanott, 173. l.

juk: de azt mondhatjuk, hogy ez a kezdeményezés semmi komoly kötelező egyezségre nem vezetett. Mert hősünk az első nehéz hetek multán, háborgó haragjának és kínzó keserűségének oszladozásával, lassanként csillapult; lelke a meghasonlás sötét borúiból, mint a nap a viharos felhők közül, fényesen kiemelkedett; s ezzel a maga helyzetéről és annak következéseiről nyugodtabban gondolkozott, személyes sérelmének és méltatlankodásának gondolatai helyett a hazaszeretet és politikai eszély szavára hallgatott. A mikor még az indulatok féktelen ereje zaklatta és végletes lépésre ragadta volna, akkor szerencséjére a fejedelemmel közvetlenül nem érintkezhetett, mert a bécsi kormány kémlő gyanakodása és ügyelése miatt attól kellett tartania, hogy leveleit elfogják, tehát nem írt;* a mikor pedig szenvedélye lohadt és szenvedése csöndesedett, akkor már óvatossága és meggondoltsága visszatért s az ilyen koczkázatos kérdésben egyenes kötelezettséget nem vállalt. Tény, hogy a fejedelem magyar királyságának lehetőségével foglalkozik a maga politikai föltevései közt: de tény, hogy ezt az államférfi előrelátásával és hazafi gondolkozásával teszi. «Császár beteges és erőtlen» — írja Rákóczynak február havában — «és minden ember prófétálja halálát nemsokára; az öregbik fia pedíg igen ifju és sok változásoknak alája vettetett, míg megért emberkort ért, a kisebbik egészségtelen és kevés reménységő. Az Isten tartsa meg űket hazánk és kóröszténység javára, de ha valahogy ez állapot változnék, gondolja meg nagyságod, minemű állapotok lennének. Ha szóval nagyságodnak az én sensusimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat; de levélre nem merem és semmi characterre nem bizhatom, Istentül, üdőtül és jó szerencsétül kell várnom.»** Ha még nem beszél

* Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.

** *Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz,* 1655 február havából. Történelmi Tár, 1890. évf. 206—207. ll.

is nyiltan, czélzása világos; de az is világos, hogy ez a czélzása csak az uralkodóház tagjainak kihalása esetére vonatkozik. A mikor vére forrong és hűsége inog, elszólja magát; hogy bizony ma tenne, ha lehetne, koronát Rákóczy fejére;* Klobusiczkynak ekként élezettebben is kimondja, a mit még néhány héttel előbb papirosra és emberre bízni nem mer: de vére csillapodtával és hűsége szilárdultával megint «Istentül, üdőtül és jó szerencsétül» várja az események fejlődését. Föltevésében és tervezésében nem lázadásra számít, hanem alkotmányos és törvényes változásra, mely a Hunyady Mátyás korát újra föleleveníthet és a magyar királyság eszméjét a fejedelem személyében megtestesítheti. Hisz az uralkodó ház törzsfájának spanyol ága már kiszáradt; az osztrák is szemlátomást korhadozott; ha ki találna halni: a koronára kicsoda lehetne méltóbb annál, a ki a jó magyaroknak egyedül adhat melegséget és bátorságot, a ki legjobb magyar az ég alatt és legdicsőségesebb vitéz a magyar név fentartására a világ előtt?!**

Ez az eshetőség azonban egyelőre a jövő kérdése volt, mert a Habsburgok osztrák ága még újra kivirulhatott. Zrínyi Miklósra és a nemzeti pártra jelenleg, a gyűlés további folyamán sürgősebb és fontosabb feladat: a szabad királyválasztás jogának megvédése vár. Mert az udvar annak ellenére, hogy a primás helytartóságával kudarczot vallott, hogy a nádorválasztással a saját pártjában is szakadást támasztott; s annak ellenére, hogy a felvidéki főkapitányság betöltésének tettével, Wesselényi helyébe a fiának ültetésével a reménykedő katholikus főurakat elkedvetlenítette s az erdélyi fejedelmet szinte kihívta, úgy hogy Klobusiczky szükségesnek látta figyelmeztetni a kanczellárt, ha immár nádort a Rákóczy boszujára tettek, a főkapi-

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117. l.

** *Zrínyi Miklós emlékirata.* Századok, 1868. évf. 642—643. ll.

tány ne legyen olyan, mert semmi jót nem jövendölhet belőle;[1] annak ellenére, hogy a vallási sérelmek tárgyalásának halogatásával és a megyei igazságszolgáltatás körébe utalásával a protestánsokat teljesen elkeserítette és a hangulatot szinte minden tényével maga ellen ingerelte, — az örökletességet mégis erőszakolta és keresztülvihetőnek tartotta. Hívei a kegykereső udvaronczok szolgálatra készségével buzogtak elfogadása érdekében, izgattak mellette szóval és irással: de a kedélyeket csak fölizgatták a helyett, hogy meggyőzték volna. A kérdés még nyilvános vitatkozásra sem került, a mikor az ingerlékenység már annyira ment, hogy Zrínyi Miklós Forgách Ádámot, ki az érsekhez pártolva és pap után járva, a megszavazásra hajlott, szemtül szembe ország árulójának nevezte:[2] mindamellett sem a személyes kényszergetéssel, sem a titkos mesterkedéssel abba nem hagytak. A nádor házába egy beszédet csempésztek, melyet Wesselényi a gyűlés eleibe vitt;[3] s az utczákon egy iratot szórtak el, melyből Zrínyi egy példányt a pénzverő intézet előtt talált.[4] Beszéd és irat egyképen a szabad királyválasztás jogának feláldozását ajánlta; s felfogásra, okoskodásra, érvelésre és kifejezésre annyira megegyezett egymással, hogy egy és ugyanazon szellemből fakadt.

De micsoda szellem volt az! Az országos nyomorúságot: a magyar szent korona erejének hanyatlását és az ősi magyar nemzetségek török fogságba hurczolását, régi fényes városaink, egyházaink, az igaz keresztyénség ápolására alapított szent helyeinek elpusztulását, gyermekeink pogány harczosokul való fölnevelését, csak azért részletezi és színezi sötéten, hogy annyival hevesebben sürgesse a szabadulásra

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117. l.
2 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 172. l.
3 Horváth Mihály: Magyarország történelme, V. k. 466. ll.
4 *Dobai Székely-kódex:* Acta religionaria et publica miscellanea, 172. l. A Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában.

vezető módok vizsgálását. Hiszen immár oda jutottunk, hogy magyarok a török oldalán magyarok ellen küzdenek, vagy megtörve, elcsüggedve érzéketlenül senyvednek, s ha dicsőséges szent királyaink, István, László és a többiek beszélni hallanának bennünket, nem ismernének el fiaikul; asszonyoknak vagy elasszonyosodott korcsoknak tartanának. Itt az ideje valóban, hogy fölserkenve ügyünket és hazánkat a pogány iga alól felszabadítsuk! *

Az első kérdés az, hogy miként? Megtehetjük-e a magunk erejéből. A felelet a czélhoz képest egyenes és határozott: *nem* . . . S ezt a nemet az író felaprózva, számokba csoportosítva, oly élesen, oly kihivóan okolja meg, a nemzeti önérzetet annyira becsmérli, s az uralkodó háznak annyira hízeleg, hogy olvastában az ember vére mai nap is háborog.

Hát mért nem szabadíthatjuk meg magunkat mi magyarok:

1. Mivel annyira tehetetlenek vagyunk, hogy ha az ausztriai ház kormányától elszakadnánk és a saját erőnkre támaszkodnánk, a végbeli vitézeket fizetni s rendes hadsereget tartani nem birnánk; nyilván eddig is csak az örökös tartományok jóvoltából fedeztük a jelentékenyebb véghelyek költségeit.

2. Mivel a magyar kamara jövedelme oly csekély, hogy abból sem királyt, sem fejedelmet el nem tarthatnánk; ha visszaadjuk az ausztriai háznak, a mit tőle elfogadtunk, az nem szorul a magyarországi bevételére, az örökös tartományok javadalmából fennállhat hatalma.

3. Mivel, ha magyar nemzeti királyunk volna, az mind a magánérdeknek, mind a közügynek romlására lenne. A magánérdeknek? Hogy a király a maga méltóságának fentartására elegendő eszközzel birhasson, a korona várait

* *Acta religionaria et publica miscellanea*, 172—173. ll.

és uradalmait visszavenné, mint elidegeníthetlen javakat, a minek következtében sokan a szegénységbe esnének. Háború esetében meg a király a közszükségek miatt adókat s minden egyéb terheket róna az országra; pedig tudjuk, hogy hajdan Mátyás király virágzó uralma alatt is mennyit panaszolkodtak a lakók a közterhek ellen. Mi lenne most a mi nyomoruságos és siralmas állapotunkban? S miként lenne romlására a köznek? Már merőben azért, hogy nemzeti királyunk volna, határainkon köröskörül, Stíriától Lengyelországig, a népek azonnal ellenségeinkké válnának. Akkor a töröknek féktelen dühe csak bennünket nyomna és kinozna. Boldog Isten, ha egynek se tudunk ellenállni, mit csinálnék annyi és oly vad ellenséggel?

4. Mivel, ha a külföldi népektől segítséget kérünk, az ausztriai ház ellenállására nem kaphatunk, s ha kapunk, nem tudjuk díjjazni.

5. Mivel nincs nemzet körülöttünk, mely nem iszonyodik a magyarnak hatalmától, ama csapásokra emlékeztében, miket a magyar a szomszédos országoknak okozott; s távol attól, hogy azok segítségünkre siessenek, inkább örülnének erőink romlásán.

6. De ha sok ezer katonát állíthatunk is, hol a mód a háború vezetésére és folytatására, hol vanak közöttünk a hadi emberek, hol a tapasztalt kitünő vezérek, kik várakat, városokat, erősségeket megvenni tudnának? Mindnyájunk békességével legyen mondva, alig akad két-három vitézünk, ki a fölméréshez, erődítéshez és építéshez értene. Hol a vértes katona, mely a nyilt mezőben az ellenségnek ellenállhasson? Hol a régi magyar hadsereg ereje, melynek édes emlékezetét legalább a történelemben olvassuk? Hol a csatarend, a szervezés művészete ahhoz képest, a hogyan Hunyady János, Corvin Mátyás értette. Mindezt immár mély feledés borítja. S még se hagyjunk föl a reménynyel, még se tartsuk magunkat tehetetleneknek, hogy az oly

Copia

Einer Schrifft so sich den 1655 Jahr 14 Junij alhier zu
Preßburg in wehrenden Landtag befunden, und auf der
Strassen von dem Herrn Graffen Niclas von Zerin bey
dem Müntz Hauß gefunden worden.

Modus Re~~[illegible]~~ parandi Hungariae

Decem Regnis amplissimis, et ornata, et munita Sacra
Hungariae Corona, nomen adhuc retinet quidem, re vero
non potiori ex parte amissa, insolabilis luget, squalida et
gemit. Regna quidem et Provinciae Turcicae Tyrannidi sub-
iectae, libertatibus spoliatae, antiquissimae sanguinis Hunga-
rici familiae Othomanica crudelitate in servitutem redactae,
Baronum et procerum nostrorum deliciosae habitationes a Bar-
baris occupatae, Urbes toto Orbe celleberrimae, vel
solo aequatae vel in opprobrium gentis nostrae, quae an-
te sacratissimorum Regum habitacula fuere, nunc probrosae
Turcicae feris principatum afflictum sustinent, refricant
dolorem sacratissimorum Coenobitarum olim splendidae, nunc
sanguine illorum purpuratae materia lapidum obrutae,
Spinis sylvescentes Eremi, Episcopatuum, Abbatiarum, Prae-
positurarum amoenissimae Residentiae vel misere pro-
stratae, vel purulenta Barbaricae gentis sanie defedatae,
ac profanatae iacent. Cur nõ expergiscimur? Cur impor-
tabile Turcarum Jugum nõ excutimus? Callo affecto cola
nostra obducta sunt, premimur, et nõ sentimus, deprimimur
et nõ ingemiscimus, deficimus et nõ intelligimus, minui-
mur, et nõ animadvertimus, ipsi contra nos ipsos pug-
namus. Quod bone Deus! quotannis pueri solum
bonaeque indolis adolescentes a Barbaris rapiuntur,
qui ab iis educati Patriam oppugnant, qui propugnare
deberent, quid non Tributi Turcis pendimus? quanti
nec Regni viro, nec Nobilis ipsis, manus subditorum nos-
trorum submiserant, quoties nos invadunt, quoties
ditiones nostras vastant, quoties nos inquietant, semi-
sepositi iacemus, nemo nostrum adhibet vulneri manum.
nemo

23. A SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÁS ELLEN ÍRT RÖPIRAT CZÍMLAPJA.

(A Magyar Nemz. Múzeum kézirattárában őrzött példányról.)

hatalmas török bestiát leverhetjük és hazánkat tőle megmenthetjük? Képzelgünk, légvárakat építünk! *

Az tehát a második kérdés, hogy kitől függ szerencsénk és megszabadulásunk? Istentől és az ausztriai háztól, hála legyen neki; mert ez hozzánk legközelebb, leghatalmasabb, legkegyesebb és legigazságosabb; eddig is az ő ótalma tartott és védelmezett meg szabadságunkban és a török dühétől.

Pedig sok és sulyos panasza van; így egyebek mellőzésével: 1-ször jól tudja a felséges uralkodóház, hogy a magyarok eddig csak kényszerűségből és nem önként választottak kebeléből maguknak királyokat; ha tehát a koronától elszakasztott és török iga alá hajtott ősi tartományokat a nemzet a saját hatalmából visszafoglalhatná, többé nem az ausztriai házból, hanem a saját fiai közül választana királyt; 2-szor, valamikor a magyarok saját királyaik alatt virágzottak, az ausztriai házat mindég háborgatták. Tehát miért fegyverezné ez fel őket maga ellen? 3-szor, Magyarország jövedelmeiből alig vesz be annyit, a mennyi Esztergom vagy Buda megvételére szükséges volna. Tehát miért üritené ki a saját kincstárát a maga és az örökös tartományok kárára? 4-szer. Azért megelégszik azzal, hogy a török dühét nem annyira a mi, mint az örökös tartományok költségeivel annyira fékezi, hogy, Istennek hála, jelentékenyebben nem árthat.**

Az tehát a harmadik kérdés, hogy mik azok az eszközök, mikkel az ausztriai uralkodóházat a mi megszabadításunkra indíthatjuk?

Könyörögjünk alázatosan ő felségének, hogy vegyen bennünket és országunkat pártfogásába és atyai gondjába; legyen rajta, hogy fegyvereit a birodalom minden eszközével természetes ellenségünk ellen fordítsa és minket a törö-

* *Acta religionaria et publica miscellanea,* 174—176. ll.

** *Ugyanott,* 176—177. ll.

kök elviselhetetlen igájától megmentsen. Ennek a kegyes hajlamának láttára mi is hálásan őt és egyenes ágbeli fiörököseit egyszersmindenkorra igazi és örökletes királyainkul válaszszuk; azzal a hozzáadással mégis, hogy a felség kötelezze magát minden jogunk és szabadságunk megtartására a választás szabadságának kivételével. Ha ez elhatározásunkat megértette, semmi kétség benne, hogy bármennyi nehézséggel és bármily áldozatokkal hazánk megszabadítására kész, mert bennünket már nem idegenekül, hanem a maga igaz és kedves örökségeként fog ótalmazni s megtartásunk végett minden javát, még életét is szívesen áldozza aggodalom, félelem nélkül; s bennünket, mint alattvalóit, kitüntetésekkel, javadalmakkal, s ezer más kegyével és kedvességével áraszt el; s ha ekként megszűnik a lázadás gyanúja, a török hódítás félelme, sőt a lelkeket egyetértés fűzi össze, — a zsarnok felett való dicsőséges győzelem remélhető lesz.*

De hát az a kérdés: meggondoltan cselekszenek-e a magyarok, ha a szabad királyválasztásról lemondanak? Igen. Először: mert vagy van más mód Magyarország visszaszerzésére, vagy nincs; ha van, mutassák meg; ha nincs, ostobaság a szabad királyválasztás nevét tartani meg inkább, semmint az országot és elveszett tartományait fölszabadítani. Másodszor: I. Ferdinánd korában, a mikor Buda elveszett, a szabad választásnak nevét megőríztük ugyan, de a lényegét nem, mert a kényszerűség nyomása alatt okosan nem tehettünk egyebet, minthogy az ausztriai házból válaszszunk királyt. Miért nem teszszük meg hát önként, a mit másként úgy sem cselekedhetünk. Harmadszor: a mostani felséges uralkodó nem támasztott és nem támaszt igényt az öröklésre Magyarországon; de mi lesz, ha az ausztriai fejedelem valamikor támasztani fog? Ha akkor kedvünk elle-

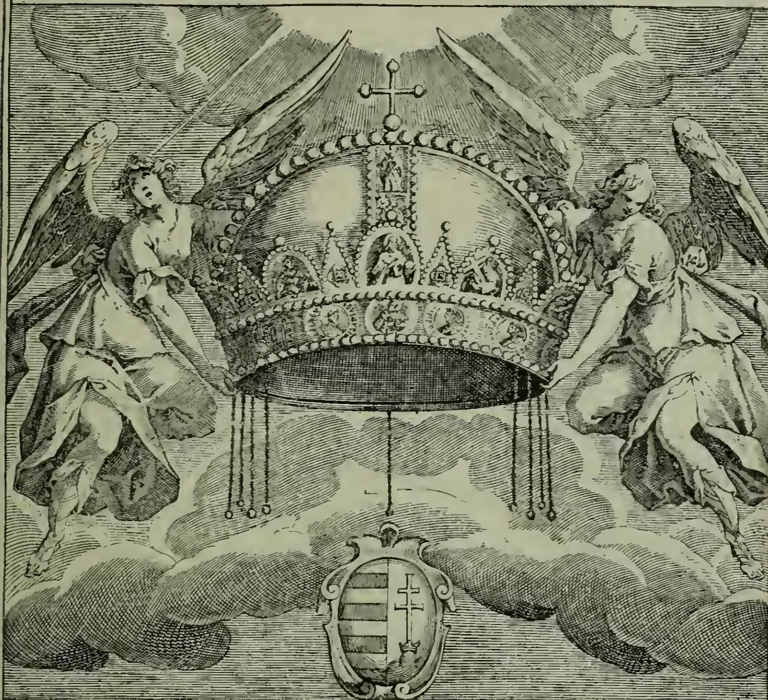
* *Acta religionaria et publica miscellanea,* 177—178. ll.

nére oly föltételeket terjesztenek elénk, a miket most mi javasolhatunk másoknak? Negyedszer: a birodalomban az ügyek elintézésével, bizonyosra veszem, a török ellen háborút határoznak el, a mi ha bekövetkezik, a felség a tartományok visszaszerzése fejében nem joggal és méltán követeli-e kiadásait? Ha kielégíthetjük, jól van, de ha nem, a kiadások czimén birni fogja azokat mindaddig, a míg ki nem elégíthetjük, és így csak odajutnak. 5-ször: a szabad királyválasztást merőben abból az okból sürgetjük és védelmezzük, hogy szabadságunkat megtarthassuk. Hát a nélkül nem érhetjük-e el? Elérhetjük, hisz igen kegyesek az ausztriai fejedelmek; mihelyt megigérték, hogy szabadságainkban meg fognak bennünket tartani, nincs miért kételkednünk igazságosságukban s jóságukban, mikor eddig mindég panasz nélkül teljesítették, a mit megigértek.*

Ime, az örökletesség szószólójának érvelése. Beszéd és irat csak az alakjára, az előadás módjára különbözik, az áradozóbb és czikornyásabb, ez rövidebb és egyszerűbb: de fordulatról fordulatra, gondolatról gondolatra párhuzamosan egybevág. A nemzetnek egyképpen szemébe vágja, hogy a végbeli vitézeket fizetni, rendes hadsereget tartani tehetetlen s a véghelyek költségeit csak az örökös tartományok jóvoltából fedezheti, holott ezek évi járuléka, az a szinte hatodfélszázezer forint, melyet a brucki egyezség értelmében** a horvát és tótországi végek erősítésére adóztak, a varasdi és károlyvárosi főkapitányságok királyi várainak és katonáinak ellátására szolgált. S évi járulékuk czélja egyenesen az volt, hogy a maguk békéjét és jólétét biztosítsák a pogány ellen, melynek ellenük támadó rohamát rend szerint Horvát- és Tótország ereje tartóztatta fel és törte meg, nem a királyi

* *Acta religionaria et publica miscellanea*, 178—179. ll.
** FÉNYES ELEK: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1840. VI. kötet. 96. l.

katonaság magában; hanem az egész nép, mely testével födözte és vérével védelmezte őket. Ha ez a nép a törökkel megárul és átereszti a maga földén: Belső-Ausztria tar-

(Wideman Illés metszete után.)

24. A MAGYAR SZENT KORONA XVII. SZÁZADI KÉPE.

tományai rég elpusztultak volna. A magyar kamara jövedelme és a magyar honvédelem rendszere nemzeti uralkodóink alatt bőségesen elegendő volt mind az ország hathatós ótalmazására, mind a királyi udvar ragyogó fényének kifej-

tésére, a mint az Árpádok, Anjouk és Hunyadyak korszakai meggyőzően hirdetik. Egyenesen történetünk dönti meg a maga büszke és dicsőséges tanúvallomásával a kufárkodó iró összes czélzatos állításait. Történetünk fennen és ékesen beszéli, hogy nemzeti királyaink korában a közjó és magán boldogság egyiránt virágzott, hogy akkor a magyar idegen segítségre nem szorult; s a más nemzetek mindig örömestebb szövetkeztek véle, mint hadakoztak ellene; s határainkon körös-körül, Stíriától Lengyelországig, a szomszédok félő tisztelettel meghúzódtak; a mikor meg az örökös tartományok ura, mint Frigyes császár, nem maradt nyugton aluvó helyében, nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára. A magyar Mátyás paizsa alatt, mint Zrínyi Miklós mondja,[1] a keresztyén fejedelmek békességben ülnek vala; a ki pedig reá támadt, okossággal és erővel leverte. Két hatalmas császárt, a németet és törököt, két királyt, a lengyelt és csehet, megzabolázott, a velenczei köztársaságot megadóztatta és a világot jó hirével betöltötte.[2] Igaz, hogy a mióta Mátyás meghalt, kinek udvara Mars iskolája volt,[3] hadi tudományunk, vezetésünk, fegyelmünk annyira lehanyatlott, hogy maga hősünk a legkeserübben és legsujtóbban itéli el; de ő mindig a nemzet iránt való féltő szereteténél és a javításra czélzó lángolásánál fogva teszi, hogy tanulásra ébreszszen és vitézségre lelkesítsen; míg az uralkodóház e kufárkodó irója ebbeli fogyatkozásainkat csak azért hányja fel, hogy a nemzetet becsmérelje és gyalázza, kishitüségre és megalázkodásra hangolja, s feltörekvés helyett lemondásra és jog-feladásra sarkallja. Pedig történetünk szavahihetően, szomorú tényekkel bizonyítja, hogy a magyar hatalma, gazdagsága, hadi tudása és vitézsége, éppen ez érveléssel ellenkezően, azóta sülyedett mind alább és alább, a mióta ide-

1 RÓNAI HORVÁTH JENŐ: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 167. l.

2 *Ugyanott*, 179. l.

3 *Ugyanott*, 162. l.

gen királyok alatt a nemzet szándékos megtörése, az ország szándékos elhanyagolása, a magyar vezérek bizalmatlan mellőztetése és a német generálisok általános alkalmazása folyt; szóval, a mióta a magyar földön idegen királyaink alatt az idegen vezérek és hadi népek idegen czélokat és érdekeket szolgáltak; a mióta a lelkiismeretlen tanácsosok, kik között mind német, mind magyar akad, de rosz, idegen királyainkba a nemzet iránt bizalmatlanságot oltottak és elhitették velük, hogy nem birnak másképen a magyarral, hanem mikor nyomorult.* Történetünk szavahihetően, szomorú tényekkel példázza, hogy az ausztriai ház százharmicz esztendő óta sem a maga erejéből, sem az örökös tartományok és német birodalom segítségével a törököt Magyarország területéről ki nem verte, hatalmát itten meg nem rendítette; nem azért, mivel nem akarta, hanem mivel nem birta; hogy sokkal szivósabb volt szabadságunk és alkotmányunk elnyomásában, mint a hódoltság fölmentésében; sokkal ismeretesebb a választási föltételekbe és koronázási hitlevélbe igtatott és esküvel biztosított igéreteinek megszegéséről, mint jogaink és törvényeink megtartásáról és megtartatásáról. Az egész érvelés gyalázkodás volt a nemzet ellen, szolgaiaskodás az udvar iránt, a köztudat nyilvános letagadása és a történet alacsony meghamisítása: a korteskedésnek ezen a hangján és ezekkel az eszközeivel hogyan terjesztett volna megnyugvást? Csak fölverte és növelte az ellenzéket. Mert az udvari pártnak ezzel a mesterkedő és kihivó erőszakolásával szemben a visszahatás, a nemzeti párt izgatása élesebben és elszántabban nyilatkozott; s az örökletesség eszméjének harcza az országgyűlésen minden egyéb kérdés fölött uralkodott. A sérelmi bizottságok ugyan váltig üléseztek, tanácskoztak és határoztak; de erősebb érdeklődés, hathatósabb ered-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 169. l.

mény nélkül. A protestánsok meg-megujuló folyamodásaik és küldöttségeik ellenére a nádor rábeszélésének és a felség elhatározásának kénytelenek voltak meghajolni, bajaik orvoslását az Istenre és az időre bízni; mert ezen az országgyűlésen nem érhettek el többet, mint annak a törvénybe igtatását, hogy az 1647-iki czikkelyek ellenére fölmerült panaszok és méltatlanságok ügyében az eljárás mindkét részről, a király ajánlata szerint, az országgyűlés *után* azonnal és az 1649-iki törvények rendelkezéseinek szellemében történjék; ennél fogva kénytelenek voltak, a mi ellen olyan hevesen küzdöttek, az országos elégtétel helyett a megyei igazságszolgáltatás itélkezésével beérni. A közsérelmek orvoslásának sem kedvezett sokkal több siker. Mert épen a legfontosabb követelésnek, a német katonaság kivitelének elintézésére nézve a karok és rendek meg nem állapodtak. A papok és az urak a felség czélzata szerint a katonaságot szerették volna benn hagyni, legalább a következő országgyűlésig, mert az elhalasztással megeshetett, hogy aztán tovább is benmaradhat; a megyék és városok ellenben, a melyek a németség nyomasztó terhét és gonosz incselkedését közvetlenül szenvedték, a szabadság érdekében a haladéktalan kivitelt kivánták, a mint a királyi hitlevél igérete és az országgyűlési határozatok rendelték. Az udvar törekvéseinek s érdekeinek, meg a nemzet jogainak és törvényeinek ebben a keresztezésében Zrínyi Miklós az alkotmány védői közt a német katonaság kivitele mellett küzdött.* A főrendek közűl nem volt véle más, mint Szunyogh Gáspár királyi tanácsos. Az érsek és nádor ekkor több katholikus főurral arra törekedett a vélemények elágazása következtében, hogy a katonaság ügye ne a közsérelmek között, hanem a magános panaszosok nevével szerepeljen, kiknek kérni ezt utasításuk rendeli. «És ha így leszen,

* Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 174. l.

(Wideman 1650-iki metszete után.)

23 SZUNYOGH GÁSPÁR.

mondja hazafias aggodalommal Klobusiczky, soha semminemű dologbul nem lehet sérelem, hanem csak abbul, mely ő nekik tetszik.»[1] De nem úgy lőn, mert a többség inkább bele nyugodott az elhalasztásba, s törvénybe igtatta, hogy a külföldi katonaság az elmúlt január 24-ikétől számítandó három év lefolyása alatt az országból kiviendő és eztán az ország tudta és beleegyezése nélkül be nem hozható.[2] Legalább az elvet mentette meg, ha már a lényeget el kellett ejtenie.

Hisz úgy is minden sérelem most mellékes volt az örökletes királyság nagy kérdéséhez képest. A pártok főfigyelme, mérkőzése, ereje ennek a kivivására vagy megbuktatására összpontosult. Lippay már április elején kijelentette, hogy ő csak királyt választ és koronáz, egyébbel nem törődik.[3] Sorakoztak, tüzeltek mellette, ellene; heteken keresztül folytak az összejövetelek és lakomák, mintha Magyarország állapota csupa vigasság volna! Szelepcsényi György, Szunyogh Gáspár, Nádasdy Ferencz, Lippay György, Wesselényi Ferencz, Batthyány Ádám, Esterházy Pál, Forgách Ádám, Zrínyi Miklós egymás után gyakorolták a fényes vendéglátást, szinte minden délre vagy estére mulatság esett, melyeken a magyar főpapokon és főurakon kívül meg-megjelentek a pápai nunczius, a spanyol és velenczei követek, Auersperg, Ditrichstein, Gonzaga herczegek, Puchaim, Piccolomini és Souches generálisok és mások;[4] közben udvari ünnepek, királyi vadászatok váltakoztak lekötelező kitüntetésekkel és igéretekkel, hogy az uralkodóház és nemzet kivánalmai közt összhang létesüljön, a mi a versengő lakomákon mind elérhetetlenebbnek tünt fel. Mert a mily buzgóságot mutattak Lippay, Szelepcsényi az

1 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 174. l.

2 *Corpus Juris Hungarici.* 1655 : XIX. törvényczikk.

3 Történelmi Tár, 1891. évf. 172. l.

4 *Gróf Rhédey László Naplója.* Magyar Történelmi Tár, I. kötet. Pest, 1855. 224—227. ll.

udvari párttal az örökletesség elfogadásának egyengetésében, ép oly fáradhatatlanok voltak Zrínyi, Szunyogh a nemzeti párttal a szabad királyválasztás jogának oltalmazásában; s ha miben azok ügyvivői nagyon elvetették a sulykot, mert ama hitvány beszéddel és irással csak az ellenszenvet növelték, a túlhajtás törvényénél fogva az alkotmány hiveinek számát szaporították. Az új királyasszonynak, Ferdinánd harmadik feleségének, mantuai Eleonorának koronázása egy napra, június 6-án, elsimította az ellentéteket: a királyi család hatalmának, a főrendek gazdagságának ragyogása közt a szivek az örömben egyesültek. Az ősi szertartás, melyen Forgách Ádám vitte a keresztet, Erdődy György a szentséget, ifjabb Csáky István az országalmát, Zrínyi Miklós a királyi pálczát és Wesselényi Ferencz nádor aranyhimes párnán a koronát, fölemelő mozzanataival és megkapó látványosságaival egyiránt büvölt és kápráztatott:* de az ünnep után a pártok ismét szemben álltak és harczoltak, míg a hatalmasan nyilatkozó hazafias áramlat előtt a kormány kénytelen volt engedni és az örökletesség tervéről lemondani. Az országgyűlés junius 27-ikén Lipót főherczeget a régi módon, a szabad választás jogának megőrzésével, a szokásos föltételek és hitlevél kikötése mellett kiáltotta ki és koronázta meg királynak, a miben hősünknek, mint a nemzeti párt vezérének, jelentékeny része és érdeme volt. Két nap mulva mégis az erdélyi fejedelemnek kegyét megköszönve, azt irja, hogy nem igen kérkedhetik a gyüléssel;** nem annyiban, a mennyiben a nádorságot el nem nyerhette; de az megelégedésére, sőt büszkeségére szolgálhatott, hogy a magyar alkotmány egyik sarkalatos jogát megmenteni segítette, és a társországok sérelmeinek törvényes orvoslását kieszközölte.

* Katona István: Historia critica Regum Hungariæ. xxxii. k. Buda, 1794. 785. l.
** Századok, 1886. évf. 612. l. Hasonmását l. a 79. lapon.

Alig érkezett haza és pihent meg, a mikor várva várt öröm köszöntött várába. Felesége augusztus másodikán egy leánykával ajándékozta meg. «Inkább akartunk volna fiat,» írja Witnyédy Zichy Istvánnak, «de az lett, a mit Isten adott, csak ő szent fölsége éltesse.»[1] A boldog apa vigasztalta magát azzal, hogy anya és gyermek egészséges, meg aztán azzal, hogy a jövendőre még fia is lehet. Nehány nap mulva, augustus 11-ikén, már országos gyűlést tartott Varasdon, hogy a pozsonyi végzéseknél fogva szükséges intézkedéseket megtegye és a félévi távolléte alatt felmerült bajokat eligazítsa.

Az ülésen mindenekelőtt a követek számoltak be a maguk küldetéséről és a törvényhozás eredményéről. Különösen három czikkelye volt, melynek végrehajtása gyors intézkedést kivánt: az egyik az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezésének és az összes végbeli sérelmek rendezésének ügyében újból egyetemes bizottságot szervezett a szent korona és Belső-Ausztria biztosaiból oly meghagyással, hogy az hat hónap alatt Varasdon teljesen azonos utasítással összejőjjön, s minden nehézséget az 1628-iki nádori itéletek és 1635-iki bizottsági határozatok, valamint a hitlevelek és törvények értelmében eloszlasson.[2] A határidőnek ez a szoros megszabása remélleni engedte, hogy az oly régóta húzódó kérdés valahára eldöntésre juthat: azért az egybegyült karok és rendek Vernich Györgyöt követül választották, hogy a felségnél szorgalmazza a czikkelynek megfelelő utasítások kibocsátását, az összejövetelnek Mindenszentek napjára kitűzését, a belső-ausztriai biztosok kinevezését,[3] mert eddig csak a magyar biztosokat nevezte ki Hoffmann Pál pécsi püspök elnöklete alatt Szunyogh Gáspár, Cziráky Ádám, Farkas András, Zrínyi Miklós,

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 29. l.

2 *Corpus Juris Hungarici.* 1655: LXVI. törvényczikk.

3 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae,* 121. l.

(Egykorú metszet Ernszt Lajos gyűjteményében.)

26. I. LIPÓT KORONÁZTATÁSA.

Orehóczy Gáspár, Zakmárdy János és Ruchich János személyében; már pedig a negyedik szakasz rendelkezése szerint belső-ausztriai érdekeletlen embereknek is kell a bizottságban lenniök,[1] különben ezek elmaradása miatt nem lehet a tanácskozást megtartani. Igaz ugyan, hogy a czikkely kimondja, hogy ha a bizottság elháríthatatlan okok következtében a záros határidő alatt össze nem ülhet, hatálya nem vész el:[2] de mit használ az országnak, ha csak a papiron levő törvények száma szaporodik véle!? A karok és rendek legalább a maguk részéről mindent meg akartak a siker érdekében tenni, s a követ megválasztása után adót vetettek ki az összejövetel költségeinek fedezésére, egyszersmind elhatározták, hogy a magyar biztosokat a határnapról levélileg értesítik, s vezetőjükül Magdalenich Mátyást varasdi útjokhoz kirendelik.[3]

A másik czikkely a Mikulich Sándor bepörléséről intézkedett. Zrínyi Miklósnak sikerült az országgyűlésen keresztül vinnie és elhatároztatnia, hogy a féktelen embert a királyi kegyelem óta elkövetett bűneiért vizsgálat alá fogassa, s annak eredménye szerint a maga vagy az idősb Erdődy György itélő széke elé állassa és végérvényesen elmarasztaltassa.[4] Ehhez képest a felhatalmazás foganatosítása czéljából Vernich Györgyöt bécsi útja alkalmából megbízta, hogy a magyar kanczelláriáról a kegyelemlevél másával hozza le;[5] aztán a nyomozást megindította és a pert lejáratta. Mikulich az idézésre nem is hederített, azonban annyi újabb gazság bizonyult reája: erőszakosság, testcsonkítás, gyilkosság és vérfertőzés, mert nemcsak idegen asszonyokat és leányokat hurczolt várába, de a saját húgát is ott lakatta és becstelen módon használta és aztán megölte, hogy a

1 *Corpus Juris Hungarici.* 1655: LXVI. törvényczikk.
2 *Ugyanott,* 1. §.
3 *Acta et Articuli* stb. 121. l.
4 *Corpus Juris Hungarici.* 1655: LXV. törvényczikk.
5 *Acta et Articuli* stb. 121. l.

(Wideman 1652-iki metszete után.)

27. HOFFMANN PÁL PÉCSI PÜSPÖK.

biróság a hűtlenség bizonyos eseteire való tekintettel a Hármaskönyv megfelelő szakaszai értelmében fej- és jószágvesztésre itélte,[1] a mi annyival megokoltabb volt, mert éppen az utolsó országgyűlés kimondta, hogy azoknak, kik egyszeri megkegyelmezés után előbbi gonoszságaikba visszaesnek, sem a korábbi kegyelem nem használhat, sem új kegyelem nem engedhető.[2] Az itélet következtében Zrínyi azt a szándékot forgatta fejében, hogy a királytól az elmarasztalt javait a maga részére felkérje; de bár a lépést bizalmas ügyvédje, Witnyédy István, a kitünő jogtudós is javallotta:[3] mégis abban hagyta. Talán ilyen melegében a kérést kényesnek és gyülöletesnek találta. Annyi kétségtelen, hogy félreismerésre és félremagyarázásra szolgált volna okul. Mert Mikulich menekült és a felséghez folyamodott az elmarasztalás ellen, mely az ő vakmerő ráfogása szerint csak üldözésből eredt, hiszen a törvényszék előtt ártatlanságát személyesen tisztázta. S úgy látszik, apja emlékeinél fogva még mindig befolyásos pártfogói voltak, mert Lipót leiratot intézett hősünkhöz az itélet megváltoztatása iránt. Zrínyi ép oly önérzetesen, mint erélyesen felelt a királynak, hogy az elitélt a törvény előtt meg sem jelent, magát sem ártatlannak, sem üldözöttnek nem mondhatja, mert oly sokak és iszonyúak az ő bűnei, hogy keresztyén emberhez méltatlanok és hallani is borzasztók; s ha kegyelmet nyerne róluk, mint nyert a régiekről, méltán kellene miatta félni a hatóságoknak isten haragjától, kiknek kezébe büntető pallosát adta. Hisz megmondta vala Sámuel Saulnak: Mivel halálra méltónak kegyelmeztél meg, a te lelked lakol az övé helyett. Az előbbi kegyelem is, melyet a néhai felség engedett, az ország jogaiba és törvényeibe ütközött; a

1 Vitnyédy István levelei, I. k. III. l. és Kolosvári S. és Óvári K.: Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1894. I. R. 14. czím.

2 *Corpus Juris Hungarici.* 1655: XXXVIII. törvényczikk.

3 Vitnyédy István levelei, I. k. III. l.

karok és rendek épen azért támadták meg a mult ország-gyűlésen olyan hevesen, hogy a vita miatt még a király-választás és koronázás is késedelmet szenvedett. Az itéletet tehát sem mellőzni, sem elvetni nem lehet, különösen mikor az egész ország és az összes rendek és a felség nevében is kelt, oly törvény erejénél fogva, melyet egyenesen erre az ügyre alkottak. Mikulich Sándor bűnei, melyeket a királyi kegyelem óta elkövetett, a törvényszéki vizsgálat bizonyságaként oly súlyosak, hogy jog és igazság szerint fej- és jószágvesztést érdemelnek; annyival inkább, mert az újabbak a régieket is felébresztik, holott a királyi kegyelemhez mindég az a föltétel járul, hogy a bűnös megjavul és többé hasonlókat elkövetni nem fog. Mindezek következtében akár egészben, akár részben jószágai vissza nem adhatók, sőt személye is elfogandó; a mit csakugyan az erkölcs és az igazságszolgáltatás érdeke egyaránt követelne. De Zrínyi a mellett rámutat a kincstár szegénységére is, melynél fogva a legszükségesebb követeléseknek sem tehet eleget.[1] S a király megnyugodott az elitélt sorsában.

A mint ennek híre terjedt, megmozdultak a vagyonkeresők, hogy a gazdátlan uradalmakba bele üljenek: Witnyédy István Söjtör, Vaspör, Tószeg, Kis-Lakos és Kehida zalamegyei falvakat szerette volna megszerezni;[2] a kapronczai kapitány a várra és tartozékaira áhitozott:[3] de a horvát-tótországi karok és rendek idejekorán eléje vágtak minden illetéktelen fölkérésnek, a mikor zágrábi gyűlésükből fölterjesztést írtak a királyhoz, hogy a Mikulich-féle jószágoktól a Gothall, Ottuich, Martiniancz, Prassóczy és Budor családok bitorolt részeit különíttesse el; a Mikulich-féle várakat, kastélyokat pedig tartozékaikkal egyetemben valamely érdemes belföldinek adományozza, a közjóra és végek fentartására

1 *Az Országos Levéltárban.* N. A. R. Fasciculus 319. Nro 39.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 74. l.
3 *Acta et Articuli* stb. 141. l.

szolgáló terhek, adók és ingyenmunkák kötelezésével; a mik ezeken kivül vannak különálló birtokok, azokat a nádor adományozhatja, de csak katholikusoknak és harminczkét jobbágytelek erejéig.* A pör tehát örökre véget ért, nem volt immár más hátra, mint az osztozkodás: Mikulich Sándor nem menthetett meg egyebet, mint az életét. A nyomorult honát elhagyva a világba züllött.

A harmadik czikkely a posavinai és sziszeki lázadó jobbágyok fegyveres leveréséről rendelkezett. A mozgalom veszélyes példa volt, az országgyülés azért sem kíméletet, sem haladékot nem ismert; kimondta, hogy a lázadókat, mint nyilvános zendülés okozóit, a közbéke és nyugalom felforgatóit Zrínyi Miklós bán és a végbeli vezérek királyi karhatalommal minden késlekedés és vitatkozás nélkül fékezzék meg, a zendülést minden módon fojtsák el, s a belőle támadt károkat egyenlítsék ki; ha meg magukat fegyverzörgés nélkül megadnák, vezetőiket a további zendülés okainak megszüntetése végett fővétellel büntessék, s mindeneket az előbbi állapotba, a földesurak iránt való engedelmességre hozzanak, a miben semmi gátló rendelkezés akadályul nem szolgálhat. Sőt a czikkely elhatározta, hogy a király mind a bánnak, mind a végbeli vezéreknek a megfelelő parancsokat legott küldje meg; s ha netán akár Horvát- és Tótországban, akár Magyarországon hasonló lázadás támadna, azt egyedül e törvény erejénél fogva ott a bán a végbeli vezérekkel, itt a nádor azonnal fojtsa el és szüntesse meg, a mi tartozó kötelességük.** Az egybegyült karok és rendek a végzést helyesléssel fogadták és foganatosítását a bánra és ügyességére bizták, ki ezzel néhány apróbb folyó ügy letárgyalása után befejezte az ülést, hogy a haddal mielőbb a mozgalom színhelyére vonulhasson. Hisz a rendnek a helyreállítása, az országos tör-

* *Acta et Articuli* stb. 141. l.

** *Corpus Juris Hungarici.* 1655: LXXVI. törvényczikk.

vény és a báni hatalom tekintélyének elismertetése annál szükségesebb volt, mert a végbeli német főkapitányok ügyet sem vetettek ama nehézségre és zavarra, melyet ez izgága népek a polgári kormánynak okoztak, sőt folyvást beédesgették őket és segítették a megtelepedésüket; így éppen abban az időben, a mikor Zrínyi és a horvát-tótországi követek az imént említett czikkely keresztülvitelében fáradoztak, gróf Auersperg Herbárt károlyvárosi főkapitány a Blasko mezején, Ogulin és a Capella-szoros között, új jövevényeket helyezett el, kiknek oltalmáról és ellátásáról a gráczi haditanács közvetítésével Karinthia és Krajna gondoskodott.[1] Történt pedig mindez az ország tudta és beleegyezése nélkül, úgy hogy maga III. Ferdinánd, a mikor a gráczi haditanácsnak ebbeli jelentésére válaszol, jónak látja figyelmeztetni, hogy a horvát-szlavón karok és rendek az ilyen oláhok tömegesebb betelepedése és a végeken való elözönlése miatt keservesen panaszolnak, tehát nem kell őket szaporítani; a mostani jövevényeket, minthogy a keresztyénség iránt való hajlandóságból menekültek át és már megszállták, a károlyvárosi főkapitány meghagyhatja helyükön, máskor azonban tegyen előbb fölterjesztést és várja be a rendelkezést.[2]

Zrínyi Miklós csakugyan kész gyorsasággal lecsapott a Posavinára és Novigrádtól Sziszekig leverte, szétszórta és megfenyítette gróf Erdődy Imrének és a zágrábi káptalannak jobbágyait.[3] De bármily kemény és véres volt a leczke: a parasztok elégedetlenségének hamvadozó tüze még fölfölvetett. Már novemberben, a varasdi gyülésen, a gróf ujolag ajánló levelet kapott a királyhoz ismét lázongó posavinai jobbágyai ellen;[4] a következő év októberében a

1 LOPASIČ RADOSLAV: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XVI. kötet. 290. l.

2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 293. l.

3 PAULER GYULA a Vasárnapi Ujságban, 1858. évf. 496. l.

4 *Acta et Articuli* stb. 127. l.

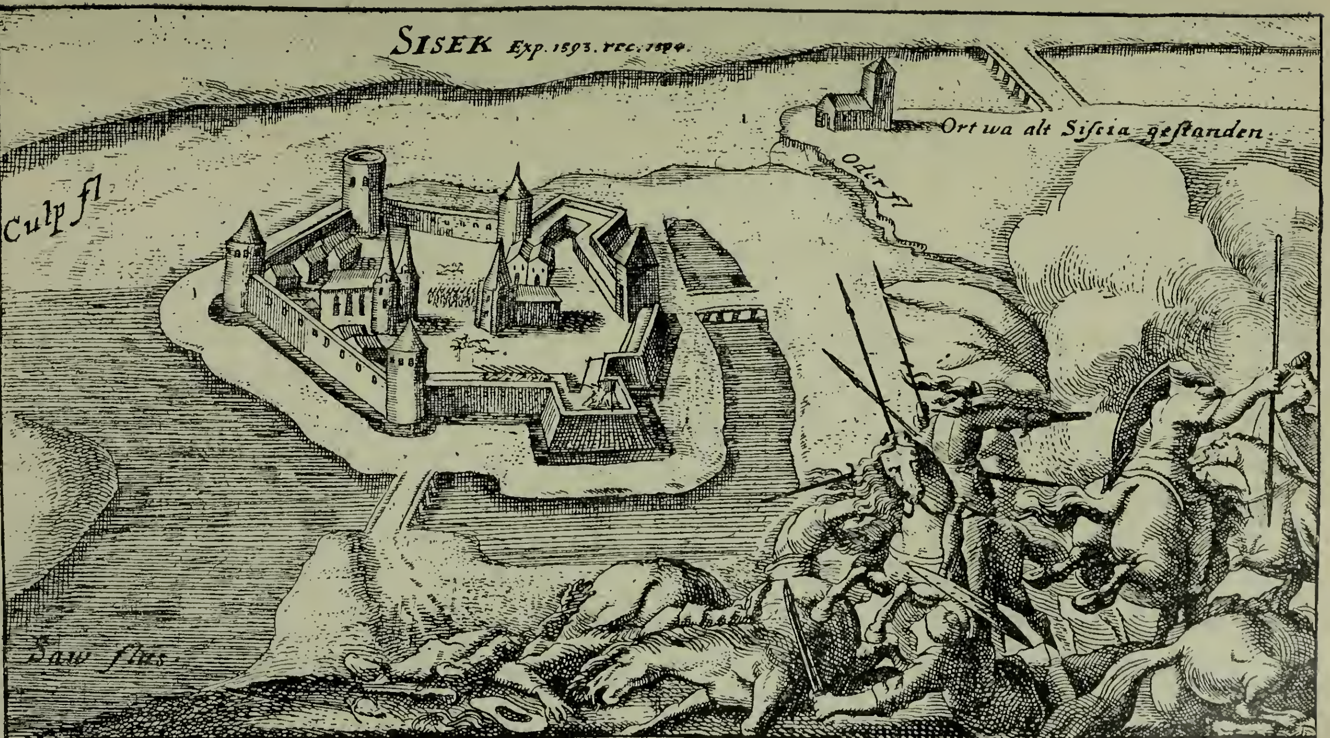
sichelbergi oláhok garázdálkodnak, az országban szerte és az országon kivül csapatosan és fegyveresen csatangolnak, a harminczadot sem a királynak, sem az országnak nem fizetik, mivel Stiriától mentességet élveznek; sőt a harminczadosokat agyonveréssel és lelövéssel fenyegetik;[1] minél fogva Ferdinánd meghagyja Zrínyi Péternek, mint sichelbergi kapitánynak, hogy az oláhok eme rakonczátlankodásának vessen véget.[2] Két esztendővel később pedig, 1658 februárjában, a zágrábi káptalan kénytelen megint a felséghez folyamodni, mert sziszeki jobbágyai újra lázongnak, s mind az ő akaratának, mind az ország parancsának makacsan ellene szegülnek.[3] A lázadás egyelőre mégis szétrobbant, a mint említettük. S a bán november elején újra gyűlést hivott össze Varasdra, hogy az egyetemes bizottság egybejövetelét előkészíttesse. Az ülés Vernich György jelentésének meghallgatása után, melyet Ferdinánd kegyelmes határozatáról szóval és irásban előterjesztett, felujította a biztosok ellátására és bevezetésére szóló intézkedéseit. Majd elhatározta, hogy Hoffmann Pál elnöknek és a magyar biztosoknak leveleket irat a felség rendeletének másával és a gyűlés ama kérésével, hogy a püspök a király jó hajlamát nyerje meg az ország részére.[4] De az ország bármily hazafias buzgóságot és komoly készséget mutatott a törvény sürgős végrehajtására, sem a püspöknek, sem a bánnak nem sikerült kimódolni, hogy azt megvalósíthassa. A hat hónap már letelt, s mindössze csak annyi történt, hogy Ferdinánd Hoffmann Pál elnökhöz és a magyar biztosokhoz, valamint az oláhokhoz utasításokat intézett: azonban a magyarok számára adott rendelete és az oláhoknak szóló parancsa közt oly nyilt ellenmondás létezett, mintha csak a király kormánya megint egyenesen

1 Lopasič Radoslav: id. m. XVI. k. 294. l.

2 Id. m. 294. l.

3 *Acta et Articuli* stb. 141 l.

4 *Ugyanott*, 125. l.

(Egykorú metszet után.)

28. SZISZEK ZRÍNYI MIKLÓS KORÁBAN.

és előre lehetetlenné akarta volna tenni a tanácskozást, az ország akaratának és végzésének foganatosítását; a törvény világos meghagyásait alattomos mesterkedéssel kijátszotta, szándékos ellentétek és húzavonák magvának elvetésével megrontotta. Ott egyetemes bizottságról, a végbeli összes oláhok, předauciusok és szlávok bekebelezéséről és az összes sérelmek eligazításáról beszél; itt ellenben az oláhokat mintegy kiváltságos népnek tekinti és csupán részleges rendezésről, a predauciusok és szlávok visszacsatolásáról emlékszik meg, még pedig olyképen, hogy a kiváltságos oláhok engedjék meg a biztosoknak a szórványosan élő magános-fajta oláhokat, predauciusokat és szlávokat szövetségüktől elszakítani és földesuraik joghatósága alá visszahelyezni;[1] az 1655-iki törvény határozottan megszabja, hogy a felség a bizottság összejövetelének napjára küldjön két biztost Belső-Ausztria részéről:[2] az elnökhöz kibocsátott rendelet pedig azt mondja, hogy a magyar biztosok előbb gyüljenek össze Varasdon, és csak a helyszinéről irjanak a királynak a bizottság módjáról és kezdetéről és a belső-ausztriai biztosok kiküldése végett.[3] Ez a várakozás a bizottságnak nem csekély késedelmet, hiába való költekezést és a magyar biztosoknak boszantó unalmat okozott volna, minélfogva a zágrábi gyülés, 1656 junius 9-ikén, Vernich Györgyöt ismét Bécsbe menesztette, hogy a királynál nem részleges, hanem egyetemes bizottságot sürgessen, mely az összes kiváltságos oláhokról is intézkedjék; egyszersmind eszközölje ki, hogy a belső-ausztriai biztosok a magyarokkal egy és ugyanazon időben jelenjenek meg, s az oláhok az elnök rendeletével teljesen egyező parancsot kapjanak.[4] Igy nem hat hónap

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae*, 131—132. ll.

2 *Corpus Juris Hungarici*. 1655 : LXVI. törvényczikk.

3 *Acta et Articuli* stb. 131—132. ll.

4 *Ugyanott*, 132. l.

alatt, hanem egy esztendő mulva sem ülhetett össze a bizottság; Zrínyi Miklós összes báni erélyének, a horvát és magyar országgyűlések minden határozatának ellenére a kérdés megoldása nem juthatott tovább, mint a meddig az 1655-iki LXVI-ik czikkely foganásával jutott, mert a mit a király a Lajtán innen elfogadott és szentesített, a Lajtán túl, a bécsi kormány és hadi tanács befolyása következtében, parancsaival vagy elnézéseivel meggátolta és meghiusította; a császári hatalom balköveteléseivel szemben a szent korona országainak érdekei rendszerint áldozatul estek. S ez a czikkely is, mint annyi megboldogult elődje ebben az időben, végrehajtatlan maradt: előbb kimult, semmint életbe léphetett volna. A karok és rendek szorgoskodásának s a Vernich újabb küldetésének semmi eredménye nem lett: a sok húzás-halasztás miatt egyelőre kénytelenek voltak lemondani minden további kényszergetésről.

Szerencsésebb volt Zrínyi Miklós törekvése a közigazgatás megjavításában. A török foglalások és pusztítások által a megyei járások egyenetlenekké lettek, egyikben a lakosság megfogyott, a másikban megtolult; mert az üldözések elől a nemesség és jobbágyság biztosabb jószágokra vagy városokba menekült. Ilyképen régi népes jobbágy-telkek elpusztultak vagy terméketlenül hevertek, mások elaprózódtak, de hathatósabb művelést nyertek; s az irtványok a szórványosan és magánosan meghúzódó jobbágyokkal és zsellérekkel szaporodtak. Mindennek következtében az adózás alapja, a kapuk vagy füstök száma, mely mindég a jobbágytelkek bizonyos mennyiségétől függött, a szerint, a mint termékeny vagy meddő földeken, vízmentes vagy áradványos területeken estek, sokat változott, az adóbehajtás megnehezült; annyival inkább, mert a birtokavesztett és városba szorult nemesek, mint a szomoboriak, még a városi házak, telkek és rétek után sem akartak adót fizetni, a polgárság rovására rendi kiváltságaikkal takaróztak;

holott azok a javak, mint polgári jellegűek, adókötelesek voltak.[1]

A lakosság ez ingadozása folytán némely megyei járásban alig akadt 30 kapu, míg másban 400 is volt, minél fogva egyik szolgabiró kényelmesen uraskodott, a másik pedig a teher alatt roskadozott, különösen az adók beszedésével és ingyenmunkák lebonyolításával el-elmaradozott. Az arányosabb megosztás végett, az adózó személyek és tárgyak fölvételére, Zrínyi Miklós mindjárt a pozsonyi országgyűlés után a varasdi augustusi ülésen új rovókat választatott Svastovch István zágrábi, Gubasóczy Ferencz varasdi és Zakmárdy György körösi szolgabírák személyében, kik legott feleskűdtek, hogy munkájuk teljesítésében jó egyetértéssel és részrehajlás nélkül járnak el.[2] A varasdi novemberi gyűlésből aztán részletes utasítást kaptak, melyet Ráttkay Péter, Zakmárdy János, Gorup György, Baxay Péter, Gotthall Miklós és Patachich Miklós készített számukra, azzal a meghagyással, hogy a szolgabírákat járásonként hallgassák meg, s az ország kapuit vagy füstjeit, a mennyire jogosan és helyesen lehet, inkább szaporítani, mint csökkenteni törekedjenek.[3] Az utasítás nagy gonddal és tüzetességgel megszabja, hogy a rovók hány és milyen jobbágytelket vegyenek egy kapunak vagy füstnek, hogy az elhagyott és terméketlen helyeket miként számítsák, hogy az olyan földesuraknak földét, kiknek kegyetlensége miatt széledtek el a jobbágyok, keményebben adóztassák meg; hogy a szórványosan lakó parasztokat, zselléreket, robotosokat, urasági cselédeket, várbeli és jószágbeli tiszteket és alkalmazottakat, új irtványosokat, nemesi udvarokhoz tartozó külső és belső telkeket miként becsüljék föl, és végre az egyes szolgabiróságok határait miként húzzák meg?[4] S a rovók

[1] *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 122. l.

[2] *Ugyanott*, 121. l.

[3] *Ugyanott*, 128. l.

[4] Az utasítás a gyűlés irományai közt. *Ugyanott*, 128—131. ll. Húsz pontból áll.

járásról járásra menve, a következő esztendő folyamán lelkiismeretesen elvégezték az új összeírást és munkálatukat, 1657 január 22-ikén, a varasdi gyűlés elébe terjesztették.* S bár a karok és rendek mind ekkor, mind esztendő mulva 1658 februárjában, a zágrábi ülésen a felszólamlásnak helyet engedtek, mégis oly kevesen éltek ezzel a joggal, hogy a hibák kiigazítására elég volt egymaga Zakmárdy János, kiben az ország és a panaszosok egyaránt megnyugodtak.**

A pozsonyi országgyűlés után ekként teltek az évek jó szándékban és hasznos alkotásban. Zrínyi gondviselése és tevékenysége nem lankadott. A hol az ország szüksége az uralkodó-ház hatalmi érdekébe ütközött, ott minden buzgósága meghiúsult; a hol azonban a dolog az ő báni erélyétől és a karok és rendek egyetértésétől függött, ebben sikerrel és üdvösen fáradozott. Figyelme éber, látása éles, türelme szívós és akarata erős volt, hogy kormányzó székében minden bajon segítsen, a min segíteni lehetett, minden sérelmet eloszlasson, a mire a törvény kezébe módot és eszközt adott. Az oláhok, prædauciusok és szlávok bekebelezésével ugyan nem boldogult: de legalább gonosz üzelmeiket fékezte és megszorította, a mikor a posavinai lázongás elnyomásával és a tilos legeltetés korlátozásával az ország hatalmának és tekintélyének erejét éreztette. A végbeliek, akár e gyülevész népek, akár németek voltak, egyelőre tartózkodóbbak lettek; mert Zrínyi mind a főkapitányokat, mind a gráczi hadi tanácsot, a karok és rendek gyűléseiből Budor Gáspár kiküldésével, hivatalos levelekben, komolyan felszólította a visszaélések megszüntetésére; s ha a bitorlás nem múlt is el egészen, meglehetősen csökkent.

A polgári bajokat ellenben hathatósan és nagy ered-

* *Acta et Articuli* stb. 136. l.
** *Ugyanott*, 141. l.

ménynyel szervezte: Mikulich Sándor elitélésével az erkölcs és igazságszolgáltatás követeléseinek eleget tett; az adóalap új összeírásával a teherviselést egyenletesebben megosztotta, a megyei járások kikerekítésével a közigazgatást, adóbehajtást, az ingyen-munkák szolgáltatását és vezetését megkönnyítette, az országos adószedő, harminczadosok és szolgabirák elszámolásának szigorításával a közjövedelmet biztosította és növelte, a hidak és útak helyreállításával a közlekedést és kereskedést javította; a mellett arról sem feledkezett meg, hogy a köztárházakban elegendő gabonakészlet legyen egy esetleges háború szükségére.[1] Mert minden gondja között legelső mégis a török maradt. Rég megtanulta, hogy a béke csak akkor biztos, ha a rossz szomszédot az ő támadásra és ótalomra kész volta megfélemlíti s a portyázástól visszatartja; s még akkor is cselre és meglepetésre számíthat. Hisz elég volt, hogy maga félszigetéről eltávozzék vagy a Mura vize kissé sekélyebbre apadjon, mikép a kanizsai basa valami kalandot azonnal megkoczkáztasson, a mint tavaly ismételve megcselekedte a beütést.[2] Most Zrínyi annál tanácsosabbnak tartotta, hogy harczra fölszerelve várjon, mert az év elején, az országgyűlésre indulása előtt, a fényes kapura fenyegető levelet küldött, hogy ha neki, a magános embernek, az ozmán birodalom jobbágyai ama helyek után, melyek az övéi vagy őseiéi voltak valaha, adót nem fizetnek, egy szálig földúlja és hamuvá égeti őket.[3] A mi hihetetlen meseként hangzanék, ha levelét mássában a bécsi hadi tanácsnak föl nem terjesztette volna; vagy beszámíthatatlan vakmerőségnek látszanék, ha nem emberöltője legelszántabb vitézétől eredne, ki egymaga seregekkel ért föl, a mint a keleti mondák csodás hőseiről

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 137. l.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* Zrínyi Miklós jelentései 1654 február, április és május hónapjaiból. 307. kötet.

3 *Ugyanott:* 1655 január elejéről. Croatica, XVIII. kötet.

Illustrissimus et Excellen tissimus Dominus D. NICO=
LAVS ESDRIN Comes de Zerin Croatiæ Guberna=
tor, exercitusque Vnga rici generalis. etc.

Adria: Posseniers exc.

(Posseriers metszete után.)

29. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

regéli az ének. Mivel a török az ilyen kihívást nem szokta elnézni: szorgalmazta tehát muraközi huszárjainak és hajdúinak fizetését s a félsziget megerősítését,[1] mire a király a bécsi hadi tanács ajánlata következtében intézkedett a katonaság díjjának kiutalásáról; egyszersmind megparancsolta, hogy a hadi szertár száz puskát, huszonöt mázsa lőport és ugyanannyi gyutacsot bocsásson rendelkezésére;[2] a muramelléki birtokosok pedig, föl egészen Regedéig, Mura-Szombat átellenében, jobbágyaikat rendeljék sánczmunkára hozzája, még pedig ezután évenként kétszer.[3] S megindult és pezsgett a munka a folyó egész vonalán. Ép e készülődése közben, az esztendő végén, keresték fel az erdélyi fejedelem «böcsületes főember szolgái», Ébeni István és Nagy Tamás uramék, kiket olyan örömest látott, mintha atyjafiai lettek volna, mert ritka náluk a jó magyar. Rákóczy György ismét lovakat küldött neki, a melyeket «azért is, mert jók, azért is, mert az ő kezétül jüttek,» köszönettel fogadott.[4] De a fejedelem írt is, s írásához mellékelte Lippaynak azt a becsmérlő levelét, melyet tőle a nádor-választás idején hősünkről kapott. Zrínyi bizonyos kedvetlenséggel, de megnyugvással érintette válaszában a multat. Vígasztalására van, úgymond, hogy a fejedelem mindkettejüket ismeri; az ő sorsa már az, hogy soha «az pap uram» kegyeibe ne gyönyörködhessék, de viszont rajta való hatalmát sem engedi. «Él az Isten,» folytatja tovább, «hogy legnagyobb szerencséim közé számlálom, hogy palatinusságra nem mehettem, holott ez az ember nem hogy teli volna irigységgel, de épen irigység önnön maga. Itt is, az hol vagyok, nagyságos uram, nem akarok haszontalan fija lenni hazámnak, és úgy tetszik, nagyobb securitásával lölkömnek

1 *A császári és királyi hadi levéltárban :* 1655 július elejéről. 311. kötet.
2 *Ugyanott :* 1655 deczember 19-ről. 312. kötet.
3 *Ugyanott :* 1655 augusztus 10-ről. 312. kötet.
4 Szilágyi Sándor : Rajzok és tanulmányok. Budapest, 1875. II. kötet. 250. l.

munkálkodhatom hazám javában. Megmondják az nagyságod szolgái az én occupatióimat, s azokkal töltöm üdőmet; megelégedtem bizony az Isten ajándékival, kivel engem állapotom szerént meglátogatott érdemem fölött. Ha pap uram annyi jót kivánna hazájának, az mint illenék olyan személyhöz: nem mérné embereknek affectióit a maga privatumjához, hanem hazánk szükségeihöz; nem mesterkednék az jó magyaroknak tisztekbül kiszoritásában, hanem promotiojokban.» De mivel minden fának van férge, és minden századnak gonosz szelleme: hadd legyen az érsek az, a mint akarja.[1]

A levél kedvetlenségébe ugyan a mélabúnak hangja rezdül: de nincs okunk érzéseinek őszinteségében kételkedni. Nem a maga mellőzése, hanem az érsek galádsága és a jó magyarok kiszorítása bántja. Maga a cselekvés embere levén, hazatérése óta nem törődött többé a nádori álommal; mert igaza volt, ott is, a báni kormányon, hazája javára munkálkodott. A védelmet olyan jó karba állította, hogy a török nyugtalankodva nézte, fenyegetésnek vette, s panaszt emelt Bécsben, mintha Zrínyi megtámadta volna;[2] holott szervezkedésével csak a támadás ellen biztosította magát. Ha a pogány békén ült, ő sem háborgatta, sőt a kanizsai basával barátságos érintkezésben élt;[3] de ha alkalma nyilt, keményen visszavágott. A hadi tanács egyszer attól félt, hogy kardot fogott, másszor meg attól, hogy magános fegyverszünetet kötött;[4] s a míg Bécsből csöndesítették,[5] Gráczból meg arra kérték, hogy bontsa fel fegyverszünetét s az örök ellenséggel szemközt a régi híréhez méltán viselkedjék.[6] Minden cselekedetébe bele szóltak, ellenkező uta-

1 Szilágyi Sándor: Rajzok és Tanulmányok, II. k. 250. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1656 február 28-ról. 313. kötet.
3 *Ugyanott:* 1656 április 14-ről. Windica. LXVII. kötet.
4 *Gróf Leslie Walther jelentése 1656 május 6-ról.* A császári és királyi hadi levéltárban: Windica LXVII. kötet.
5 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 április 17-ről. 317. k.
6 *Ugyanott:* 1656 május 6-ról. Windica, LXVI. kötet.

sításokkal bele avatkoztak. Helyzetét és hangulatát élénken világítja meg az a levele, melyet a fejedelemhez intézett. «Innen semmi újságokat nagyságodnak», mondja panaszosan, «nem tudok irnya; engem eléggé exerceál az udvar bosszúsággal; csaknem azt mondhatom, sem velem, sem nálam nélkül nem lehetnek német szomszédaim. Ha békességet tartok törökkel, az is rossz, ha felbontom, az sem jó. Buda felé indultunk minap Bottyáni urammal; de ott is elrontá reménységünket egynehány koszos német. Győri királyképétül voltak küldve, kikkel ötven török kísérő volt már visszajüvőben, észben vévén azok bennünket, füstben ment minden fáradságunk és noha semmit sem cselekedtünk, ugyan nyilván tudom azért, az udvartul elég galibám lesz érette; az törökre penig senki nem haragszik ennyi rablásért.»[1]

Annyi bizonyos, hogy Zrínyi az udvar török politikájához nem mindig alkalmazkodott. A maga Muraközére és bánsága területére a helyi viszonyok szerint nem egyszer önállóan bontotta fel vagy kötötte meg az egyességet; mert hazafias elkeseredésében, vitézi lelkével nem bírta eltűrni, hogy a török szabadon dúlhasson és a magyar nyugton vesztegeljen; olykor megelőzte, olykor megtorolta a rezgelődést, a mint épen üdvösebbnek tetszett; s aztán megint jó szomszéd lett, a meddig lehetett. Az esztendő végén hivatalosan megüzente az ellenségeskedést és Légrádra ment alá, hogy újév táján Széchy-Szigetben háromszáz válogatott jó lovasával lesbe álljon és a törökkel megütközzék, ha ezredmagával jőne is ki.[2] Bécsben megijedtek a hír hallatára, mert ott jobban féltek a pogánytól, a hogy Witnyédy István kifejezi, mint Zrínyi, a ki a torkában lakott.[3] Sietve reáírtak, hogy ne idézze föl a háborút:[4] de hősünk éleseb-

1 Szilágyi Sándor: Rajzok és Tanulmányok, II. k. 253. l.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 36., 90. ll.
3 *Ugyanott*, 37. l.
4 *Ugyanott*, 36—37. ll.

(Egykorú metszet után.

30. BUDA ÉS PEST ZRÍNYI MIKLÓS KORÁBAN.

ben bele látott az események jövendő alakulásába, mint az udvar államférfiai és vezérei. A mikor Rákóczy György lengyel vállalatára elindult, szerencsét kívánt útjához, lelkéből óhajtva, hogy «Erdély által virradjon szegény magyarra!»[1] Nem lehetett kétsége az iránt, hogy akár a vesztéssel, akár a diadallal nagy változások eshetnek. Erdély megrendülése vagy elhatalmasodása a legelevenebben érinti a török hatalmat, a magyar királyságot, s igen könnyen támaszthat európai bonyodalmakat és válságokat. S ime, a fejedelem alig ment el, már szállingóztak a hírek, hogy a törökök az eszéki hídnál nagyban gyülekeznek s a császár sátorát is felvonták.[2] Mindez túlzás volt ugyan, de mozgolódás mégis folyt, mind a horvát és tótországi hódoltságban, mind a kanizsai szomszédságban; s mint jó gondviselő, Zrínyi minden eshetőségnek szabad kézzel, lekötés nélkül akart elébe állani. A figyelmeztetés ellenére készülődött: puskákat csináltatott, szemlét tartott hadi ereje felett s a hadi tanácstól segítséget kért: pénzt katonái fizetésére, nehány mérnököt Csáktornya megerősítésére, s az őrség szaporítását a hódoltság felől;[3] a szomszédos megyéket pedig megkereste, hogy földmunkásokat küldjenek számára.[4] Közben a Kulpán túl termett, a mutatkozó törököt elrebbentette; aztán egyszerre megint otthonn buzogott, s éjjel-nappal, a mint Witnyédy jelenti, fegyverben és vígan várva szomszédait, a kik fenyegetéssel agyarkodtak reá.[5] A hadi tanács pedig mindezek elhallgatásával újra megsürgette, hogy ügyeljen embereire, fékezze őket és csak a védelemre szorítkozzék![6] De alig két hónap mulva már mást

1 *Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz* 1657 január 24-ikéről. Századok, 1868. évf. 448. l.

2 Vitnyédy István levelei, I. k. 48. l.

3 *Ugyanott*, 44., 46. ll. S *a császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 márcziusából. 306. kötet.

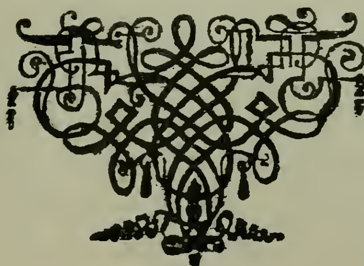
4 Vitnyédy István levelei, I. k. 47. l.

5 *Ugyanott*, 53—55. ll.

6 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 április 17-ről. 307. kötet.

gondolt és Zrínyinek, a ki időközben megjárta és sorra vizsgálta a horvátországi és tengermelléki szorosokat,[1] ágyúöntő mestert, vámmentes ércz-anyagot és 3000 forint költséget engedélyez, hogy Csáktornyát megerősíthesse.[2] Júliusban már halad a vár kiépítése, közel Kanizsához sánczot ástak, a mely mögé a muraközi gyalogok és lovasok szükség esetében húzódhassanak.[3] A mikorra a törökök észrevették volna, már meg is volt; akkor a kanizsaiak, szigetváriak, berzenczeiek és babócsaiak egyesültek megrohanására; de Zrínyi véres fővel verte őket vissza, sokan elvesztek, köztük egy előkelő aga Babócsáról.[4] Pár nappal később meg egyik hadnagya, Horváth Miklós Kottoriból, robbant Kanizsa alá és gazdag zsákmánynyal tért meg.[5] A bán mind e csatározásainál és győzelmeinél mégis jelentékenyebb sikert aratott Horvátországban, ismét a Kulpán túl. A tél már beköszöntött, kemény dermesztő hideg volt: de vezér és hadi nép föl sem vette. Elfázva, éhezve, szomjúhozva, álmatlanúl, mivel negyven órán keresztül se le nem pihentek, sem meleg ételt nem ettek, vívták ki a fényes diadalt, mely új babérokat fűzött hősünk győzelmének koszorújába![6]

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 57., 96. ll.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 június 6-ikáról és 11-ikéről. 307. kötet.
3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 65. l.
4 *Ugyanott*, 72—73. ll.
5 *Ugyanott*, 73. l.
6 *Ugyanott*, 124. l.

31. ZÁRÓKÉP.

32. RÉSZLET A «COMITIUM GLORIÆ CENTUM» CZÍMKÉPÉBŐL.

III.

HADTUDOMÁNYI ÉS TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK.

Sok nyugtalanság zaklatta és keserűség emésztette hősünk szívét ezekben az esztendőkben. Személyes gondoktól, hazafiúi aggodalmaktól, magános és nemzeti sérelmektől szenvedett és vérzett; de általán mégis e csöndes idők a munkának, az alkotásnak, a maga-művelésnek törekvésben és sikerben gazdag évei voltak. Báni és vezéri tiszte kötelességeinek áldozatra kész teljesítése mellett a tél közeledtével rend szerint visszatért történeti és katonai íróihoz, hogy a maga okulása s a jövőre való készülése végett folytassa kedvencz tanulmányait, melyeket a negyvenes esztendők végén kezdett. Olvasott és elmélkedett, jegyezett és írt, a míg egész könyvet rótt össze; bár mind báni székfoglalójában,* mind ennek a könyvnek első előszavában** határozott meggyőződéssel vallja és hangoztatja

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. 275. l.
** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71—72 ll.

Hogy az Hadakozo tudomány nagy segitséget vesz en az tanulásbol

Elsö Discursus.

Bizonyára nagy dolog. hogy az emberek közöt hadakozások legyenek, és hogy igy az emberi állat, az maga felenek vesszedelmere siet. Nagy dolog hogy az egész mesterségek közöt, kiket az emberi tarsasag fel talalt, leg tündöklöb betsülletesseb a vitézségh. És végezetre nagy tsudára melto hogy az Elö Isten Ura Mennynek földnek, leg ditsöségesseb nevei közzé tereti azt.

Seregeknek Istene.

Igy akarta az ö véghetetlen böltseseghe és rendeleti hogy az ki ezen a világon vitezeb, á legyen betsülletesebbis, az emberek közöt. De nehéz ennek a mesterseghe, nehéz a tudománya kevés van e világon, és inkáb egy sints nemis va[...] á ki annyit tudna hogy többet nem tanulhatna benne. és ha[...] mely tselekedetünk az mi kedvünk szerint esik, inkáb mon[...] [...]uk szerentsének, és történetnek. hogy sem az mi elménkbül [...] igyekezetnek. Mert á hadi tanuságok, kiket az embere[...] [...]t edgy tudománt [...]dben szabtak, ben vannak ugyan elmén[...] foglalva dé o[...] [...]ályba keverat. hogy tsak nem lehet [...] azokat próbá[...] [...]selekedetre fogunnk es alkalmaz[...] [...]unk. Doktor

a helyet

RÉSZLET A VITÉZ HADNAGY KÉZIRATÁBÓL.

(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának egykorú példányából.)

à helyjet: hogy az emberbül tudott csinállyanak, tudatlanna tészik. És az à ki kerkedhetik hogy éppen Gyözeben vagyon à hadi Mesterségh, nem tud annyit tselekedni, mint à ki so-ha semmit nem hallot felölö. Ut az emberek dolgában áz történt példa, de ebbennis igen tsalatkozunk, és à történt dolog oly rosz iteletet töt tészen à iövendöröl, hogy semmit nem vé-gezhetünk bizonyossat. Nem találtatik sohais két személy mindenben egymás köz hasonlo, nem két nap telly észröggel egymással edgyezö. Ugy à hadi állapat változando, azok-nak a kik forgattyák, elméjek külömbözö, és szerentséjek mindeneknek maganos. Nints edgy dolog is à hadakozásban kinek két szünö ni légyen, kinek két ellenkezö magyarazat-tya ne találtassék, és annak mindenikének történt példája lehet, kit követhetnénk. Ha egy nagy eröséget akarunk ellenségtül meg venni türéssel, vagyon sok példánk arra, mi kép-pen a vitez Hadnagyok, türéssel mindent meg gyöztek és leg föképpen, és az mi emlekezetünk alat valo Frantzos Kyraly Ludovicus is Repellat. Ha akarunk erövel, vitézséggel vakmeröséggel, vagyon arrais példánk, mig lattyuk egy Nagy Sándor, hogy maga támaszt laitoriát, az ellenség bástyajára maga mégye fel raita, és egyedül maga ugrik be à Város ban és meg ... Q. Curcius. Szavát referálom: Jamque lævam, qu... clypeum ad ictus circumferebat lassave rat. clam... ntibus amicis, ut ad ipsos descenderet, stabant que excep... ... cum ille rem ausus incredibilem atque inau-ditam, mul... que magis ad famam temeritatis. quam gloriæ insignem, n... ngue in Urbem hostium plenam ... saltu

Semel ...

magáról, hogy az ő szelleme inkább a haza javáért való kardforgatásra, mint a polgári foglalkozásra hivatott.

A két nyilatkozat e szoros megegyezéséből önként folynék a következtetés, hogy keletkezésük ideje sem eshetett távol egymástól; minélfogva az előszó esztendejének megállapítására nézve a székfoglaló beszéd évéből kellene és lehetne kiindulnunk. A székfoglaló pedig, a mint tudjuk, 1649 január 14-én hangzott el;[1] így az előszó foganásának, vele együtt a könyv, a *Vitéz Hadnagy*[2] iratásának évét is nem igen sokkal későbbre, az ötvenes évek elejére kellene és lehetne tennünk; annyival nagyobb valószínűséggel, mert az író kifejezése szerint akkor még forrt benne a vér az ifjúságtól.[3] De az előszó ezt a következtetést semmivel sem támogatja, annál kevésbé igazolja; mert nincs benne semmi ténybeli adatúl elfogadható vonatkozás vagy czélzás, a mi tájékoztatás vagy éppen erősség gyanánt szolgálhatna; sőt egyenesen ellene mond önmagának, egyik

1 Széchy Károly : Gróf Zrínyi Miklós, 1. k. 274. l.

2 A könyv czíme nem a Zrínyi kéziratainak másolataiban, hanem leghíresebb értekezésében, a *Török Áfium ellen való orvosság*ban maradt fenn, s onnan elevenítette föl Rónai Horváth Jenő a maga kiadásában. «Ezelőtt is írtam egy kis tractatust, mondja Zrínyi, kinek neve *Vitéz Hadnagy*». (96. l.) De nem határozza meg, nem részletezi bővebben, hogy ez a *tractatus* mivel foglalkozott és mit foglalt magában. Kérdés lehet tehát, hogy azonos-e a hadtudományi művek közül ama gyűjteménynyel, a melyre R. Horváth Jenő a fölelevenített czímet alkalmazza? Azonos, még pedig nemcsak azért, a mivel ő okolja meg, hogy sem a Nemzeti Múzeum, sem az Országos Levéltár Zrínyi-iratai közt, sem az író magánkönyvtárában nyoma sincs más megfelelő munkának, hiszen még másutt mindig lappanghatna : hanem azonos azért, mivel az illető gyűjtemény mind a *tractatus* szónak, mind a *Vitéz Hadnagy* czímnek teljesen megfelel. A tractatus ugyanis nemcsak nagyobb tudományos értekezést jelent, hisz ebben az értelemben nem volna a gyűjteményre alkalmazható, mert az értekezésnek elengedhetetlen követelménye az összefüggő, rendszeres tárgyalás: de jelent általában irodalmi dolgozatot, ennélfogva gyűjteményes művet is; így a Vitéz Hadnagyra annál inkább reáillik, mert bár a discursusok, aphorismusok és centuria-tételek szerkezetileg nem tartoznak össze, gondolati egységük mégis megvan, a mennyiben egytől-egyig a hadművészet körébe vágnak, a vitézség körülményeit és föltételeit fejtegetik, hogy különösen mik a jellemző tulajdonságai, kellékei, gondjai, kötelességei a *vitéz hadnagynak*, a mint Zrínyi a hadvezért nevezi? Azért volt a gyűjtemény neve a *Vitéz Hadnagy* Mert bár Zrínyi a katonaságot sem mellőzi : különösen mégis a hadvezérrel foglalkozik.

3 Gróf Zrínyi Miklos hadtudomány munkái, 72. l.

állításával zavarja a másikat mind a tartalomra való hivatkozásban, mind a megokolás hangjában.

Miből áll a *Vitéz Hadnagy?* Zrínyi előbb csak a harmadik részt említi meg belőle, az Aphorismákat;[1] a két első részről hallgat; ha ezt ismerni akarjuk, a Megyeri Zsigmond leveléhez kell fordulnunk, mely az Aphorismákat szintén harmadik helyen nevezi meg; első résznek a Mátyás király életéről való elmélkedéseket, másodiknak a Centuriákat mondja;[2] mert a harmadik résznek ez a találkozása az egész beosztás megegyezéséről tanúskodik. Zrínyi aztán, néhány sorral alább, az egész tartalmat ismerteti, s most az Aphorismákat *második* helyen hozza fel; a könyv első részében, az ismertetés szerint, *általánosan* értekezik a vitézség körülményeiről, erkölcsi fejtegetésekkel keverve, s a mennyire lehetett, szóval is megékesítve; második részében Cornelius Tacitus hadi elveire, velős mondásaira aphorismákat írt, mert ez a szerző rövidsége és tömöttsége miatt jobban tetszik neki Liviusnál, noha ebből vitézi dolgot, vagyis hadi művészetet többet tanulhatni; a harmadik részében végre tanulságokat állított össze, a centuriákat, a miket széllel látott, hallott, olvasott, elegyedve.[3]

Már most, ha ezt a beosztást veszszük alapul, az előszó az ötvenes évek elején is bármelyik esztendőben egyképen keletkezhetett és semmi akadálya nem volna annak a föltevésnek, hogy a székfoglaló beszéddel korbeli kapcsolatba hozzuk; annyival inkább, mert a beszéd ép oly élesen fakad ki a nyomorúságos idő ellen, mikor sem biztos béke, sem nyilt háború nincsen,[4] mint a mily elégedetlenűl emlékszik meg az előszó az olyan békességről, a melyben a török rablási szabadon folynak;[5] annyival inkább, mert az

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71. l.

2 *Ugyanott*, 64. l.

3 *Ugyanott*, 72—73. ll.

4 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. 272. l.

5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 72. l.

(Egykorú metszet után.)

33. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS LOVAS KÉPE.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

előszó szerencsénknek annyi esztendők óta való elmaradását egészen a Szigeti Veszedelem szellemében okolja meg, hogy azért történik, mivel Isten elfordította tőlünk szemét, vagyis szerencsétlenségünkkel büntet bennünket.* Az író tehát oly eszmekörben, oly meggyőződésben él, oly felfogással, oly hangon beszél, mint a negyvenes évek végén szokott. Ha ellenben az előbbi beosztás nyomán haladunk az idő meghatározásában, akkor az előszó *csak* a Mátyás király életéről való elmélkedések után készülhetett; mint-

34. A «VITÉZ HADNAGY» ELSŐ ELŐSZAVÁNAK KEZDŐSORAI.
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának egykorú példányából.)

hogy pedig ez a tanulmány 1655-ből ered, s a Megyery levele 1657 november 8-ikán kelt, a legnagyobb valószínűség szerint 1657-ben; a mivel teljes összhangban volna a békességes esztendők miatt való panasza, mert 1648-ig, a harminczéves háború befejezéséig nem kellett panaszkodni a hadakozásnak és tapasztalásszerzésnek hiányáról; az ötvenes évek elejéig pedig még nem lehetett beszélni esztendőkről; csakhogy az író már akkor, harminczhét éves korában, deli férfiasságának teljességében nem igen mondhatta el magáról, hogy még forr benne a vér az ifjúságtól.

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71. l.

Az ellenmondások miatt az előszóból tehát nem lehet megállapitani sem ennek a foganása, sem a könyvnek keletkezése idejét. S azt hiszszük, még a legközelebb járunk az igazsághoz, ha úgy okoskodnuk, hogy ez az első előszó több változáson ment át; az író a szerint alkalmazta, a mint terve alakult, hogy a *Vitéz Hadnagy*-ba mit vegyen föl? Eredetileg csak a hadi elmélkedéseket szánhatta bele; majd általánosabb érdeket és jelleget akart kötetének adni, besorozta abba a Mátyás király életéről való tanulmányát is; aztán megint elhagyta, mert e történeti értekezés nem egészen illett a katonai szakfejtegetések közé. S az előszó a maga ellenmondásaival ezt az ingadozást tükrözi vissza, nevezetesen az író szelleme irányának s ifjú vére forrásának emlegetése, a maga vigasztalásának és mentegetésének naiv hangja, valamint az ajánlás fiatalos hevülése és lelkesedése határozottan úgy tetszik, mint valami régibb szöveg maradványa az ötvenes évek elejéről; ellenben a többi része újabb, és pedig az aphorismákra, mint harmadik részre való hivatkozás a Mátyás-tanulmány idejére mutat, míg a tartalmi ismertetés az egybefogás vagy szerkesztés esztendejéből ered. Zrínyi maga is érezte, hogy a fogalmazás nem egységes, azért az egészet egyszerűen mellőzni kívánta, mert különben mi értelme volna a *második* előszónak, melyben ép oly renddel sorolja fel a kötet tartalmát, mint az elsőben; sőt ép azokkal a szavakkal mentegetődzik fogyatkozására és szerénykedik czélzatára nézve: «Én senkit nem akarok evvel a munkával tanítani,» mondja mind a két helyen, «hanem magam tanulni; fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarúl írjam, végbe vihettem-é az te itéleted rajta. Ezért én sem gyalázattul nem félek, sem dicséretet nem kívánok.»* Csak a következő befejező sorokban különbözik egymástól, még pedig jelentős értelmi

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73. l.

eltéréssel, a mennyiben az író az első előszó végén az olvasónak ajánlja, hogy a mi jónak tetszik neki a könyvben, olvassa és a szerint munkálkodjék Istenünknek, hazánknak és *urunknak* hasznára és a maga becsületére;* a másodikat pedig ama kijelentése után, hogy sem gyalázat-

35. A MÁSODIK ELŐSZÓ ELEJE.

(A múzeumi kézirat 9-ik lapjáról.)

tól nem fél, sem dicséretet nem kíván, ekként rekeszti be: «Mert kevés dicséret csak tudni ezeket, hanem megcselekedni nagy: hazája szolgálatjára fordítani még nagyobb. Adja Isten, hogy minden fáradozhassék abban és hasznossan!** Az a befejezés az olvasó törekvésének megszabásában

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73. l.

** *Ugyanott*, 76. l.

vagyis az Isten, a vallás, a haza, a király hasznának egymás mellé sorolásával egészen a szigeti hősök harczának és munkájának indítékaira emlékeztet, nyilván oly időből, az ötvenes évek elejéről való, a mikor az író lelkében még a Szigeti Veszedelem eszméi visszhangzanak; ez a berekesztés a vallás és király kiemelése nélkül, s általában az egész második előszó az elsőnek módosításával és elvetésével egyidejű, s a rendbefogás vagyis szerkesztés évére utal, a mikor az író az 1655-iki országgyűlést már megjárta, s keserves tapasztalása, csalódása, a nádorságból való kijátszatása következtében, Lippay és a papság önző ármánykodása miatt a vallás, vagy inkább az egyház képviselőitől, Ferdinánd gyöngesége, az irányában való kishitűsége és figyelmetlensége miatt pedig a királytől elhidegedett; a mikor már egy ragyogó eszménye volt, a *haza*, egy emelő nagyravágya, ennek a *szolgálatja*, egy lángoló esdeklése, hogy adja Isten, mikép minden magyar ebben fáradhasson és hasznossan!

Minden jel arra mutat és szolgál bizonyítékul, hogy az előszók ez elemzésében, keletkezésök megállapításában, s a felötlő ellenmondások értelmezésében alig csalódunk. A Vitéz Hadnagy iratásának idejéről magából a munkából már alig nélkül, egész biztossággal beszélhetünk. A hadi elmélkedések és értekezések e gyűjteménye nem egyszerre, egyhuzamban készült; hanem több versen, több télen, a történeti olvasmányok és katonai tanulmányok folytatása közben és hatása alatt: egy részük még a negyvenes évek végén, más részük az ötvenesek elején; de az egész gyűjtemény úgy, a mint Zrínyi eredetileg tervezte, s a mint az utolsó szerkesztésben rendezte, *1652*-ben már megvolt. Ezt az adatok kétségtelenné teszik.

Az író az aphorismákban több munkára hivatkozik, idéz belőlük és érvel velök: ám ezek közül a munkák közül egyetlen egy sincsen, mely 1648-nál *későbben* jelent volna

meg.* A mi még nem föltétlen döntő ugyan, mert Zrínyi használhatta őket jóval később is: de minden esetre mégis feltünő és jellemző oly embernél, ki folyvást gyarapította könyvtárát, folyvást olvasott és tanult; szinte hihetetlen, ha az ötvenes esztendők közepén ír, hogy újabb művet ne emlegessen. Azonban egészen föltétlen és döntő bizonyságot foglal magában a Vitéz Hadnagy készülésének idejéről az *ötödik* discursus és *hatvanhatodik* aphorismus, a melyek korabeli történeti eseményeket és tényeket érintenek.

Minthogy a discursus a maga fejtegetésében épen ez aphorismusból indul ki, a mellett vonatkozása tüzetesebb fejtegetést és nyomósabb taglalást követel; az aphorismus hivatkozása pedig egyenes és világos: azért először ennek az adataival számolunk be, s csak aztán foglalkozunk a discursussal.

«Hannibal, midőn a rómaiakat annyira megverte volna, hogy nem volt immár kitül félni, és Rómát is megvette volna aval a serénységgel, mellyel viselte magát ezelőtt — mondja Zrínyi az aphorismusban — nem tudá continuálni a győzedelmet, hanem beszálla Capuában, ottan mind magát, s mind vitézit henyéléssel elvesztegeté; azért nem hiában mondá néki az a közrendbeli katonája: Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis. *Igy jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék*, mert ha akkor, a mikor a parlamentom hadát megverte, avval a

* Ezek a művek: 1. Ammirato Scipio: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1607. 2. Buonaccorsi V.: Commentari del Signor Biagio di Monluc, marescial di Francia. Tradotti dal Francese. Firenze, 1630. 3. Mattei Pietro: Della historia della guerre intestine e della rivolutioni di Francia. Tradotta di G. Canini. Velencze, 1638. 4. Pomo Pietro: De saggi d'historia. Velencze, 1640. 5. Davila H. C.: Historia delle guerre civili di Francia. Velencze, 1642. 6. Bisaccioni M.: Sensi civili sopra il perfetto capitano. Velencze, 1642. 7. Grammond S. B.: Historiarum Galliæ liber II. ab excessu Henrici IV. 1643. 8. Fammianus Strada: De bello Belgico. I. Bologna, 1646.; II. Róma, 1647. 9. Riccius I.: De bellis Germanicis. Velencze, 1648. 10. Bonini F. M.: Il politico Cyro. Velencze, 1648. 11. Prioratto Gualdo: Historia Ferdinandi. III. Velencze, 1648.

serénységgel Londinumot megszállotta volna, a hol immár sok zenebona és támadások az ő hasznára valának, kétség nélkül utolsó fejét vette volna annak a hydrának, a ki azután őtet elnyelte. *Szintén mikor irom ezt a könyvemet, hozák hírét Angliából, hogy ennek a királynak fia is, szintén így jára*, mert ő is Skócziából vitézséggel bejöve Angliába, és megveré a parlamentom hadát erőssen, és ha menten ment volna Londinum felé, megadták volna magokat, de jó napig várakozott, nem tudom micsoda okból, addig parlamentom is hadat gyűjte, és megveré a szegény király fiát, úgy, hogy csak *alig másod magával Francziaországban szaladhata.*»*

Ez az aphorismus I. Károly lefejezésére (1649 február 9.), mint *tavalyi* eseményre hivatkozik; e szerint 1650-ben fogamzott; II. Károly meneküléséről pedig (1651 szeptember 3. után) mint *mostani* hírről emlékszik meg, e szerint meg 1651-ben keletkezett. Lehet, hogy ez ellenmondás, mely vagy tollhibából, vagy oly módon esett, hogy az író az aphorismusba az apa-király kivégzése után beleszőtte később a fia-király romlását is, az előbbi időhatározás kijavítása nélkül; lehet azonban, hogy csak sajátos kifejezés, mert a régi irodalomban a *tavalyinak* Molnár Albert szerint *biennis* értelme is volt; s ekkor a tavaly e helyen annyit jelent: két esztendővel ezelőtt.** Legyen bármiként, az elvitázhatatlan dolog, hogy ez az aphorisma, s ezzel együtt az aphorismáknak számra nézve fele, terjedelemre nézve kétharmada már *1652*-ben készen állt.

Ezzel az aphorismussal, a mint kiemeltük, a legszorosabban összefügg, sőt egyenesen belőle indul ki az ötödik discursus, mely a hadi művészet amaz igazságainak kifeje-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 290—291. ll.

** Szarvas és Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár. (Budapest, 1893.) III. k. 493. l.

zésére és bizonyítására szolgál, hogy tudni kell az ellenséget meggyőzni, a győzedelemnek hasznát venni, a hadakozáshoz az alkalmatos időt megválasztani, hogy a török ellen való vállalkozásra most kellene összefognunk. Az aphorismus a háborúk történetéből felsorolta Hannibált, I. és II. Károly angol királyt, aztán idézetlen részében Torstenson Lénártot és Gusztáv Adolf svéd királyt, mint olyan vezéreket, kik győzelmüket ki nem aknázták; s az író ebben a discursusában vonja le a példákból és tényekből a közvetlen következtetést és folytatja tovább az elmélkedést, miről a bekezdése nyilván tanúskodik. «Nem csak maga volt Hannibál,» úgymond, «a ki hasznát nem tudta venni a győzedelemnek; sokan vannak a mostani időben is, a kik megverni, megfutamtatni és meggyőzni tudják az ellenséget, de a győzedelmek gyümölcsét nem tudják megszedni.»* Az összekötésből csak a következtető *tehát* hiányzik az aphorismus és discursus között, minthogy ez attól különválasztva, önálló értekezésül szerepel: de a nemcsak világosan visszautal az együvétartozásra. Zrínyi előbb a mult időből felsoroltakra czéloz; aztán a maga emberöltőjére emlékszik, hogy most is *sokan vannak*, a kik a szerencsével nem tudnak élni. Némelyek elromolnak és szinte megtébolyodnak az első szerencsétől, nem merik többé koczkáztatni nyert nevöket; mások elbizakodnak és vakmerőségbe kapnak, nem veszik észre, hogy a jó alkalom már elrepült. «Vannak ismég olyanok, fejtegeti tovább, az kik nem űzik a szerencsét, hanem az irigységtül való félelmekben is inkább akarnak egy kicsin becsületet békességesen bírni, hogy sem felgerjeszteni ezt a gonosz passiót, az mely cselekeszi, hogy inkább sopánkodjék ember mások előmenetelén, hogy sem a maga kárán, és még a barátinkban is gonosz kedvet szerez, ha felettébb való növé-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 212—213. ll.

sünket látják.»* S mindennek igazolásául a történelem tanulságaira hivatkozik, a melyek meggyőzően hirdetik, hogy valamely igyekezésünk, valamely vállalatunk végrehajtására az alkalmas időt megválasztani, a hadakozásnak a legnagyobb titkaiból való dolog. Mert vannak az időben órák, a melyek szerencsések, s ha azok elmulnak, a viszonyok állása egészen megváltozik. «Egy nyelven sem mondhatjuk jobban ki eztet, mint az olaszon,» magyarázza bővebben: «*conjonctura*, mintha azt mondaná, conjunctio bonæ fortunæ avagy occasionis. *Hitemre, azt a conjuncturát soha úgy meg nem lelhettük volna és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmult esztendőben.* Mert hallgatok amaz köz profétiákról, az kik mind török s mind keresztyén nyelveken forgatnak, hogy közel vagyon az török hitnek romlása; azok nékem kevés impulsust adnak, jóllehet Julius császár annak is hasznát vette volna; hallgatok az egész keresztyénségnek erre való kévánságáról, tudom, hogy azt mondhatják, a kik ellenzették ezt a szent resolutiot, hogy multitudo peccantium non facit legem, de tekintem az egész keresztyén fejedelmeknek arra való propensiójokat, holott nemcsak magok electiójából jött az olyan akarat és kévánság, hanem szükségbül. Velenczések, (az kik micsodák az több keresztyén hatalmak ellen) contribuálnának és ligában jönnének velünk, és ha ezek magokon ennyi esztendeig ennyi diadalmat nyertek rajtok, mi lenne, ha mindnyájan egyben fognánk, *ha a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa tulsó részről* rázni kezdenénk az ottoman fajnak fundamentomát. És az mindegy volna, mert mindenik kénszeríttetik a török kárára. Velenczések előttök való okért, pápa hitünk terjedéséért, német azért, hogy idő és alkalmatosság vagyon rá, és ha ezt elmúlatja, elrepül az a jó óra, a kiben ülünk most és gyö-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 213. l.

nyörködünk, ebben az nem igen becsületes békesség szerzésében. Meg akarná *persa is* az régi kárait fizetni és jövendőkről magát assecurálni.»[1]

Eddig a discursusnak az a része, melyet keletkezése idejének meghatározása tekintetéből számításba vehetni s *Kanyaró Ferencz* és *Rónai Horváth Jenő* valóban számításba vettek. Kanyaró a Zrínyi hadi iratainak méltatásában a harmadik discursust, mely a methodizmus elveit rosszalja, s ezt az ötödiket, mely a szerencse elszalasztását kárhoztatja, egyenes támadásnak tartja Montecuccoli ellen;[2] meggyőződése szerint az előbbi «A török Áfium ellen való orvosság» után készült, s mintegy átmenetet képez ettől az ötödik discursushoz; ez a szent-gotthárdi csata után fogant és utolsó elitélése a fenhéjázó olasz vezér hadviselésének. De már R. Horváth Jenő helyesen jegyezte meg, hogy e discursusok fejtegetéséből még nem következik, mikép Zrínyi különösen Montecuccoli ellen írta volna: írta általában a methodizmus képviselői ellen;[3] sőt hozzátehetjük, hogy a harmadik discursusban nincs semmi, a mi készülésének évére világot vethetne. Az ötödik discursus bevezetése, a győzelem ki nem használásának emlegetése sem mutatja egymagában, R. Horváth felfogása szerint, hogy a szent-gotthárdi csata után keletkezett; mert ez a tétel teljesen megegyezik a Zrínyi többi elveivel, s már megvan a hatvanhatodik aphorismusban, mely pedig 1657 előttről való.[4] Sőt szabatosabban megmondhatjuk, hogy 1651-ből; hogy a győzelem ki nem használása miatt nemcsak azokat rója meg, a kik koczkáztatni nem mernek, tehát a methodizmus híveit; de azokat is, a kik a viszonyok változását észre nem veszik és vakon koczkáztatnak,

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 215—216. ll.
2 Kanyaró Ferencz: Zrínyi, a hadi író. Figyelő, XXI. évf. 150—154. ll.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 232. l.
4 *Ugyanott*, 232. l.

tehát a methodismus elleneseit.* Az egész értekezés minden személyi él nélkül, tárgyias nyugodtsággal és elvi fejtegetéssel okolja meg a czímébe foglalt igazságokat és itéli el mindazokat, kik a szerencsét ki nem használják és az időt jól meg nem választják; s az író ebbeli felfogásának vitatásában és megvilágításában a saját tapasztalásának, a

(Egykorú metszet után.)
36. CSATAJELENET ZRÍNYI MIKLÓS LOVASKÉPÉVEL.

maga korának eseteire csak *általánosan* hivatkozik, részletező egyes példáit a hadi történet lapjairól szedi. R. Horváth Jenő az *elvekből* nem tartja eldönthetőnek, hogy a discursus a szent-gotthárdi csata után készült:** de erre kétségtelen bizonyítéknak fogadja el a következő helyet: «Hitemre, azt a conjuncturát soha úgy meg nem lelhettük volna, és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmult esztendőben». «Csak 1664-ben,» szól a tá-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 213. l.
** *Ugyanott,* 232. l.

mogató érv, «midőn a Zrínyi Miklós téli hadjáratának sikere által felbuzdított német birodalmi rendek és a francziák tetemes segélyt küldtek, midőn a szent-gotthárdi csatával a török első ízben vesztett nagyobb ütközetet, csak ekkor voltak meg ezek a kedvező conjuncturák, ekkor az alkalom, a nyert előny felhasználásával támadásba menni át s a törököt az országból kiverni.»* S ezzel az érveléssel, ezen az alapon aztán jeles katonai írónk azt állítja, hogy *ez* a discursus csakugyan egyenes támadás Montecuccoli gróf és idézetlen részében a félékeny miniszterre vonatkozó panasz Porcia herczeg ellen. Sőt úgy találja, hogy maga a szerkezete is 1664-re mutat. «A szent-gotthárdi csata ki nem használása és a vasvári béke megkötése» — úgymond — «okot adnak Zrínyinek, hogy a győzelem kiaknázására nézve újból nyilatkozzék. Nem ír azonban *új* értekezést, hanem összekapcsolja az elmélkedést a már érintett aphorismával, kifejti bővebben az ott mondottakat, s nem ismétli az abban már felhozott példákat, hanem kiegészíti azokat újakkal, még pedig különös tekintettel a török háborúra.»**

Ebben az okoskodásban és bizonyításban a súly a conjuncturán, annak a megállapításán nyugszik; a discursus czélzata és szerkezete csak azért jő szóba, hogy a föltevés támogatására szolgáljon. Ám vizsgáljuk meg, lehetnek-e ezek erősségek, tanuskodhatnak-e 1664 mellett?

A szerkezet mivolta, az értekezés eszméjének, érveinek, következtetéseinek beosztása, nem foroghat kérdésben. R. Horváth Jenő a szerkezet alatt voltaképp az aphorismussal való kapcsolatát érti. Hihető-e, hogy Zrínyi, ki rendszerint közvetlen benyomásainak hangulatában, felrajzó gondolatainak ihletében írt, a ki még nagy eposának, a Szigeti Veszedelemnek javítására sem tért vissza, mert sem ideje,

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 232—233. ll.
** *Ugyanott*, 233. l.

sem kedve, sem türelme nem volt az efféle munkához,[1] *tizenhárom esztendő múlva* térjen vissza egy rövid aphorismusra, annak bővebb kifejtése és új példákkal való kiegészítése végett s *tizenhárom esztendő múlva* kezdje és folytassa elmélkedését a visszautaló nemcsak szócskával? Nem és nem; az ő egész egyénisége és dolgozásmódja ellenkezik, merően ellenkezik az ilyen eljárással; ő nem szokott az efféle apróságon, s általában semmi alkotáson tizenhárom esztendeig rágódni, s nem szokott semmi régi irására, régi fogalmazására visszajárni: hanem gyorsan teremt, sokszor annyira hevenyészve, hogy a mondata befejezetlenül megszakad, s annyira gondatlanul, hogy ismétlésekbe esik; s a mi megvan, úgy hagyja az első fogalmazás állapotában.[2] Az első előszónak ismételt átdolgozása egészen kivételes nála. Hisz még csak azt a fáradságot sem veszi magának, hogy a félben maradt mondatot bevégezze, az összefüggést megegyengesse, az ismétléseket egyeztesse és a fölöslegest elvesse; nemhogy arra vállalkoznék, mikép tizenhárom esztendő múlva az aphorismus tételét bővebb lére, a régi mellékletek nélkül, eressze föl, még pedig különös tekintettel a török háborúra. Hát ez a különös tekintet nem volt-e meg az aphorismus keletkezésekor, 1651-ben, nem volt-e meg, sajnos, több mint száz év óta mindég? Hát éppen csak 1664-ben panaszkodhatott-e azért, hogy a magyarok hányszor megverték a törököket, hányszor levágták az ő számlálhatatlan táborukat, még sem mentek soha a szerencse kalauzságán végig, s nem vitték a hadakozást mélyen be az ő országukba, miért azok mindég feltámadtak estek után?[3] Nem, a discursusnak szerkezete, illetve az aphorismussal való kapcsolata épen nem támogatja, sőt egyenesen megdönti azt a föltevést, hogy a szent-

1 Groff Zrini Miklós: Az adriai tengernek syrenája. (Bécs, 1651.) 2. l.
2 *Ugyanott*, 2. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 214—215. ll.

gotthárdi csata után fogant volna. S a czélzata? Kétségtelen, hogy eszméivel, elveivel, példáival, következtetéseivel a methodizmus ellen vitatkozik: de a sorok megett Montecuccoli grófot vagy Porcia herczeget csak a látomásoktól fölvert képzelet találhatja meg. Hiszen Zrínyi azt mondja, hogy *sokan* vannak a mostani időben is, a kik megverni, megfutamítani és meggyőzni tudják az ellenséget, de a győzelemnek gyümölcsét nem tudják megszedni; hiszen csak találomra állítja, hogy a kedvező alkalmat *talán* csak egy miniszternek félékeny természete miatt szalasztottuk el. «Különben szólhatunk mi, a mit akarunk,» veti utána, «de az fejedelmek kivánságát és az ő minisztereik hajlandóságát el nem vehetjük; sőt a mily lehetlen a szeleknek útját meggátolni, hogy ne jöjjenek a tenger szinére, ép oly lehetetlen a fejedelmek tanácsinak, az ő minisztereik hajlandóságainak ellenállani. Pedig az alkalom elszalasztása annál károsabb, mert lészen oly idő, hogy nem a magunk választásából fogunk kardot venni kezünkben, hanem akkor, a mikor az ellenségünknek lészen módja és akaratja hozzá.»* Sehol egyenes czélzás akár Montecuccolira, akár Porciára nincs; sőt a többesben és talánnal való okoskodás nyilván elárulja, hogy az elmélkedés, a mint az író maga jellemezte, generalis discursus, általános értekezés. Az idézet vége meg a legcsattanósabban bizonyítja, hogy bármikor készülhetett, csak 1664-ben nem; mert ekkor épen nem a magunk választásából hadakoztunk; sőt ekkor jött el az az idő, a mikor a vészjóslás szerint ellenségünknek volt módja és akaratja hozzá.

Még csak az lehet a kérdés: ha a támogató erősségek elestek, mit ér a conjunctura megállapítása magában? Semmit. Mert R. Horváth Jenő érvelése szerint csak 1664-ben, midőn a Zrínyi Miklós dicsőséges téli hadjáratának sikere

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 217. l.

által felbuzdított német birodalmi rendek és a francziák tetemes segélyt küldtek, midőn a szent-gotthárdi csatával a török első ízben vesztett nagyobb ütközetet, csak ekkor voltak meg azok a kedvező conjuncturák, ekkor az alkalom a nyert előny felhasználásával támadásba menni át s a törököt az országból kiverni.* Ha ekként állna a dolog, akkor Zrínyi ezt az értekezést halála után írta volna, mert az ő conjuncturája nem ebben az esztendőben, hanem ebben az *elmult* esztendőben esett, pedig a mikor elvérzett, az esztendő még nem múlt el. S a conjuncturát nem is az ő téli hadjárata, a német rendek felbuzdulása, a francziák segítsége és a szent-gotthárdi csata győzelme adta meg: hanem az, hogy «*a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa túlsó részről*» rázhattuk volna «az ottoman fajnak fundamentomát».**

Ezt a conjuncturát kell tehát megkeresni, ha kissé fárasztó kutatással is: akkor biztosan megmondhatjuk, hogy az ötödik discursus *mikor* keletkezett? Ám kiséreljük meg.

Lengyelország az erős IV. Ulászló halála után, úgy látszott, romlásnak indul. A Bug és Dnieper mellékének lakossága, a zaporogi kozákság, már rég lázongott a lengyel földesurak vallásbeli türelmetlensége és kiméletlen zsarolása miatt; most, a fejetlenség idejében, a királyválasztó pártoskodások zavarának felhasználásával a mozgalom egyszerre új erővel és új veszedelemmel vetett lobbot. Élén az új hetmán, *Chmielnicki Bogdán* állt, ép oly eszes és mívelt, mint cselszövő és nagyravágyó ember, az izgatásban és hadakozásban egyaránt jártas, ki népe terheinek könnyítésére vagy szabadsága kivívására az alkalmat megragadta és fegyvert fogott; s két esztendő alatt a Wisniovecki seregének leverésével, Lemberg megsarczolásával, Zamoisk körülzárolásával és a zborowi csata győzelmével a fenhéjázó len-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 232—233. ll.
** *Ugyanott*, 216. l.

gyeleket a zborowi békében a kozákok méltányos követeléseinek elismerésére kényszerítette;[1] a mikor pedig a béke felbomolt, a szomszédos fejedelmek felszitásával válságos zavarba sodorta. Az új király, a gyönge János Kázmér, udvarába egymás után érkeztek követeik: Iszlamgiraj, a tatár kán, tiszteletdíját sürgette; Alexej Mihajlovics, az orosz nagyfejedelem, Smolensket követelte vissza húsz más várral, melyeket IV. Ulászló elfoglalt, ráadásul kérve az eddigi birtoklás fejében 50,000 aranyat és elégtételül a maga sérelme miatt a Wisniowecki herczeg fejét;[2] majd Chmielnicki is új föltételeket szabott a béke megtartásának árában és pedig: hogy a lengyel katonaság a Bugot át ne lépje, a római katholikus vallást kozák földön, a kiewi székesegyház kivételével, senki se gyakorolja; hogy a parasztság a földesuraknak semmi jobbágyi szolgálattal ne adózzék, és azok a korcsmák és malmok hasznán kívül kozákföldi jószágaikból egyéb jövedelmet ne húzzanak, a korcsmákat és malmokat is csak görög-keleti tisztek által kezeltessék.[3] S mind e sürgetés, követelés és föltétel karddal érvelt és háborúval fenyegetett; Lengyelország keleti és déli határai egyszerre meginogtak; ott az orosz készült betörni, ki a török segítségére hivatkozott; itt a tatár készült támadni, ki a török hűbérese volt; s a kozák, kinek ellenük a határőrséget kellett volna teljesíteni, e népek felbujtó szövetségeseként Kis-Oroszországban és Ukrajnában hazája ellen fegyverben állt. De Chmielnicki maga is reménykedett a török esetleges oltalmában vagy egyenes támogatásában, mivel török fogsága alatt a fényes kapu bizalmát és kegyét egészen megnyerte; annyira megtanult törökül és annyi jártasságot szerzett a Koránban, hogy e

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. Budapest, 1890. 27. l.

2 *Ugyanott*, 81—82. ll. *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez.* Budapest, 1874.

3 *Ugyanott*, 30—31. ll.

(Bouttats egykorú metszete után.)

37. CHMIELNICZKY BOGDÁN.

miatt fél, vagy épen titkos töröknek tartották;[1] s a míg Alexej Mihajlovicscsal a görög-keleti vallás védelmében osztozott, Iszlamgirajjal a Koránt együtt olvasta és az esti imádságot együtt mondta;[2] arra is késznek nyilatkozott, hogy teljesen a törökhöz csatlakozik.[3] A három fejedelem ilyen módon a török hatalom jegyében és az ő segítségének titkos számbavételével közeledett egymáshoz; bár egyelőre Konstantinápolyból semmi nyilt biztatást nem kapott, szövetségök magában is a lengyel királyságra annyira veszedelmes volt, hogy Lubienicki Wladisláw II. Rákóczy Györgynek már 1650 április 11-ikén azt írta: «ha e válságos háborút Isten, kinek itélete beláthatatlan mély, reájok bocsátja, félő, hogy az egykor oly virágzó országot végpusztulás fenyegeti».[4] Pedig a hetmán még a litvánokat, moldvaiakat, svédeket és erdélyieket is bele akarta vonni a közös vállalatba Lengyelország megalázására: szóval Európa ez észak-keleti nagyhatalma ellenében egy északkeleti nagy szövetséget törekedett létesíteni; s e végett megbizottjai egyre jártak-keltek a szomszédos udvarokhoz, csábító igéretekkel, így Rákóczy Zsigmondhoz a lengyel, Radzivill Janusiushoz a kozák korona kinálgatásával.[5] János Kázmér és tanácsa, mint az utolsó veszedelemben rendesen, gyűléseztek, fegyverkeztek, külföldi segítséget kerestek, a mivel legalább egy pár államot szerencsésen leszereltek; aztán 1651 tavaszán megkezdték a háborút a kozákok ellen, a mikor Chmielnickinek a tatár kánon kívül más szövetségese még táborba nem szállt. Kalinovski lengyel hadvezér Szaragrodnál Neczajnak 15000 főnyi felkelő seregét meglepte és szétverte, magát elfogta és megölette:[6] de

1 Hammer I.: Geschichte des Osmanischen Reiches. (Pest, 1829.) v. 579. l.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 579. l.
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 83. l.
4 *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez.* 31. l.
5 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. 61—66. ll.
6 *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez,* 52. l.

(Meyssens egykorú metszete után.)

38. ALEXEJ MIHAJLOVICS CZÁR.

ez első fényes győzelmök után a lengyel vereségek egész sora következett. Egyik váruk a másik után hódolt meg, Viniczánál pedig, a Bug partján, szinte összes erejök elhullt vagy elzüllött a lovak és élelmiszerek hiányában. A maradék alig 5000 emberrel Kameniczbe hátrált, s elcsüggedve, megtörve, éhezve, fizetetlenül szökdösött szerte, mert a kalmuk-tatárok az orosz földről oly számmal tódultak a kán zászlói alá, kihez a nogáji tatárok is oly csapatosan érkeztek, hogy a sikeres küzdelemre minden reménység megszünt.[1] A szarogradi diadal után két hónapra, április 21-én, Lubienicki már azt jelentette az erdélyi fejedelemnek, hogy minden csapás, minden szerencsétlenség reánehezedett szegény veszendő Lengyelországra, s istenen kívül senki sem szabadíthatja meg;[2] annyival inkább, mert Radzivill Janusius herczeg, a kozák korona reményében, eleinte várakozó állást foglalt el, Chmielnicki fölkeresésétől és megtámadásától vonakodott azon ürügy alatt, hogy Litvánia határait kell őriznie.[3] Ily viszonyok között Rákóczy György, ki feszült érdeklődéssel figyelt mind e dolgok fejlődő és változó esélyeire, készségesen hallgatta meg a hetmán új követeit, kik most egyenesen neki ajánlták fel a kozák királyságot, ha fölszabadítani és megalapítani segíti. Igaz, hogy ez csak a lengyelek teljes megalázásával és János Kázmér bukásával sikerülhetett; de ha egyszer sikerül, Lengyelország is, az öreg fejedelem álma, alkalmasint övé lesz. A jelek pedig kedvezőek voltak, a tanácsosok az egyezkedésre hajoltak;[4] a török meg épen buzdította a fejedelmet, mert jobb, hogy ő segítse meg a kozákot, semmint a hatalmas császár ellensége menjen oda; s a nagyvezir a vállalat érdekében megigérte, hogy a moldvai és havaseli vajdáknak Erdély megótalmazására rendeletet ad-

1 *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez*, 52. l.

2 *U. ott*, 52. l.

3 *U. ott*, 53. l.

4 *U. ott*, 72. l.

nak, ha a német távollétében megtámadná.[1] S Rákóczy ezzel meginditotta a maga ügyvivőit a szövetség megbeszélése és létesitése végett a kozák hetmánhoz és tatár kánhoz és megindítandó volt az orosz nagyfejedelemhez: így most már a töröknek nyilt biztatásával, közvetlenül az ő hatalmának fedezete alatt egyesültek volna a szomszédok a lengyel királyság ellen. Azonban ez egyesülés előtt hirtelen nagyot fordult a szerencse koczkája.

A válságnak közepette a honvédelem élére maga János Kázmér állt.[2] S a mint mezőre szállt, a nemzet szivében az ernyesztő kétségbeesést bátorító lelkesedés váltotta fel; a király és tábora egyszerre népszerű lett: rajonként özönöltek táborába, országnagyok, köznemesek, jobbágyok; jött III. Ferdinánd segélyhada is, 15,000 jól fegyverezett német, mert a Habsburgok érdeke azt követelte, hogy birodalmok fölött inkább a szabad és független Lengyelország maradjon meg, semmint török fenhatóság alatt, a félelmes erdélyi fejedelem kezén, alakuljon egy nagy és erős állam. Mindez a lengyelségnek visszaadta reményét, önérzetét, összetartását; Radzivill Janusius a kozák ellen fordult és a Litvániába törő Timust, a Chmielnicki fiát véres fejjel kergette vissza;[3] Potocki Szaniszló győztesen harczolt, a király pedig Wisniovecki és Koniecpolski támogatásával a három napos breszteczkói csatában, a Styr mellett, Iszlamgiráj és Chmielnicki egyesült seregét teljesen leverte és megszalasztotta.[4] A csúfos kudarczot növelte még, hogy a kán az utolsó napon a hetmánnal összeveszett, sőt ezt el is fogatta és csak váltságdíj fejében eresztette el; ennélfogva egyetértésök hiányában az egysé-

1 Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez. 82. l. Erdély és az északkeleti háború. 215. l.

2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 161. l. *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez,* 57. l.

3 *Okmánytár,* 45., 48., 77. ll.

4 *U. ott,* 74. l.

ges vezérlet, az egységes vezérlet nélkül a rend és fegyelem felbomlott, s a mint Iszlamgiráj megsebesült és futásnak eredt, a tatárság sátorainak és zsákmányának elhagyásával urát bódultan követte, Chmielnickit és a kozákokat magával rántotta szégyenébe és gyalázatába.[1] Sokan a harczban vagy hajszában elhulltak, sokan fogságba estek s a király serege, több mint 100,000 ember a német segítségen és megszámlálhatlan parasztságon kivül, pedig Nagy-Lengyelország nemessége, a felső palatinatusok ereje csak most közeledett hozzája, teljes diadalmat ült.[2] S Radzivill Janusius litván hada néhány nap múlva már Ukrajnában száguldozott, a kozák városokat megdúlta, Kiewet fölégette és hires kolostorát elpusztította, a hol 400-nál több papot felkonczoltatott vagy nyársba húzatott, a miért az elkeserült kozákság még egyszer keményen visszacsapott;[3] de Chmielnicki már hiában vergődött, nem birta megakadályozni a Radzivill és Potocki seregének egyesülését;[4] s mivel a kán elárúlta, kudarczában a többi szomszédja elhagyta, szeptember 28-ikán kénytelen volt a biela-zerkowi béke megalázó föltételeit elfogadni és a zborowi vivmányok elejtésével a lengyeleknek meghódolni.[5]

Ime, 1651 őszén, három esztendei válságos zavarok után Lengyelország hatalma és dicsősége újra a régi fényben ragyogott, mint IV. Ulászló alatt. A kozák megtört és vezeklett, a tatár meglakolt és haza menekült; a nagy éjszak-keleti szövetség ez idő szerint még alakuló félben meghiúsult és álomként eloszolt. S a török hiába igérte meg a tavaszszal a hetmánnak, a mikor ez a kánnal együtt tudatta Konstantinápolyba Ferdinánd német hadának lengyel földre érkezését, hogy ellenében meg fogja segíteni, mert

1 *Okmánytár*, 75. l.
2 *Ugyanott*, 74. l.
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 189—190. ll.
4 *Ugyanott*, 164. l.
5 *Ugyanott*, 164. l.

(Lang Móricz egykorú metszete után.)

39 RADZIVILL JANUSIUS HERCZEG.

a hatalmas császár nem tűrheti, hogy más ott főbb legyen, mint az ő védencze;* most csak dohogott és csak Schmiedt Rudolfnak, a III. Ferdinánd követének tett szemrehányást; de segítségre nem gondolhatott, mert sokkal komolyabb bajai támadtak Candiában és Ázsiában, semhogy pártfogoltjainak támogatására és a német kiverésére a diadalmas Lengyelországba nyomúlhatott és következéskép egy magyarországi háborúba bonyolódhatott volna. Kemény János már az év elején ép oly eszesen, mint tisztán itélte meg a helyzetet: «Úgy hiszem a dolgok mai állásában,» irja, «sem az török az németben, sem az viszont abban, mezei derék haddal nem kapnak; egyiknek is nincs módja benne, töröknek pedig így van több haszna, ha apránként derék felzavarodás nélkül teheti magáévá Magyarországot; azután könnyebb jutni akár Német, akár Lengyelországba, kiváltképen ha Candia is övé leszen.»**

Az alkalom ekkor kinálva kinálkozott, hogy a diadalmas lengyelség megtorlásul neki vágjon Krimnek, megdúlja és fölégesse, a tatárt leigázza és a török fenhatóság alól elszakaszsza; ekként legalább megrázza itt «az ottoman fajnak fundamentomit».

A hatalmas császár, a gyermek Mohamed, kormánya alig küldhet vala elegendő sereget a felszabadításra. Mert belső egyenetlenségekkel s pénzbeli zavarokkal vesződött, s ezek miatt a *candiai háború* a szép sziget birtokáért évek óta szerencsétlenűl húzódott s benne a fényes kapunak szinte minden ereje kimerült. A kapudán basák vagy tengernagyok gyorsan váltakoztak, egymás után estek el vagy buktak meg; de a candiai vár megvételével nem boldogúltak; mert a keresztyén őrségen kívül a saját katonáikkal is küzdeniök kellett, a szipáhikkal és janicsárokkal,

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. 1. k. 215. l.

** *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez*, 92.

kik az oktalan czivakodás és vérfecsérlés miatt föl-fölzendültek. Csak 1649-ben, a kétszeri megszállás hiú kisérlete alatt, a török fele hajóhadát és 25,000 emberét vesztette el;[1] mindamellett a következő esztendőben temérdek költséggel folytatta a fölszerelést: a candiai vár előtt három erődöt emeltetett, Konstantinápolyban pedig hajóhadat vont össze,[2] mely a velenczei hajóraj miatt a Dardanellák közül ki sem vitorlázhatott. Csak Szent-Demeter napja után, deczember végén, a mikor ez már téli szállásra vonult, juthatott el Hosamsáde Ali basa, az új tengernagy, néhány hajójával Chioson keresztül Candia szigetéhez, a hol Ajakassránál kikötött.[3] Ilyenkor természetesen csatára már nem kerülhetett a dolog, a két állam csak a készülődésre fordította minden gondját, hogy a kedvező idő megnyiltával az elhatározó ütközetet megvívhassa és a szép sziget tulajdonjogát eldönthesse. Melek Ahmed nagyvezir, a ki a letett Murad helyébe lépett, egyre-másra építtette nagy áldozatokkal a vitorlás és lapátos hajókat; az 1651 egész tavaszán Konstantinápoly gyáraiban rajzott a munkás és forrt a munka; s végre június 12-ikén az új hajóraj kiindúlhatott:[4] 54 olasz alakú öreg hajó harmincz-negyven ágyúval egyenként, hat török szerkezetű öreg hajó nyolczvan-nyolczvan ágyúval,[5] s ezeken kívül nyolczvan lapátos hajó, valamennyi leginkább zsoldos tengerész néppel, mert a szipáhik és janicsárok az elmenetel előtt zavarogtak és csak kevesen engedelmeskedtek a parancsnak, a mibe az udvar is bele nyugodott, mert attól tartott, hogy eltávozásukkal a fő-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 140. l.

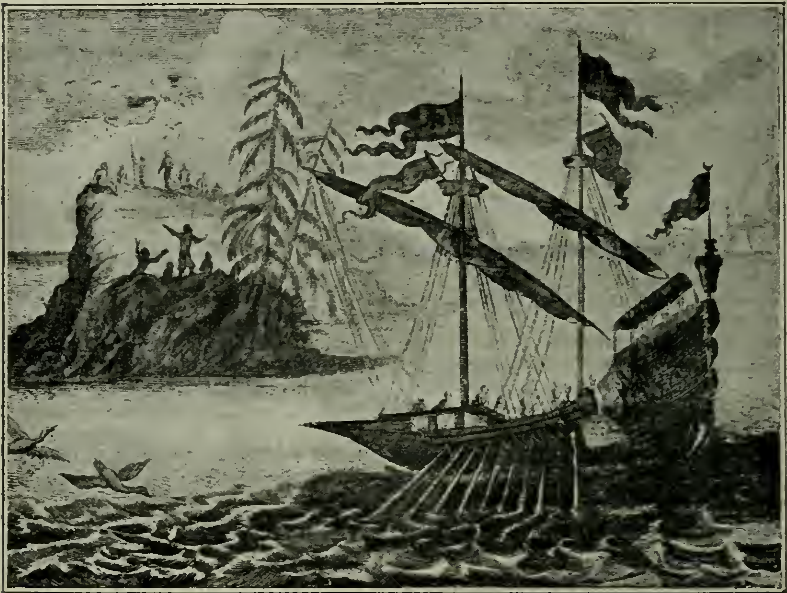
2 HAMMER J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. V. k. 214—215. ll.

3 *Ugyanott*, 216. l.

4 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 214. l.

5 A jó Földváry Ferencz kétségtelenül téved az ágyúk számában, mert az ő adata szerint az öreg török hajókon 480, az olasz alakú hajókon (egyenként 35 darabjával) 1890, vagyis összesen 2370 ágyú lett volna. S ha a tunisi és algiri segítség ágyúerejét is hasonló aránynyal veszszük fel, akkor ez a hajóraj *3770* ágyúval vonult volna tengerre, a mi képtelenség.

várost valamely idegen nemzetség fölverheti.* Mindenesetre oly erő volt ez, kivált a Tunisból és Algirból csatlakozásra rendelt 40 olasz alakú öreg hajóval, hogy a török bizalommal és reménynyel nézhetett a jövő elébe, mert soha még ilyen készülettel, a mint Földváry Ferencz, az erdélyi fejedelem kapitihája jelenti urának a közbeszéd után, nem ment az olaszra. A szultán három kapudán-basát nevezett

(Egykorú metszet után.)

40. TÖRÖK HADIHAJÓ XVII. SZÁZADI KÉPE.

ki az élére, s mindeniket megkaftányozta oly meghagyással, «ha egyik elvész, mindjárt az másik álljon elé, ha ez is elvész, mindjárt az harmadik.»** S mi lőn az eredmény? Egy hónap mulva, július 10-ikén, Chios és Naxos között, a hol kilencz hónappal azelőtt, október 9-ikére virradóra az Archipelagust égrengető dörgés, mint valami roppant ten-

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború« I. k. 217. l.
** Földváry János jelentése, ugyanott, 219. l.

geri csata rémes zaja, verte föl és a hullámok öléből egy lángoló vulkanikus sziget tört elő, találkozott és megütközött a felényi olasz hajórajjal és elpusztult.[1] Oly gyászos volt a veresége, oly fényes a Velencze diadalma, hogy a hálás köztársaság vezérének, *Leonardo Mocenigonak* tiszteletére érmet veretett és szobrot emeltetett.

Ime, 1651 őszén, a keresztyén dicsőségnek erre a felragyogására a pápa felbuzdúlhatott és az olasz a pogány ellen sorakozhatott volna! Az alkalom ekkor kinálva kinálkozott, hogy a győztes büszke Velencze néki vágjon Cyprusnak, Rhodosnak, s a görög szigettenger foglalásainak, aztán rajta-ütéssel, meglepetéssel, diadalmas hajórajának erkölcsi és anyagi erejével visszaragadja őket s ekként rázza meg itt az «ottoman fajnak fundamentomait».

A török a lengyelnek és olasznak e kettős támadásával, szorongatásával annál kevésbbé birkózhatott volna meg, mert Ázsiában a kormányzó basák embertelen szipolyozása miatt veszedelmes nyugtalanságok dúltak.[2] A tartományok népe mindenfelé forrongott, sőt nem egy helyen fegyverre kelt és egyes rabló vezérek alatt garázdálkodott. Leggaggasztóbb volt a helyzet a *vani* tartományban, mely a Fekete tengertől le a kurdok földéig terjedt és kelet felől egész hosszában a kazulok birodalmával, Persiával ért össze, mert itt a belső zendüléssel külháború egyesült. A tartomány székhelye a vani tó délkeleti partján *Van* vára és városa, hol a népi hagyomány szerint egykor Semiramis, a régi nagy Assyr-Babylonia mesés alapítója épített, később az örmény királyok székeltek, majd a kazul- vagy kizilbasok foglaltak helyet, a mint a törökök a persákat nevezték azért, hogy katonáik vörös fejüek voltak, azaz vörös csúcsú turbánt viseltek.[3] S ezektől a vidéket a törö-

1 HAMMER J.: Geschichte des Osmanischen Reiches, v. k. 527—528. ll.
2 *Ugyanott*, 521. l.
3 THÚRY JÓZSEF: Török történetírók. (Budapest, 1893.) 1. k. 413. l.

kök hódították el. 1650 végén Mohamed Emin basa volt benne a kormányzó, ki arra a hirre, hogy a szultán letette és helyébe Ibrahim basát nevezte ki, elzárkózott a várba és Ibrahimot nem eresztette be, sőt a várat át akarta játszani a *kazulok kezére*, kik 12,000 főnyi sereggel a Kóse folyó mentén Van felé már előnyomultak, a várost fenyegették és a bagdadi közlekedést elvágták. A várőrség meghasonlott, egy része Szinán agával megtagadta Mohamed Emin basának az engedelmességet, más része Husszein agával melléje állt; s a két párt egymás között villongott és a szomszédos kurdoknál keresett támogatást; Husszein aga a Van tótól délre lakó hakariakkal, Szinán aga a keletre eső kósabiakkal szövetkezett. Egyszerre az egész tartomány lángba borult, úgy hogy az egész régi Assyr-Babyloniát félteni kellett. A kósabi bég a vani tó partján felhatolt, Aunik, Ardsics, Achlat és Adilsuvaf falvakat megrabolta és a persa karavánokat mészárolta; míg Mohamed Emin basa a fellegvárból a várost lövette, férfiakat, nőket, gyermekeket egyiránt gyilkolva, hogy a kazul basával, a persa sereg vezérével összeműködjék.* A fényes kapu csak a tavasz elején, 1651 márczius 24-ikén értesült a fenyegető veszedelemről, s a mint Földváry Ferencz írja, sietve küldött 6000 janicsárt Mohamed Dsindi aga vezérlete alatt a mozgalom lecsöndesítésére, többet is eléggé kergetnek oda, a mint szerét tehetik.** Az aga először is a kurdokat békítette meg, aztán Husszein révén Mohamed Emint szerelte le, ki Konstantinápolyba tért, hol tisztétől megfosztották; majd Husszein agát pártja főbb embereivel elfogatta és kivégeztette, mire a *kazul basa* visszavonult. De alig távozott Mohamed Dsindi, a kósabi bég megszegte az egyességet és új zavargást indított.

* Hammer J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. I. k. 521—522. ll.

** Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez, 50. l. Erdély és az északkeleti háború, I. k. 220 l.

(Egykorú metszet után.)

41 PERZSA VITÉZ.

Ha a kazulok a vani zendüléskor erélyesebben föllépnek, könnyen megrázzák vala ott az «ottoman fajnak fundamentomait.» Abbas, a persa sah, maga is érezte az idő alkalmasságát, mert a lengyel királylyal követeket váltott.[1] Sajnos, a közös vállalkozás elmaradt.

Ime, ez volt a kedvező conjunctura, 1651 őszén, a mikor a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa túlsó részről összefoghattunk volna a török hatalom megrázására; és pedig a lengyel a kozák-tatár bujtogatásáért, Velencze Candia miatt, a pápa hitünk terjesztéséért, mi a némettel azért, hogy «idő és alkalmatosság vagyon reá, és ha azt elmulasztjuk, elrepül az a jó óra, kiben ülünk most és gyönyörködünk ebben a nem igen becsületes békességszerzésében;» végre a persa azért, hogy régi kárait megfizesse és a jövendőkrül magát biztosítsa.[2] Ez volt az a kedvező conjunctura, mikor a magunk választásából ragadhattunk volna kardot, nem pedig akkor, 1663-ban és 1664-ben, a mikor az ellenségünknek volt hozzá módja és akaratja.[3] A nem igen becsületes béke, a kötés ellenére a hódoltatás folytatása és erőszakolása, elegendő ürügyet szolgáltathatott volna a szakításra és hadakozásra a pogány ellen, melynek elkövetkezendő romlásáról a közjövendölés már széltében szólt, a legtöbbször épen Konstantinápolyban, honnan a görög patriarcha régi szokás szerint évről évre szerte küldözte a keresztyén népekhez segélykérés végett a maga körleveleit, hogy az iszlam közeledik végéhez, a keresztyén hit egyetemes uralmához, valamennyi ország a keresztyének kezeibe esik, s a birodalom uraivá a kereszt és harang urai lesznek.[4] Az egyiket, szegényt, föl is magasztalták értök a bitóra.

1 Hammer J.: Geschichte des Osmanischen Reiches, v. k. 557. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 216. l.
3 Hammer J.: id. m. vi. k. 15. l.
4 Thúry József hasonlókép több ilyen jóslatot megemlít a Zrínyiászról szóló tanulmányában: Irodalomtörténeti Közlemények. iii. évf. 404. l.

Egyenesen erre az időre utal maga Zrínyi Miklós is azzal, hogy a nádorság betöltéséről szóló emlékiratában, *1653* végén, ekként ír Rákóczy Györgynek: «Bizony, ha volna erős és körmös kéz, *most volna a törököt lehetséges megtántorítani* (vagyis megrázni hatalmának fundamentumit), holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kissebülését, mellyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban!» Ha nem ismerjük a vázolt történeti eseményeket, nem tudjuk megérteni és megokolni nyilatkozatát.

Mindebből immár kétségtelen bizonysággal megállapíthatjuk, hogy Zrínyi Miklós az ötödik discursust a hatvanhatodik aphorismus kapcsában írta, még pedig az 1651-iki év *utolsó* napjaiban; csak akkor talál az a megjelölése és kifejezése: «ebben az *elmult* esztendőben». S ha eszünkbe jut, hogy a worcesteri csata szeptember 3-án esett, hogy az akkori közlekedési viszonyok mellett hetek, sőt hónapok multak el, a míg valamely hír Angliából franczia, olasz és német közvetítéssel hozzánk eljuthatott, valószinűnek látszik, hogy az aphorismus is alig készült sokkal előbb. S a mint hősünk Tacitus felett, a győzelem kihasználásának elmulasztásáról, a Hannibál capuai veszteglésének balkövetkezéséről elmélkedett, és kiegészítésül az újabb történetből I. és II. Károly, Torstenson Lénárt és Gusztáv Adolf hasonló eseteiről megemlékezett, bizonyára észre vette, mert észre kellett vennie az aphorismus áttekintésekor, hogy bármily magvas, de mégis töredékes megjegyzéseivel ezt a jelentős kérdést nem merítette ki, ennél fogva visszatért reá és egyenes utalással Hannibálra vette föl a további fejtegetést, mely egyik legérdekesebb és legszebb katonai értekezésévé lett. Általában azt hiszszük, hogy a többi discursus is így keletkezett, az aphorismák folytában, a tételül szolgáló hadi elv részletesebb bizonyításaként; s így fogant a Szerencséről való ötletes és szép elmefuttatás,

mely eredetileg az utolsó aphorismus volt, a mint Zrínyi Miklós első előszavának hivatkozásából nyilván kitetszik.[1] Az idő jó felhasználásához, dolgaink jó végzéséhez, úgymond, szerencse kell; az ő jelmondása, mely sokszor szájában forog: «Sors bona, nihil aliud», itten is szükséges. De kicsoda adja nekünk ezt a szerencsét, megmutatja a saját utalása szerint az utolsó aphorismusban, hogy az isten az, a ki a mi állapotunkat intézi; kit fel akar magasztalni, megáldja szerencsével, kit leverni, elvonja előle a szerencsét, bár minden erővel igyekezzék azt megtartani, bár hirdesse magáról, hogy kiki saját szerencséjének kovácsa. S ha hátra fordítunk az utolsó aphorismusra, van ugyan ott a szerencséről szó; de mindabból, a mit az iró a maga hivatkozásában jelez, egyetlen betű sem található.[2] Megvan ellenben mindannak teljes kifejtése közvetlenül utána, teljes czím alatt a Szerencséről szóló elmefuttatásban, hol előbb a szerencse lényegét valláserkölcsi alapon magyarázza, hogy egészen Isten kezében van, oda teszi, a hová akarja; majd hadi jelentőségét méltatja, hogy a legokosabb és legvitézebb kapitánynak is szüksége van reá; s az athenæbeli Timotheus balga volt, a mikor a köztársaság előtt az ellenségen való győzedelmeit előszámlálva gyakorta mondogatta: «ebben a szerencsének nem volt része»; miért ez megharagudott és semminemű hadakozásában nem segítette többé. «Csak szerencsét adjon hát az Isten», vonja le a végkövetkeztetést, «semmit többet nem kell kivánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hirünk-nevünk benne van».[3] A mai háromsoros utolsó aphorismus más vonatkozásban, más szövegezésben csak ennek a végkövetkezésnek első felét foglalja magában. Lehet, hogy csak az elmefuttatás helyére jött; lehet, hogy már előbb is megvolt, s a szerencséről való részletesebb fejtegetésre

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71. l.

2 *Ugyanott*, 326. l.

3 *Ugyanott*, 227. l.

épen indítékul szolgált: csak az bizonyos, hogy az elmefuttatás az aphorismák folyamán készült és azok között eredetileg az utolsó volt.[1] Ha mégis a kilenczvenhatodik úgy hivatkozik reá, mint feljül megirt értekezésre,[2] ezzel nyilván elárulja, hogy utána keletkezett, mert különben az nem lehetett volna az utolsó; s hasonlókép később keletkezett vagy más helyen állt az egész következő sorozat is a mai utolsó aphorismusig. Mert hogy az aphorismák eleinte más rendben folytak, azt az eredeti számozás zavara és következetlensége meggyőzően bizonyítja.[3]

A centuriák, azok a tanulságok, melyeket irónk úgy szedegetett össze, a mint széllel látta, hallotta, olvasta elegyedve, szórványosan, de szintén a negyvenes évek végén és az ötvenesek elején gyültek. Erre mutat egyfelől az, hogy érték és eredetiség dolgában az aphorismákkal egyeznek, sorrend tekintetében előttük álltak; másfelől az, hogy némely kijelentésökben az első előszóbeli régi fogalmazásnak és egykorú ajánlásnak hangja csendül meg. Ott Zrínyi Miklós panaszolva szól a békességes századról s azért ereszkedik történeti olvasmányokba, mert személyes hadi tapasztalásból nem igen okulhat;[4] itt mélabúsan kesereg a szerencse ellen, nem azért, hogy egyszer hazánkat magasra vitte, most mind alább-alább szállítja, hisz ez a világi törvény; hanem azért, hogy az ő hadakozásra hivatott szellemével, az ő hazája szolgálatjához való nagy készségével és

1 Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz: Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái. (Pest, 1853.) 294. l. Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 218. l. Ott az aphorismák, itt a discursusok *után* következik az elmefuttatás, ott az eredeti beosztás, itt a szerkesztő, Rónai Horváth Jenő rendezése szerint.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 313. l.

3 Zrínyi az aphorismák számozásában a 40-ig pontosan halad, itt egyszerre az 50-re ugrik át, s az 53 kihagyásával 62-ig megy; ekkor visszacsap 27-re és folytatja 36-ig; a sorozatot eztán ismét 36-on kezdi és 63-ig viszi. S ezzel Tacitus évkönyveiről a történetére, majd Agricolájára tér át s új számozással 1-től 39-ig halad. Rónai Horváth Jenő a számozást rendbe szedi és egy folytában adja 128-ig. Mi mindig az ő kiadására hivatkozunk.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 72. l.

jó igyekezetével a magyar romlásnak ebben a századában született és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelmes volt a magyarokhoz.[1] Ez a panasz, ez a kesergés kétségtelenül az 1649 közepén a huszonharmadfél évre, szinte egy egész emberöltőre megujított békének hatása alatt fakadhatott nagyratörő lelkéből, a mikor úgy tetszett, hogy élete a hadvezér ragyogó dicsősége nélkül, legfölebb apró csatározásban, határszéli harczokban telik el. S ime, a Centuriák közül a tizennegyedik egészen úgy hangzik, mintha mindennek csak folytatása volna. «Még azok is,» irja, «a kik a szerencsének semmit tulajdonitani nem akarnak, megvallják, hogy oly időben születtetni, avagy oly seculumban élni, a hol a te geniumodhoz való állapotok vannak, nagy szerencse, mert sok jó ló hámban, sok vitéz ember esmeretség nélkül hal meg.»[2] Az ötvenkettedik, egyszersmind utolsó centuria pedig a tisztességes vitézi halál magasztalása után újra ebben a gondolatban végződik, de az ajánlás okoskodásával még szorosabban egybevág. «Nem mondhatni egy országot boldogtalannak,» ekként elmélkedik, «az ki sok időkön által és sokáig hervadhatatlanúl állott virágjában, és már alább kezdett szállani, mert ez a vége a világi dolgoknak; és nem mondhatjuk boldogtalanságnak azt, hogy ennek ez világi törvénynek alája vettetett, holott minden más is úgy vagyon: hanem boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, a ki a maga országának leszállásában és estében születtetik és nem virágjában. Azért ehhez is szerencse kell.»[3]

Mindezek az ismétlések vagy egyezések nem annyira a feledékenység szórakozásai, mint inkább ugyanazon erős hangulatnak vissza-visszatérő megnyilatkozásai, a mikor a nagy háború kilátástalansága hősünket kinosan el-elfogta.

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 346. l.
2 *Ugyanott*, 346. l.
3 *Ugyanott*, 360—361. ll.

Ezt a hangulatot egyenes vonatkozások hiányában határozott évhez nem köthetjük: de minden esetre a béke megújításának közelébe esik, 1651-nél alig tehető hátrább. Hiszszük ezt annyival inkább, mert az utolsó centuriában a tisztességes vitézi halált ép úgy magasztalja, a mint a Szigeti Veszedelemben nagy ősével utolsó beszédekor magasztaltatta, hogy az megszépíti az egész elmúlt életet;* a mi arra enged következtetni, hogy irásakor ez a szép gondolat még elevenen rezgett lelkében.

Ha már most tekintetbe veszszük, hogy az aphorismáknak számra nézve fele, terjedelemre kétharmada már 1651-ben megvolt, hogy a discursusok voltakép nem egyebek, mint hosszúra nyult és előre helyezett aphorismák, s közülök még az utolsó is 1651 végső napjaiban fogant; hogy a centuriák minden jel szerint ez esztendő végéig keletkeztek: határozott bizonyossággal állíthatjuk, hogy a Vitéz Hadnagy az «első szülés» állapotjában 1652-ben már készen állt, mert a hátralevő aphorismák ez év tavaszáig könnyen meglehettek. S kétségtelen dolog, hogy a könyv 1653-ban már Rákóczy György kezén forgott. Zrínyi Miklós ugyanis 1654 április 25-ikén kelt csáktornyai levelének utóiratában visszakéri a könyvet, melyet Ispán Ferencz, a Rákóczy megbizottja, ki a múlt esztendőben nála járt, vitt el tőle, visszakéri azzal a szerény megokolással, hogy nem érdemli meg oly méltóságos fejedelem olvasását; majd kijavítja, s ha parancsolja, úgy küldi meg.**

Ez a könyv az Adriai Tengernek Syrenája nem lehetett, mert azt nyomtatott munka létére nem kellett volna sem visszakérni, sem javítani; nem lehetett a két hadi vázlata sem, mert ez egyszerű kivonat a maga kezdeties voltában, az eredetiség teljes hiányánál fogva, sem közlésre, sem mutogatásra nem készült; hiszen azt csak nem akar-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 360. l.
** Szilágyi Sándor közleménye: Történelmi Tár, 1890. évf. 206. l.

hatta bizonyítani, hogy *kivonatozni* tud; nem lehetett a csonka Tábori Kis Tracta sem, mert azt nem javítani, hanem megirni, illetve folytatni és befejezni kellett volna; pedig Zrínyi csak tudta, hogy a «javítani» szó mit jelent: nem lehetett más, mint a *Vitéz Hadnagy*, a mi Witnyédy István egyik levelének kifakadásából határozottan megállapítható. Bezzeg ha az erdélyi fejedelem Ispán Ferenczczel, mondja ő, gyakorta olvasta és követte volna az ő urának könyvét, nem esnek az egész világ előtt gyalázatba. Ez a könyv, melyet Rákóczy György és Ispán Ferencz ismertek és olvastak, de nem gyakorta és nem okulva belőle, mert nem követték tanácsait és tanításait, a hivatkozás szerint* oly munka volt, mely a hadakozásban a fösvénységet és gondviseletlenséget, az ellenség kicsinylését és megvetését fejtegeti és elitéli, s a «non licet in bello bis peccare» katonai elvet vallja és hangoztatja. Mindez csak a *Vitéz Hadnagy*ban fordul elő, majd egyszerűen megpedzve, majd részletesen megokolva. Zrinyi ugyanis a hadviselés törvényeire és fogásaira, mint a hadművészet elveire és titkaira ismét és ismét visszatér, s köztük különösen emez arany-igazságokat többször figyelembe ajánlja. A fölöttébb való szorgalmasságot és eszes nyugtalanságot úgy dicséri, mint az előrelátás és gondviselés éltető forrásait; s hivatkozik meggyőzésül Julius Cæsarra, kinél senki soha többet a hadban nem fáradott, senki soha oly szorgalmasan minden cselekedetében nem járt el, senki úgy a maga szándékának végét nem sokallotta, és soha igyekezetébül meg nem tért, meg nem bánta, ha egyszer mire vette magát. Igaz, hogy ő igen azelőtt, hogysem elkezdte a dolgot, jól meggondolta és mindenképpen megrostálta és nem vak módon hágott bele a dologba, nem készült akkor a hadakozáshoz, a mikor immár benne volt, hanem igen az-

* Vitnyédy István levelei, I. k. 114. l.

előtt.[1] II. Lajost ellenben kárhoztatja, hogy sem a török, sem a maga erejét idején meg nem tudta. «Ó gondatlanság, gondatlanság! Ha a hadban szabad volna bis peccare,» kiált fel, — «Lajos király, tudós volnál a magad káráról; de nem szabad, és oda vagyon; boldog, a ki másoktól tanúl.»[2] A hadban a vezérnek semmi másra nem kell gondot viselni, hanem szüntelen az ellenség veszedelméről, az maga megmaradásáról gondolkodni, még álmodni is ha lehetne, mint szintén a jó agárnak a vaddal.[3] Legyen az ellensége bár messze, bár gondatlan, bár rosz, mindez okon azért a vezér el ne aludjék, hanem úgy vigyázzon, úgy gondolkodjék, mintha legjobb, legvitézebb és leggondosabb ellensége volna.[4] Mert ha kárt vall miatta, hiában mondja, hogy nem gondolta volna! Azzal a szégyent magáról el nem törli és magát a kárvallástól meg nem menti. Vigyázzon tehát, mert mit használt Argusnak a száz szeme, ha Mercurius sípjára mind elaludta őket, ebül vette hasznát. Vegyen példát a darvakról és vadludakról, melyek nem teszik addig szárnyok alá fejöket és nem alusznak, míg őrt ki nem állítnak. Gondolja meg, hogy az ellenség sem alszik, hanem vigyáz, hanem szüntelen az ő kárán gondolkozik, esővel, hóval örömest vereti magát, csak neki árthasson.[5] Figyeltesse meg az ellenség mozdulatait, lesesse ki szándékait ügyes kémekkel, kikre fösvényen ne sajnálja a költséget; mert nincsen adomány hasznosabb, mint a kémekre való; ez rúdja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik, akad és nem jár egyiránt; bár kincset költsön reájok, uzsorával visszafizetik. «Az ki hadvezérlő vagy,» — mondja, — «költs bőven ezekre, ne menjen ki az te aranyod az erszényedből sóhajtva, hanem ugrálva; jusson eszedbe: valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 200. l.

2 *Ugyanott*, 203. l.

3 *Ugyanott*, 203 l.

4 *Ugyanott*, 238. l.

5 *Ugyanott*, 240. l.

ment végben; mi is Kanizsát azok árultatása miatt vesztén[k]».[1] S az ellenség mozdulatainak és szándékainak megismerésével ossza meg annak erejét oldaltámadással. Ha ellensége nagy és fél, hogy mind reá szakad, küldje el hadainak egy részét az *ellenség országára*, mely attól félvén, hasonlókép megosztja a maga hadát és nem lesz oly erős. Régi mondás: Divide et vicisti.[2]

Bezzeg ha Rákóczy György és Ispán Ferencz megszívlelik és emlékükbe vésik ezt a tanácsot, a lengyel nem csúfolja meg őket. De a fejedelem elbizakodott a maga erejében és szerencséjében. Pedig a Vitéz Hadnagy egyre óv az elbizakodástól. «Hidd el magadat,» írja, «ha szégyent akarsz vallani; be bolond az, ki az ellenséget semminek gondolja, ha nyomorult is. Azt mondja a török: ha a te ellenséged olyan is, mint az elefánt, annyinak tartsad, mint a legyet, ne félj tűle; ha olyan is, mint a légy, úgy se vesd meg, hanem oltalmazd tűle magadat, mint az elefánttól.» Pogánytól szép tanúság. Az ember, a ki kevésnek tartja és semminek gondolja ellenségét, mindenkor kárt vall; oka az, hogy nem szedi össze magában minden erejét, eszét és tehetségét, azt gondolja, hogy kész vert had az ő ellensége és semmi fáradságot nem kell néki rá vesztegetni; ha azért az ellenség egy kevéssé serényebben viseli magát, mindjárt véletlenül találja, mert nem gondolta azt felőle, és készületlen ahhoz. És ihon, miként veszti magát a magahitt ember. Kész veszett, a ki mást semminek tart. Azért kicsin ellenség ellen is, futó ellen is, minden tehetségeddel harczolj, ne kelljen aztán mondanod: hiszen ki gondolta volna, meg sem gondoltam volna».[3] Később megint megismétli ezt a figyelmeztetést: «Hidd el magadat, ha szégyent akarsz vallani. Megmondtuk már azelőtt, hogy nem jó az ellenséget semminek tartani; nem úgy kell menni a

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241. l.

2 *Ugyanott*, 242 l.

3 *Ugyanott*, 253. l.

harczra, mint a madarászásra, táskával, hanem észszel, kézzel és bátorsággal».[1]

Idézhetnénk még akárhány bizonyságot, hiszen teli a munka ép ez elvek fejtegetésével; de azt hiszszük, ennyi is kétségtelenné teszi, hogy csakugyan a *Vitéz Hadnagy* Zrinyinek az a könyve, melyre *Witnyédy István* a maga hivatkozásában czéloz. Ez az a munka, mely az általa érintett hadművészeti igazságokat egyfelől elvi kijelentésekkel tanítja, másfelől hadtörténeti példák alkalmazásával megvilágítja; ez az a munka, melyet az iró a két előszó közös tanúskodása szerint később valóban megjavított: később fogta rendbe és osztotta három részre. A szerkesztésnek ez az igazítása, egyengetése és beosztása azonban, a mint jeleztük, csak később, már oly időre esett, a mikor a könyv a Megyery Zsigmond kezéről is visszakerült, 1657-re. S ha számba veszszük, hogy nála már három részből állt: a Mátyás királyról szóló tanulmányból, a Centuriákból és Aphorismákból; ha számba vesszük, hogy a Zrínyi új csoportosításából a Mátyás-tanulmány kimaradt: egész biztossággal következtethetjük, hogy a Vitéz Hadnagy eredetileg csak a hadi elmélkedéseket: a Centuriákat és Aphorismákat foglalta magában; s eredetileg, még a Rákóczy kezében, csak két részre oszlott; vagyis a discursusok, mint fentebb kifejtettük, eredetileg aphorismák voltak és külön nem szerepeltek. S írónk csak a szerkesztés alkalmával, 1657-ben, válogatta ki és helyezte őket első részül előre, mivel egész kis értekezések lévén, már terjedelmöknél fogva sem illettek aphorismáknak; s ekkor adta nekik Scipione *Ammirato*[2] és Virgilio *Malvezzi*[3] példájára, kik a Tacitus köny-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 262. l.

2 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1607. (Az ajánlat azonban 1584-ben kelt.) A fölhasznált források és tacitusi helyek kimutatásán, tartalomjegyzéken és tárgymutatón kívül 562. l.

3 Virgilio Malvezzi: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1635. A tartalmi jegyzéken, idézett szentirásbeli helyek összeállításán és tárgymutatón kívül 375. l.

Megyeri Sigmond Meltosagos Groff Zri-
ni Miklósnak irt leuelenek a paria,

Tekintetes Groff Bán

Ngod szolgáia maradni kévánok. Rihatnékbe-
té hogy Ngod utolso könyuét repetaltattya és ha az Istenere
valo Coniuratio nelkül let volna a kéres aligh ha még edgy ide-
ig nem pausált volna nalam. és ha mertem volna bizony enucle-
altam volna, hogy mind Materiaiát s. mind Dispositioiát, egy com
pendiumban vevén, imprimalhattam volna meg aggot ágyamban
Az Mátyás Királyrul valo Historia, oly hasznos és szükséghes.
az mint az mindennapi eledel, á mi meg lankat Magyarink ebrege-
téséért. Latván annak tükörébol. mi volt a jo Magyar, ne szégien-
lyé senki Magyarnak mondani magát, és nevén nevezni et a Zri-
imnitalni.
Az Második ugy mint a Centuriak ingerlik minden industriosus
lelket á virtusokra, és maga után valo jo hir hagyásra, csak hogi
edgy kis gyomlálás kellene utánna hozzáia, az is kedig nem á do-
lognak fogyatkozásáért. hanem az Authornak ... ra meg tartásá
ert. ... tudom venya
Az Aphorismusokrol kedig menyi jót tartok, me... r nyelven. sem
minden igéi lészkék, bizony hasznossab Politicus m...
vian. sem lesznek lénni alig hihetem.
Ez i...án ki abrázolo magzattya szülejének, ez ... torása profes-
sioj... ... ki nyilatkoztatoja foglalatosságának e... mondosa a-
kara... ... ; mi haszna
Kár v... ...e maradni ennek a Carbunculu...
a szünik

42. MEGYERY ZSIGMOND LEVELE ZRÍNYIHEZ.

(Zrínyi munkái múzeumi kéziratából.)

szünek szemnélkül nem hasson á szivnek szemnek világossága n
kül, ennek mind sziwe, szeme megvagyon. csak Urnak conjuratom,
számnyon egy kis gyertyát gyujtani neki az ki nyomtatassal.
Én Wytnedi Uram kegyelmeteket botsátam ki, á ream biszot kintset
vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám, ha meg nem tér
vagy irva, vagy nyomtatva, lakik á kezes
Reménlem, illyen régen levö és fenlö vitézi gyükeret Urunk ki nem
irt, kit eddig nem tsak meg hagyot, hanem meg is óva meg tartot
de ha ugy lenneis (: kit Isten el távosztasson:) bizony elég volna e
á Könyv utámunk valóknak ki praesentalni Kgd qualita
és Nemeiét betsülni mégis kérem editioját ennek á Könyvne
Ez bezzeg birakozo orszlán lészen, bujjek üreg likban szám
ron, ugyamis az á Patientia hivatallya s az enyim hogy

Draspurgkrul 8. 9bri
1657.

Szolgaia maradgyak Kgdnek Kgdnak

Sigismundus de Megyery

Ha igaz ok: qui non utitur Privilegio
abutitur
Ha igaz hogy posteriora tollunt
priora
Ha igaz hogy legitimari debet Actor
ad Actionem, mitsoda Genelogiat adalt
kresvarinak legitimatiojahoz örömest
látnám; de vag más, ki szaralhattya
Kgd, ha r favorem, mint igaz Atyámfia Kgd

N. Miklós s. k.

43. MEGYERY ZSIGMOND LEVELE ZRÍNYIHEZ.

(A befejező rész.)

veiről szóló elmélkedéseikkel e hadtudományi apróságaiban ihlették, a *discursus* nevet; s már ekkor egynehány discursust emleget,[1] a mi magában ellene mond annak a föltevésnek, hogy a harmadik és ötödik csak esztendőkkel utóbb keletkezett volna,[2] mert *három* discursus csak *egynehány* nem lehet.

Ez a kiválogatás és elhelyezés azonban arról tanuskodik, hogy Zrínyi jobb író volt, mint szerkesztő; mert akár az idő, akár a kedv hiányából, még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy a Vitéz Hadnagyban itt-ott félben maradt mondatot bevégezze, az összefüggést megegyengesse,[3] az ismétléseket elenyésztesse és a fölöslegest elvesse;[4] még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy a számozást rendbe szedje,[5] a megbeszélés nélkül hagyott három aphorismus-tételt fejtegesse;[6] s mindazt, a mi discursus, következetesen az első részbe sorolja. A *Szerencséről* való elmefuttatása ép oly értekezés, mint az első rész bármelyik fejtegetése; az iró az aphorismák közül csakugyan kiszakítja, külön czím alá foglalja, mégis ott hagyja hátul, az aphorismák után.[7] Egészen az aphorismák között maradt pedig a *titok* elemzése,[8] vagy mely nagy dolog a titok, hogy amaz emberöltő nyelvén szóljunk, mely szükséges egy hadviselő embernek; hogy az legyen voltaképen kulcsa annak a ládának, melyben az ő szerencséje fekszik és zárva vagyon, hogy tudni és ismerni kell ennek a kulcsnak őrzését és hányféle módon veszthetni el? Az egész elmélkedés oly

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 75. l.
2 Kanyaró Ferencz: Figyelő, XXI. évf. 150. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 203, 218, 243, 316. ll.
4 *Ugyanott*, 210, 211, 222, 223, 236, 237, 248, 273, 274, 293, 296, 297, 299, 301, 315, 318, 321, 323, 343, 346, 348, 354, 355, 356. ll. stb.
5 Lásd fentebb a 137. lapon.
6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 53, 125, 127 számok alatt 282, 325. ll.
7 Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz: Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái, 294. l.
8 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 52. sz. alatt, 275—282. ll.

velős, czélra törekvésében és okoskodásában annyira következetes és rendszeres, hasonlatai, példái, érvei annyira egymásnak támogatására és az egésznek szerves kialakulására szolgálnak, a tételes bevezetéstől a csattanós végkövetkeztetésig: «Nem titok az, a kit sok ember tud» — annyira egységesen fejlik, hogy az értekezésnek mintája lehet s az aphrismusok közül a discursusok közé kellett volna illeszteni. S aztán így maradt az aphorismák sorában a *tanács* szükségének és hasznának kifejtése,[1] vagy egy fejedelemnek és hadviselő embernek mely kivánatos a tanács, mely igen hibáznak azok, kik tanácsot kérni és meghallgatni nem akarnak, vagy a tanácsban a magok véleményét kijelentik. Ez a fejtegetés is egész külön kis értekezés, tételes állításaiban és történeti példáiban egyiránt összhangzatos, ép oly tartalmas, mint tanulságos: az iró mégis annak ellenére, hogy a maga kifejezése szerint a tanácsról *discursusban* vagyon,[2] az aphorismák közül nem helyezte előre, az első részbe. Pedig méltán állhatna ott.

A Vitéz Hadnagyban ilyen módon a discursusok száma 8-ra emelkedik, az aphorismáké meg öttel lejebb száll, 123-ra, a centuriák mennyisége marad, a mi volt: 52; a könyv tehát összesen 8 értekezést és 175 apróbb fejtegetést vagy elmélkedést tartalmaz.[3] Valamennyi a had-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 87. sz. alatt, 302—306. ll.

2 *Ugyanott*, 303. l.

3 A *Vitéz Hadnagy* egyes részei, a mint ismételve megneveztük: I. Discursusok. II. Aphorismusok. III. Centuriák. A *Discursusok* felirást a csoportnak Rónai Horváth Jenő adta azért, mivel Zrínyi az első rész egyes darabjait külön-külön discursusnak hívja. A discursus: *értekezés*, akár hadművészeti igazságnak, akár erkölcsi elvnek összefüggő, rendszeres fejtegetése legyen az.

Az *Aphorismusok* a második csoport fölött az író megjelölése, ő latinos többesében *Aphorismi* használja. Az aphorismus eredetileg rövid, magvas tétel, valamely kérdés lényegének szabatos, tömött kifejezése, leginkább bölcseleti vagy erkölcsi eszmével. Zrínyi alkalmazása szerint pedig olykor kisebb elvi fejtegetés vagy elmélkedés, olykor egyszerű elvi kijelentés, valamely hadművészeti vagy erkölcsi tanításnak néhány szóba való foglalása. A mint maga mondja, az ő aphorismái Cornelius Tacitus velős mondásaira vannak írva; s e velős mondásokat főként *Évkönyvei*ből meríti: az I-ből 21-et, a II-ikból 17-et, a III-ból 7-et, a IV-ből 15-öt, a VI-ból 5-öt, a XI-ből 3-at, a XII-ből 8-at, a XIII-ból 2-őt és a XV-ből 9-et; vagyis Tacitus

művészet kérdéseiről beszél, mély erkölcsi felfogással, mely egyfelől az író vallásos érzületében, másfelől nemes világnézletében gyökerezik, s egész emberi gondolkozását és irodalmi műveltségét összes elemeiben áthatja. Nem olykor, hanem sokszor megesik rajta azért, hogy a legszakszerűbb katonai tanítások, a tapasztalati és történeti érvek közé a szentirásnak magasztos és örök-igaz szavai rezdülnek, az okoskodásnak és meggyőzésnek ihlettebb és ünnepiesebb hangot kölcsönöznek. A hangnak ez a színe az

Évkönyveinek szinte minden megmaradt részét a teljes XIV-ik és a hiányos V-ik és XVI-ik könyv kivételével, tekintetbe veszi és aphorismusokkal kiséri, az ő számítása szerint 89-czel. Minthogy azonban kettő köztük értekezéssé bővül, egy meg megbeszélés nélkül maradt, az Évkönyvek velős mondásaira 86 aphorisma szól. Tacitus *Történetére* ellenben csak 26 vonatkozik, az elsőre 1, a II-ikra 14, a III-ikra 3, a IV. és V-ikre 4—4 Az író tehát ennek az eredetileg tizennégy könyves Történetnek minden megmaradt részét áttanulmányozza és értékesíti, ha nem is használja fel egyenlő módon. Végre az *Agricolához* 13 aphorismusa fűződik, ezek közül is kettő csak a tétel följegyzésére szorítkozik; vagyis az Évkönyvek körébe eső aphorismák száma a Történet és Agricola velős mondásaira irtaknál kétszeresen nagyobb.

A *Centuriák* czímet a harmadik csoport fölé R. Horváth Jenő igtatta Megyery Zsigmond levelének hiteles szavára. A czímhez ennél fogva kétség nem fér; de kétség fér ahhoz, hogy mit értett Zrínyi ezen a néven. Horváth tekintettel arra, hogy a rómaiaknál a centuria *száz* fónyi csapatot jelent, azt hiszi és következteti, hogy az értelme ez alkalmazásban «*százból* álló gyűjtemény» volna, mert Zrínyi valószínűleg százig szándékozott e jegyzeteket fölvinni. (Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 336. l.) S tovább folytathatnók az okoskodást azzal, hogy mivel nem vitte föl százig, később elvetette ezt a fölírást. Nem lehetetlen, bár valószínűtlen. Mert akkor semmi értelme nem volna a *többes* alak használatának, mely a többes Aphorismi bizonysága szerint nem véletlenül, nem tollhibából került a gyűjtemény fölé. Ha Zrínyi a többessel élt, okkal tette; még pedig azzal a szándékkal tehette, hogy *több* ilyen százas gyűjteményt szed össze. S ha e jegyzeteket nem birta vagy nem akarta már százig vagy több százig vinni, akkor gyűjteménye *kész* részül valószínűleg már a Rákóczy és Megyery kezében sem ezen a néven szerepel. Mi, tekintettel arra, hogy ő *olasz* katonai munkákat tanulmányozott, hogy e mellett a centuriák fiatal éveiből valók, hogy fiatalságában szerette a *jelvies* czímet, a mint az Adriai Tengernek Syrenája mutatja, azt hiszszük és következtetjük, hogy itt az *olasz* centuria szóval van dolgunk, mely *ezerjófüvet* is jelent; s voltaképp azt akarja kifejezni, hogy a mint az ezerjófű igen sok baj ellen szolgál orvosságul, ez a gyűjtemény hasonlóképp a vitézség igen sok körülményében hasznos. *Centuriák* tehát: *ezerjó-füvek*, a melyek Megyery szerint minden industriosus lelket a virtusokra és jó hír hagyására ingerlik. (Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 64. l.) A mi föltevésünk és az ő érvelése egészen összevág. Zrínyi azonban a szerkesztés évében, 1657-ben, már erőltetettnek találhatta ezt a czímet és egyszerűen mellőzte.

olasz katonai munkákban is meg-megcsillan, a buzgó hitnek ez a megnyilatkozása bennök is meg-megszóllal; így *Alessandro Chincherni* a maga ajánlásában, melyet Barberini Taddeóhoz, Palæstrina fejedelméhez, a Monte Rotunda herczegéhez és Róma præfectusához intéz, csodálkozva panaszolja, hogy sok esztendők óta kegyetlen háborúk dúlnak, s bűnei miatt a szerencsétlen Itáliát sanyargatják, noha VIII. Orbán, a keresztyénség kegyes atyja, nem mulasztotta el a haragvó istennél magát isteni tiszteletekkel, imádságokkal és könyörgésekkel közbevetni;[1] így *Giovanni Battista Columbina* őszinte áhitattal ajánlja, hogy a tüzér, mivel oly mesterség követője, mely a szerencse játéka, a szerencse pedig isten kezében van, keresztyén létére szeresse Istent, a teremtőt, ki lényegében egy, de személyében három, hívja segítségül a Boldogságos Szüzet, a mi védőasszonyunkat, s gyónjon és áldozzék legalább egyszer évenként;[2] így *Virgilio Malvezzi* a maga discursusait át- meg átszövi szentirásbeli idézetekkel, melyeknek csupán a táblás kimutatása tíz sűrű lapra terjed;[3] ennélfogva el lehet mondani, hogy ez a hang a kor vallásos áramlatának kifejezése; mind a mellett a Zrínyi tanitásaiban annyira erős, egyéb elveivel annyira összhangzatos, hogy teljesen a szive mélyéből fakad, s az általános áramlat ellenére egyénítő vonása marad. Nem mondjuk, hogy ez az áramlat érintetlenül hagyja, sőt nyilván irányítja, hisz a legtöbb szentírásbeli mondása megvan a Malvezzi készletében;[4] hanem azt állíthatjuk, hogy főként belső ösztönének sugallatára, a maga vallásos érzületéből és nemes

1 ALESSANDRO CHINCERNI: Lo scolare bombardiere ammæstrato Velencze, 1641. A Fucina di Marte-gyűjteményben, 859. l.

2 GIOVANNI BATTISTA COLUMBINA: Origine, eccellenza e necessita dell'arte militare Velencze, 1641. A Fucina di Marte-gyűjteményben, 446. l.

3 VIRGILIO MALVEZZI: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1635. Tavola de uoghi della Sacra Scrittura.

4 *Ugyanott.*

világnézletéből buzog. A szentírásnak az az alapos ismerete, az a találó alkalmazása, mely egyszerre megkap és meghat, mely még a királylyal szemközt is a Mikulich ügyében olyan szerencsésen érvényesült, egészen övé, az ő stílusának fényéhez és erejéhez tartozik. Hasonlókép teljesen az ő érdeme, az ő tulajdona discursusainak, aphorismusainak és centuriáinak fejtegetéseiben a magyar történeti példák beszövése, a mi nemzeti multunk tanulságainak értékesítése, a mivel minduntalan közelebb férkőzik a magyar olvasó szivéhez és tartósabb benyomást idéz elő benne. Mert ez a nemzet mindig különös érdekkel, rajongó szeretettel ragaszkodott dicsőségének hagyományaihoz és viszontagságainak emlékeihez; s bármily hadművészeti elv vagy erkölcsi igazság sokkal maradandóbban lelkébe vésődik, ha a saját fajának történetéből kapja a megvilágítást. S ha Zrínyi alaposan ismeri a szentírást, még alaposabban ismeri a magyar történetet, hiszen tudjuk, ez volt a magaművelésének alapvető tanulmánya; s a hol alkalma kinálkozik, szívesen merít belőle. A Vitéz Hadnagy irásával úgyis az a czélja, hogy a magyar vitézséget éleszsze, a magyar dicsőséget fölemelje. S ekként szolgáljon a hazának.

«Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyékjai,» — mondja gyönyörű ajánlásában — «az kik egyik világ szegeletirül a másikra vitézséggel (vitték) a magyarokat és egyik tengertül a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kévánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nemcsak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még étzakabeli elmémben is előmben tüntetnek, mondván: ne alugyál, ne keresd a gyönyörűséget, látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való

fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk; kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkengetnek engemet nyugodalmomban. De szerencsétlen én, hogy nem lehet az én mentségem oly

DEDICATIO

Magyar Vitézeknek ditsősséggel föld-

44. A «VITÉZ HADNAGY» AJÁNLÓ SORAI.

(A múzeumi kéziratból.)

nyilván őnálok, mint az ő rettenetes vitézségek és számlálhatatlan érdemek énnálam, mert bizonyal okkal panaszolkodhatnám nékik a szerencsére, hogy evvel a geniummal, evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásának seculumjában helyheztetett engemet, és nem azokban a dicsére-

tes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz, és nem fordította volt orczáját őtőlök, hanem rettenetessé tette volt azoknak, a kik most undorral néznek reánk, és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talám akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinátiójából dicsőséges foglalatosságokat, és ez is a magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, egy kis serénységgel. De mire való lész a most, hogy ne aludjam, hogy ne henyéljek. Talám inkább ez az idő olyat kéván. Mire való, hogy ne szánjam véremet, ne szánjam életemet? Miért kévánjam tehát halálomat? Kit váltok, s kit szabaditok meg véle? Kevés az én életem ilyen nagy csorbát felépíteni, de még kevesebb halálom. Hát mit tegyek? Él az Istennek szent lelke, hogy mindenikére kész vagyok, csak uramnak, hazámnak szolgálatjára legyen. Maradjon ez ebben. Mit csináljak tehát, ha nem aluszom? Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fottáig jó hírrel megmaradandó cselekedeteket mind által-olvastam, azokbul mind tanultam, mind megbátorodtam; okot adtak azok énnékem, hogy rómaiak vitézségét is szemléljem, mindezekre oztán magam emlékezetiért ezt a kis könyvecskét írtam. Imé, az ti dicsőséges árnyékotoknak és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedicálom!»*

A magyar történelemnek ez a fenséges hatása, a hazaszeretetnek ez a gyönyörű megnyilatkozása, hogy Zrínyi tanulmányainak összefoglalását, ezt a Vitéz Hadnagyot, «a vitézséggel tündöklő dicsős magyarok árnyékjainak és tisztességgel temetett csontjainak» ajánlja, — a legékesebben hirdeti, hogy mennyire becsüli nemzeti multunkat és menynyire méltatja «magyar eleinket»;** következésképp mennyire kész történeti példáink fölidézésére? De nem hizelkedni akar, ennélfogva nemcsak ragyogó hőseinket és emlékeinket

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73—75. ll.
** *Ugyanott*, 75, 343. ll.

eleveníti föl: hanem igazat mondani, azért a magyar botlásnak és gyásznak megvilágosításától sem idegenkedik.[1] Ha a tanulékonyságnál hivatkozik Mátyásra, ki alig szabadult ki csehországi királynak rabságábul, a hol tanulságnak adta vala magát, hogy mindjárt nagy király, nagy vitéz ember lőn belőle;[2] a tanácstalanságnál utal I. Miksára, ki futja vala azt, hogy megnevessék a tanácskérés miatt, pedig a maga fejétől semmit sem tudott cselekedni.[3] Ha a szorgalmatosságnak és állhatatosságnak megmutatására felhozza Hunyadi Jánost, kinek a várnai csata után szive meg nem rettent és az ő elméje meg nem hűlt, hanem addig fárasztotta a török császárt, hogy azt győzedelemmel futásra kényszerítette;[4] a szorgalmatlanságnak és meggondolatlanságnak elijesztő voltára idézi Dobzse Lászlót és II. Lajost, aztán Julián biborost és Tomori Pál érseket, kiknek jobb lett volna kolostorban maradniok, semhogy időtlenűl harczolniok.[5] S annak bizonyítására, hogy a hadakozásnak nem szabhatni mindég alkalmazható szabályokat, egyiránt előhozakodik Attilával, a ki «menkő szelleteként» járta a világot, Thury Györgygyel, a kinek a gyors mersze használt, I. Endre királylyal, a ki az ütközet halogatása által Henrik császárt kiéheztette, elontotta és a német ellenségnek kárán nevet ada Vértesnek;[6] és Malec-Adel szultánnal, ki II. Endre királyunk ellen nem akara harczra menni, hanem a sánczban maradt, ki a Nilus vizét a magyarokra forgatván, végre kiönté őket.[7] S annak megvilágítására, hogy a hadvezérnek inkább szükséges a tiszta értelmű elme és okos fej, hogy sem kéz avagy vakmerőség, mert az előrelátás az, mely hozza a győzedelmet és nem a bátorság, — hivatkozik Swendi Lázárra, az ő ősére, Zrínyi

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 266. l.
2 *Ugyanott*, 198. l.
3 *Ugyanott*, 303—304. ll.
4 *Ugyanott*, 202, 249. ll.
5 *Ugyanott*, 203. l.
6 *Ugyanott*, 206, 211, 220. ll.
7 *Ugyanott*, 208. l.

Miklósra, és az mi vitéz első Lajos királyunkra, ki tizenkilencz hadakozását vitte szerencsésen véghez, mindég az alkalmas mód megtalálásával, azért nevezték vala őtet a magyarok *ördöngös* Lajosnak;[1] de nem feledi el az ő őséről azt sem följegyezni, hogy Uláma basa egyszer mégis megcsalta és megverte, úgy hogy maga alatt a lovat megölék, csak alig jöhete elevenen maga is.[2] S újra meg újra előhozakodik egy-egy magyar példával. Hogy az istenes szándék sem mindég segít, bizonyítja II. Endre keresztes háborújával;[3] hogy a zsákmánykapdosás mennyire veszedelmes, megmutatja a Miksa herczeg és Báthory Zsigmond vezérlete alatt vivott mező-keresztesi csatával;[4] hogy a hadvezérnek az ékesszólás mennyire hasznos, utal Hunyadi Jánosra, Mátyás királyra és a szigeti Zrínyi Miklósra és más magyar vitézekre, a kiknek számlálására egy egész könyv kellene, a kik beszéddel csináltak utat a bátorságnak és vitézséggel vitték végben;[5] ellenben mennyire káros az indulatosság, reámutat Buquoira, ki Ujvár alatt harag miatt veszett el, mert ugyan természetül vette volt a magyarokra való haragot.[6] A hadvezérnek türelmesnek és minden történet ellen fölfegyverkezettnek és késznek kell lenni, néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállani erre a világi színre, mivel a háború esélyei és cselei változók.[7] Kinizsi Pál zöld ággal ijesztette el a törököt, Csőszy András, az iró nagybátyjának, Zrínyi Miklósnak szolgája, megfutott előle, s a mint az szakadozva üldözte, kétszázad magával ezer török lovast levert és a basának is fejét vette.[8] A vezér tehát az ellenségnek ne

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 212. l.

2 *Ugyanott*, 283 l.

3 *Ugyanott*, 219. l.

4 *Ugyanott*, 250. l.

5 *Ugyanott*, 259—260. ll.

6 *Ugyanott*, 294. l.

7 *Ugyanott*, 310. l.

8 *Ugyanott*, 314, 339. ll. *Csőszy Andrást* (első kötetünk 31-ik lapján sajtóhibából *Eőszy)* az író a *jobb atyja* szolgájának mondja; minthogy pedig Csőszy a Petthő Gergely bizonysága szerint (Rövid magyar krónika, Kassa, 1729. 157. l.) Zrínyi Miklósnak, az író apja bátyjának a szolgája volt: a *jobb*

higyjen, különösen ne higyjen akkor, a mikor valami szemlátomást való bolondságot cselekszik; mert rendszerint álnokság vagyon a szivében. A kanizsai török, például, sokszor közel Muraközhöz ereszti a marháját legelni; de ilyenkor leginkább békében kell hagyni, mert ilyenkor lest vét;[1] szerezzen jó értesülést az ellenség minden szándékáról, de a maga seregének hangulatáról is, ezért Mátyás király olykor a szállásokon hallgatózott;[2] s Basta úgy előzte meg katonái közt a zendülést, hogy az elégedetleneket segítségül küldte a moldvai vajdának a tatárok ellen.[3] És Zrínyi eme példázásaiban és tanításaiban nemcsak hadi történetünk multjára tekintget vissza; de a korabeli magyar hadakozást is folyton szemmel tartja, hisz a régi vitézség föléleszését és régi dicsőség fölemelését igen természetesen ép a nemzeti védelem javításával törekszik elérni: ennélfogva többször élesen, keserű fájdalommal kikel a fegyelmetlenség ellen. Bezzeg hajdan megvolt a fegyelem, egy kapitánynak parancsolatja százezreket reákényszerített, hogy a Dont által úszszák,[4] hogy sok esztendeig tűrjenek egy Aquiléja város alatt; egy Mátyás azt cselekedte a magyarral, a mit akart és egy Bethlen Gábor rendet tartott minden vitézlő renddel.[5] «De hun vannak ezek a kapitánok? Oda vannak, csak a jó hirek-nevek maradott meg. Azoknak a föld alatt való csontjai kénszeritenek bennünket, hogy emberek lennénk, és a kik urak vagyunk, ma-

atya az ő használatában *nagybátya*, bár a régi nyelvben rend szerint nagy atya, öreg atya. A mint az asszonynak a férje öcscse: *kisebb ura*, úgy látszik, a gyermeknek az atyja bátyja; *jobb atyja*.

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 337. l.

2 *Ugyanott*, 359. l.

3 *Ugyanott*, 312. l.

4 *Ugyanott*, 343. l. A Vitéz Hadnagy mind a két kiadásában *Don* helyett *Duna* áll, de kétségtelenül nem az író, hanem a másoló tévedéséből. Mert Zrínyi nagyon jól ismerte a magyar történetet, és nagyon híven követte a magyar krónikás hagyományt, a mint az Attilának első *magyar* királyul és a hunoknak *magyarokul* emlegetése bizonyítja; hiszen HELTAI GÁSPÁR és PETTHŐ GERGELY krónikája megvolt a könyvtárában és a régi időnél az ő elbeszélésökre támaszkodik; ott pedig a *Tanais* vagy *Dòn* szerepel.

5 *Ugyanott*, 343. l.

gunk elsőben tanulnánk, azután az mi alattunk valókat tanítanánk, hogy ne volnánk csúfjai a nemzeteknek és gyalázatja az mi dicséretes eltemetett magyar eleink tetemeinek». «Megbocsássatok, magyarok,» kiált másutt, «igazat kell mondanom! Nem különben, mint a ménes avagy barom járása, van a mi hadunk vonulása, egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagynál, senki sem néz rendtartást, senki nem kévánja, sőt gyülöli. Nemcsak ebben vagyunk rendetlenek, de rendetlenek mindenben. Más nemzetek könyveket irnak seregek rendeléséről, mi pedig azokat nevetjük; mennyi mesterség és tudomány szükséges ahhoz.».[1] Birálja hadi szervezetünket, meg-megérinti a török szokásokat; párszor magáról is érdekes, jellemző vallomást teszen. A mikor a nemzetek különböző hadviseléséről megemlékszik, hogy a spanyolok mily meggondolással harczolnak, a francziák és törökök ellenben kevesebbet tanakodnak és hamar készek a cselekvésre; azt veti utána, hogy megvallja fogyatkozását, ő is inkább ezekkel tart, mert a természete inkább hevességre hajlik, mint hosszú türelemre.[2] S a mikor a szerencséről elmélkedik, hogy nem áll az ember hatalmában jó alkalmasságokat teremteni, hanem a mutatkozókat a maga hasznára és javára kell fordítani, vagyis állapotát az időhöz szabni, mellesleg megjegyzi, hogy *ebből* csinált magának jelmondatot.[3] Ez a jelmondat, a mint ismerjük: «Sors bona, nihil aliud». Úgy látszik, a Vitéz Hadnagy irása közben készült, mert a Wiedemann-féle képen, 1646-ból, még ez a jelmondat áll: «Nemo me impune lacesset». Ellenben az Adriai Tengernek Syrenája, 1651-ben, dagadó vitorlájának lengő szalagján már amazt a mondást hordozza.[4]

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 265. l.

2 *Ugyanott*, 314. l.

3 *Ugyanott*, 222. l.

4 Az *Adriai tengernek syrenája* czímképéhez Zrínyi a *Vittorio Siri* időszaki történetének, a *Mercurio Overo* (Historia de correnti tempi) második kötetéből

SORS BONA NIHIL ALIVD

Symb: SERINVAR CITTÀ NOVA

DOVE STA PER GOVERNATORE IL FRATELLO DEL CONTE NICOLÒ SERIN

VERA EFFIGIE DEL CONTE NICOLÒ SERIN,
GOVERNATORE DELLA CROATIA, E GENERALE DELL' ARMI
CESAREE IN QVELLA PARTE DOVE DALLA NOVA CITTÀ SERINVAR FIA
gella li Turchi.

ALL' ILL.mo ET ECC.mo S.r CESARE ZOPPIO, DI FILOS.a E' MED.a COLLEGIATO, DELL' VNA
E' L' ALTRA LEGGE DOTTORE, ET AL PRESENTE GIVDICE DEGLI ECC.mi SS.ri
ANZIANI DI BOLOGNA

(Egykorú metszet után.)

45. ZRÍNYI ARCZKÉPE LATIN JELMONDATÁVAL.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

Zrínyi Miklós ilyen módon a magyar történeti példák felhasználásával, a korabeli magyar hadszervezeti bajok taglalásával és a személyi vonatkozások beszövésével közvetlenebb érdeket ád elméleti fejtegetéseinek, melyekkel a hadművészet szabályait és fogásait magának okulásul és nemzedékének tanításul megállapítja és magyarázza. Mert ha nem is fogadhatjuk el szó szerint, a mit R. Horváth Jenő jegyez meg róla: hogy az aphorismákkal, ezekkel a hadművészeti és erkölcsi fejtegetésekkel, *az általa szervezendő hadsereg* tisztjeinek akart oktatásokat, jó tanácsokat adni, hogy őket erkölcsileg nevelje inkább, semmint képezze; s meggyőzze arról, hogy a hadviselés nem a nyers erők mérközéséből áll, hanem gondolkozást, képzettséget, a hadművészet főbb törvényeinek ismeretét követeli;* mert hiszen ebben a nyomorúságos időben, épen a békének megkötése után, egyelőre semmi kilátása sem lehetett sem a maga vezérségére, sem általa szervezendő hadsereg fölállítására; sőt egyenesen e kilátásnak elborulása miatt ereszkedik tanúlmányaiba: annyi kétségtelen dolog, hogy a Vitéz Hadnagyban *magyar vezért* és a katonaságban *magyar hadsereget* képzel, s a magyar hadi szervezet javítására törekszik. Természetesen, ha a Szigeti Veszedelem jóslata, az ország fölszabadítása a török alól, az ő életének tartama alatt végbe mehet, s ebben a nagy vállalkozásban, a mint remélli vala, a vezéri szerep övé lesz: akkor okulásaiból és tanításaiból az ő tisztjei, az ő katonái épülhetnek, ő nekik szólhat a mély igazság,** hogy a hadviselésben nem elég a személyes vitézség és bátorság, hanem az okos gondolkozás és nemes erkölcs is szük-

(Casale, 1645.) vette a gondolatot. Ennek a czímképe is vitorlás hajót ábrázol, mely villámos viharban halad. Benne *Mercurius* ül. Ugyancsak a dagadó vitorlában van a czím: «*Il Mercurio di D. Vittorio Siri.*» S a lengő szalagon a jelige: «*Nec errat, nec horret.*» A kötet XIV. Lajos anyjának és Francziaország kormányzójának van ajánlva.

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 328. l.

** *Ugyanott*, 328. l.

séges.[1] Most egyelőre, önnön magán kívül, általában a nemzedékének szól az, a mint a hadművészet egyes kérdéseinek fonalán újra meg újra fölvetve, elemezve, szinezve és példázva föl-fölhangzik.

S mik ezek a kérdések? A mik különösen a vezérnek és az alatta való katonaságnak hivatása helyes betöltésére tartoznak. Tartalmok kivonatos ismertetése annál fölöslegesebb, mert a fejtegetések egymással szervezeti kapcsolatban nincsenek; s az iró a szerint értekezik és elmélkedik, a mint olvasmányaiban, főként *Tacitus* műveiben egyes elvek, egyes mondások megragadják és gondolkozásra késztik. Az egyik könyvéből bőven merít anyagot, a másikat alig veszi számba, már vagy azért, mivel érdeklődése és benyomása lankad, vagy azért, mivel *új* kérdés, *új* szempont nem akad tollára. A fejtegetésekből a szerkezeti kapocs és arány tehát hiányzik; csak annyiban tartoznak össze, a mennyiben egytől-egyig a vitézség körülményeit és föltételeit beszélik meg, a discursusok rendszeresen, az aphorismusok és centuriák vázlatosan. Hadművészeti tételeik egy-kettő kivételével, erkölcsi igazságaik általában, igen becsesek; de egyiránt a XVI. és XVII. századi olasz katonai munkákban gyökereznek, még alakjuk tekintetében is ezekre utalnak; egyfelől a *Scipione Ammirato*[2] és *Virgilio Malvezzi*[3] könyveire, melyek czime egyiránt *Discorsi sopra Cornelio Tacito*, másfelől a *Majolino Bisaccioni*[4] művére, a *Sensi civili sopra il perfetto Capitanora*, melynek tárgyalási módszere jelen meg újra az aphorismákban és centuriákban. A Vitéz Hadnagynak a magyar vonatkozásokon kívül valóban nincs semmi eredetisége; nem akad egyetlen nevezetesebb eszméje és tanitása, sőt nincs tévedése vagy

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 328. l.

2 SCIPIONE AMMIRATO: Discorsi sopra Cornelio Tacito.

3 VIRGILIO MALVEZZI: Discorsi sopra Cornelio Tacito.

4 MAJOLINO BISACCIONI: Sensi civili sopra il perfetto capitano.

balvéleménye sem, mely az olasz katonai tudósoknál, részint az említetteknél, részint a *Fucina di Marte* gyűjteményben: Fra Lelio Brancaccionál, Fra Lodovico Melzonál,

DISCORSI
DEL SIGNOR
SCIPIONE AMMIRATO,
SOPRA CORNELIO TACITO.

Nei quali si contiene il fiore di tutto quello, che si troua sparso ne' libri delle attioni de' Principi, & del buono, ò cattiuo loro gouerno.

Notando trà i mouimenti delle guerre, e trà i conducimenti de gli esserciti e trà gli altri capi dell'Istoria, alcuni auuertimenti notabili ad vtilità di essi Principi per indurre ne i popoli la desiderata felicità.

Con due Tauole. Vna de' Discorsi, e luoghi di Cornelio, sopra i quali son fondati; L'altra delle cose più Notabili.

CON LICENZA DE' SVPERIORI.

IN VENETIA, MDCVII.
Appresso Matthio Valentino.

46. SCIPIONE AMMIRATO MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról, a zágrábi egyetemi könyvtárból.)

Giovanni Battista Columbinánál, Alessandro Chincherninél, Pietro Sardinál * és a többi műveiben, vagy *Nicolo Machia-*

* Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari. Fra Lodovico Melzo: Regole militari sopra il governo e servitio particulare della cavalleria. Giovanni Battista Columbina: Origine, eccellenza e necessita dell'arte militare. Alessandro Chincherni: Lo scolare bombardiere, ammæstrato d'instruzioni di conoscere e tirare con l'Artigliera. Pietro Sardi: Il capo de' bombardieri, essaminato et

velli[1] és *Giorgio Basta*[2] irataiban meg ne volna; még érvelő példái is a görögök, rómaiak és újabb nemzetek történetéből, ha nem épen kölcsönzöttek, legalább közösek. S ismételnünk lehet, a mit a Tábori Kis Tracta taglalásában levezettünk, hogy a Zrínyi katonai lángeszének ereje főleg abban nyilatkozik, hogy a régi és új idő legjobb katonai iróinak színvonalára emelkedik, tanításaikat igazi éles itélettel olvassa, s az alkalmazás és következtetés segélyével úgy vonja össze, épiti fel vagy alakítja át, hogy fejtegetése sok helyen egészen *újnak* tetszik, mert eredeti egyénisége bélyegét nyomja reá.[3] Épen azért alaposan téved R. Horváth Jenő, a mikor a discursusokról azt jegyzi meg, s az aphorismusok és centuriák méltatásában meg-megismétli, hogy oly tételeket foglalnak magokban, melyek a korabeli eszmékkel ellentétesek;[4] mert megengedjük, hogy azok nagy része csak sokkal később, a methodizmus letűntével emelkedett érvényre s az újabbkori hadviselés alaptörvényei közé jutott:[5] de bármily csodálattal adózzunk hősünk tüneményes tehetségének, az igazságot nem áldozhatjuk fel érte; az igazság pedig az: hogy azok a tételek kora eszméinek készletéhez tartoznak. Nem ő találta fel és nem ő hangoztatja őket először! S ha az egyezéseket, melyek nála és kortársainál előfordulnak, össze akarnók állítani, a párhuzamos helyek egybeszedésével egész könyvet lehetne megtöltenünk; azért megelégszünk csak azzal, hogy nehány jelentősebb tétele eredetének kimutatására szorítkozunk.

Ime, mindjárt első értekezésében a *történelmi tanul-*

approvato del generale dell' artiglieria. A Fucina di Marte-gyűjteményben: Velencze, 1641.

1 Nicolo Machiavelli: Tutte le opere. Firenze, 1550.

2 Giorgio Basta: Il mæstro di campo generale és: Il governo della cavalleria leggiera. Milano, 1625.

3 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. 1. k. 237. l.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 228. l.

5 *Ugyanott*, 228. l.

mányok hasznáról a vitézség mesterségének, vagyis a hadművészetnek nehézségét ép oly nyomósan emeli ki, mint a maga fejtegetésében *Fra Lelio Brancaccio*, kinek felfogása szerént az emberi hivatások között egy sincs sem nagyobb, sem méltóbb, mint seregeknek parancsolni; * Zrínyi szavaként az élő Isten, ura menynek-földnek, legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: *Seregeknek Istene.*** Brancaccio hiteként Istennek különös adománya nélkül ember el nem juthat akkora tökélyre, nagyságra, lelki és testi derékségre, a mennyi annak a hivatásnak betöltésére szükséges. Nem elég a nagy származás, a kellő vérmérséklet, a sok háborúban való tapasztalás és a herculesi erő: hanem a szellem mívelése is nélkülözhetetlen, mert ezt ép úgy gyakorolni kell az elmélkedésben, mint a testet edzeni a munkában. A kapitány emez elmélkedéseinek vagy tanúlmányainak — úgymond — ki kell terjeszkedniök *a régi és új történetekre*, nem érve be magokkal a puszta eredményekkel és emlékezetes eseményekkel, hanem nyomozza bennök az okokat is, mert ilyen módon a szép tettek dicséretén az erényre fellángol, és a méltatlan dolgok gyalázatán a bűntől idegenkedik. Figyelje meg a fejedelmeket és hadi eseményeket, az ütközetbeli rendeket és intézkedéseket, cseleket, tanácsokat és határozatokat, mikből minden esetben tájékozódhatik. Azért mondják, hogy a tanult embernek egyetlen napja többet ér, mint a tanulatlannak a leghoszszabb kora. Valóban úgy van, mert micsoda dolog lehet a kapitánynak nagyobb hasznára, mintha a megtörtént dolgokat jól olvasta és vizsgálta; nem talál-e bennök példát, melyről mértéket, szabályt vehet a fölmerülő változásokban? De ha elhanyagolja vagy megveti az ily tanulmányokat, ne higyje senki, ha száz esztendeig forogna is háborúban, hogy tökéletesen itéljen. A hosszas gyakorlat alkalmas

* Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 118. l.
** Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 198. l.

ugyan sok rendes dolgot gyorsan, könnyen elintézni, de ha nem párosul ilyen elméleti ismerettel, melyet *különösen a történetek olvasásából meríthet*, sok véleménye hibás és téves lesz. S a történetek olvasása mellett merüljön el még

I CARICHI
MILITARI
DI FRA LELIO
BRANCACCIO
CAVALIER GEROSOLIMITANO,
Del Conſiglio Collaterale
PER S. M. CATTOLICA
NEL REGNO DI NAPOLI,.
E ſuo Maeſtro di Campo, e Conſi-
glier di Guerra ne gli Stati
di Fiandra.

47. BRANCACCIO MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.
(Zrinyi Miklós példányáról.)

a hadművészetben és annak szabályaiban, hogy tudjon ne csak tanulságot elvonni, de alkalmilag sereget is vezetni. Az ilyen tanulmányok a kapitánynak a legszükségesebbek arra, hogy hamarosan tökéletes katona legyen, mert a dolgok ismerete megadja neki mind a képességet, mind a biztosságot, hogy azonnal a gyakorlatba helyezkedjék. Iga-

zolja a *Lucullus* példája, a ki Ázsiába küldetésekor még nem bírt hadi tapasztalással, de az úton bele merült a katonai olvasmányokba és rövid idő alatt a legtökéletesebb kapitánynyá lőn.[1] Zrínyi Lucullusón kívül még Mátyás királyra és Pescara marquisra hivatkozik,[2] Brancaccio pedig Sullára, ki kevés hadi jártassággal, de sok olvasottsággal, mint Marius seregének quæstora Afrikában, egyszerre nagy katonának mutatkozott.[3] S mi következik mindebből? Zrínyi szerint bolond az a magyar példabeszéd, hogy nem jó papirosból hadakozni;[4] Brancaccio szerint pedig egy kitünő kapitány képzésére ép olyan szükséges a tudomány, mint a gyakorlat.[5] A mi ugyanazon igazságnak más szavakkal való kifejezése.

A mi irónk fejtegetése szebb, élénkebb, színesebb, de az eszméje, tanítása, tétele teljesen az olaszra üt. S az olasz irodalomban Brancaccio sem az egyetlen, a ki ezt a felfogást hirdeti. *Maiolino Bisaccioni*[6] a *Tactica* értelmezésében hasonlókép gondolkozik. Már ennek a régi munkának szabályai közt ott van az utasítás: «Olvasd a régi és ujabb történeteket, abból a czélból, hogy tanácsaikhoz és tanulságaikhoz alkalmazd magadat, s a hadvezetésben ügye-

1 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 118—120. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 198. l.

3 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 121. l.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 198. l.

5 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 222. l.

6 Bisaccioni könyve három részből áll. Az első Cæsar Commentariusairól elmélkedéseket foglal magában, eredetileg idegen munka valamely herczeg tollából. Bisaccioni csak fordította és megczímezte, a mennyiben ő nevezte el *Il perfetto capitanonak*. A munka előbb mindig a Commentariusok valamely helyét ismerteti, ehhez fűzi aztán a fejtegetést; végül a fordító megjegyzései következnek, a *Sensi civili sopra il perfetto capitano*. Ez a rész tehát az előszó szerint két halottnak, Julius Cæsarnak és egy újabbnak, meg egy élőnek, Bisaccioni-nak műve, a ki abban a hiszemben van, hogy többet ér az élő kutya a döglött oroszlánnál: melior est canis vivus leone mortuo; megengedi mégis, hogy ő a szürkület, a herczeg a hajnal és Cæsar a nap, s ő az olvasónak csak bejelenti ezek jöttét. Ehhez a munkához csatolja aztán a *római hadviselés ismeretét* (Disciplina militare dei Romani) és Bölcs Leo *Tacticáját*, pontok szerint fejtegetve; mindig előbb jő a szöveg, aztán következik az értelmezés; de több pont mellől elmarad, mint a Zrínyi Aphorismusaiban.

sebben viselkedhessél». A mire Bisaccioni röviden, de valósen azt jegyzi meg, hogy a történetek olvasása a kapitánynak valóban nem a legkisebb haszna és kötelessége, mert a jó és rossz mesterektől egyiránt találhatók ott ese-

HISTORIA
Delle
GVERRE CIVILI
DE GLI VLTIMI TEMPI.
Deſcritta dal Conte
MAIOLINO BISACCIONI
Gentil' huomo Ordinario della Camera del Rè Chriſtianiſſimo, & ſuo Caualliere.
ALL'ALTEZZA SERENISSIMA
DI PARMA.

VENETIA, M.DC.LII.
Appreſſo Franceſco Storti.
CON LICENZA DE' SVPERIORI, ET PRIVILEGIO.

48. BISACCIONI EGYIK HADTÖRTÉNELMI MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról.)

tek, melyeket utánozni vagy követni kell; jobb mestere nem lehet a történetek megirt tapasztalásánál.* A történelmi tanulmányok hasznának elismerése tehát közönséges; s az olasz irók ép oly különös szeretettel fordulnak Nagy

* Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 291. l.

Sándor, Hannibál és Julius Cæsar történetéhez, például *Scipione Ammirato* az unalomig emlegeti őket,[1] mint Zrínyink vagy a nagy Napoleon, kire Horváth Jenő a mi irónk érdekében és a tétel jelentőségének kiemelése végett hivatkozik.[2]

A mit Zrínyi a vezér *szorgalmatosságának, fáradságának és vigyázásának szükséges voltáról* ép oly ékesen, mint meggyőzően kifejt, tételes rövidséggel megvan már a Bölcs Leo Tacticájában, ki megkivánja a kapitánytól, hogy legyen munkás, kitartó a fáradalmakban és nehézségekben, állhatatos a veszedelmekben és rettenthetetlen a változásokban;[3] s bővebben elszórva megtalálható a Brancaccio követelte tulajdonságok között. A mi irónk példakép Julius Cæsarra, Skander bégre és Hunyady Jánosra utal; az olasz hadtudós pedig Julius Cæsarra és Hannibálra. Mindazok a művészetek vagy tulajdonságok, miket a kapitánynak magában egyesitenie kell, teszik szerencséssé, ugymond, az ő vállalatait, szerezhetnek neki dicsőséget és jó nevet, és megértetik velünk, hogy inkább a saját szorgalmatosságától, mint a seregének erejétől függnek a győzedelmek; mert nem mindig van a kapitánynak oly hatalmas serege, hogy csupán abban reménykedhetnék, ilyenkor a saját szorgalmatosságával és személyes értékével kell a hiányon segitenie. Így tőn Hannibál, ki a maga tevékenységével nyerte örök hírét és Julius Cæsar, ki szintén inkább szorgalommal, mint erővel hóditotta meg a világot és tette halhatatlanná nevét.[4] De a Zrínyi érvelései közt, jegyzi meg Horváth Jenő, nem érdektelen azon tétele is, hogy a vezér szíve, lelke minden szenvedélytől

1 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Nagy Sándorra *10-szer*, Fabius Maximusra *14-szer*, Hannibalra *16-szor* és Julius Cæsarra *54-szer* hivatkozik.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 229. l.

3 Majolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 296. l.

4 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari. 126—127. ll.

szabados legyen.* Bizonyára nem érdektelen, csakhogy nem az ő tétele, már előtte Brancaccio tanítja, hogy a vitézség és okosság nem elegendő a kapitánynak a hadvezetésben és igazgatásban, ha a maga szenvedélyének megfékezésére és a rajtok való uralkodásra ereje és határozottsága nincs; hisz az ő erkölcse és fogyatkozása visszahat seregére. S a mint a tisztátalan vagy csiszolatlan tükör mindazok képeit, kik bele néznek, csúf és torz vonásokkal adja vissza: a kapitány vétke és hanyagsága minden katonát roszszá és hanyaggá tesz. Mert jól mondja Quintus Curtius: a minő a vezér, olyan a katona; s a kiben magában hiányzik valamely érdem, valamely tulajdonság, mástól sem követelheti meg. Nem lehet az derék ember, ki a maga szenvedélyeit, rendetlen kivánságait fékezni, legyőzni nem birja; s a ki enged magának ebben a személyes küzdelemben, később majd enged az ellenségnek is. Ki volt egykor derekabb M. Antoniusnál, ki tett szebb és dicsőségesebb vitézi próbákat? Cleopatra hálójába kerülve mégis a csatából a leggyávábban megfutott, hogy ezt kövesse, s a világ uralmának reményével hírét és életét is elvesztette. Ha ellenben a kapitány szenvedélyein győzni és cselekedetein uralkodni tud, kétségtelenűl az ellenséget is könnyen leveri, katonaságát is a legkönnyebben igazgatja; a ki tehát másnak parancsolni akar, uralkodjék magán.** Ime, a tétel erkölcsi eszméje teljesen az, de megokolása és megvilágítása az olaszban behatóbb és módszeresebb, a mennyiben a szenvedély káros következéseit a seregre való vonatkozásukban vizsgálja és állapítja meg.

Talán eredetibb a mi irónk elmélete a *hadakozásnak módjáról?* Nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet okvetlenül mindenkor megtarthasson a hadnagy; ekként hangzik a tétele; különböztetni kell és változtatni a dol-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 230. l.

** Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 131. l.

gokat, a mint az idő és alkalmatosság parancsolja. Azért ép úgy hibáznak Zrínyi szerint azok a kapitányok, a kik a szerencsére semmit nem akarnak bízni, mint a kik mindent szerencséltetnek s mindent elvesztenek. Azonban hasznos a lassú tanács, melyben harcz nélkül ellégyen az ember, mennyire lehet kár nélkül, és győzedelmet várjon erőltetés nélkül, mikor oly ellenséggel vagyon a dolog, a ki impetussal és hamarsággal szokott hadakozni. Csak a várakozásban az aljos rendek engedelmesek és türelmesek legyenek és a kapitány szándéka ellen ne cselekedjenek. A türéssel és halogatással való győzedelmekhez mesterien értett Fabius Maximus és Julius Cæsar, a ki mindig a szerint változtatta a hadi dolgokat, a mint az alkalmatosság hozta; a mikor Petreius és Affranius ellen harczolt, kik egy mező közepiben voltak megszállva, úgy elfogá minden útjokat mindenfelé, hogy nem levén tovább egy folyóviztül félmértföldnél, szomjúval holtak a népeik; máskor ismét csupán meztelen erővel megfutamította az ellenséget.*

Zrínyi ez értekezése hadtudományi munkái kiadója szerint a legfontosabbak egyike, nyilt hadüzenet a methodizmus hiveinek; elve egyszerű, de ép azért nagyszerű; teljesen egybehangzik a nagy Napoleonnak azzal a mondásával, hogy a háborúban csupán a körülmények parancsolnak.** Nem vitatunk el hadművészeti jelentőségéből semmit, ha ezt az elvet egy Zrínyi, egy Napoleon vallotta; hanem az eredetiségét kénytelenek vagyunk megtagadni. Mert már jó félszázaddal Zrínyi és jó két századdal Napoleon előtt *Scipione Ammirato* mind lényegében kifejezte, mind részleteiben kifejtette részint abban a discursusában: Hogy a nagy kapitánynak tiszte ismerni, ha a háborút siettetni vagy halogatni kell; részint abban, mely

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 204—209. l.

** *Ugyanott*, 230—231. l.

a csata jó rendezéséről szól.[1] Ammirato szokása a tételes czímet *hogy*-on kezdeni és az esetleges ellentmondást előre fölvetni, rendszerint ilyen módra: «Mi diro alcuno — Azt fogja mondani valaki:»[2] Zrínyi e stilbeli fogásokat tőle tanulja el, de eltanulja számos hadi tételét és tanítását is. A mi épen ezt a methodizmus ellen való hadüzenetet illeti, egészen tőle veszi át; csak világosabban fogalmazza meg s a feldolgozás egyes részleteire, egyes példáira tér el. Ammirato is tételes kijelentéssel kezdi, hogy az első dolog, melyet egy bölcs és okos kapitánynak érteni kell, hogy megismerje, valamely háborút siettetni vagy halogatni szükséges-e, mert ettől függ, hogy miként viselkedjék az ellenséggel szemben; vagyis más szóval: miként különböztesse és változtassa a dolgokat? Vannak okok, melyek a halogatás mellett szólnak, ilyen az, a mikor a veszteség veszedelme nagyobb, mint a nyereség reménye, a mikor a kapitány elegendő éléssel és erővel nem rendelkezik, vagy a mikor oly néppel harczol, melynek hatalma az első impetusokban áll, ellenben a türelemmel elpárolog. Ime, a Zrínyi *impetus* kifejezése ugyanazzal a felfogással. S Ammirato az ütközetnek mind erőszakolására, mind kerülésére több példát idéz: hivatkozik Fabius Maximusra, a ki Hannibal elől folyton kitért, Julius Cæsarra, ki Pompeiust mindennap csalogatta a csatába, de ez nem fogadta el, mert nem akarta, hogy az ő kivánsága végbe menjen. Azt fogja mondani valaki: hát miként győzte le mégis Cæsar Pompeiust? Nem ő, hanem a saját alattvalói kényszerítették megütközni. Cæsar Petreius és Affranius ellen pedig tűréssel harczolt, s katonái már azzal fenyegetőztek, hogy az ő parancsa bevárása nélkül ereszkednek csatába; a mi rosszabb lett volna, mintha Cæsar akar megütközni és ők vonakodnak harczba menni.[3] Ime, a Zrínyi példái abbeli

1 SCIPIONE AMMIRATO: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 414—420., 546. ll.

2 *Ugyanott*, 416. l.

3 *Ugyanott*, 415—19. ll.

követelésének okával együtt, hogy az aljos rendek engedelmesek és türelmesek legyenek, s a kapitány szándéka ellen ne cselekedjenek. Semmi művészetben sem lehet, mondja Ammirato, oly kevéssé állandó szabályokat adni, mint a hadi művészetben és pedig a különböző véletlenségek miatt, melyek benne előfordulnak, a hirtelen változásoknak levén alávetve. Az a legjobb szabály, mely számba veszi a körülményeket, olykor épen valami közbejött esetet, mely segítségül jött az ütközet kezdetén és nem a végén.[1]

Alig van kérdés, melylyel Zrínyi többször és mélyebben foglalkozott volna, mint azzal, hogy *micsoda legyen a szerencse?* S a kérdés lényegét majd az ember erkölcsi erejének, majd a szerencse föltétlen hatalmának alapjára helyezi. Elmefuttatásában az a gondolat uralkodik, hogy a szerencse üstöke Isten kezében van, ő oda vezeti, a hová akarja, az embert tehát szerencséssé ő teszi; a szerencsével azonban csak azon segít, a ki magán is segít, a ki ekként a maga szerencséjének kovácsa; az elmefuttatás végén meg oda kanyarodik, hogy az ész, vitézség semmi — szerencse nélkül.[2] Epigrammájának két versében egészen az olasz közmondást írja át, és szövi tovább, hogy a kinek a szerencse fütyül, igen könnyen tánczolhat, de a kire sandalul néz, vitéz létére is elromolhat; az utolsó szakaszban aztán egyszerre a kiindulással ellentétbe jut, s az embert a szerencse fölibe emeli, mert szerinte a készt, bátort, okosat a szerencse apolgatja és soha el nem ronthatja.[3] Mindez a következetlenség nyilván elárulja, hogy bármily szépen és nyomósan gondolkozik a szerencséről, nem egységes felfogás sugallja: hanem különféle behatások érvényesülnek nála. E behatások közül a politikai irók

1 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 546. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 222., 227. ll.
3 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői művei, 304. l.

tanulságaira, *Grammond* és *Ricci*[1] egy-egy adalékára maga is hivatkozik; de a legerősebb hatást ebben a kérdésben *Machiavellitől* kapta. A mi az elmefuttatásban és epigrammában csak közvetve érzik, egész közvetlenül az aphorismusok és centuriák szerencse-tételeiben nyilatkozik meg. Zrínyi a szerencsének tulajdonítja, ha valaki a tehetségével egyező időben születik,[2] de nem elég csak meglátni, hanem türelmesen meg is kell várni az érvényesülésére alkalmas jövendő dolgokat; mert az időt siettetni lehetetlenség, hisz a szerencse sem nem függ, sem erőszakot nem tűr senkitől: az ember mindazáltal előkészülhet elfogadására és kihasználására, a mihez soknak sem szive, sem bátorsága;[3] noha nincsen a szerencsének a mi munkánkban annyi hatalma és mindenhatósága, hogy az eszes és értelmes embernek semmi része benne ne maradjon: aljos szív az, mely teljesen a szerencse szeszélye szerint forog, a nagy lélek minden időben bővebben mutatja a belőle származott erkölcsi jókat, hogy sem azokat a szerencse osztogatja.[4] Ha nem is járathatjuk ennélfogva a szerencsét a magunk akaratján, mesterséggel *megcorrigálhatjuk;* csak ne bízzunk megint mindent a mesterségre, a mit nem bízhatunk a szerencsére; a kettő együtt jó s a mikor a szerencse mutatkozik, mesterséggel kettőztessük meg erejét.[5] Így tévednek azok, a kik azt vitatják, hogy minden dolog, jó és gonosz, szerencséből származik; valamint tévednek azok is, kik azt állítják, hogy az ember igyekezetében a szerencsének nem nagy része van. De ezek legalább rosz időben megkétszerezik szorgalmukat; s ha a szerencse reájok talál, tudnak vele élni.[6] A nagy mesterség abban áll, hogy megismerjék repülésében s legyen

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 224., 227. ll.
2 *Ugyanott*, 346. l.
Ugyanott, 349—350. ll.
4 *Ugyanott*, 350—351 ll.
5 *Ugyanott*, 351 l.
6 *Ugyanott*, 331—352. ll.

módjuk, szivük és serénységük megtartásában.[1] Az ifjak hamarabb készek a próbára, mint az öregek, mert merészebbek és gyorsabbak,[2] mivel pedig a Szerencse asszony, a serény férfiakat szereti: audaces Fortuna juvat.[3] Mindezek az apró fejtegetések Horváth Jenő szerint a szerencséről írt discursusnak elemei;[4] igaz, csakhogy nem a Zrínyi, hanem a Machiavelli discursusának. Mert ő veti föl előbb a kérdést, hogy mennyi része van a szerencsének az emberi dolgokban és miként lehet neki ellenállni? S ő hozza a szerencsét a legszorosabb összefüggésbe az idővel, alkalommal és mesterséggel. Sokan úgy gondolkoznak, mondja bevezetésében, hogy az emberi dolgokat a szerencse és isten intézik, s az emberek minden bölcseségökkel sem képesek *megcorrigálni*, sőt nincs ellenök semmi segítségök; azért nem sokat törődnek velök, hanem hagyják, a hogy a sors igazgatja őket. De ez az ő érveléseként hiba, mert szabad akaratunk nem halt meg; a szerencse döntő lehet cselekvéseink felében, de a másik felét nem igazithatja, annál kevésbbé bennünket. A szerencse olyan, mint az áradó folyó, az ember előre gondoskodva partokkal, töltésekkel, árkokkal védekezhetik rombolása ellen; a szerencse is csak ott mutathatja meg hatalmát, a hol fegyelmezett virtus nem korlátozza.[5] Hát miért van mégis, hogy némely ember ma szerencsés, holnap szerencsétlen a nélkül, hogy természetét vagy valamely tulajdonságát megváltoztatná? Azért, mivel az a szerencsés, kinek eljárásmódja az idő mivoltával megegyezik, s az a szerencsétlen, a kié ellenkezik. Mert az emberek dolgaikban kü-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 352. l.

2 *Ugyanott*, 352. l.

3 *Ugyanott*, 254. l.

4 *Ugyanott*, 365. l.

5 «Én nem tudom miképen azt a szót magyarul nevezni: *virtus*,» mondja Zrínyi a 77-ik aphorismusában, «maga annélkül semmik vagyunk. Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy szóval minden jót teszen a virtus. Ha azért a vagyon kapitányban, sohun nem lesz neki ez világba lehetetlen. Nulla virtuti invia.»

lönböző módon jarnak el; egyik megfontoltan, a másik hevesen, egyik erőszakkal, másik művészettel, egyik türéssel, a másik ellenkezőleg; s mindenik eme különböző módon sikerre juthat; sőt előfordul az is, hogy két megfontolt ember közül az egyik véghez viszi szándékát, a másik nem; s két ember ellenkező módon is sikert arathat: a mint eljárásuk módja épen az idővel megegyezik vagy ellenkezik. De nincs oly bölcs ember, a ki az időhöz alkalmazkodni tudjon, mert mindég boldogulva *egy* uton, a mi természetévé lesz, nem képes *más* útra térni; ennélfogva a megfontolt ember akkor is az marad, a mikor az idő hevességet követel. Épen ezen fordul meg a dolog, hogy a szerencse változik, az emberek pedig eljárásukban megmaradnak; a míg megegyeznek azzal, szerencsések s a mint különböznek tőle, szerencsétlenek. Tehát az időhöz alkalmazkodni kell szorgalommal, mesterséggel. De Machiavelli mégis azt vallja, hogy jobb a hevesség, mint a megfontoltság; mert a Szerencse asszony s inkább meghódol azoknak, a kik hévvel vívják, mint azoknak, a kik hidegen bánnak véle; s mint asszony inkább az ifjaknak barátja, mert ezek kevéssé megfontoltak, inkább féktelenek és több merészséggel parancsolnak neki.*

A nagy olasz állambölcselő, ime, mindazokat a szempontokat megpedzi, a melyeket a mi irónk apró tételeiben rövidebben-hosszabban érint, úgy hogy ez egyenesen ő utána indul. De Zrínyi, lelkében ezzel az ihletéssel, mind többször és mind mélyebben elmélkedett a szerencséről; egyéb olvasmányaiból is fogadott el eszméket s adalékokat, elemezte és érlelte őket, a míg aztán elmefuttatása megszületett. Itt már a Machiavelli hatása, a mint említettük, csak közvetett, újabb benyomásai folytán lényegesen módosult; így Machiavelli, hogy csak egyet emeljünk ki, az emberi

* Nicolo Machiaveli: Tutte le opere. Firenze, 1550. II. k. 76—79. ll.

dolgokban *fele* részt ír a szerencse rovására s *fele* részt a szabad akarat közremunkálására: Zrínyi pedig azt kivánja a kapitánytól, hogy szándékának *kilencz* része legyen bizonyos, csak a tizedik része lehet koczkázatos; nem vagyunk Isten — úgymond — hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk; szerencséltetnünk kell néha valamit, de csak keveset.*

S alig van szabatosabb és tanulságosabb értekezése, mint a *titok* elemzése. Zrínyi nem éri be azzal, hogy *Fra Lelio Brancaccio* módjára csak egyszerűen hangoztassa, mikép a titkot, a hadi tanács határozatát meg kell őrizni, mert igen fontos dolog a háborúban, hogy az ellenség előbb ki ne fürkészsze, míg rajta végre nem hajtották:** hanem részletesen megbeszéli a kérdést, ötletes hasonlatokkal megvilágítja a titok természetét, majd feltárja elárulásának esélyeit és veszélyeit. A titok megőrzése már magában nehéz, mert a titok szerinte hasonló a musthoz, a mely meddig must, forr, verődik a hordóban, örömest kimenne; az emberi elme pedig az önszeretet és elismerés vágyából, mihelyt valami megfogant benne, a mi dicséretre méltó, alig birja, hogy kiadhassa; az emberek meg firtatják, találgatják, általában még a közrend is, mely a maga állapotjának igazgatására értelmetlen, a kapitányok tanácsáról vesződik és fecseg; Zrínyi maga gyakorta tapasztalta, hogy a vitézei az ő szándékáról beszélgetnek s alig tűrhette meg, hogy meg ne mondja nekik: nem úgy volt, hanem másképen. De azért tett a természet sánczot a nyelvnek, először az ajakat, azután a fogat, hogy jobban megtarthassa ember a titkot, mely az ő szerencse-ládájának kulcsa. Ezt a kulcsot pedig elvesztheti az ember maga lelki erőtlenségből, minő a részegség, bosszúság, kapzsiság és félelem; s kicsalhatja másból ékes-szólással, hirte-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 225. l.
** Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 52. l.

len való kérdéssel, kifürkészheti magaviseletéből és cselekedetéből, valamint tagadásából.

«Utolszor: az asszonyemberek ellophatják azt a titoknak kulcsát: nincs ő nálok titok, az ő szájok be nem záródhatik. Sok példánk vagyon felőlük: nem kicsiny a Daliláé, a mely az ura titkát elárulta. Nagy példa Livia, Drusus felesége, ez is az urát nemcsak elárulta, hanem ugyan elvesztette. Egy szóval, nincsen gonosz, a mely az asszontul nem jön. Nézd, mit mond Tacitus: Atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque et majores ac posteros municipali adultero fœdabat. Ne közöld tehát asszonyemberrel titkodat, mert egyébiránt megcsalatkozol. A vestimentis tinea, a muliere iniquitas. Ihon immár az mesterségek, melyek a titkot az emberből kiveszik: a ki őket érti, az maga titkát is megtarthatja. Kapitányok titkosok legyetek, féljetek a titoknak elvesztésétűl, látjátok, hogy magatok szájában is alig maradhat a titok, verődik, hogy kimenjen, mint a must, tehát hogy bízhatjátok azt sok emberre? Az ingétől is félt volt oly kapitány, ti penig miért akarjátok sok ember szájában tenni? Nem elég azt mondani: neki megmondom, mert barátom; mert ő neki is vannak más baráti, az is a szerint megmondja a többinek, és így in infinitum. Nem titok az, a kit sok ember tud.»*

S Zrínyi a titok elárulásának minden egyes módjánál valami magvas mondással érvel a szentírásból vagy Tacitusból, vagy valami példával hozakodik elő a rómaiak történetéből; s egymás után lépnek elénk Coriolanus, Julius Cæsar, Seianus, Agrippina, Latiaris, Titus Sabinus, Tiberius és Asinius Gallus, Cnæius Calpurnius Piso, Flavius Scævinus, Vitellius és Galba: de mind e mondások és példák egyenesen a *Virgilio Malvezzi* megfelelő discursusából

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 282. l

valók, az elárulás módjának osztályozásával együtt.* A maga leleménye csupán az ötletes hasonlatokban gazdag bevezetésre és az asszonyemberek csipős elitélésével csattanó befejezésre szorítkozik; mert rólok Malvezzi legelőször és

DISCORSI
Sopra Cornelio Tacito
DEL MARCHESE
VIRGILIO MALVEZZI
AL SERENISSIMO
FERDINANDO II.
Gran Duca di Toscana.

IN VENETIA, MDCXXXV

Presso Marco Ginammi
Con licenza de' Superiori, & Privilegio

49. MALVEZZI MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról.)

csak annyiban emlékezik meg, hogy némelyek sokszor, mint az *asszonyok* és ifjak, hiúságból beszélik ki a titkot, annak fitogtatása végett, hogy bele vannak avatva;** ezzel

* VIRGILIO MALVEZZI: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 191—197. ll.
** *Ugyanott*, 192. l.

a kevés leleménynyel mégis élénkséget és színt ad az egész fejtegetésnek.

Hasonlókép vagyunk a *tanácsról* szóló értekezéssel. Ez annyira Malvezzi nyomán halad, hogy nem egyéb merő fordításnál vagy kivonatozásnál. Zrínyi csak a bekezdést hagyja el. Az olasz tudós ugyanis a tanács szükségének és fontosságának feltüntetése végett azon kezdi, hogy a próféták és apostolok is tanácsra szorultak, sőt maga Isten, a mikor így szólt: «Teremtsünk embert a mi ábrázatunkra és a mi hasonlóságunkra», — azt akarta jelezni, hogy tanács nélkül semmi dologba ne fogjunk; s maga Jézus Krisztus, a mikor így beszélt: «Honnan vegyünk kenyeret?» tanácsot kért tanítványaitól.* A mi írónk ellenben mindjárt a kérdés érdemébe kap s a szentírás helyett a történettel érvel, csak később, fejtegetése közben használja fel a szentek tanácsára vonatkozó mondást. Kárhoztatja a nyegle spanyol királyt, II. Fülöpöt, ki azzal kérkedett, hogy a lova minden tanácsosával együtt hordozza; mert nagy dolog volna a magunk elegendősége, de tanács nélkül el nem lehetünk. S már ezzel a Malvezzi nyomába lép, s az ő osztályozása szerint állapítja meg, hogy a fejedelmek és vezérek háromfélék: vannak először olyanok, a kik nem tanácskoznak senkivel, hanem mind a magok fejével cselekesznek, mint VIII. Károly, a franczia király; vannak másodszor olyanok, kik a magok fejével semmit sem cselekedtek és tanácsot sem akartak másoktól kérni, mint Miksa császár; vannak harmadszor olyanok, a kik minden embertől tanácsot vesznek, valaki őket tanácslani akarja. Így követi a maga eredetijét fordulatról fordulatra, példáról példára, csak egy-egy kifejezésben, egy-egy részletben tér el tőle; nevezetesen a mikor arról beszél, hogy a tanácsülésben a fejedelem ne szavazzon, mert ha elein sza-

* Virgilio Malvezzi: id. m. 197—198. ll.

vaz, az urak utána indulnak, ha meg a közepén vagy a végén, a kik előtte szóltak, megszégyenülnek és véleményéhez csatlakoznak, két magyar példával hozakodik elő: Báthory Zsigmondéval és Mátyás királyéval. Mivel az először szavazott Jósika István elfogatására, mindenki követte; s mivel ez utoljára szólt a Frigyes ellen való háború megindítása mellett, valamennyi tanácsosa melléje állt, a ki előbb a támadásnak ellene volt is. A fejedelem tehát hallgasson, vonja le a következtetést Zrínyi, illetve Malvezzi, és ha különbözik az ő tanácsosainak szavazata, mindaddig hagyja őket vitatkozni, míg eszébe veheti: melyik jobb, ez vagy amaz, és így maga választhatja meg a jót a gonosztól.[1] Vagyis arra az eredményre jut, a mit *Giorgio Basta* tanít: hogy tanácskozzál többekkel és határozz magad.[2]

Az értekezésben ezen a két magyar példán kívül nincs semmi eredeti; ennek beszövésénél és az átdolgozásnak hangjánál fogva mégis eredetinek tetszik. Eredeti azonban s ép oly érdekes, mint jellemző a mi írónknak az az észrevétele, melyre a Malvezzi discursusának kezdeténél a lapszélen utal: Vide de consiliis quæ ungari dant imperatori.[3] S a könyv elejére beragasztott jegyzetek között, az utalás száma szerint csakugyan megemlékszik azokról a tanácsokról, melyeket a császárnak a magyarok adnak. «Veszem eszemben én — mondja — hogy az magyarországi urak chühelődnek, hogy az mi kegyelmes chászárunk chak pro forma kérdez tanáchot tűlök, és imár mindent el végezet akor az német tanách, mikor az magiar urakat hiák; de nem az mi kegyelmes urunk oka az, hogy mi nem vagyunk elegendők, hogy olyan nagy chászárnak tanáchot agyunk, hanem magunké. Invectiva: quare

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 302—306. ll. S Virgilio Malvezzi: id. m. 197—204. ll.

2 Giorgio Basta: Il Mæstro di Campo Generale. Milano, 1625. 16. l.

3 Virgilio Malvezzi: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 197. l.

non mittunt filios in provincias alias?»* Érdekes és jellemző azért, mert ez is nyilván elárulja és bizonyítja, egyfelől felfogásával, másfelől a Szigeti Veszedelemmel teljesen egyező helyesírásával, hogy Zrínyi a Vitéz Hadnagy némely részletét milyen fiatal korában írta?!

50. ZRÍNYI JEGYZETE MALVEZZI MUNKÁJÁHOZ.

De térjünk vissza a hadi elvek nyomozásához. Természetesen a siker biztosításának nélkülözhetetlen föltétele a háborúban, hogy *a vezetés egységes legyen.* Zrínyi szerint égen két nap, egy országban két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet, mindjárt

* A könyv elején a 9. szám alatt. Zrínyi a MALVEZZI művét nagy gonddal és szorgalommal tanulmányozta, s a lapok szélén számos jegyzete, különösen ISTVÁNFFI-ra utalása található, a mint az olvasott eszmék és elvek megvilágítására kinálkozó magyar példák eszébe ötlöttek. De a jegyzetek között akad általános érdekű is; például a 158-ik lapon, a hol a törökről van szó, ezt veti oda: «*Láttam az Florentiai herezegnél az Török Chászár fiát nagy gondolatokat forralni*». De mikor és miket? Nem írja. A könyv elején meg öt lapnyi vegyes, latin és magyar megjegyzés olvasható; azok között van ez az idézet.

romlik az a had, az hol kettő vagyon; az irígység nem engedi nekik egyetérteni, az észnek különbsége nem hagy egyet parancsolni.[1] Fontos elv, jegyzi meg R. Horváth Jenő, melyet Napoleon ekként fejezett ki: «Egy középszerű vezér még mindig jobb, mint két jó».[2] Kétségtelenül fontos elv, de nem új; az elmélet régóta hangoztatta, s a gyakorlat széltében alkalmazta. Sereget vezetni — mondja Brancaccio — csak úgy lehet, ha egyetlen főtül függ, s a többi tisztek csupán az ő rendeléseinek végrehajtói, mert a többek uralma, vagyis többfejűség a háborúban, Livius tanácsaként, haszontalan. A rómaiak annyira szükségesnek ismerték el ezt az elvet, hogy nagy alkalmakkor dictatort választottak, kinek a seregben korlátlan hatalma volt. Alba herczeg és a pármai herczeg hasonlókép a legkisebb dologban is magok határoztak.[3] Ez egységes vezetésnél fogva fő követelés a *jó* kapitány. Mert mit használ, szól Zrinyi, ha jó a had, rossz a kapitány, ha *jó a test és rossz a fő;* jobb hogy szarvasok legyenek és nyúlak a vitézlő rend és a kapitány oroszlán, hogy sem ha oroszlánok azok és a kapitány — nyúl. Sokat vihet véghez egy jó eszes kapitány rossz haddal is, de a rossz jó haddal is semmit. Kapitány a primum mobile és *lelke a seregnek*, *ha a rossz*, *mire való a test*, *ha a lankadt*, mit csinál a test.[4] Az érvelés magvas, a hasonlítás helyes; de voltakép nem egyéb a Bisaccioni okoskodásának átírásánál. A mikor Bölcs Leó azt kivánja a kapitánytól, hogy legyen az ellenség ellen való meglepetésben és vállalkozásban szorgalmas és serény, s a cselvetésben mutassa magát sokkal elmésebbnek, okosabbnak és munkásabbnak, mint katonái közül bárki, — *Bisaccioni* a következő észrevételekkel kiséri

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 301. l.
2 *Ugyanott*, 334. l.
3 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 122. l.
4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 317. l.

szavait: «Ime, a mikben a kapitány jósága kitűnik, harczolni a szellem, munkásság, okosság és szorgalom fegyvereivel; ő a sereg lelke, s a katonák a test tagjai; ő parancsol, határoz, segítséget kölcsönöz a testnek és szerveinek, melyek a szerint cselekesznek. Ha a lélek megszűnnék a testben működni, a halál állna be, mely a hadban már a nyugalommal kezdődik. Valahányszor vesztegel a kapitány, mint Hannibal Capuában, elvesz a katonaság; azért ajánlja Leó, hogy a kapitány lankadatlanul terveket, vállalatokat szőjjön az ellenség ellen».[1] És Zrínyi a Bölcs Leó tételét a Bisaccioni fejtegetésével összeveti; abból szeme előtt tartja a jó kapitányt; s ebből meríti jelentőségének megvilágítását.

A jó kapitánytól megkívánja még, hogy a sereg felállításánál hagyjon hadat, mely harczon kívül maradjon minden történetre, vagy a had segítségére, vagy ellenség ijesztésére; az légyen a legutolsó segítő sereg;[2] hogy ismerje a föld csínját s tudja maga hasznára alkalmaztatni annak mivoltát, a mely tudomány nem elméletileg, hanem gyakorlatilag, leginkább vadászatból tanulható meg.[3] Azzal a követelésével a *tartalék* behozatalát, ezzel a *csatahely* felhasználását sürgeti; két oly hadművészeti elv számbavételét, a melyek közül az ő korában ez utolsó meglehetősen ismeretlen, s az első a császári seregek hadviselésében teljesen szokatlan, annyira, hogy nálok nyoma sincs;[4] legalább így tanítja és így méltatja a *Hadtudományi Munkák* kiadója. Nagy dicséretére volna Zrínyinek, ha így lenne: de forrásai, az ő kedvencz katonai írói az ellenkezőről tanúskodnak. A mi a *tartalékot* illeti, a császári Basta ismételve megemlékszik róla, a mikor a sereg csatarendjéről beszél.

1 Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 269. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 321. l.
3 *Ugyanott*, 247., 297., 323. ll.
4 *Ugyanott*, 335. l.

Rosszalja az olyan eljárást, mely a vezért és helyettesét mindjárt az első megütközésnél leköti, mert ha a vezér a támadás folyamatában megváltoztatja csatatervét, — parancsát ki hajtja végre, kérdi nyomatékkal, ha helyettese is el van foglalva? Talán azt fogja mondani valaki, hogy a főhadbiztos, hisz ő a harmadik személy a lovasságnál. De bizonyos, hogy nem jó egy emberre bizakodni, mikor kettőre lehet. Aztán a főhadbiztos tiszte, hogy a csapatokat összeszedje, s minden előforduló eshetőségben segítségül legyen, alkalom szerint a *tartalékhoz* csatlakozzék és közbe lépjen, a hol szükséges; talán a legfontosabb tiszt ez az ütközetben, mert sokan vagy közönségesen azt vélik, hogy *a tartalék* csapatai szerzik meg a győzedelmet és biztosítják az egész hadi népet.[1] A mi pedig a helyismeretet s annak felhasználását érinti, Fra Lelio *Brancaccio* épúgy figyelembe veszi, mint Lodovico *Melzo.* Az Fabius Maximust azért magasztalja, hogy a hely ismeretében s előnyeinek kihasználásában a legnagyobb tökéletességet érte el;[2] ez pedig a lovasságnak azt ajánlja, hogy gyalogság megtámadásánál nyílt mezőben kétharmaddal nagyobb sereget is megrohanhat, ha ez még nem rendezkedett; de ha erdőben, fedett úton, vagy sáncz megett áll, egyenlő számmal se támadja meg, s kedvezőtlen helyen szállassa le katonáit lováról, — szóval a hely viszonyaihoz alkalmazkodjék.[3] S a vadászatot, mint a hadakozás gyakorló iskoláját egyképen dicséri Filippo Marco *Bonini*, kire a mi írónk hivatkozik, és Scipione *Ammirato*, ki egész fejezetet szentelt ennek a kérdésnek.[4]

A lovasságnál Zrínyi a *gyalogságot* többre becsüli és

1 Giorgio Basta: Il mæstro di campo generale, 80. l. és Il governo della cavalleria leggiera. 94. l.

2 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 124. l.

3 Lodovico Melzo: Regole militari sopra il governo e servitio particolare della cavalleria. Velencze, 1641. A Fucina di Marte gyűjteményében, 229—230. ll.

4 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 39—45. ll.

hibáztatja a magyar hadi szervezetet, mely a lovasságra támaszkodik. Már a Tábori Kis Tractában 24,000 főnyi seregre háromszor annyi gyalogost számít, mint lovast.* Most, a Vitéz Hadnagyban, ezt az egyenetlen arányt még tovább

REGOLE
MILITARI
SOPRA IL GOVERNO
e Seruitio particolare
DELLA CAVALLERIA
DI F. LODOVICO
MELZO
CAVALIER
DI S GIOVANNI
GEROSOLIMITANO
de i Consegli Secreto
DI MILANO
E DI GVERRA NE' PAESI BASSI
PER
S M CATTOLICA
SVO TENENTE GENERALE
della Caualleria.

51. MELZO MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról.)

viszi, s kétszer is megokolja: miért? A mikor Tacitusnak ahhoz a mondásához ér, hogy a numidák a rendezett gyalogsággal szemben nem birtak megállani, haragja hazafias panaszba tör. «Ha nem szégyeleném, szól, nem írnám:

* SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós, I. k. 236. l.

Numidæ, hanem Hungari. Ne vélje senki azt, hogy gyűlölségből, hanem szeretetből; megmondom az igazat és nem hízelkedem; megjelentem, én népen, a kik boldognak hirdetnek, azok csalnak meg. Én itt tanulást irok, nem panegyrist, tanulhatsz penig attul, a ki megmondja miből vétkezel, nem attul, a ki dicsér. Mely nagy vétek penig az, hogy a magyarnak nincs gyalogsága, és nem gyönyörködik benne».[1] S aztán kifejti, hogy szembeszállásra, várvívásra, sánczmegvételre csak a gyalog való; a rómaiak és Nagy Sándor gyaloggal győzték meg a világot; gyalog az erő, a lovas futás.[2] S a mikor a Centuriák között erre a kérdésre ismét visszatér, a lovast részletesebben jellemzi, hogy a lovas erdős, hegyes, köves helyen nem jó, árok fentartja, patak gátolja, sík mezőn és lovas ellenségen kívül sehol nem használható; elsánczolt vagy kópjás gyalog ellenében, mely rendben áll, mint a tüskés borz, nem boldogul; mert a lovat nem hajthatod az ilyen rettenetes sűrű seregnek; és inkább fog félni a te lovad attul, hogysem az te sarkantyúdtul. Várnak, ostromnak lovas nem mehet, vereség esetében elszéled s «egy tikmony sültig» elfut félmérföldet; míg a gyalognak nem a lófutás a reménysége, hanem a maga embersége, ismét összehíható és harczba vihető. Mindennél fogva az a véleménye és tanácsa, hogy a seregnek csak ötöd része legyen lovas; az sem harczolásért, hanem más okokért, kétségtelenül mint a rómaiaknál: nyelvet fogni, lármát csapni és rabolni.[3]

Bizonynyal okos és helyes tanítás, melynek esetleges megvalósítása a korabeli magyar honvédelemnek gyökeres javítására vált volna: de egyetlen érve sem akad, melyet Bastánál vagy Brancacciónál meg ne találnánk. Már *Basta* hangsúlyozza, hogy a gyalogság a lovasságnál többet ér, bár a barbárok beözönlésének idején a lovasság terjedt el; a mi

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 278. l.
2 *Ugyanott*, 275. l.
3 *Ugyanott*, 342., 343., 275. ll.

különösen káros *Magyarország végvidékein*, hol a gyalogság mellőzésével a török ellenében rendszerint lovast állítanak; de a török aránytalan számától megfut s a gyalogságra hanyatlik, mely szintén haszon nélkül vesz el. E szokás miatt veszett el Várnánál Ulászló, ki nem tartotta meg Hunyady János rendeléseit, s Mohácsnál II. Lajos, ki vakon

I L
MASTRO DI CAMPO
GENERALE
DI
GIORGIO BASTA
CONTE D'HVST,
Generale per l'Imperatore nella Transiluania: & hora Luogotenente Generale per la Maestà Sua,
Et per lo Serenissimo Arciduca MATTIAS degli Esserciti nell'Vngaria.

52. AZ «IL MASTRO DI CAMPO GENERALE» 2-IK KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról.)

bízott Tomori Pál intézkedéseiben.* *Brancaccio* pedig hoszszasan bizonyítja, hogy minden katonai rend és jó fegyelem a *gyalogságban* van meg, a mely a sereg minden hadi műveletét és tényét kezdi, egyszersmind végrehajtja; ez világosan mutatja, hogy mennyire szükséges a háborúban, a hol voltakép benne van az erő. Jobb és használhatóbb, egységesebb és megbízhatóbb, mint a lovas, mert egyedül

* GIORGIO BASTA: Il mæstro di campo generale, 76—77. ll.

a katonáknak szabad akaratától és tiszteinek parancsától függ; a mellett könnyen összetartható, mert a gyalogoknak nincs nagy reményök arra, hogy a veszedelemből *futással* meneküljenek, sőt ellenkezőleg, a szorgalmas és vitéz tisztek elesése alatt inkább megszabadulhatnak karral, mint lábbal; s annyival serényebbek megharczolni, mert a mulasztásért magukon kívül mást nem okolhatnak. Általán az olyan sereg, mely gyalogságból áll, minden vállalatban tevékenyebb, olcsóbb és egyenletesebb; tevékenyebb, mert

IL
GOVERNO
DELLA CAVALLERIA
LEGGIERA.
Trattato Originale del Conte
GIORGIO BASTA
VTILE A SOLDATI, GIOVEVOLE
à Guerrieri, & fruttuoso à Captiani, &
curioso à Tutti.

53. BASTA A LOVASSÁGRÓL ÍRT MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.
(Zrínyi Miklós példányáról.)

minden csatahelyen, bármilyen rossz és nehéz, egyiránt működhetik; olcsóbb, mert élés dolgában a katonákon kívül másról nem kell gondoskodni; egyenletesebb, mert mindenkor és minden ütközetben részt vehet. Azért nem csodálkozhatunk, ha azok az országok és köztársaságok, melyek hajdan elhíresedtek, gyalogságot tartottak; a görögök és rómaiak gyaloggal aratták világra szóló győzedelmeiket.*

A magyar fejtegetés élénkebb és szemléltetőbb, de az olasznak szakasztott mássa. Általában Zrínyi eszméi, elvei,

* Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 50—51. ll.

tételei mindég az ő kedvencz katonai iróinak munkáiban gyökereznek; s nem egyszer velök annyira összefüggnek, hogy tanítása csak az ő ismeretökkel világosodik meg. Így mindjárt a csekély lovasság föladatának említésében ez a kifejezése: *nyelvet fogni*, csak akkor érthető, ha Melzónál vagy Bastánál elolvastuk, hogy mi a *pigliare lingua?* Mert a magyar kifejezés csak az olasznak fordítása. A nyelvfogás tulajdonkép fogoly-ejtés, a legfontosabb katonai dolgok egyike; az a czélja, hogy a kapitánynak kémek hiányában is hire legyen az ellenségről, hova érkezett és merre menetel? A nyelvfogó csapat valamely ügyes hadnagy vezetése alatt 20—25 főbül áll, de bizonytalan alkalommal, gyanús helyen, a mikor nem sejthető, hogy az ellenség merről bukkan elő, több ilyen csapat indul el, minden irányban. A hadnagy ügyes legyen, a mint mondtuk: eszes és tapasztalt, derék, vitéz, éber, belátó, vállalkozó, és leleményes, a ki minden helyzetben föltalálja magát és minden cselt ismer; például a visszavonulás szükségében. Katonái is legyenek jobbak és erősebbek, a minők a vértesek és pattantyúsok között akadnak, és pedig felében pattantyús, felében vértes, mert a kopjás nem alkalmas erre a szolgálatra. Legyen velök trombitás is, mert a vállalat többnyire *éjjel*, nagy koczkázattal és veszedelemmel jár, az elkalandozók összehivására, egymás megtalálása végett; sőt néha jobb, ha két trombitás van, mert történetesen a csapatot meg kell osztani. A fődolog, hogy a csapat az ellenséget lopvást, szárnyul közelítse meg, fedett úton; s belőle olyan embert kapjon el, a ki a táborbul jő ki, mert ez leginkább lehet értesülve. De a hadnagy vigyázzon, hogy igaz híreket szerezzen, mert Curio Afrikában úgy vesztette el a csatát, hogy hamis értesítésre megütközött.* S így vagyunk azzal a gúnyos dicsérettel is, hogy miért

* Lodovico Melzo: Regole militari. A Fucina di Marte gyűjteményében, 213. l. Giorgio Basta: Il governo della cavalleria leggiera, 65—67. ll.

nevezi Zrínyi *a ritiratát az olaszok és németek szép találmányának;* csak akkor értjük teljesen, ha ismerjük annak korabeli elméletét. Milyen komoly képpel, milyen nevetséges módon szabályozzák. A *ritirata*, mondja *Melzo*, igen hasznos dolog annak, a ki a kellő időben és módon, a szükséges szorgalommal tudja intézni. Mikor a kapitány menetelés közben hírt vesz az ellenségről, hogy az valami közel helyen, sokkal nagyobb erővel tartózkodik, mint az övé, ilyenkor visszafordul és hátrál ugyanazon az uton, melyen nappal jött, az éj felhasználásával; de vágjon némely más úton is keresztül, habár később talál szállására. Ilyenkép egyre távolodik az ellenségtől, melyet az éj jótékony homályával és a lovak nyomainak eltüntetésével könynyen félrevezethet. Magaslatokon azonban ne vonuljon, mert a ló könnyen megmakacsodhatik s ellenök szegül a fáradalmaknak. S ne menjen másként, a mikor az ellenség nincs közel, csak jó lépésben; ha szükséges, gyorsabban is mehet. Az ellenség megtévesztése végett a lónyomokat akként szokás eltűntetni, ha az út poros, hogy a sereg után két, — szélesebb úton négy katona nagy sövénynyel vagy boronával elhúzza, ha pedig sár van, lábbal eltapossa. De akár elboronálják, akár eltapossák s elméletileg akármint erősítgessék, hogy az ilyen ritirata visszavonulás és nem megszaladás, ha a sereg az ellenségtől és ő miatta megy el, Zrínyi szerint szaladásnak kell azt mondani és gyalázatjára vagyon az embernek.*

Ez az eltérés az ő egyéniségének természetéből foly. Mivel hevességre hajlik, nem szokott meghátrálni, hanem megütközni; s bár elvileg dicséri a kapitányt, a ki az ellenséget megveri harcz nélkül, éhséggel vagy csalárdsággal,** észszel és mesterséggel, de a tisztesség megőrzésével, mert

* Lodovico Melzo: Regole militari, 235. l. Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 292. l.

** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 299. l.

hiszen a vitézség azért szép, hogy jó nevet szerez az embernek;[1] ő maga mégis gyakorlatilag a gyors hadmíveletet szereti, tanakodás helyett az oly cselekvést, mely hirtelen történeteket, váratlan veszedelmeket zúdít az ellenségre.[2] Hadviselése ilyetén kép ellenkezik a kortársai eljárásaival, de hadtudománya szorosan megegyezik azok tanításával, a minek bizonyságaként az eddigi összevetéseken kívül még néhány rövid utalással szolgálunk.

A mit Zrínyi az *ellenség erejének megismerésére* nézve hangoztat, hogy a kapitánynak tudni kell az ellenség dolgát, még a gondolatját is, ha lehet, által kell látni, hogy megrontására fordíthassa, az ő mesterségét:[3] ugyanazt kívánja *Basta*, hogy a kapitány ismerje az ellenség tetteit, eszközeit, tanácsait, szándékait, mikép a győzelemre kinálkozó alkalmakat felhasználhassa;[4] sőt a tétel már megvan a Bölcs Leo Tacticájában is,[5] mely értékénél fogva az olasz katonai irók kedvencz tanulmánya lőn. Zrínyi szerint az ellenség ez ismeretét a *kémek* szerzik meg, kikre a kapitány bőven költsön, mert valamennyi vitéz cselekedet volt a világon, kémek segítségével ment végbe;[6] rajtok kívül kérdezze ki a rabokat,[7] általában azon legyen, hogy minél több helyről való híreket kaphasson, mert megtörténhetik, hogy a kém csalatkozik vagy lator szándékkal csalni akar, minél fogva az óvatosság szükséges:[8] hasonlókép vélekedik *Melzo*, hogy az ellenség meneteléseit vagy mozdulatait a kémek fürkészik ki, kiknek értesítései folytán sok rosz találkozást el lehet kerülni, azért tartson a kapitány jó kémeket, fizesse őket mérték és határ nélkül,[9] vagy a

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 270. l.

2 *Ugyanott*, 354., 360. ll.

3 *Ugyanott*, 263. l.

4 Giorgio Basta: Il governo della cavalleria leggiera, 65. l.

5 Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 300. l

6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241. l.

7 *Ugyanott*, 263. l.

8 *Ugyanott*, 355. l.

9 Lodovico Melza: Regole militari 256. l.

mint *Basta* mondja, ne kimélje a költséget, mert bizonyosra veheti, hogy a ki ebben a dologban buzgóbb, fegyver nélkül is minden vállalatában és míveletében szerencsésebb lesz ellenfelénél;[1] a kémeket pedig, ajánlja *Brancaccio*, úgy foglalkoztassa, hogy egyik se tudjon a másikról és pedig azért, hogy a kapitány egyfelől minél több úton értesüljön, másfelől a csalók ellen biztosítsa magát; mert megeshetik, hogy egyenesen megrontására összejátszanak, hisz az ilyen munkára tisztességes és igaz emberek nem vállalkoznak, azért mindég gyanúsoknak vegye őket; s rajtok kívül vallassa ki a hadi foglyokat és az ellenség kezéből kiszabadultakat is.[2] Ime, a mi irónk három megemlékezése a kémekről három olasz katonai tudós nyilatkozatára üt.

A mit Zrínyi *a nagy dolgok hatásáról* állít, hogy a kapitány szerencséjét és háborúi sikerét elősegíti, azért ha nagy dolgok véghezvitelére alkalom nyílik, bátor kézzel nyúljon hozzá;[3] még világosabban és határozottabban fejezi ki *Brancaccio*. A kapitánynak valamely országba nyomulásánál, úgymond, szükséges, hogy valami emlékezetes és nagy dologgal megerősítse, sőt növelje magáról a jó hírt, melyet a népek az idegen erőrül mindég ápolnak és a maguk kárára terjesztenek; mert könnyen megeshetik, hogy a nagy dolgok hatása alatt a megtámadottak kétségbe-esve a védekezés lehetősége iránt, nem akadályozzák a hódítás előhaladását; ha ellenben a kapitány időt hágy nekik a fegyverkezésre, veszít jó hiréből és gyöngébb lesz; míg azok a saját országuk helyismeretével a háború halogatásából nagy előnybe jutnak.[4]

S a mit Zrínyi megkövetel, hogy a kapitány legyen

1 Giorgio Basta: Il mæstro di campo generale, 16. l.
2 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 130. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 353. l.
4 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 125. l.

ékesszóló, s necsak beszédével, arczával is hirdesse a bátorságot és ütközet előtt lelkesítse föl katonáit:[1] azonkép már *Bölcs Leo* megkivánja, hogy a kapitány a római vezérek példájára a maga idejében bátorítsa fel, mert az ékesszólás által felgyulasztott lelkek készségesebbek a fáradalmak elviselésére; a rómaiaknak ez a szokása *Bisaccioni* szerint lassan, lassan divatát múlta, mert a kapitányok inkább karddal és bottal, mint buzdító szóval törekedtek hatni; de az ő korában az ékesszólást ismét közönségesen megkövetelték tőlük;[2] *Brancaccio* például ajánlja, hogy a kapitány élénk és hathatós érvekkel a katonák lelkét minden míveletre reábirja, félelem helyett vakmerőségre, kicsapongó szenvedélyek helyett nemes érzésekre ragadja; s ne csak beszédével tüzelje őket, arczának derűjével is mutassa bátorságát, hogy a katonák csodálják vidám tekintetét és a győzedelmek reményével teljenek el.[3] A mi hősünk szép fejtegetése nem más, mint eme tételek egységes feldolgozása. S a mit a katonai *fegyelem s jó rendtartás* szükségéről, a büntetés és jutalmazás következetes alkalmazásáról ismételten oly erélyesen hangoztat:[4] mindazt ép azon módon megteszik kedvencz irói, különösen *Basta*, ki a lovasság szervezetének és fegyelmének javítására czélzó tervezetében már hevesen kikel a szökött szolgák felfogadása, a nőszemélyek táborral hurczolása, a katonák kóborlása és ragadozása, valamint a zsákmányolás szokása ellen; s a vétkesek szigorú megbüntetését és az érdemesek elismerő megjutalmazását javallja.[5]

S a mire hősünk a *sereg biztonsága* érdekében figyelmezteti a kapitányt, hogy gondoskodjék mindenről, ha az ellenség országába bemegy, különösen arról is, hogy vissza-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 259—260. ll.
2 Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto Capitano. 287. l.
3 Fra Lelio Brancaccio: I Carichi Militari, 80., 126. ll.
4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 265., 272., 274., 295. ll.
5 Giorgio Basta: Il Governo della Cavalleria leggiera, 28—29. ll.

jöhessen; s ne tegyen úgy, mint a hal, a mely nem gondolja meg, visszamehet-e a varsábul, csak menten mégyen belé; hogy a vizeken és egyéb kelőkön hagyjon elegendő védelmet, mikép háta megett az ellenség el ne foglalja azokat, a míg oda jár:[1] ugyanezt már *Brancaccio* is felhozza, hogy az ellenség földén nem elég csak foglalni, hanem az elfoglaltat tudni is kell megtartani; de a megszállás végett ne vigyen magával nagyobb hadat, mint a mennyit rendesen elláthat, mert mindég többet ér egy közepes, jól fegyelmezett, mint egy fegyelmezetlen nagy sereg.[2]

S a mit Zrínyi a *kapitány öltözködésére* mond, hogy kerülje a városi czifraságot, az arany, ezüst és drága köntöst:[3] hasonlókép ajánlja *Brancaccio* is, hogy kerülje a pompát és ragyogást, melyet a magas állású emberek rendszerint hivalkodásból viselnek;[4] s a mit a *pribékek* szerzésére nézve tanít, hogy a kapitány igyekezzék azon, mikép az ellenség hadnagyai közül valami híres embert elcsaljon, a ki minden dolgot alaposan ismer:[5] ugyanazt tanácsolja már *Brancaccio*, hogy a kapitány nyerje meg az ellenség némely tisztjét, a ki folytonosan értesítse; sőt bízza meg néhány maga emberét, hogy színleg az ellenséghez álljon és ott szolgáljon.[6] A gondolat ugyanaz, legfölebb a kifejezés szava vagy kiviteli módja különbözik. S a mit *a katonák örökös foglalkoztatásáról* hirdet, hogy munkát kell adni a vasnak, ha nem adsz, maga-magát elvesztegeti és a rozsda megeszi; munkát kell adni a vitézeknek, mert ha henyélnek, elvesznek:[7] ugyanazt tanítja

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241—242. ll.
2 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 125., 130. ll.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 289. l.
4 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 133. l.
5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 248. l.
6 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 130. l.
7 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 307. l.

már *Brancaccio*, a ki épen a fegyelem és jó rendtartás érdekében sürgeti, hogy a kapitány a legnagyobb szorgalommal gyakorolja katonáit a fegyverkezésben, menetelésben, fáradalmak és nélkülözések elviselésében, mert ha nem gyakorolja, a tétlenség és gyönyörűség megemészti erejöket és ügyességöket, s hasztalanokká és röstekké teszi őket.[1] S a mit az *éjjeli támadásra* nézve vél, hogy a kapitány óvakodjék tőle, ha csak a hely nem olyan, hogy bizhatik valamit a sötétségben,[2] teljesen akként gondolkozik *Ammirato*, ki egész discursusban okolja meg, hogy az éjjeli ütközetet kerülni kell, a mikor a vállalkozó a helynek előnyeit ki nem használhatja.[3] S a mit a *kénytelenség fölidézésére* nézve mond, hogy nincs a megharczoláshoz hatalmasabb fegyver nála, azért a kapitány kénytelenséget vessen a vitézekbe; de viszont minden mesterséggel azon legyen, hogy az ellenség szivéből kivegye a kételenséget, mert a kételenség — két ellenség, hiszen una salus victis nullam sperare salutem s a kétségbeesett ember csak vitézség által győzhet,[4] hasonlóképen nyilatkozik *Bisaccioni*, hogy a kapitány egyik legnagyobb oktalansága, ha az ellenséget a kétségbeesés határáig viszi, mert una salus victis nullam sperare salutem s kétségbeesésből úgy fog harczolni, mint egy oroszlán; a legnagyobb művészet az, hogy az ellenségben a félelmet felébreszteni, és fenntartani tudja, de ne vigye annyira, hogy az kétségbeessék és csak a kardjában bizakodjék.[5] S a mit szóval egyre hirdet, tettel örökkön gyakorol, hogy a törököt nem kell bevárni, hanem meg kell támadni,[6] már *Basta* is azt vallja, hogy káros a török sereget bevárni a sík mezőben, hanem rendes had-

1 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 123., 2. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 288. l.

3 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 161—163. ll.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 264., 338. ll.

5 Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano. 288. l.

6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 289. l.

dal neki kell menni;[1] s a mint a kapitány *csatabeli helyéről* vélekedik, hogy néha elől, néha hátul, néha középen vagy szélről kell forognia s ha szükség van reá, nemcsak szóval, de tettel és példával is biztatni vitézeit;[2] de mégis fő tiszte a *parancsolás*, mert nagy különbség vagyon a közvitéz és hadviselő kapitány között:[3] hasonlóképp okoskodik *Bisaccioni*, kinek hivatkozása szerint Buquoi többször szerencsésen közbecsapott a harczba, természetesen a mikor kellett; de kiegészítésül megemlíti Bölcs Leónak nézetét, hogy a kapitány első dolga *parancsolni*.[4] Zrínyi a kapitány összes tulajdonságaira és kötelességeire nézve egyetért kedvencz iróival, ha itt-ott a jellemzés szinében vagy kifejezés erejében el is tér tőlük. Így egészen az *ő* beszéde, a *magyar* ember csattanós mondása, a mikor a kapitány szorgalmáról és eszéről azt vágja oda, hogy annyi szemének kell lenni, mint Argúsnak, annyi kezének, mint Briaraeusnak, és annyi eszének, mint száz németnek.[5]

De különben minden katonai elve olasz olvasmányaira vezethető vissza, még az olyan is, a mely feltűnő voltánál egészen eredetinek látszik. Igy a *kópjáról* azt állítja, hogy *lovas kezében semmirekellő;* állítja akkor, a mikor *Montecuccoli* szinte egyidejüleg, jegyzi meg a *Hadtudományi munkák* kiadója, a kópját a fegyverek királynéjának nevezi.[6] Ám ez az állítása ép oly kevéssé a maga véleménye, mint a hogy a Montecuccoli elnevezése nem a maga leleménye, mert már előtte *Brancaccio* irja: «che la picca e la regina dell' armi;»[7] s ő már azt vallja róla, hogy ez azok kezében, kik bánni nem tudnak véle, inkább akadály, mint haszon, s gyakran megtörténik, hogy a he-

1 Giorgio Basta: Il mæstro di campo generale. 77–78. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 323. l.

3 *Ugyanott*, 357. l.

4 Maiolino Bisaccioni: id. m 294. l.

5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 348. l.

6 *Ugyanott*, 376., 401. l.

7 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 3. l.

lyett, mikép hegyével az ellenség ellen fordítanák, úgy kezelik, mint a botot; maga is többször látta a lovas oldalára haszontalanul odavetve, a mikor természetesen a kópja semmirekellő.* Nagy hátránya azonfelül, a mint *Basta* kifejti, hogy a kópjásokkal csak apró csapatokban, 25—31 emberként lehet mozogni, s csak sík mezőben kemény földön, igen jó paripával és nagy gyakorlottsággal lehet őket használni, hogy szétszórásuk után többé nem egyesülhetnek és pisztolylyal nem szolgálhatnak, mint a vértesek, ennek következtében az újabb tömeges harcz és tömött rend mellett erejök veszett, és hitelök leszállt. Francziaországban a vértesek szervezése óta a kópjás lovasokat teljesen mellőzték; maga is azt ajánlja a felségnek, hogy a kópjás lovasságot át kell alakítani nagy részint vértessé; ha pedig az nehezen menne, a kópját egyszerűen el kell venni és pisztolyt adni helyébe.** Így a *puskáról* és *ágyúról* azt tartja, hogy nincsen annyi haszna és rettenetessége, mint híre. Nem a városok, várak és erősségek megvételénél, hanem a mezőn való ütközetnél érti. Mert ha a kapitány nem enged időt a lövöldözésre, hanem karddal neki vág az ellenségnek, egyszerre megszünteti a tüzérség káros hatását. A kik tehát az ágyúba vetik reménységöket, megcsalatkoznak benne. Mert a mikor az ellenséggel meg kell ütközni, magyarázza Zrínyi, háromféleképen helyezheti el az ágyúkat: 1. hogy a seregek előtt álljanak, de akkor csak addig lőhetni velök, a míg az ellenség elunja és a hadra reájő; 2. hogy a seregek között legyenek, de akkor a hátulsó soroknak az elsőkkel való egyesülése esetében akadályul szolgálnak és tovább nem működhetnek, legfölebb üres helyen, de ott meg az ellenség betör; 3. hogy oldalt essenek, de ott meg az idegen lovasok reácsapnak, elfoglalják és ellened fordítják őket. Sáncz mögül is csak

* Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 3. l.

** Giorgio Basta: Il governo della cavalleria leggiera, 102—106. ll.

addig dolgozhatnak, míg az ellenség magasabb dombon vagy földhányáson nem foglal állást, onnan szépen kikergetheti táborát. Ime, az ágyúk haszna és rettenetessége, a ki okos és szives, minden ellen módot talál.[1]

Ez a tanítás bármily sajátos akkor, a mikor Gusztáv Adolf az ágyúknak mind hasznukat, mind rettenetességököket bebizonyította, mégsem a Zrínyi nézete. Teljesen megvan *Machiavelli*-nél, a mint már *Kőrösi Sándor* reá mutatott.[2] A nagy olasz tudós hosszasan vitatja, hogy a hol a katonák tömegesen és hevesen támadnak, ott a tüzérség semmit sem ér. S hivatkozik a svájcziak esetére, kik 1513-ban Novaránál ágyúk és lovak nélkül támadták meg a tüzérséggel ellátott francziákat erősségeik megett és minden akadály nélkül szétrobbantották őket. S ennek oka felfogása szerint az, hogy a tüzérségnek vagy falakkal, vagy árkokkal vagy sánczokkal védve kell lennie működésében, mert ha nincs, zsákmányoddá lesz, vagy haszontalanná válik, mint a mezőn való ütközetekben, a hol csak emberek fedezik. Hisz ha személyes küzdelemre, kardra kerül a dolog, világosabb a világosságnál, akkor sem az öreg, sem az apró ágyúk nem használnak. Ha elől van a tüzérség, hamar elfoglalod; ha hátul, inkább az ellenséget magát sújtja, mint téged; ha pedig oldalt működik, nem működhetik máskép, mint a hadon kívül a régi római hajító szerszámok módjára, melyek a lovasság vagy más csapat rajta-ütése esetében rendszerint a legiók közé menekültek. A ki másként számít, rosszul számít, s egy oly dologra bizakodik, a melyben könnyen csalatkozik. A tűzérség tehát hasznos lehet olyan seregben, melyben megvan a régi virtus: de e nélkül egy vitéz sereg ellen a leghaszontalanabb.[3]

A két iró felfogása és érvelése ugyanaz, bár Zrínyinket

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 289., 345—346. ll.
2 *Magyar Tengerpart*, I. évf. 12. sz. Fiume, 1893.
3 Nicolo Machiavelli: Tutte le opere, III. k. 192—193. ll.

Machiavellitől nagy idő választja el; s ez idő alatt a tüzérség sokat fejlett mind gyakorlatilag, a mint Gusztáv Adolf hadviselése mutatja, mely már a tüzér-tömegeket is sikerrel alkalmazta;[1] mind elméletileg, a mint a szakszerű fejtegetések és kézi könyvek szaporodása tanúsitja. Csak a *Fucina di Marte* gyűjteményében több ilyen dolgozattal találkozunk. S Olaszországban már önálló tüzériskolák keletkeztek, mint 1636-ban a ferrarai, melyet marchese de *Bagno* alapított és *Alessandro Chincerni* tökéletesített.[2] Ez iskolában a legénység alapos oktatást nyert a tüzérség és lövő-szerszámok[3] nevétől kezdve ennek a fegyvernem-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 365. l.

2 Alessandro Chincherni: Lo scolare bombardiere. A Fucina di Marte gyűjteményében, 860. l.

3 *Az artiglieria neve,* mondja Sardi (Il capo de bombardieri. Velencze, 1641.) a *griff* madár karmairól ered, melyeket *artigli*-nek hívnak, mert a mint a griff a maga karmaival egy percz alatt megragadja és széttépi a magasból megpillantott zsákmányt, a nélkül, hogy az menekülhetne előle: hasonlóképʼa tüzérség, mihelyt meglátja az ellenséget, azonnal elpusztítja. (31. l.) Lövő szerszámai között a *colubrinák* nevét a *kigyó*tól kölcsönözték, melyet latinul colubernek, olaszul *colubriná*-nak neveznek; mert a mint a kigyó fölgerjedt haragjában egyszerre az ellenségre csap és egy szempillantás alatt megöli, azonkép hat a colubrina is, mely alakjára a coluberhez hasonlatos, karcsú és hosszas. A colubrinák között szintén kigyótól kapta nevét a vaskos és rövides *aspido:* vipera, s a cannonok között a leghatalmasabb és legrettenetesebb, a *basiliscus:* királykigyó. Több ágyú neve meg a ragadozó madarakról van véve; így a fél- vagy egyfontos *smeriglio:* vércse, a két vagy háromfontos *falconetto:* fiók-sólyom, az öt vagy hat fontos *falco:* sólyom, a nyolcz vagy tíz fontos *sagro:* vadászsólyom; minde madarak a karmaikkal védekeznek és támadnak, szétmarczangolva más madarak elől a zsákmányt falánkságuk kielégítése végett, a legkisebb köztük a vércse és legnemesebb a vadászsólyom. (5. l.) Három ágyút, úgy látszik, a tüzér kedélyesség keresztelt el; ezek a négy fontos *saltomartino:* bukfenczező, a hat fontos *passavolante:* csatangoló és nyolcz fontos *moiana:* a feleségem. Mindezek együtt a colubrina kivételével a *mezei tüzérség* ágyúi voltak, vagyis a mezőn való ütközetekben, távol-lövésre szolgáltak, nem levén alkalmasak b. Sciaban szerint (Il bombardiero Veneto. Velencze, 1641. A Fucina di Marteban, 531—533. ll.) sem erődöket vívni, sem azokat oltalmazni, mert oda erősebbek kellettek. Ezek az erősebbek a második csoportba tartoztak és *üteg-ágyúknak* hivták őket: az ilyenek kétfélék voltak: 1. *colubrinák*, 14 fontostól 120 fontosig váltakoztak, hosszuk rend szerint a szájok átmérőjének 30—32-szeresét tette; azok azonban, a melyek a 30 fontosakat meghaladták, már rövidebbek és nem igazi colubrinák voltak; 2. *cannonok*, 20 fontostól 120 fontosig emelkedtek, 24—26 átmérőjű hosszszal; de csak a 40—50 fontosakat ismerték el igazi üteg-ágyúknak, mert a nagyobbak már rövidebb alakkal bírtak; mert vagy bajosan lehetett őket kezelni nehézségük miatt, vagy kevesebb hatással működtek rövidségük következtében. A colubrinák és cannonok között egyébiránt Colum-

nek körébe eső minden ismeretből: az arithmetikából és geometriából, a magasság- és sikmérésből, a gépészet és erődítés elemeiből; épen erre való tekintettel egyesek, mint *Pietro Saodi*, a tüzérséget már a hadsereg első katonaságának tartották és hirdették.* Zrínyi mind a mellett, hogy a szakirodalmat jól ismerte, megmaradt a régi álásponton s véleménye a maga korában már egészen különvélemény számába ment, melyet nem lehet mással megmagyaráznunk,

BINA szerint (Origine, eccellenza et necessita dell' arte militare. Velencze, 1641. A Fucina di Marteban, 451. l.) az a különbség, hogy azok csöve hosszabb és érczben gazdagabb volt, s a golyó kilövésére kevesebb puskaport szükségeltek; ezek csöve rövidebb és érczben szegényebb, ennélfogva több puskaport használtak el. Különben ebbe a csoportba estek még: 1. a *bastard* ágyúk, melyek a colubrináknál rövidebbek és a cannonoknál hosszabbak, például az olyan 30 fontos colubrina, melynek 28—30 átmérő a hossza, és az olyan 30 fontos cannone, melynek 30—32 átmérő a hossza, bastardok; 2. a *kettős* ágyúk, melyeket nem azért neveztek kettőseknek, mintha akár a hosszuk, akár az érczök kétszeres volna, hanem azért, mert kétszeres golyóval lőnek; ezek 70 fontostól 120 fontosig váltakoznak; végre a *basiliscusok*, melyek 130 fontostól 200 fontosig emelkedtek (SARDI: Il capo de bombardieri, 9—10. ll.). Az ágyúkat általában annyi fontosaknak mondták, a hány fontos golyót használtak. A harmadik csoportot a *köves* ágyúk képezték, melyek vasgolyók helyett kő-lövegeket szórtak, s hajók, gályák s naszádok sülyesztésére és zúzására szolgáltak. S ezek 2 fontostól 150 fontosig szintén különbözők lehettek és különböző nevet viseltek.

De sem az ágyúk e csoportosítása nem általános, sem a csoportok e részletezése nem kimerítő; sőt egyes írók némely ágyú golyójának és hosszának méretére nézve is eltérnek. B. SCIABAN számadatai inkább *átlagos* érvényűek. Elvi jelentősége csak azon beosztásának van, hogy a colubrinákat is az ütegágyúkhoz sorolja; míg CHINCHERNI és SARDI valódi üteg-ágyúknak (cannoni ferrieri da batteria) csak a cannonokat veszik; CHINCHERNI azonban az első csoportban az aprószerű ágyúkat és colubrinákat megkülönbözteti (866. lap); SARDI pedig az összes mezei ágyúkat colubrináknak nevezi és az összes colubrinákat az első csoportba helyezi. (38. l.) A mi nyilván arra mutat, hogy némely vezér a colubrinákat a mezőn való ütközetekben még akkor is alkalmazta, ha erődítések ellen nem kellett harczolni, erődítések ellen pedig a colubrinák és cannonok egyiránt megszólaltak. Ha már most számba veszszük, hogy a colubrinák súlya golyójuk minden fontja után 366 font volt, így a 30 fontos colubrina 109·80, az 50 fontos 181, és a 100 fontos 366 mázsát nyomott; a cannonok súlya pedig golyójuk minden fontja után 244 fontra rúgott, így a 30 fontos cannone 73, az 50 fontos 122 és a 200 fontos 488 mázsát képviselt (SARDI: Il capo de bombardieri, 619. l.): könynyen elképzelhetjük, hogy milyen nehéz volt az akkori közlekedési viszonyok között ez ágyúszörnyetegeknek akár szállítása, akár kezelése; hogy Zrínyi az újabb haladás ellenére sem találta sem az öreg, sem az aprószerű ágyúkat olyan hasznosaknak és rettenetesebbeknek, mikép a gyors támadást és személyes vitézséget többre ne becsülje nálok.

* PIETRO SARDI: Il capo di bombardieri, 155. l.

és megokolnunk, mint egyfelől az ágyúk nehézségével és tökéletlenségével, másfelől a vitéz támadás és személyes bátorság nagyrabecsülésével.

Ha már most visszagondolunk mindarra, a mit fejtegetéseink fonalán kimutattunk és megállapítottunk, önként merűl fel a kérdés: mi hát eredeti a *Vitéz Hadnagyban?* A mi egyéniségével és magyar voltával függ össze: az ő mély vallásos érzűlete, nemes erkölcsi világnézlete, a magyar történeti példák és tanulságok felhasználása, mert az, hogy *Bastánál** is fordul elő egy pár magyar vonatkozás, számításba nem jöhet. Hisz nála ez csak kivételes adalék, Zrínyinél ellenben egyenesen alkotó elem, mely az ő hazafias czéljának teljesebb kifejezésére szolgál. A korabeli nemzeti védelem javítására törekszik, hogy a régi magyar vitézséget föléleszsze és a régi magyar dicsőséget fölemelje, ekként majdan az országot a török alól felszabadítsa: de jól tudja, hogy minden átható javítás nehéz és veszedelmes, azért csak lassan-lassan, apránként akar újítani, mert így többet lehet véghez vinni, mint ha egyszerre akarnánk minden hibát kiirtani;** s jól tudja, hogy még e mérsékelt átalakításhoz is a vitézlő rend megegyezése szükséges. Természetesen törekvése a magyar közönségnél a magyar példák megvilágításában és magyar tanulságok megokolásával nagyobb készségre találhat, azért fordul minduntalan hozzájok. Ez az eljárása czéljával a legszerencsésebben összetartozik. Az ő érdeme, hogy *első* hadtudományi írónk létére mindjárt nemzeti múltunk összes nevezetesebb hadi tényeit értékesíteni tudja. Aztán eredeti a *feldolgozása*, mely a katonai tudósok anyagát a maga történeti olvasmányainak adalékaival pótolja, megtoldja, keveri, s még olyankor is, a mikor az anyag közös marad, az érvek más csoportosításával vagy hatásosabb fokozásával, a következ-

* Giorgio Basta: Il Mæstro di Campo Generale, 76—78. ll.
** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 308. l.

tetések más levezetésével vagy a tétel szabatosabb összefoglalásával rendszerint olyan új alakba önti, mely az ő szellemének bélyegét hordja magán;[1] s eredeti a *stilusa*, az ő jellemzésének ereje és színezésének fénye, felfogásának világossága és okoskodásának elevensége, a képek és alakzatok minden fajának, valamint az általok megnyilatkozó érzések és hevülések minden hangjának változatos gazdagsága, szóval az a meleg, kifejező, fordulatos és a legtöbbször lendületes, tömött, magyar stilus, melynek jó hangzását és arányos lüktetését még a latin szavak és beszövések sem rontják össze. S ebben a sikerben lényeges része van az ő gyökeres és erős magyar *nyelvének*, mely a jó népies mondásokban és csattanós példabeszédekben bővelkedik. Hisz akkor a boldogító szépízlés nevében az irodalom nyelve még nem szakadt el a nép nyelvétől: a lángeszű Pázmány és lángeszű Zrínyi egyaránt annak a virágaiból szedegeti a maga ékességeit. S a tanítvány nem egyszer nagy mesterének példájára kettesével-hármasával csapja oda a közmondást, hogy valamely gondolatát vagy igazságát hathatósabban és élénkebben fejezze ki. A mikor például a mi vitéz első Lajos királyunk hadi érdemét magasztalja, hogy az ő végének vagyis céljának véghezviteléhez mindenkor oly módokat keresett, a melyek felettébb nagyoknak tetszettek és ugyan nagyok voltak, egyszerre így fokozza feljebb méltató szavát: «Ez ám az, hogy a ki idején kél, idején érkezik: ez ám az, hogy a ki mit kezd, serényen nyúljon hozzá; és ez az, a ki nem szánja az erszényének száját megnyitnia, hogy ne mondhassák róla: fösvény többet költ, a rest többet fárad».[2] A mikor a versengő egyenetlenséget kárhoztatja, csak annyit vet oda jellemzésnek: «Sok bába közt elvész a gyerek».[3] A mikor a

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, a *titok* és *tanács* vagy a *szerencse* fejtegetésében.

2 *Ugyanott*, 212. l.

3 *Ugyanott*, 241. l.

gyorsaságot ajánlja, érvelése csupa példabeszéd, példa és hasonlat. «A szerencse oly állhatatlan, a világi dolog oly változó,» úgymond, «hogy nem igérhetünk magunknak sokáig való megmaradást egy állapotban. Diu delibera, cito fac! A kit elszántál magadban, ne mulass véle, kit ma elvégezhetsz, ne hadd holnapra, mert egy árvíz, egy rosz idő, egy kicsin akadály köziben dülhet a te tanácsodnak, s mind elbontódik. Jusson eszedben, hogy az sólyom- s az rárószárnyat nem azért viselik az vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a publikáné: hanem a gyorsaságnak jelére viselik; és valamint a sólyom, a mely mihánt meglátja a prédát, nem késik, hanem mint a süvűtő szél, száll reá, úgy szükség a vitéznek, mihánt megfáradott az okosságban a szándék, mint a sólyomnak, menni az ellenségre; ne adj időt neki, hogy híredet hallhassa, hogy az te tanácsod ellen tanácsot állíthasson, hanem nyomd meg, mikor aluszik, mikor lehet. Hallottad e: a ki madarat akar lőni, nem pengeti a kézíjat, és nem dobbal fogják a rókát».[1] S a mikor az állhatatosságot dicséri, azt veti közbe buzdításul: «Az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz veszedelemben ismérszik meg».[2] A mikor pedig azt tanítja, hogy a rossz ellenséggel, ha másképpen harczra nem vehetni, el kell hitetni, hogy meggyőz tégedet; ez eljárást minden bővebb fejtegetés nélkül egyszerűen ilyen módon okolja meg: «Mindenhez mesterség kell: sípolni, ha madarat fogsz, dobolni, ha farkast kergetsz».[3] És így foly ez szinte lapról-lapra, discursusaiban, aphorismusaiban és centuriáiban egyiránt; a maga állításait és itéleteit a magyar nép elmésségének és bölcseségének velős mondásaival erősíti meg; a mi munkája magyar jellegének még tisztább és gyökeresebb *faji* jelleget ád. Érdemes volna a Zrínyi példabeszédeit összegyűjteni, mert semmi

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 243. l.

2 *Ugyanott*, 255. l.

3 *Ugyanott*, 266. l

sem mutatja inkább, mint stilusának és nyelvének ebbeli gazdagsága, hogy mennyire magyar volt ő egész vérében, eszejárásában és kifejezésmódjában. De a gyűjtemény a mellett népünk míveltségére és közmondásaink történetére is nehány érdekes sugarat vetne, mert például ez a közmondás: «A ki madarat akar lőni, nem pengeti a kézíjat» — nyilván abban az időben született, a mikor őseink még nyillal vadásztak.

A Vitéz Hadnagyra tehát teljesen megismételhetjük, a mit a Tábori Kis Tractáról mondottunk, hogy eszméi és elvei mind megvannak a korabeli olasz katonai irodalomban; de a mi ott csak szórványosan kapható meg, azt Zrínyi éles szemmel megtalálja és összegyűjti, a mi ott még homályos és határozatlan, az ő lelkében megvilágosodik és biztos kifejezésre jut; mert a foganó és fejledező eszméket és elveket jelentőségük kihatásában felfogja és jelentőségük értéke szerint méltatja, a gyakorlati módokot és eszközöket a maga tapasztalásával vizsgálja és fejleszti; s a mik már vagy kiforrtak és megalakultak, vagy épen megvalósultak és beváltak, azokat fölszedi és helyökre illeszti. Ily módon birálva és itélve, tisztázva és megállapítva eredményeit összefoglalja, elméleti ismeretét gyakorlati tapasztalással őrzi ellen, és gyakorlati tapasztalását az elméleti tudás tételeiben összegezi, s olyan világosan és szabatosan, olyan határozottan és erőteljesen vezeti le és fűzi egységbe, hogy még ott is önállónak látszik, a hol nem eredeti;* annak látszik egyéniségének erejénél és feldolgozásának érdeménél fogva. Mert az eszméket és elveket annyira a vérébe szívta és gondolkozása készletébe olvasztotta, hogy azok egészen az övéinek tünnek fel; a mennyiben felfogása meghatározó ismérveivé lesznek és írásaiban következetesen meg-megjelennek. Némely tételök, például a mit Zrínyi

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, I. k. 243. l.

a támadás gyorsaságáról, a részegség káros voltáról, a hir hatásáról és a tisztességes halálról tanít, már a *Szigeti Veszedelemben* is megtalálható; a mi bizonysága egyfelől annak, hogy a Vitéz Hadnagy némely részlete oly időben fogant, a mint a kellő helyen jeleztük, mikor a költő lelkében még nagy eposának eszméi zsongtak; s bizonysága másfelől annak, hogy ő egyes katonai tétellel és erkölcsi igazsággal milyen fiatalon tisztába jött és azokhoz milyen állhatatosan ragaszkodott. Mert nem változtat egyebet rajtok, mint azt, hogy a mit a Szigeti Veszedelemben nehány szónyi kijelentésbe foglal vagy cselekvésbe öltöztet, mert több efféle egyezésre is hivatkozhatnánk, a Vitéz Hadnagyban tüzetesebben kifejti és megokolja, a mint kedvencz irói teszik és czéljához képest neki is tennie kell. Az eszmék és elvek ilyenkép még láthatóbban a mívelt nyugathoz fűzik, s a mívelt nyugot haladásának, a korabeli hadtudomány *legjelesebb* képviselőinek színvonalán áll; épen azért emelkedik oly magasan honfitársainak fölibe, mert tehetségén kívül talapzata is az övékénél végtelenül nagyobb, ennélfogva szemhatára szélesebb, felfogása egyetemesebb, köztük egymaga bír *európai* látókörrel; de lelkének törekvései és megnyilatkozása módjai annyira a magyarságából folynak, hogy az ő nemzedékében nála tüzetesebb hazafi és magyarosabb ízű írónk nincs, szelleménél, stilusánál és nyelvénél fogva. A Vitéz Hadnagy több értekezése, számos aphorismusa és centuriája mint stilbeli alkotás is oly sikerült és oly szép, hogy ma is olvasókönyvbe méltó;* tartalmilag pedig az egész munka oly becses és oly tanulságos, hogy ma sem vesztette el értékét és érdekét; ennek következtében nem osztozhatunk a szerzője ama szerénykedő nézetében felőle, hogy nem egyéb az, mint *össze-*

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Például az öt discursus, s a szerencséről való elmefuttatás; az aphorismusok közül az 1, 4, 14. 16, 22. 28, 49, 66, 84, 89. a centuriákból az 1, 4, 5. 6, 7. 52 stb.

szedett bolondság;[1] mert ellenkezőleg, sok bölcseségnek és igazságnak kell az oly munkában lennie, mely századok hadművészeti fejlődésének is megfelel. S ez okból csak sajnálnunk lehet, hogy a maga idejében meg nem jelent, noha Witnyédy közvetítésével már mind a három része keresztül ment a könyvvizsgáló kezén és megnyerte a kinyomatásra való engedélyt;[2] és csak sajnálnunk lehet, hogy Zrínyi e nemű dolgozásait nem folytatta, s a Julius Cæsar Commentáriusairól[3] és a szállott városokrúl[4] igért tanulmányait meg nem írta.

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 359. l.
2 Vitnyédy István levelei, 1. k. 120. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 247., 283. ll.
4 *Ugyanott*, 286., 344. ll.

54. ZRÍNYI KORABELI KÖNYVDÍSZ

55. FEJDÍSZ A «MAGYAR MÁRS»-BÓL.

IV.

A MÁTYÁS-TANULMÁNY ÉS A SIRALMAS PANASZ.

Értékére a *Vitéz Hadnagy*nál jelentéktelenebb, de felfogására eredetibb és szerkezetileg egységesebb Zrínyinek az a kisérlete, melyben a *Mátyás király életéről való elmélkedéseit* foglalja össze. Bonfini nyomán halad, annak a könyvéből veszi az anyagot, de érdemileg teljesen önállóan méltatja; az erkölcsi, állambölcseleti, kormányzati és hadművészeti elvek és követelések szempontjából nézi és itéli meg; szerkezetileg pedig az események történeti rendjének követése mellett is a bevezetés és befejezés lendületének erejével bizonyos művésziebb összhangba hozza.

Bevezetésében meggyőzően hangoztatja, hogy a nagy uralkodók és nagy történetírók egymással összefüggésben vannak, mert azok dicsőséges élete és vitéz pályája éleszti az írásra való kedvet és növeli a tehetséget: egy Nagy Sándor, egy Julius Cæsar mennyi fényes elmét ihletett és szólaltatott meg? S ha a magyarnak nincsenek ékes tollú történetírói, nem annyira az íráshoz való nemzeti restségének, mint annak tulajdoníthatjuk, hogy meghaltak a Mátyás királyok, mert sok száz esztendeig kell a természetnek fáradni, a míg oly embert alkothat, minő Mátyás volt. S mivel ezen az alkotmányán sokat fáradt, hihető, hogy

meg is fáradt, másnak építésére való megnyugvása ez idő szerint inkább kivánható, hogysem remélhető.[1] Ezért veszi ő jegyzésbe, két hét alatt, a maga mulatságára, Mátyás királyi erkölcseit és dicséretre méltó dolgait, hogy alakját legalább elméjében támaszsza föl. Ezzel aztán reátér a Hunyady-ház eredetére és mondáira, Hunyady János ragyogó személyére, mert a magyarok ennél a szép karbunkulusnál, ennek a világosságánál látták meg Mátyást, *ki az apja érdeméért lén király*.[2] Majd ismerteti a választása körülményeit, különösen a fegyveres kéznek és erőhatalomnak befolyását, minélfogva példának nem kell épen tartanunk, mert nem jó volna, ha szabad országban ily módon kellene mindenkor királyt választani; de ha a magyar Mátyás királyra találhat, másszor is éljen a választás ilyen módjával.[3] Aztán el- vagy inkább megbeszéli életének és uralkodásának minden nevezetesebb mozzanatát: Frigyes támadását és legyőzését, Giskra megfékezését és megnyerését, Ali beütését és kiverését, Jajcza megvételét és Mohamed szultán megszaladását, Mátyás hálátlanságát Szilágyi Mihály iránt, annak mentségét és Isten büntetését a zworniki kudarczban; Erdély és Moldva zendülését és lecsillapításának módját, a cseh háború vallásos ürügyét és igazi okát, Vitéz Jánosnak és társainak elpártolását, Kázmér lengyel királyfi behívását és kimenekülését, Mátyás boroszlói hadviselésének mesterfogásait, Szabács megszállását és elfoglalását, Beatrixszal való házasságát, a Frigyessel való viszály újabb kitörését, a minek oka Bonfini szerint főleg az volt, hogy *német és magyar fő sohasem lehet egy fő*,[4] vagyis sohasem érthet egyet. És szembeállítja egymással a két uralkodó jellemét, megokolja a Mátyás hadjáratát, hibáztatja a tanácsban való szavazatát, megemlíti a velenczések berzen-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 136. l.
2 *Ugyanott*, 138. l.
3 *Ugyanott*, 162. l.
4 *Ugyanott*, 162. l.

Matyas Kyraly eleté
rölvalo elmelkedesek

Az ditsösseges Kiralyoknak . eletek es vitez tselekedetei nem tsak csinalnak az iroknak kivansagot az ö ditsereteket
irnia de söt nevelnek bennek ekessen szollast. Az Nagy Sandor éle
te. hany ekes beszedü historia iro elmeket chinalt. Julius Csasar
vitez serenysegi, hany Panegiristat talalt. Ezen szerint mas fö
kiralyoknak kis kinek, kinek maga orszagaban valo maga viselete
fö elmeket az irasra inditot, Es noha a mi Magyar Nemzetünk
mindenkoron inkab vitezsegnek tselekedetiben gyönyörködöt hogy
sem a maga ditsösegenek le irasiban faradozot volna. Mindazon
altal sok vitez Kiralyinknak tundöklö neve köztünk is inditot
jo irokat. a kik elegsegessek voltak a Magyar jo nevet örök feledé
kensegböl ditsösegre es vilagra ki hozni. Ha azert most ekessen
iro Historicusink mintsenek nem tulajdonithattyuk Nemzetünk iras-
hoz valo restsegenek annira, mint annak hogy meg holtak. Matyas Ki
ralyok s ninck mintsenek, kik inditananak nyelmeket, es nevezetes
okokat adnanak az ekessen valo irason, holot annak a ditsösseges
Kiralynak halala utan ha lett volna masok is ollyanok az mi giö-
nyörüseges penna[illegible] Istvanfink nem tsak siralommal töltötte, volna
inog es keserves panaszolkodasokkal historiaiat, hanem talalt volna
mas örvendetesb helyüt, kivel Quint. Curcius, Livius, Plutarcus
ha meg nem gyözte volnais, de bizony egyarant jart volna. Élete
ennsem hiraivnyit annyi veszedelminket, ép volna orszagunk s Bu-
da közep volna, ha nem egesz keresztyensegnek, legalabb bizony Ma-
gyar orszagnak, de nem mindenik Seculumban szület ki Fenyes es tok
[illegible]

56. A MÁTYÁS-TANULMÁNY KEZDŐSORAI.

(A múzeumi kéziratból.)

kedését és kemény megfenyítését; a törökök kedvezőtlen helyzetét, minélfogva Mátyásnak és Frigyesnek ellenök kellett volna egyesülten fegyvert fogni: de Isten dolga, hogy a két elme meg nem egyezhetett, a mint a németek és magyarok nem egyezhetnek meg sohasem. Majd rajzolja Mátyás belátását a politikában, sikerét a háborúban, személyes vakmerőségét a veszedelemben, parancsolni-tudását mindenekkel szemben. S befejezésében előadja halálának körülményeit és a nagy esemény csodajelenségeit, magasztalja érdemeit és védelmezi hibáit, különösen a borra és szerelemre való hajlandóságát, hiszen alig van király, a szentekről nem is szólva, ki ebben nem botlott: Dávid, Salamon, Nagy Sándor, Julius Cæsar és IV. Henrik, a navarrai. Mátyásnak hirtelen volt a haragja, de gyors a kegyelme is; a szerencséje pedig nagy, a szorgalmatossága véghetetlen, fáradsága untalan, bátorsága győzhetetlen, vigyázása megcsalhatatlan, miért dicsőségben élt és dicsőségben halt meg, neve, tisztessége örökké fenmarad!

A tanulmány történeti értekezés, de nem oknyomozó, hanem elmélkedő, a mint a czíme jelzi. Az író benne a történeti tényeket és eseményeket, Mátyás életének és uralkodásának mozzanatait elemezi, bírálja, magyarázza, megokolja, a maga gondolataival és megjegyzéseivel új színbe, új megvilágításba helyezi. Fejtegetésében nem oly rendszeres és mélyreható, mint Machiavelli, hanem élénkebb és közvetlenebb nála, hangjának változatosságánál és alanyiságánál fogva. Mert a míg az ismert dolgok új szinében és új megvilágításában Mátyás alakját az ember, király és hadvezér összhangzatos egyéniségével és tüneményes nagyságával a maga-viseléséből, eljárásából, hadakozása módjából elénk rajzolja: addig személyes felfogásának, gondolkozásának és érzésének őszinte feltárásával önmagára és saját korára is érdekes sugarakat vet. A Mátyás lelki képe mellett az ő lelki képe is tisztán látható, annak a

czéljai és törekvései ismertetésében a maga czéljai és óhajtásai is megszólalnak; például a magyar Mátyásért rajongva a nemzeti királyságért rajong, s bár elismeri, hogy a megválasztása erőszakos volt, egyenesen biztatja a nemzetet, hogy ha Mátyásra találhat, másszor is éljen a választásnak ilyen módjával; például a cseh háborúnak vallásos örve alatt való megindítását elitélve, a korabeli katholikus fejedelmeket itéli el, kik az eretnekség ellen fegyvert fognak, s korabeli katholikus papjainkat rójja meg, kik éjjel-nappal szegény országunkban buzgóság neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen szónokolnak, reájok hadakoznak és kiáltnak, nem mezítelen igazsággal és isteni tanítással, hanem haraggal és gyűlölséggel, sőt ha lehetne, tűzzel-vassal; holott Krisztus nem tanítja vala a fegyveres térítést és szent Péter a saját oltalmára sem fogott kardot;[1] például Vitéz Jánost a politikába avatkozása miatt kárhoztatva, a korabeli főpapságot kárhoztatja, mely főfeladatának tartja, hogy az ország kormányzásában való ártalmas szereplésével a világi urakat tapodhassa és gázolhassa; holott nem ez volt Szent-István szándéka, s a főpapság nagyravágyása csak a királyok szelidsége és hanyagsága miatt hatalmasodott el;[2] például a Mátyás elhibázott török politikájáról szólva, III. Ferdinánd rosz tanácsosai ellen fordúl, kik a királyt a törökök megtörése helyett a magyarok megrontására ösztönzik.[3] A múlt idő dicsőséges emlékeinek és gyarló tévedéseinek megbeszéléséből így csap át renddel-renddel a maga vágyának, türelmességének, panaszának és bizalmatlanságának megszólaltatásába; elmélkedéseinek tanulságai így lesznek kétszeresen érdekesek: önmagukban és vonatkozásaiknál fogva. S e vonatkozások akár az íróhoz, akár nemzedékéhez fűződnek, mindig korszerűek, és a tanulságok is kétségtelenül korszerűségre vallanak. Mátyás alakját ugyan föl-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 149—150. ll.

2 *Ugyanott*, 153. l.

3 *Ugyanott*, 169. l.

támasztani, az ő királyi erkölcseire és dicséretes dolgaira emlékezni — mindig gyönyörűség, még ha hibáit nem hallgatjuk is el, a mint a mi írónk el nem hallgatja: de különös gyönyörűség lehetett akkor, a mikor az idő eseményeinek hatása alatt, az ő lelke megnyilatkozására és vigasztalására, kedélye hangulatánál fogva az ily tanulmány volt a legalkalmasabb.

S mikor volt ez? Zrínyi csak annyit említ, hogy elmélkedéseit *két hét alatt* vette jegyzésbe; s a sietségnek nyomát el is árulja abban, hogy az átmeneteket nem mindég simítja össze, s a népkegy állhatatlanságának jellemzésében az idézetet *Pietro Matteiből* elfeledi kiírni.[1] De ez a két hét mikor esett? Nem mondja meg. Annyi kétségtelen, hogy a Vitéz Hadnagy iratása *után*, mert erre a munkájára a Mátyás-tanulmányban egyenesen hivatkozik. Nevezetesen a mikor a nagy király fegyelem-tartásáról beszél és a korabeli vitézlő rend fegyelmetlenségéről panaszol, szavát azzal szakítja félbe, hogy a kérdésről *más* tractatusában eleget szólt, azért egyszerűen oda utal.[2] Ez a' tractatus a Vitéz Hadnagy, mert itt foglalkozik minduntalan a katonai fegyelem hiányával: a had rendetlenségével és rossz felszerelésével,[3] a falukon kóborlással és engedetlenséggel,[4] a szigorúság elől való szökdöséssel és ennek ellenszerével, a hadszervezeti bajok orvoslásával és a mérsékelt javítások behozatalával,[5] általában a rendtartás és fegyelmezés szükségével, mert nincs nemzetség, mely ezzel jobban csufolódnék és erre jobban reászorulna a magyarnál.[6] Később is a Vitéz Hadnagyot tractatusnak nevezi.[7] S a hivatkozáson kívül ennek a munkának tételeire többször támaszkodik. A mikor például a jajczai és zworniki futást szóba

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 155. l.
2 *Ugyanott*, 177. l.
3 *Ugyanott*, 265. l.
4 *Ugyanott*, 272—274. ll.
5 *Ugyanott*, 308. l.
6 *Ugyanott*, 343. l.
7 *Ugyanott*, 96. l.

(Nürnbergi 1664-iki rézmetszet után.)

57. MÁTYÁS KIRÁLY KÉPE ZRÍNYI KORÁBÓL.

hozza, hogy mind a török császár, mind a magyar király vétkezett a hadi szabályok ellen, mert nem szerzett eleve hírt az ellenségről, csak röviden veti oda: mire valók voltak a kémek? Mivel fontos feladatukat és szolgálatukat a Vitéz Hadnagyban már úgyis tüzetesen kifejtette. S a mikor a hír hatásáról, Julian biboros szerepéről, Fabius Maximus halogatásáról, s a parancsolni-tudás mesterségéről emlékszik meg, hasonlóképen csak röviden, csak hivatkozásként teszi, mivel mindezekről a Vitéz Hadnagyban már ismételve bővebben nyilatkozott. Mostani szavai és példázásai csak ezekből a nyilatkozatokból világosodnak meg, általok érthetők és méltányolhatók teljesen. S a mikor a Mátyás hadviselésében a király serénységéről, az idő jó megválasztásáról, sokféle mesterségéről és fogásáról, mindenről való gondoskodásáról, a diversiója hasznáról, példájának hatásáról, a csatabeli helyéről és személyes bátorságáról, a hadi tanácsban való szavazatáról és életének szerencséjéről beszél, fejtegetése nem egyéb, mint a Vitéz Hadnagy elméleti tételeinek gyakorlati alkalmazása, vagyis Mátyás tulajdonságainak és dolgainak megítélésében azokat az elveket értékesíti, melyeket ott felállított. A Vitéz Hadnagy soraiból csendül meg újra az író kedvencz latin példabeszéde: «Non licet in bello bis peccare»; s a Hypocrates ismert velős mondása is: «Ars longa, vita brevis, occasio præceps».

A két munka tehát sokképen egybevág, de a Mátyás-tanulmány egyenes hivatkozásából és egyezéseinek természetéből biztos, hogy a Vitéz Hadnagy után keletkezett; sőt tartalmának és hangulatának megfigyeléséből azt is megállapíthatjuk, hogy *1655-ben* készült, a mint a Vitéz Hadnagy szerkesztésének megbeszélésénél már előre jeleztük. S az a kérdés voltaképen, hogy *ebben* az esztendőben *mikor?* Hát kereken kijelenthetjük, hogy a gyűlölséges *országgyűlés után.*

Emlékezzünk csak. Ezen a gyűlésen történt, hogy Lippay

a nádorságot minden áron meg akarta kaparítani, majd az az ország kormányában való hatalmaskodásával a világi urakat gázolta és taposta, a felbiztatott nádorjelölteket kijátszotta és elkeserítette, úgy hogy az urak mint az agyonütöttek jártak lator áruló érsek miatt; mert Lippay mesterkedéséből, az udvar és főpapság befolyásával, Wesselényi lőn a nádor, s ők semmi dolgukban nem mehettek elő egyedül csak a pap miatt; ezen a gyűlésen történt, hogy Zrínyi mellőzése következtében oly féktelenűl háborgott, mikép ragaszkodásában a haza földéhez és hűségében a királyhoz egyideig megingott, az erdélyi fejedelemhez költözködni és pártolni készen állt, s nem egyszer emlegette: «Bizony ma tenne koronát Rákóczy fejére, ha lehetne». Pedig a gyűlés elején, február havában, a királyi család betegeskedésének esélyeire nézve a fejedelemnek még nem merte érzelmeit kifejezni: Istentől, az időtől és a szerencsétől várta a dolgok fordulatát; később, a gyűlés végén, a nemzeti királyság felújításában megint nem lázadásra, hanem az uralkodóház kihalása esetében alkotmányos változásra számít. S ezen a gyűlésen történt, hogy a katholikus papság Lipót örökletes királysága érdekében az alkotmányos ellenzék, különösen a protestánsok ellen izgatott, sőt gyalázkodó alkalmi iratával a nemzet államfentartó erejét és koronája jövedelmét becsmérelte, s az esetleges nemzeti királyságot a köz- és magánérdek romlásának hirdette, s Mátyás uralkodásának tetteit hánytorgatta, hogy mindezzel szégyen-szemre a magyarnak arczába vághassa, mikép a magunk erejéből sem a végeket fizetni, sem az idegenek segítségét megnyerni, sem hadtudományunk hiányában sereget vezetni nem birnánk!

S ha mindezekre emlékszünk, mindezek visszhangjára a Mátyás-tanulmány elmélkedéseiben könnyen reá ismerhetünk. Ez a visszhang már nyugodt és komoly, hősünk

háborgó haragja már kiforrt és látása a helyzet megitélésében tisztult: de a gyűlésbeli keserű tanulságainak ize még kiérzik a papság türelmetlenségének ostorozásában és az érsek politikába avatkozásának kárhoztatásában. Mert látta a mi időnk, most is látja annak ártalmát, mondja Zrínyi felfogásának megokolásaként; és látja Lengyelország, melynek érseke első volt a svédnek meghódolni: Mikor? Bizonyára nem a mult században, az iró nem a Báthory István halála után való példára czéloz; mert a *látja* alak egyenesen a maga idejére utal: hanem *1655-ben*, a X. Károly háborújában.[1] A svéd király ugyanis alig érkezett lengyel földre, már augusztus első felében *Gnesent*, az ország érsekének székhelyét 36,000 emberével elborította és elfoglalta;[2] s ebből a hóditásból az érsek hódolásának hire hozzánk hamar eljuthatott. S ezen az alapon már most bizvást állíthatjuk, hogy a tanulmány az *évnek őszén* keletkezett. De az iró keserű tanulságainak íze még kiérzik a Ferdinánd rossz tanácsosainak megbélyegzésében és a Mátyás haragjáról szóló «német historicus» ellen való ingerültségében is. Minden szó, mely a magyart becsmérli vagy Mátyást bántja, az ő nemzeti érzését sérti. Kedélyének ebben a hangulatában támasztja vala fel Mátyás alakját elméjében, tanulmánya az ő honszerető lelkének megnyilatkozása és vigasztalása, a magyar Mátyásban a nemzeti király vitézségét és dicsőségét magasztalja, hiszen még annak megemlítéséről sem feledkezik meg, hogy Mátyás milyen méltóságosan és királyi módon vendégeli meg táborában a békére szorított királyokat, nem volt ott semminek híja, nem kellett ott sem futkosni, sem kölcsön kérni másoktól pohárszékeket, poharakat és egyebet.[3] Jól esik történeti ténynyel, példával mutogatnia, hogy Mátyásnak, a nemzeti

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 153. l.
2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 469. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 160. l.

királynak korában, a magyar koronának dús jövedelme, tündöklő ragyogása volt, udvara Mars iskolája levén, a hadi tudás, rendtartás és hadviselés virágzott, s a nemzetet uralkodójával az idegen népek félték és tisztelték. Természetes ennélfogva, hogy a nemzeti királyság felújítására áhítozott, hiszen egyenesen biztatja a magyart, hogy ha Mátyásra találhat, másszor is válaszsza meg, másszor is éljen az erőszak módjával; s természetes, hogy az új átalakulás esélyénél magára is gondolt, hiszen ha Mátyás az atyja érdeméért lőn király, miért ne lehetne ő a szigeti Zrínyi Miklós érdeménél fogva, a kit nagy eposában következetesen atyjának nevez vala: de mindabból, a mit az országgyűlés folyamán az erdélyi fejedelemről mondott és annak írt, nyilván következik, hogy a nemzeti királyság felújításánál ekkor első sorban mégis a *Rákóczy személye forog eszében*, kinek megválasztására nemcsak az apja, az öreg fejedelem érdeme, de a személyes sikere is elég ajánlatúl szolgálhatott volna! A Mátyás-tanulmány ekként a nemzeti királyság dicsőítése, nemes és hazafias válasz a mult gyűlölséges országgyűlés nemzetietlen rágalmaira.

Hát akkor a *Siralmas Panasz* mi?

Válasz hasonlóképep, egyenes és éles visszavágás a gyűlés udvari pártjának kufár alkalmi iratára és beszédére? Mert téved Szalay László abban az állításában, mintha az csak az iratra felelne;* hiszen ott szó sincs a vallás egységéről és érdekéről, az ausztriai fejedelmek hitbeli hűségéről és megmaradásáról; mindezt csupán a beszéd berekesztő szavai emlegetik;** a Siralmas Panasz pedig a vallásban való különbség vádjára is kiterjeszkedik, s fejtegetéseiben részletesen bizonyítgatja, hogy a katholikus hitegységet a papság csak a maga uraságának gyarapítására és a németség az ország alkotmányának elkobzására használná fel, a mint

* Szalay László: Magyarország története, v. k. 14. l.

** Kazy Ferencz: Historia regni Hungariæ, II. k. (Nagy-Szombat, 1741.) 185. l.

Cseh- és Morvaország története II. Ferdinánd alatt szomorúan példázza.* A Mátyás-tanulmány közvetve, a nemzeti királyság hatalmának és fényének ragyogó rajzával, történeti értekezés alakjában czáfol; a Siralmas Panasz közvetlenűl, politikai irányzattal harczol, az udvari politika állításait a nemzeti politika érveivel veri vissza: de lényegében mind a kettő ugyanazt a munkát végzi. Ezért föl kell vetnünk a kérdést: hogy Zrínyinek mi czélja lehetett avval, mikép egy-ugyanazon kérdésben két művel két választ adjon? Kanyaró Ferencz szerint az egyik a királyi, a másik a nádori programmja.** De hogy lehetne a Mátyás-tanulmány az *ő* királyi programmja, mikor annak irásakor első sorban és nyiltan az erdélyi fejedelem nemzeti királyságának gondolatával foglalkozik; a maga titkos vágya még a szive fenekén rejtezik, legföllebb a példázásából következtethető; mikor a Vitéz Hadnagyból oly tételeket értékesít benne, a melyeket még 1652 előtt állított föl, tehát akkor, a mikor a királyválasztás eshetősége még eszébe sem ötölhetett; a mely tételek alkalmasok voltak arra, hogy a nemzeti királyság dicsőítésében Mátyás hadviselésének megitélésénél irányelvekül szolgáljanak, de programmpontokul már keletkezésök idejénél fogva sem szerepelhettek? S hogy lehetne a Siralmas Panasz az *ő* nádori programmja, mikor annak foganásakor a nádorságra való minden reménye rendes, törvényes és alkotmányos viszonyok között füstbe oszolt? S hogyan adhatna Zrínyi szinte egy időben, ha nem is egyszerre, királyi és nádori programmot is, mikor annak szüksége még nem jött el és ennek ideje már elmúlt? Nem, Zrínyi ily czéltalan czélokat nem szolgált! Sem a még be nem látható, sem a már elszalasztott vadra nem lövöldözött: sem a királyságra idő előtt, sem a nádorságra idő után programmot nem

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 36—40. ll.

** *Ugyanott,* 51. l.

Siralmas panasz, melly Groff Zriny Miklos által irattatott

Kegyes Olvasó!

Olly fegyvertelenséggel olvasod el ezt, hogy szi-vedben hasson az értelme, ugy vészed hasznát, a mint szi-ve gyomrodban alá bocsátod, ugy ízed a Bornak ízit ivásban: Ilyen ujságot a két nap nem hallottál, csak vigyázz rá.

Ugy vagyon hogy másoknak hamisságát, és gonoszát nem kell kívánnunk, s. leg inkább egy Nemzetnek, de ha okos [illegible] másoknak valami, arra késség nélkül kell felelnünk, és a tulajdon [illegible] oltalmaznunk. Ha magyarok [illegible] oltalmazzuk gondossan. vallyon ki tudhatja okossan, hogy ezzel másoknak gonoszt, és hamisságot kívánnunk, sőt másoknak javát nem irigyeljük, nekik jót akarunk. De bezzeg fogh volna immár, ha mástra nézünk, hogy őket meg ne bántsuk, magunkat is felejtenénk, és Nemzetünk, Hazánk javainak szép szabadságait, Törvényit, azoknak oltalmazásait, lészlész hátra hadnánk, ezt torvul szemléltünk, és szándékossan hozzá nem nyúlnánk, s. vallyon van-é olly közönséges jó Királyság, Territórium, Ország, ki ezt mivellye? ki

58. A «SIRALMAS PANASZ» KEZDŐSORAI.

(A múzeumi kéziratból.)

adott. Sem egy-ugyanazon kérdésről, szinte egy időben, két nagy értekezést nem írt; sőt ez annyira ellenkezik az egyéniségével, eljárásával, hogy gyanút ébreszt a Siralmas Panasz iránt az ő szerzősége tekintetében.

S meg kell vizsgálnunk, hogy micsoda külső bizonyítékaink és micsoda belső okaink vannak, melyeknél fogva az irodalom ezt a Siralmas Panaszt az ő művének vallja? Van-e valami külső nyom, a mely Zrínyihez egyenesen visszavezet? Valami kétségtelen adat, valami elvitázhatatlan czélzás vagy hivatkozás egyéb irásaiban, barátainak és ismerőseinek leveleiben vagy ebben a kérdéses műben? Ilyen hiteles tanúságra sehol sem akadunk. Nincsen más külső bizonyítékunk arra, hogy csakugyan az ő tollából került volna ki, mint a Siralmas Panasz másolatainak az a czímbeli állítása, hogy *Groff Zrini Miklós* irta.* De ez állításnak igazolásával, a maga eredetijének és eredetének kimutatásával egyikök sem számol be; az az állítás lehet egyszerűen a közvélemény kifejezése, lehet az első másoló magán-véleménye, melyet a többi átvesz és tovább terjeszt. Hiszen hősünk országszerte ismeretes volt, mint a nemzeti jogok független és merész védelmezője, a ki szóval és tollal szabadon, olykor vakmerően hirdette a haza igazát; a ki az országgyűlés folyamán is az alkotmány sérelmeiről vagy közállapotaink bajairól a királynak oly *emlékiratot* adott be, mely Klobusiczky szerint ugyancsak *kemény* volt;** a ki ép e tulajdonságainál fogva

59. WITNYÉDY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

* A másolatok czíme és ajánlása ekként hangzik; «Siralmas Panasz, *melly Groff Zrini* (a Sándor-codexben Zrinÿ) *Miklós által irattatott*. Kegyes Olvasó! Oly figyelmetességgel olvasd el ezt, hogy szivedben hasson az értelme, úgy veszed hasznát, a minthogy ha gyomrodban alábocsátod, úgy érzed a Bornakis izit iobban. Illyen ujságot a két nap nem hallottál, csak vigyáz reá . . .» *Kaprinai-féle* gyűjtemény, a budapesti egyetemi könyvtár birtokában, XXXIII k. 142. l. *Sándor-kódex* a Nemzeti Múzeum tulajdonában, Quart. Hung. 991. 1. l.

** SZILÁGYI SÁNDOR közleménye: Történelmi Tár, 1891. évf. 173. l. Az emlék-

már ekkor oly hírben állt, hogy minden kiméletlenebb névtelen támadást az ő tolla termésének tartottak. Witnyédy István például 1656 augusztus 11-ikén azzal a megbizással fordul Mednyánszky Jónáshoz, hogy valami irást, melyet a közbeszéd szerint némelyek postán a nádortól vettek volna, szerezze meg és küldje el a bán számára, ki szeretettel való szolgálatja ajánlásával kéreti, hogy láttassa azt véle, mert őt is vádolják, *mintha az ő munkája volna*, holott az afféllével, mint haszontalansággal, nem foglalkozik.[1] Ha ez már életében így volt, halála után természetesen még jobban felkapott, pedig a Siralmas Panasz másolatai, a Kaprinai István és gróf Sándor Móricz példánya elárulja, hogy jóval a Zrínyi halála után készültek, hiszen bennök az összefoglalásba, a Könyörgés erejébe, *Az Afium* utolsó harmada bele van illesztve.[2] Ez a dolog még inkább fölkelti a gyanút az ő szerzősége iránt. Mert merő képtelenség, hogy valamely iró *korábbi* művébe igtassa bele egy későbbi jelentékenyebb művének harmadát, mely egész lustrummal utóbb keletkezett. Szalay László a képtelenséget azzal oldotta meg és oszlatta el, hogy úgy magyarázta a dolgot, mikép az illető rész a Siralmas Panaszból ment át az Afiumba:[3] de már *Kanyaró Ferencz* teljesen tisztázta e felfogásnak téves voltát, a mikor reámutatott a betoldásnak arra a mondatára, mely az 1660-ban elesett *Várad* visszavételét sürgeti.[4] Mindezek következtében a másolatok czímbeli állítása, az egyetlen külső bizonyíték, sokkal erőtlenebb, hogy sem annak értéket tulajdoníthatnánk és hitelességében megbízhatnánk; pedig a ki a Siral-

iratot Klobusiczky András lemásolta és az erdélyi fejedelemnek megküldötte: de sem az eredeti a bécsi titkos, sem a másolat az országos levéltárban nem található: ott Károlyi Árpád, itt Nagy Gyula hiában kereste.

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 30. l.

2 Kaprinai-féle másolat, 181. l. Sándor-kódex, 74. l.

3 Szalay László: Magyarország története, V. k. 14. l.

4 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája. 65. l.

mas Panaszt a Zrínyi alkotásának vette, csak ezen az alapon vehette; az ő szerzősége csak ezen az alapon terjedt el és honosodott meg az irodalomban, a hol nyomról-nyomra szállt minden megvizsgálás és megokolás nélkül. De érdekes és jellemző, hogy ennek ellenére Toldy Ferencz, a mikor Kazinczy Gáborral 1853-ban a Nemzeti Könyvtár köteteként Zrínyi összes munkáit közrebocsátja, a Siralmas Panaszt nem veszi föl a gyűjteménybe; pedig róla föl nem tehetjük, hogy legalább az egyetemi könyvtárnak, melyet egy ideig igazgatott és annyiszor át meg át kutatott, Kaprinai-féle másolatát ne ismerte volna.[1] Csak Kanyaró Ferencz adja ki először, 1890-ben, s lelkesedésében Zrínyi *ismeretlen* munkájának nevezi, holott mind Szalay László,[2] mind Pauler Gyula idézi;[3] ő az első, a ki belső okokkal, a szöveget kisérő jegyzeteiben, törekszik bebizonyítani, hogy valóban a Zrínyi irásával van dolgunk.[4] S ebbeli törekvésében annyi igyekezettel és annyi ügyességgel mozog, hogy a kiadás első olvasásának hatása alatt magunk is nézetéhez csatlakoztunk:[5] de megéledt és fölkelt gyanúnk után minél tüzetesebben elemeztük a Siralmas Panaszt és minél behatóbban mérlegeltük az ő érveit, annál inkább meg kellett győződnünk annak igazságáról, hogy ez a nézet tarthatatlan. Azt hisszük, Kanyaró azért tévedt meg, hogy a másolatok czímbeli állításának hagyománya és benyomása alatt *eleve* elfogadta, hogy a művet Zrínyi írta; aztán minden iparkodása kizárólag ennek az igazolására irányult; az ellenmondó okokat és érveket nem megrostálni és tisztázni, hanem elsimítani és kimagyarázni volt a czélja.

Elszórt érvei három csoportba foglalhatók: személyiek,

1 Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz: Zerinvári gróf Zrínyi Miklós öszves munkái, 420. l.

2 Szalay László: Magyarország története, V. k. 14. l.

3 Pauler Gyula a Vasárnapi Ujságban, 1856. évf. 486. l.

4 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 5. l.

5 Beöthy Zsolt: Képes irodalomtörténet, I. k. 376. l.

nyelviek és stilusbeliek. Ám vegyük őket sorra, hogy mit érnek?

Zrínyi a Siralmas Panaszban, Kanyaró szerint, nem a maga személyében szól, hanem egy köznemes képébe öltözött, a ki nem volna más, mint az ő szolgája; így ép olyan rejtőzködéssel él, mint az 1653-iki nádorság-kereső emlékiratában.[1] Csakhogy ott a szolga egyenesen kijelenti, hogy a Zrínyi megbízottja, s ura szándékairól, érzéseiről és muraközi helyzetéről oly közvetlen bensőséggel nyilatkozik, s ura nevében oly határozott erélylyel beszél, fogadkozik és igér, hogy a rejtőzködés fátylán át is megérzik a hangon, mikép mindez nem a szolga, hanem a Zrínyi ajakáról fakad: itt az ilyen kijelentésnek vagy nyilatkozásnak semmi nyoma; a köznemes a maga hangjában és szerepében végig következetes marad. De nem . . . Vannak mégis bizonyos szólásai és elszólásai, melyek a főrangúságáról tanúskodnak, sőt nyilván a Zrínyi személyére utalnak. A mikor például a német hitegető beszédjére nézve azt mondja az olvasónak: «Vajha *módosan* hallhatnád», a kiadó szerint *ezzel az iró járt-kelt voltára és nem közönséges származására mutat.*[2] Mintha bizony a *módosan* szó módosságra, gazdagságra czélozna, a mivel a sok utazás és magas születés föltétlenül együtt járna; holott egyszerűen csak annyit jelent: ügyesen, okosan.[3] S a mikor a német abbeli szándékának, hogy a protestánsok kigyomlálásával az országgyűlési ellenzéket akarja kiirtani, említésében a köznemes így szól: mert ha némelyek találkoz*nánk* is, a kik megszóllal*nának*, azokat is leültetnék, a kiadó erre a következetlen viszonyításra azt jegyzi meg, hogy a lapsus calami arra vall, mikép az iró főrangú és nem evangelikus.[4] Ám

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 5. l.
2 *Ugyanott*, 12. l.
3 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, II. k. 853. l.
4 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 37. l.

jó, vegyük a következetlen viszonyítást czélzatos elszólásnak, s a vonatkozást a katholikus hitűség kifejezésének, holott az az értelme sem lehetetlen, hogy ha a kigyomlálásnak ellenére mégis találkoznának némelyek, — a főrangúságot csak akkor lehetne belőle következtetni és megállapítani, ha az országgyűlésen csupán főrangúak ülnének s nem lennének ott köznemesek, a megyék és városok, meg a távollevő mágnások és özvegyek követei, kik közül főleg az előbbiek, a magistratusok küldöttei oltalmazták hathatósan az alkotmányosságot. Még kevesebbet bizonyít a németek kivitelének sürgetésében a köznemes amaz ujabb rossz viszonyítása vagy elszólása, mely pedig a kiadó szerint hasonlókép a szerző főúri eredetét árulja el, hogy legjobb lenne, ha mindjárt a hozott törvényczikkelyekkel az urak és *magistratusok* a végekre mennének és ott mindennek végire *mennénk;*[1] mert itt nemcsak urakról, hanem magistratusokról is szó van; s a szerző épen ezekhez tartozhatik, hiszen ez az állása minden nyilatkozatával összhangban áll. A legkevesebbet ér pedig a munkának az az ékes mondása, mely a hatalomra és vagyonra törekvő szerzeteseket «*czifra kutyák*»-nak nevezi,[2] noha benne a kiadó a *főnemes* gúnyjára ismer. Miért épen a főnemesére? Mi itt a főnemesi vonás? Olyan kérdések, melyeket könnyebb fölvetni, mint megoldani. Hiszen Zrínyi sem szerette, sőt Klobusiczky szerint gyűlölte a jezsuitákat;[3] de mégsem kutyázta a szerzeteseket, hiszen titkára, *Forstall Márk*, és jószágigazgatója *Migliani Cosmus*,[4] szerzetes pap. Az a gúny inkább a befolyása-vesztett, szegény köznemes elkeseredésének nyers kifakadása. Nincs a Siralmas Panaszban, nincs egyetlen érv, mely az irója járt-kelt voltáról, nem

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 53. l.
2 *Ugyanott*, 61. l.
3 Szilágyi Sándor közlése: Történelmi Tár. 1891. évf. 173. l.
4 *Országos Levéltár:* N. R. A. Fasciculus 139. Nro 42.

közönséges állásáról, főrangúságáról és főnemesi szólásáról tanuskodnék; ellenben az összefoglalásban, a könyörgés erejében van egy hely, a hol magát határozottan köznemesnek vallja: «*mi alsó rendek és köz-statusbeliek,*» úgymond, «kik sebekkel és más szenvedhetetlen terhekkel szintén rakottak vagyunk, a nagy inségben és nyomorúságokban elmerülésig uszunk, a főfő rendeket és magistratusokat mint édes atyáinkat kérjük, intsük és könyörögjünk nékiek alázatosan, hogy a kik mind Istentül rendeltettek erre s mind miáltalunk választattak ezekre a tisztekre, és gondunk viselésére, ily szörnyű állapotunkat e folyásban ne hagyják, benünket megútálván, koczkára ne vessenek».* De hát ez a kérés nem lehet-e a rejtőzködés hangja, a köznemes képébe öltözött embernek beszéde? Ha magában állna, lehetne; de azokkal összevetve, a miket fentebb kiemeltünk, *nem.* Mert teljes összhangban és következetességben áll velök. Az igazi köznemesnek, a sebekkel és terhekkel megrakott köznemesnek volt legtöbb oka a német hitegetésére figyelmeztető szavának okos meghallgatását szorgalmazni, az alkotmány védelmezése érdekében a protestánsok megmaradását kivánni, az ország elnyomásatul való aggodalmában a német katonaság kivitelét sürgetni, az elhatalmasodó és gazdagodó szerzetesek ellen elkeseredni; ez a köznemes, mint a megyék és városok követe, olykor mint a magistratusok tagja is, ott szerepelt és harczolt az országgyűlésen alkotmányunk mellett, ott működött törvények végrehajtásánál az országgyűlési bizottságokban az urakkal.

De bár minden jel az író köznemesi voltára mutat, tegyük föl mégis, hogy olyan sikeresen elrejtőzködött, miképp lehetetlen benne megismerni, sőt még csak gyanítani is a főnemest; azért nyomozzuk egyenesen azt, hogy lehetett-e Zrínyi? Mi bizonyít mellette? Hát először az, a ki-

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája. 65—66. ll.

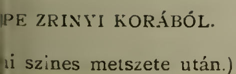
adó érvelése szerint, hogy az ellenség-elpusztította falvainkra úgy hivatkozik, mint a melyekre az *ifjúság is emlékszik.*[1] Mert ez a megjegyzése egyenesen a *Zrínyi* ifjú korára vonatkoztatható. Mintha bizony 1655-ben, a Siralmas Panasz vitatott évében, a 35 esztendős Zrínyi még ifjúnak számítana; s mintha bizony, ha megengedjük, hogy annak számít, ekkor egész Magyarországon csak ő volna ifjú, a kire ez a megjegyzés egyes-egyedül vonatkozhatnék! Másodszor az, hogy a mikor országunk legfőbb és kulcsosabb városait: Budát, Kanizsát, Babocsát, Győrt, Szigetvárt, Esztergomot és Egert, melyeket Nándorfejérvár megadása után mind vagy a német vesztett el, vagy miatta vesztettünk el, egymásután felsorolja, Budát elsőnek említi és Egert Esztergom után nevezi meg, mint az Afium.[2] De ez a találkozás oly természetes, hogy az íróra semmi sem következtethető belőle. Mert bárki sorolja is fel abban az időben a török foglalásokat a magyar földön, kénytelen a legelsőn és legfontosabbon, Budán, a volt királyi székhelyen kezdeni; Esztergom neve meg önkénytelenül az Egerére emlékeztet. Ezenkívül az Afium felsorolása és megokolása egészen elüt a Siralmas Panaszétól. Mert Zrínyi nem hozza fel Nándorfejérvárt, melyet ő jó régiesen és magyarosan Landor-Fejérvárnak ír;[3] nem tulajdonítja vesztét sem véletlen feledékenységből, sem szándékos czélzattal, hogy a nemzet gyűlöletét a német iránt a végletekig felkorbácsolja, a németség árulásának;[4] hisz annyira ismeri a magyar hadi tényeket, hogy sohasem téved idézésökben, s annyira szereti a tisztességet, hogy még háborúban sem engedi meg a tisztességtelen cselt; hogyan engedné meg magának történetírásban a történethamisítást? Hát nem esik-e ilyen hibába, a mikor a húnokat magyaroknak s Attilát az első magyar királynak

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 17. l.
2 *Ugyanott*, 17. l.
3 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája, XII. 21.
4 Kanyaró Ferencz: id. m. 15. l.

MAGYARORSZÁG TÉ

(De Wit 1648-iki amst

REGNUM
HUNGARIA
in Omnes suos
COMITATUS
Accurate
Divisum et Editum
Per F. de Wit

PE ZRINYI KORÁBÓL.

i szines metszete után.)

hirdeti?* Nem és nem! Mert Nándorfejérvár vesztének ez a feltüntetése a krónikák elbeszélésébe ütközik, az Attiláról és húnjairól szóló felfogása pedig a krónikák hagyományában gyökerezik s a nemzeti mondák élő hitéből táplálkozik. Az Afium a mellett veszteségeink miatt nem a németségre, hanem az *idegenekre* panaszol, mert a magyar

(Nürnbergi 1664-iki kiadás után.)

60. MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE ZRÍNYI KORÁBAN.

is botlott ugyan sok helyen a vitézségben, de a derekas veszedelmek az idegenektől származtak; mert valaki idegen jön országunkba, vagy nem ért, vagy nincs szerencséje a hadviseléshez.** Ily módon aztán nem vétkezik a történeti igazság ellen megint azzal, hogy Esztergom elestéért a németeket vádolja, holott Liscano és Salamanca spanyo-

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi Miklós ismeretlen munkája, 70. l.

** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 87. l

lokkal adák meg,[1] hogy Eger elárulását kizárólag a németeknek rójja fel, holott a *cseh* Terčka László, a magyar kapitány vezértársa követte el német, cseh és vallon zsoldosokkal.[2] S az Afium Buda után Temesvárt és Lippát, Esztergom és Eger után Tatát és Pápát, Kosztajniczát, Székes-Fejérvárt, Erdődöt és Győrt, Klissát és Kanizsát hozza fel, tehát más a névsora, más a rendje és más a szempontja. Az Afium a nemzeti sereg mellett és idegen erő ellen érvel, s az idegen kapitányok és katonák bűnéből elesett várainkat jelentőségök szerint számlálja elő; a Siralmas Panasz ellenben a németséget akarja minél inkább eláztatni és meggyűlöltetni, s a várak felsorolásával a török hódítás terjeszkedésének útja szerint halad; az a maga bizonyításában alapos és következetes, ez teli történeti ferdítéssel vagy tudatlansággal. Ilyen tudatlanság még Babocsának az ország legfővebb és kulcsosabb várai közt említése. De épen ez az, a kiadó állításaként, a mi leginkább Zrínyire mutat, mert ez a vár Kanizsával együtt hathatósan védte az ő betörései ellenében a török határt.[3] Sőt épen ez az, a mi egyenesen ellene vall, mert Zrínyi legjobban tudta, hogy Babocsa milyen jelentéktelen palánk. Valahol az ország más felében, a hol e palánkot nem ismerték és nagynak vehették, megeshetett az ily tévedés; de ott a szomszédságban Zrínyi az ország legfővebb és kulcsosabb várai közt fel nem hozhatta; a mint hogy nem is hozta fel, csattanósan bizonyítja az Afium, mely róla mélyen hallgat Szigetvárral együtt, melyet nem a német vesztett el!

De vizsgáljuk a kiadó érveit tovább. Mi bizonyít még Zrínyi mellett? Hát az, hogy a Siralmas Panasz ép úgy a Cillei gyűlölségének tulajdonítja Hunyady László halálát,

1 PETTHŐ GERGELY: Rövid magyar krónika. Kassa, 1729. 113. l.
2 *Ugyanott*, 142. l.
3 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 17. l.

mint Zrínyi a Mátyás-tanulmányban; az ép úgy a gondatlanság példájaként emlegeti a Dobzse királyt, mint ez a második discursusában.[1] De hisz ezek történeti tények, a köztudalomba ment igazságok, szóval történeti közhelyek; sem a tudásukban, sem az idézésükben Zrínyinek olyan kiváltsága nincs, hogy csupán az ő tulajdonai lennének, egyedül ő beszélhetne róluk! Ulászló érintése mind a két helyen sokkal rövidebb, semhogy jellemző volna benne; a Siralmas Panasz tunya embernek,[2] a discursus a gondviseletlenség példájának mondja;[3] a megegyezés egyes-egyedül a *Dobzse király* kifejezésre szorítkozik: de ez a közszájon forog. «Ennek idejében hajla meg Magyar Országnak Coronája,» írja Petthő Gergely, «az ország is fölötte igen megromlott vala. Mert a mit az ennek előtte való királyok kerestek vala, ez lassan lassan mind el kezdené veszteni; kinek mikor valami nagy veszedelmet meg jelentettek az Urak, ezt szokta vala mondani: *Dobse, erről osztán a Magyarok mind ez napiglan Dobse (László) királynak hívták*».[4] A Hunyady Lászlóról való megemlékezés hoszszabb, de a történeti tényen kívül semmiben sem hasonlít egymáshoz. A Siralmas Panasz *Ulricus* németről, Zrínyi *Cillei grófról* beszél; az az áldozatot nagy jóindulatú, jámbor, emberséggel teljes iffiúnak mondja, ez szép plántának, az a pokolbeli maszlaggal teljes német gyűlölségének okát az ifjú népszerűségében találja, ez a Cillei gyűlölködő természetében;[5] annak semmi egyéb szava nincs, Zrínyi ellenben mily élénken szól a Cillei leveléről a szerb fejedelemhez, mily érzelmesen a király titkos indulatáról, csalódásáról, a magyaroknak adott hitéről, s legszentebb

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 24., 52. ll.

2 *Ugyanott*, 52. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 138. l.

4 Petthő Gergely: Rövid magyar krónika, 89. l.

5 Kanyaró Ferencz: id. m. 24. l. Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 138. l.

miszteriumokra való esküvéséről, mily fenséggel a királyi eskü szentségéről, mert a király az isten földi képmása, szava sacramentom, ha azért ember a képmást megmocskolja, nem vétkezik-e az eredeti ellen, nem indítja-e haragra Istent hazugságával?[1] Mindez milyen szellemes, hatásos, erős, milyen mély a gyűlölségről közbeszőtt aphorismusa, milyen ötletes a két golyóbisról, a két Hunyady-fiú fejéről való elmés szójátéka? A Siralmas Panasz nyolcz sornyi nehézkes megjegyzése határozottan más felfogásra, más észjárásra, más stilusra vall. És mit bizonyít Zrinyi mellett, hogy az író a rudimentákat az ő módjára használja, hogy az evangelikusok szabadság-szeretetének kiemelésénél a Pázmány vallomására, a jezsuiták viseletének jellemzésénél a szombati asszony kifakadására hivatkozik, s némely mondásával a végbeliek pártjára kel:[2] hát Zrínyi csak egymaga tanulta a Rudimentákat, csak egymaga értesülhetett a Pázmány nyilatkozatáról? hiszen *nyilvános* vallomásról van szó, csak egymaga járt Nagy-Szombaton, egymaga sürgette a végbeliek rendes fizetését? Hiszen az országgyűlések törvényczikkekkel intézkedtek erről a nélkül, hogy a tagjai végbeli katonák lettek volna! És mit bizonyít Zrínyi mellett, hogy a Siralmas Panasz a török békére panaszol;[3] hiszen az egész nemzet elégedetlen volt véle; hogy a Zrínyi nevét úgy írja, a mint maga szokta: *Groff Zrini Miklós*,[4] hiszen akkor a Kaprinai-féle másolat czíme is tőle ered? Kiterjedt levelezése volt, az Adria Tengernek Syrenája közkézen forgott: csak akadhatott még széles e hazában valaki, a ki az ő nevét helyesen le tudta írni.[5]

Ime, nincs a Siralmas Panaszban, nincs egyetlen érv, mely valóban, föltétlenül, kétségtelen biztossággal az ő

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 139. l.

2 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 38., 46., 59., 61. ll.

3 *Ugyanott*, 11. l.

4 *Ugyanott*, 48. l.

5 Lippay például rendesen *Zrininek* írja 1660 július 2-, 9-, 11-én kelt leveleiben. *Orsz. Ltár.*

szerzőségéről tenne tanúságot; ellenben olyan van, a vastag történeti ferdítés vagy tudatlanság, a Hunyady László haláláról való nehézkes megemlékezés, mely egyenesen, határozottan és meggyőzően ellene szól. De azért lássuk: mit mond a nyelve és stilusa?

Mert a nyelvében nehány szavat és alakot, a stilusában egy pár fogást és kifejezést a kiadó a Zrínyi ismertető jegyének, elvitathatlan sajátságának állít. Ilyen a *renddel* az egymásután értelmében, a *hajdú* gyalog és a *katona* lovas jelentéssel:[1] de hisz akkor Földváry Ferencz, II. Rákóczy György, erdélyi fejedelem kapitihája nem volt más, mint Zrínyi Miklós, mert Betkás agával ura kivánsága szerint mindeneket *renddel* megbeszélt a Konstantinápolyon kívül eső kertjében;[2] Félegyházi Tamás, Pázmány Péter és Pósaházi János csak az ő más és más álneve, mert valamennyi ép olyaténkép él ezzel a szóval.[3] S a gyalogot hajdúnak, a lovast katonának hívja a régi irodalom általában.[4] Aztán ilyen a mai hiszen kötőszó helyett a *hiszem*, mert Zrínyi rendesen ily ódon alakjában használja:[5] de ép így használja Szenczi Molnár Albert, Telegdy Miklós és Keresztúri Pál;[6] ilyen a közönséges ész és észvesztő helyett az ékezetlen *esz* és *eszvesztő*;[7] de ép így írja Basilius, Pázmány és Matkó,[8] tehát ép így használatos az ország legkülönbözőbb vidékein; ilyen végre a *keresztén* és *keresztény* szóalakok együttes alkalmazása, a mi Zrínyi tollára mutat.[9] Sőt ellenkezőleg, ő tájszólása szerint rendesen a köröszt, körösztén és körösztény alakokkal él, az *e*-ző alakok nála csak kivételesen fordulnak elő.[10] Egyik alak,

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 17., 41. ll.

2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 218. l.

3 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, II. k. 1407. l.

4 *Ugyanott:* I. k. 1252. l.; II. k. 139. l.

5 Kanyaró Ferencz: id. m. 11. l.

6 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I. k. 1448. l.

7 Kanyaró Ferencz: id. m. 10., 19. ll.

8 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I. k. 706. l.

9 Kanyaró Ferencz: id. m. 30. l.

10 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, II. k. 216. l.

egyik szó sem az ő kizárólagos sajátja, hanem az ő korának és irodalmának közös tulajdona; sőt a Siralmas Panasz következetes *e*-ző hangárnyalása Muraközön kívül az ország más vidékére utal bennünket. Ilyen a *rak* igének tölt értelemben való szereplése,[1] de a régibb századokban közönségesen így szerepelt; akkor az ember *rakva vala* ragadozással, méreggel, bűnnel, poklossággal, Molnár Albert, Balásfi Tamás, Lépes Bálint egyiránt így írják;[2] a fölöttébb megtöltött puskáról szóló mondás meg közmondás volt, s mint ilyen, közszájon forgott és belekerült a Kis-Viczai Péter gyűjteményébe: A felettébb megtöltött puska hamar elszakadoz. Van azonban a stilusának egy-két vonása, mely Zrínyi írásmódjára emlékeztet, mint a «fonnyadt irígység és irígy fonnyadtság», «csak kereskednek, s így találják meg, a mint keresik» szójátékos fordulatok felbukkanása, egy helyütt a gondolat következtetésének elhallgatása, másutt az ellenvetés czáfolata végett való felhozása:[3] de hát az iskolából és irodalomból ezeket a stilusbeli fogásokat csupán Zrínyi sajátíthatta el? Nem az ő megfigyelésének és leleményének kifejezésmódjai ezek, hanem a stilisztikai tanítás szabályainak és példáinak alkalmazásai. Bizonyító erejök csak akkor volna, ha kizárólag a Zrínyi műveiben fordulnának elő.

Ellenben rakva a Siralmas Panasz oly tulajdonságokkal, oly állításokkal, oly elvekkel, a melyek a legélesebben a Zrínyi szerzősége ellen tanúskodnak, mert annyira ellenkeznek mindazzal, a miként ír és gondolkozik, a mit tanít és cselekszik, hogy lehetetlen neki tulajdonítanunk. Nyelvének a hangszíne, határozott és következetes *e*-ző természete, a mint kiemeltük, más vidék szülöttére, nem a Muraköz hősére mutat; stilusának jellege, a szóhalmozásnak, szenvelgés-

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 12. l.
2 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, II. k. 1663. l. III. k. 31. l.
3 Kanyaró Ferencz: id. m. 10., 36., 44., 60. ll.

nek és czikornyának keresése, mely sok helyen a gondolatot szinte elnyomja, merőben különbözik a Zrínyi hathatós beszédétől; más író tollára, nem az övére vall. Egy és ugyanazon fogalomra nem a találó kifejezést keresi meg, hanem egyszerre egész csomó szavat vág oda, nem árnyalás, nem fokozás, általában nem a nyomatékosabb szólás végett, hanem egyszerűen áradozásból. Így lesz a különben eszes munka nem egyszer szapora szavú, de kevés savú. A mikor például arról panaszkodik, hogy az udvar sok aprólékos kegye és kitüntetése az urakat elidegenítette nemzetünktől, ekként fejezi ki: *elfogta*, *foglalta*, *ragadta*, *hoIditotta*, *forditotta sziveket a saját vérektől.*[1] A mikor például azt említi, hogy a pasquillus hamisságára sokan hajlanak a magyarok közül, így folytatja: *főképpen a magyarok gyűlölői*, *ellenkezői*, *alattomban rágói*, *marói*, *minden gonosz kivánói.*[2] S a mikor azt akarja megértetni, hogy a németek mennyi kárunkra vannak, ekként magyarázza: ha szegény országunk szólhatna, nyilván kiterjesztené bezzeg előnkben nagy *könyvezéssel*, *zokogással*, *jajgatással és sírással.*[3] S ekként int az egyetértésre: Miért nem szeretjük egymást inkább oly híven, mint *jó fiak apjokat*, *jó leányok anyjokat*, *jó atyafiak egymást szokták.*[4] S ekként óv a némettől: Ne higy a németnek és *semmí hizelkedő édes beszédinek*, *s hizelkedésinek*, *hazugságinak!*[5] A nemzetet így biztatja: *A régi magyarok gerjedező*, *lángodozó*, *merész és győzhetetlen sziveiben öltözzél!*[6] S a mikor a fő-főrendeket hazafiságra serkenti, azért teszi, hogy szegény eldülő s romlandó országunknak s birodalmunknak *mindenek felett való böcsűjére*, *jobb rendelésére*, *megtartására*, *építésére és nevelésére felindíttassanak.*[7]

1 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 10. l.
2 *Ugyanott*, 14. l.
3 *Ugyanott*, 25. l.
4 *Ugyanott*, 25. l.
5 *Ugyanott*, 35. l.
6 *Ugyanott*, 69. l.
7 *Ugyanott*, 71. l.

S ezek az idézetek nem kivételes jelenségek, hanem az ilyesmik szinte minden lapon bokrostul tarkáznak: a Siralmas Panasz a pleonazmus jegyében született és növekedett meg; de ez a pleonazmus nem a bőbeszédű ember egyszerű szóhalmazása, mert majd a szenvelgéssel, majd a czikornyával egyesül, minélfogva izléstelensége még erősebben kirí. S valjon ez a stilus a Zrínyi irása volna? Nem és nem! Ime, a mikor a siralmasan panaszkodó a nagy-vezekényi csata áldozatairól, az Esterházy-testvérekről megemlékszik, így kiált:

«Oh, sírjatok ezen minden szemek és záporeső gyanánt adjátok ki sürü könyveteket, a szivbeli fájdalmak jeleit, mert a merő irigység, pokolbul származott lelkek és eszközök ragadták el a ti dicsőségteket.»*

S a mikor a miatt kesereg, hogy szegény édes hazánknak fő bajnoki, vitéz kapitányi, hadnagyi, tizedesi, és erősen, vigan, gyakran és merészen vagdalkozó, maga-oltalmazó katonái s hadai minden erejeket csak arra fordítják ugyan, hogy országunkkal jót tegyenek, azt oltalmazzák, kiért véreket is kiontani, életeket felszentelni nem restellik, az ellenséget megostorozzák, de kevesen vannak, mert reájok nincsen gondviselés, nincsen tisztességek, mert némely gondviselőinket, nem tudhatni mi, úgy megmaszlagította, hogy a külsőknek csaknem nyalják ajakokat és homlokokat, miféléinket pedig mint ellenségeket gyűlölik; — e bevezető szövevényes mondatgombolyag után ekként ízetlenkedik:

«Oh, rendetlen maszlagban megzabált, külsők szerdékénél (és kovászánál) megnősztett, és elegyitett hamis fiaink. Mire jutottak szegény nemzetünknek tagjai?! Im, majd fattyainkká teszik magokat, s úgy vannak hozzánk, ha lehetne, elnyelnének s vesztenének bennünket ok nélkül.

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 22 l.

61. A «SIRALMAS PANASZ» BEFEJEZŐ SORAI.

(A budapesti egyetemi könyvtár kéziratából.)

Egy gyülölségnek rosz izibül pironkodjanak az olyanok, s izetlen gyomrotokat töltsétek meg izetlen bűzzel, talán szátok izi megjün» . . .*

S valjon ez a stilus a Zrínyi irása volna? Ebben a szóbugyogásban, ebben az értelmetlenséggel határos zagyvalékban az ő hatalmas szelleme nyilatkoznék meg? Nem és nem!

S a mikor a siralmasan panaszkodó azon méltatlankodik, hogy a nemzet a veszedelmekből való megszabadulására az alkalmas módot nem ragadja meg, ekként hömpölyög beszédének árja:

«Oh, édesden tápláló Magyarország, ha szólhatnál, nem siránkoznál-é, panaszkodnál-é? nem feddenéd-é meg lakosidat, hogy hozzád ily háládatlanok: hogy bőséges jótéteményidért (édes földünk! tejjel mézzel folyó édes mezeink, hegyeink és völgyeink!) kedves ajándékidért és jótartásidért kivánt oltalommal nincsenek? . . . Vizek! hogy nem zúgtok?! magyar földünkben és annak sok templomiban feküvő régi szent jámborok s maradéktikat szerető Istenfélő eleink! hogy fel nem támadtok? s hogy nem dorgáljátok meg mostani lakosit országunknak? kik régi törvényteket, és reánk hagyott szép szokástokat nemhogy megtartanák s oltalmaznák, de azon vannak, hogy elrontsák, eltörüljék földünk határárul azokat, kik azon incselkednek, hogy tületek maradéktiknak hagyott országot, s annak földét, annak lakó helyeit idegenyre eresszék és hagyják. Kicsoda ez? Átkozott! oh, átkozott az az ember! Kimondhatatlan, kigondolhatatlan minden átkok alá vettessék még a legkisebb tagja is annak, a ki azon incselkedik; igaz saját földünk meghasadjon, ketté nyiljék, bészijja, elnyelje az olyan embert, ki sajátunktól meg akar fosztani bennünket, ki idegennek lábai alá akar vetni, hogy azok rajtunk

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 47. l.

tapodjanak, tagoljanak, nyomorgassanak, minden inséggel illessenek bennünket!» . . .[1]

Valjon ez a stilus a Zrínyi írása volna? A keserves felfohászkodásnak ez az átokba csavarodása az ő jajveszékelése? Nem és nem! Ő sohasem szenveleg, sohasem puffog, sohasem átkozódik a maga műveiben. A Siralmas Panasz egész stilusa kiáltó czáfolatul szolgál az ő szerzőségére. Nem árulja el, hogy kitől ered, hanem azt nyilván mutatja, hogy Zrínyitől nem eredhet. Szóhalmozása a század ügyvédi stilusára, jajjongása és átkozódása a protestáns papok hangjára emlékeztet; a kettőnek sajátos keveréke. De a szerző protestáns pap létére nem hivatkozhatnék országgyűlési szerepére, nem a törvények végrehajtásánál való közreműködésére; s ügyvédi állásában nem bélyegezné meg prókátorainkat, hogy ott, a hol leginkább kellene, fel nem tátják torkukat.[2] Sőt azt sem lehet róla *biztosan* megállapitani, hogy katholikus vagy evangelikus volt-e? Mert a protestánsok kigyomlálására vonatkozó mondása bármely felekezeti voltára egyképen értelmezhető; s a *reformál* igének olyatén használata, hogy a morva protestáns rendeket elsőben vallásukban reformálták, vagyis a katholiczizmusra térítették, aztán alkotmányukat kobozták el,[3] a legkevésbbé sem kezeskedik az ő katholikusságáról, hiszen a középkori latinságban a *reformare* annyit is jelent, hogy *helyreállítani;* s ebben a jelentésében egészen helyesen alkalmazza a szót. Pedig hogy ő csakugyan ebben a jelentésében használja, kitetszik ama helyéből, mely a német katonák erődítéseiről emlékszik meg: «Végházainkban vannak, úgymond, némely nyomorult kemencze- és kőfalőrző, maga hányóvető landsknechtek, épitnek ugyan és *reformálják* a bástyákat néhol; de azt is nem jobban a török ellen, mint mi ellenünk.[4] S a lutheránus Révay Kata, Ostro-

1 Kanyaró Ferencz: id. m. 68. l.
2 *Ugyanott*, 24. l.
3 *Ugyanott*, 39. l.
4 *Ugyanott*, 19. l.

sith Mátyás felesége, a katholikus Wesselényi Ferencz, a nádor, a katholiczizmusra térést egyiránt *reformatiónak* mondják.[1] Annyi bizonyos, hogy katholikus embertől az evangelikusoknak az a lelkes védelmezése, a pápista papságnak és szerzetességnek az a heves támadása, mely a művön végig vonul, kissé sok volna; ennélfogva mégis valószinűnek látszik, hogy a szerző oly sebekkel és más szenvedhetetlen terhekkel rakott protestáns köznemes, a ki a régi idő szokása szerint jogi és theologiai tanulmányokat végzett. Bizonyos csak annyi, bizonyos a Siralmas Panasz nyelvéből és stilusából, hogy *nem* Zrínyi volt. S bizonyos még sok másból. Az iró például élesen kikel az urak ellen, kik külső nemzetekből házasodnak és isten büntetéseként magtalanok maradnak.[2] Valjon beszélhet-e így Zrínyi Miklós, kinek szépapja, a szigeti hős, nagyapja, György gróf, és maga is külső nemzetek közül, az örökös tartományokból nősülnek?[3] S valjon csúfolódhatik-e az úrhatnám, a «Simon biró» asszonyokkal ő, kinek második felesége, Bethlen Miklós szerint, a csáktornyai vár életét és rendjét egészen megváltoztatta, a régi magyar mód helyett a *német* szokást vezette be ide?[4] Nem és nem!

S az iró például a magyart egyedül annyi ellenségünk ellen elégtelennek és szövetségét valamely idegen állammal szükségesnek vallja; boldogságunkra azt az eljárást ajánlja, hogy ha a keresztyén hatalom igazságainkban és törvényeinkben bennünket fölöttébb nyomna, a törökhöz hajoljunk, ha meg ez háborgatna, a keresztyént vegyük segítségül,[5] vagyis a németet a törökkel és a törököt a

1 Szilágyi Sándor közlése: Történelmi Tár, 1889. évf. 155 l. S *Országos Levéltár:* Wesselényi-iratok, 8. csomó.

2 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 63. l.

3 A szigeti hős második felesége, Rosenberg Éva, György gróf első neje gr. Arco Anna, a második gr. Stubenberg Zsófia s hősünk második felesége b. Löbl Mária-Zsófia.

4 Gróf Bethlen Miklós Önéletirása, I. k. 325. l.

5 Kanyaró Ferencz: id. m. 29—30. ll.

némettel üssük, mint néhai való jó *Martinuzzi*, a ravasz barát tanította.

Valjon beszélhet-e így Zrínyi Miklós, a ki minden művében a törökök kiverésére a magyart elégségesnek tartja s az országot felszabadítani a nemzet erejével akarja; a ki minden cselekedetében élete legfőbb czéljaként a törököt rontja, mint örök ellenséget még a békében is zaklatja; a ki egész jellemében az egyenesség és határozottság embere, minél fogva szemében a politikai bölcseség eszményképe nem lehet a kútmászó vagy kéményseprő, ki *két felől* kezeivel és lábaival megtámaszkodván, felkapaszkodik? Nem és nem! Zrínyi nem beszélhet így sem szívből, sem színből, hisz minden szava és tette, az egész pályája megczáfolja. Olvassátok a nádorságkereső emlékiratát: egyetlen tényt el nem ferdít, egyetlen önmagával ellenmondó állítást meg nem koczkáztat, pedig a szolgája képében szól. S a Siralmas Panaszban kész volna a történetet meghamisítani, csakhogy a német iránt való gyűlöletet a végletekig felizgassa? Nem kellett azt izgatni! S kész volna az ősei és maga házasságát megbélyegezni, a nemzetet hazug politikával ámítani, csakhogy magáról a figyelmet elterelje? Nem lehet ezt elképzelni!

A kétkulacsosságnak ez a politikája, a kútmászó és kéményseprő kapaszkodásának eszményképül hirdetése csak az erdélyi fejedelemség kapcsolt részeinek vidékén, a felső-magyarországi vármegyékben, hol a német, török és magyar uralom összeért, lehetett leginkább helyén és mutatkozhatott különös bölcseségnek a védekezésre.

A Siralmas Panasz minden valószinűség szerint itt, Felső-Magyarországon keletkezett. Ide utal mindjárt nyelvének némely oly szava és szólama, mely Zrínyi előtt ismeretlen és főleg a kapcsolt részek vidékén járatos; ilyen a *praesta*, mely egyedül a Matkó *sárospataki* Bányász-

csákányában fordul elő;[1] ilyen a *megdúl* a felülhalad jelentésében, melyet egyedül a *nagykárolyi* Károlyiak codexe ismer;[2] ilyen a *kordéra vetni*, mely a Pósaházi és Sámbár *sárospataki* vitatkozásaiban szerepel;[3] s a *Simon biró*, mely a hagyomány szerint *Miskolczról* ered, mert Szirmay följegyzéseként itt él vala az a készséges ember, ki felesége minden asszonyi dolgát maga végezte.[4] Igaz, hogy a két utóbbi kifejezés, valamint a *mordály* szó már egyebütt is megvan, de a régi irók közül szinte kizárólag olyanoknál, a kik Erdélyben, a kapcsolt részeken vagy Felső-Magyarországon működtek,[5] így valószinűnek látszik, hogy a Siralmas Panaszban a præstával és megdúllal egy vidékről valók, nemkülönben a kiadó-kiemelte szavak is. A kapcsolt részek vidékére utal az *erdélyiek* emlegetése. A mikor a munka azon panaszolkodik, hogy a magyarokat a magok oltalmazásában a sok királyi parancs és tilalom akadályozta meg, mert ha maguktól háborgatták az ellenséget, mindjárt felség-sértőknek kiáltották őket, bizonyságul azt hozza fel, hogy az *erdélyieket* most is pártütőknek és árulóknak tartják, a miért maguk gondoskodnak magukról. «Csak egyébiránt is — úgymond — országainknak régi törvényi és dicséretes szokási mellett megmaradhatnánk.»[6] S a mikor azt rójja meg, hogy az ország bajainak intézésére a magyarok nem igen gyűlnek össze és nem igen tanácskoznak, példaként az *erdélyiekre* hivatkozik, kik minden esztendőben legalább egyszer ország szerint összegyűlnek mind az urak a fejedelemmel, s mind az alatta valók, és úgy tanácskoznak és végeznek; innen van Erdély előmenetele a magaszerzette frigyében.[7] Hol volt ez a példázás közelebb és

1 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár.* II. k. 1331. l.

2 *Ugyanott,* I. k. 543. l.

3 *Ugyanott,* II. k. 364. l. I. k. 237. l.

4 ERDÉLYI JÁNOS: Magyar Közmondások Könyve. Pest, 1851. 350. l.

5 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár.* I. k. II. k. 870. l.

6 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája. 18. l.

7 *Ugyanott,* 26—27. ll.

érthetőbb, mint a kapcsolt részek vidékén, a felső-magyarországi vármegyékben? Ide utal világosan a munka ama helye, mely a németek mesterkedését részletezi. «A *duna-melléki* magyarokat — úgymond, — magokhoz kapcsolják nagy hazugsággal és álnok színmutató kedvezéssel, azonban a *tiszamellyékieket* és *erdélyieket* gyűlöltetik és utáltatják, üldöztetik, hogy így egymást fogyassák.»[1] Miért hallgatna épen csak a *felső-magyarországiakról*, ha nem azért, mivel az iró köztök lakik és nekik érvel, előttük pedig a magok állapota ismeretes? Ide utal a *bányavárosok* termése, a sok vert pénz, s veretlen arany, ezüst, réz Bécsbe vitelének felhánytorgatása, hogy a németeknek ettől kövér az ajakuk, a Habsburgok ezzel jutnak a római királyságra és birodalomra, e nélkül bizonytalan, ha oly könnyen felhágnának-e a sasok oly nagy magasra vagy nem?[2] Zrínyi sohasem szól a bányavárosok kizsákmányolásáról; ez a felső-magyarországi ember fájó sebe; csak ő, a ki a dolgot alaposan ismeri, támadhat fel ily keményen ellene! Ide utal végre a könyörgés erejének az a szólásmódja, hogy a mikor a szorosabb magyar királyságot, és pedig a régi Pannóniát érinti, mindig távol-mutató névmással, mint *azt* az országot emlegeti;[3] a minek csak akkor van meg a szabatos vonatkozása és helyes értelme, ha a Siralmas Panasz a kapcsolt részek vidékén keletkezett.

S ha számba vesszük, hogy országos tanácskozásaink *gyér* voltáról panaszkodik, s az erdélyiek dicséretes szokásával, az *évenkénti* országgyűléssel hozakodik elő, az utólsó pozsonyi gyűlés védelmi intézkedéseire pedig úgy hivatkozik, mint a melyekre *talán már nem is emlékeznek;*[4] határozottan következtethetjük, hogy nem 1655-ben,

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi Miklós ismeretlen munkája. 25. l.

2 *Ugyanott*, 27—28. ll.

3 *Ugyanott*, 67—69. ll.

4 *Ugyanott*, 40. l.

közvetlenűl a pozsonyi gyűlés után, hanem legalább egy esztendő múlva, *1656-ban* keletkezhetett! Nem tudjuk ugyan megmondani, hogy ki a szerzője, de nyelvéből, stilusából, történeti ferdítéseiből vagy botlásaiból, erkölcsi és politikai elveiből bizonyos, hogy Zrínyi *nem* lehet, hogy az nem a Muraközön élt, hanem valahol Felső-Magyarországon. S ha eszünkbe jut már most, hogy Zrínyi 1656 augusztusában Witnyédy révén Mednyánszky Jónással, az erdélyi fejedelem ügyvivőjével, Felső-Magyarországon kerestet egy irást,* melyet némelyek az ő munkájának mondanak: lehetetlen reá nem gondolnunk és reá nem mutatnunk, hogy, íme, minden valószinűség szerint a Siralmas Panasz ez az irás, mert számos vonatkozása Felső-Magyarországra mutat és keletkezése épen ebbe az évbe esik. A Siralmas Panaszt tehát, mely különben eszes és merész munka a maga érvelésében, hangjának keserűségében, a német ellen való sötét gyűlöletesség fokozásában és élességében az országos állapotok ép oly megkapó, mint megdöbbentő rajzával, — az ő alkotásai közül *végkép ki kell törülnünk;* azonban derék és eszes kiadója csalódásának mentségére lehet, hogy hősünknek tulajdonították már életében s az ő neve alatt terjesztették holta után. A régiek kósza hiréből hagyomány támadt és a hagyomány szállt és szállt tovább a mi napjainkig.

* Vitnyédy István levelei, I. k. 30. l.

62. ZRÍNYI KORABELI ZÁRÓDÍSZ.

(Houtnagel egykorú metszete után.

63. KRAKÓ XVII. SZÁZADI KÉPE.

V.

HADAK ÚTJA.

Gondok között, a védekezés és alkotás gondjai közt telt Zrínyinek ez az utolsó éve: de bármerre járt, bármivel foglalkozott, figyelő szeme Lengyelország, majd Erdély felé fordult, hogy a térnek távolán át az idő távolába pillanthasson, a nemzet sorsára, sorsának fordulatára, az események fejlődésére következtethessen. S oda tapadt nemcsak az ő érdeklődése, de minden jó magyaré; oda tapadt a királyé, az udvaré, sőt a legtöbb hatalomé, mert Lengyelországban és Erdélyben oly érdekek ütköztek össze, melyek messzi kihatással lehettek egész Európára. Mintha a történet nagy folyama Keletre vágott volna: hatalmas hullámverése ezen a világtájon tajtékzott a legviharosabban. Moraja, zúgása, vésze Magyarországot érintette legközvetlenebbül, eredményében szabadságunkat, biztosságunkat, lételünket fenyegette egyene-

sen. Zrínyi előbb hazafias reménynyel, aztán növekvő aggodalommal kisérte a történet nagy folyamának minden mozzanatát, Rákóczy György lengyel vállalatának minden esélyét. Beszéljük el azért főbb vonásaiban, hisz ez esélyek ismerete nélkül az ő vélekedése, magatartása, megváltozása a fejedelem irányában meg sem érthető.

Évek óta áhítozott II. Rákóczy György a kedvező alkalomra, mely nagyratörő lelkének a királyi korona iránt táplált vágyait be fogja tölteni. Hiába írta Lippaynak, hogy neki békesség kell: adott az isten eleget, senkiét nem kivánja, a maga sorsával megelégedett;[1] hiában erősítette anyjának, hogy a szerencsében való bizakodás nincs meg benne, hisz tudja, hogy a szerencse kereken jár, hamar fordul:[2] de bizony a sziveket látó Isten, kire tanúként hivatkozott, jól látta, és földi ember is láthatta, ki terveibe élesebben betekinthetett, hogy moldvai és havasalföldi sikerei merész és nagyzó álmokkal töltötték el; előbb a protestáns államokat akarta a vallás eszméjének lobogója alatt egyesíteni, aztán ennek meghiusultával a nagy észak-keleti szövetséget kivánta ujra megkisérteni; olyan alakulással, olyan czélzattal, hogy a mint Moldva és Havasalföld, úgy Kozák- és Tatárország is Erdély vezetésétől függjön: az öt állam nemzetközi viszonyainak irányítása és igazgatása az ő kezeiben legyen.[3] S nem vette komoly számításba, hogy a kozák az oroszt, a tatár a törököt uralja, hogy a török azt sem nézte szivesen, csak szükségből tűrte el, hogy két hűbéres tartományát, a két oláh fejedelemséget fenhatóságának elismerésére szorította; nem vette komoly számításba, hogy Chmielnicki és Mohammed-giráj ideig-óráig *egy* czélra szövetkezhetik véle, de az fia veszte és régi kudarcza miatt személyes gyülölségből, s ez

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 422. l.
2 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 505. l.
3 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. 126—127. ll.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

A XVII század végéről származó vízfestmény után.
(Eredetije a M. Nemz. Múzeum könyvtárában)

hitbeli rajongásból fölényének és tekintélyének *állandó* uralmától vonakodhatik; hogy ha mindezt az elháríthatatlan nehézséget csodásan legyőzné is, hatalmának ily fenyegető megnövekedése okvetetlenül, a *Zrínyi* kedvencz kifejezésével élve, két világbiró császárral sodorná végzetes harczba, mert sem a török szultán nem nézhetné ölbe rakott kézzel, hogy valamely védencze az ő hűbéres tartományait magához fűzze, sem a magyar király nem aludhatná el behúnyt szemmel, hogy az erdélyi fejedelem hatalmi körének terjeszkedése oly irányokat öltsön, melyek a magyar nemzetet is magokkal ragadhatnák és az ő birtoklását veszélyeztethetnék. Pedig tudhatta volna, hogy a magyar szabadság védelmezésénél, hagyományos népszerűségénél, lengyel összeköttetéseinél és királyi törekvéseinél fogva Bécsben féltékeny gyanúval figyelik és lesik minden mozdulatát; s ha lehet, szóval, ha szükség, fegyverrel megrontják és megakadályozzák minden emelkedését. De mindezt a nehézséget nem gondolta meg és nem méltatta, mert nem az államférfiúi belátás, rideg józanság és politikai eszély vezette, hanem bizony a szerencsében való bizakodás, maga-nagyzás és a koronán kapdosás. Természetére nézve vérmes és akaratos levén, a mellett a közhit szerint Európa leggazdagabb uralkodója, s egyik legnagyobb földesura,* diadalmas hadjáratok dicsőséges hőse, nem ismert maga előtt más korlátot, mint a mit a képzelettől zaklatott reménykedései és szenvedélyei szabtak. S ha annak ellenére, hogy alkotmányos államnak fejedelme és a fényes kapunak adófizetője volt, *korláttalan* uralkodónak nevezte magát és valóban a szerint viselkedett: csodálkozhatunk-e rajta, ha ezek a reménykedések, ezek a szenvedélyek szintén korláttalanul verdestek?

* Gróf Bethlen Imre: Második Rákótzi György ideje. (Nagy-Enyed, 1829. 22. l. Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (A Magyar Nemzet Története, VII. k.) 22–24. ll.

Már maga a protestáns országok egyesítése, s az észak-keleti szövetség megalkotása oly tervek voltak, melyek birodalmak létérdekeibe ütköztek, s csak európai bonyodalmak fölidézésével és győzelmes leverésével valósulhattak volna meg; az a maga idejét múlta, ez meg az ő erejét haladta felül; pedig e terveknél még nem állapodott meg, ezek csupán eszközül szolgáltak számításában, a királyi korona megszerzésében. Mert amióta az öreg fejedelem aranyai, Bethlen Ferencz és Klobusiczky András vesztegetései révén, Lengyelországban megkedveltették a Rákóczy nevet, azóta meg-megújultak onnan a biztatások és hivogatások *János Kázmér* örökének elfoglalására; s ő mindig örült az elégületlenek mozgolódásának, a népek zavarodásának, egyiránt kész volt akár fegyveres beavatkozásra, akár békés közvetítésre; s egyszer a kozákokkal egyezkedett János Kázmér ellen, hogy a kozák királysággal a lengyelt is elnyerhesse; másszor a kozákok ellen szövetkezett János Kázmérral, hogy a gyermektelen király barátságát és a lengyelek jó akaratát a jövőre kiérdemelje, s egyelőre legalább fiának a lengyel honosságot biztosítsa, ekképen vagy a kozákok vagy a lengyelek által a koronát megkaparíthassa. Azért szivében vágyott a háborúra, mert bizott kedvező esélyeiben, mert vágyott a máséra, a Kázmér birtokára. S a felajánlott kozák és a keresett lengyel koronával ragyogó álomképei közt fel-felcsillogott a magyar korona is, melyet nemcsak az eszelős Drabik, de komoly államférfiak is, mint *Zrínyi*, elkeseredve az ő fejére szántak. Ám a kozák korona fényének már beföllegzett, a mióta a hetmán az orosz nagyfejedelemnek hűséget esküdött, a magyar koronának kilátása pedig mind elérhetetlenebb távolba tünt, a mióta a nemzet Lipót királyfi alkotmányos megválasztásával lecsillapodott: még a lengyelhez is a küzdésnek és romlásnak veszedelmes ingoványán át juthat el; a melyet jó szerencsével meglábolhat ugyan, de szerencse

nélkül könnyen bele pusztulhat, mert teli megejtő hinárral és halálthozó örvénynyel. A bécsi udvar *Pálffy* nádor tanácsára jó eleve, még évekkel előbb figyelmeztette, hogy a lengyel dolgokba ne avatkozzék, mert nemcsak sajátját veszítheti el, de egész nemzetségét is tönkre teheti, s ez így fog történni többféle okból, de leginkább, s ezt ő is jól tudhatja, abból az okból, hogy a török nem szereti; s a mit apja vétett, rajta kivánja megboszulni. Sohasem hagyná őt békében és lehetetlen, hogy a többi nagyhatalom ne zaklatná, s ne támadná meg fegyverrel.*

Az üdvös figyelmeztetés rég elhangzott hiában, mert a hagyományos erdélyi politika, az óvatosság és eszélyesség eljárása lassan-lassan megváltozott, az öreg Rákóczyval az öreg tanácsosok elhaltak és a megmaradtak befolyás nélkül maradtak; a fejedelmet egykorú tapasztalatlan fiatalok vették körül, kik az ő reménykedéseinek és szenvedélyeinek fellobbanásai szerint alkalmazkodtak, a mi nem utolsó prodromusa vala a bekövetkezendő romlásoknak.** A lengyel dolgoktól nemcsak nem tartózkodott, hiszen évekig szőtte felesége rokonaival és a lengyel protestánsokkal összeköttetéseit, szította azok elégületlen hajlamait és biztatta az ország ellenségeit; de alig várta, hogy a hatalom teljes erejével beavatkozhassék és a lengyel földre serege élén hódító vagy szabaditóként benyomulhasson.

A kedvező alkalom, az események szerencsés fordulata végre megjött: X. Károly svéd király, Észak Pyrrhusa, diadalmasan haladt előre, egymás után vette meg *Varsót*, 1655 szeptember 9-ikén, és *Krakót* október 17-ikén, s ezzel Nagy- és Kis-Lengyelországot hatalmába kerítette; egyidejüleg az orosz és kozák hadak is betörtek három vonalon, a nagyfejedelem Lithvániát szállotta meg, a hetmán Lem-

* Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. (A Magyar Nemzet Története, VI. k.) Budapest, 1898. 520. l.
** Szalárdi János: Siralmas krónika. (Pest, 1853.) 267. l.

berget vívta s a fő orosz sereg Wolhyniába hatolt; osztozkodni akartak, nem a svédek szövetségében, hanem a magok kezére dolgozva, a saját érdekök biztosítása végett a szerencsétlen királyság feldarabolásában.[1] Már szinte az egész ország elveszett, a király földönfutóként idegenbe bujdosott, *Glogauba* menekült; a szegény lengyelek pedig csak küldözték, a többoldalú támadás és megrohanás óta egyre csak küldözték Rákóczyhoz a segélykérő leveleket és követeket katona és pénz végett. S a segítség fejében a fejedelemnek előbb fia számára az egyik legjobb palatinátust, majd maga részére a királyi koronát igérték; mert készebbnek nyilatkoztak hozzája hajolni, semmint a svédet vagy oroszt uralni.[2] Igaz, hogy ő is idegen volt, mint Alexej Mihajlovics, de legalább eddig nem harczolt az ország ellen, sőt felesége révén a lengyel főurakkal rokonságban állt; s ő is protestáns, mint X. Károly, de legalább birodalmában a katholikus vallásnak szabad gyakorlata van, s a katholiczismus iránt jó akaratot tanúsít;[3] ennélfogva barátságára és türelmességére, vitézségére és szerencséjére való tekintettel a legszivesebben ismernék el urukul. Kedvezőbb alkalmat, szerencsésebb fordulatot magára nézve keresve sem kereshetett volna: a lengyelek reá szorultak, magok hivják be seregével, kinálják a koronával. De a diadalmas svéd királylyal, a protestáns uralkodóval kellett volna megmérkőzni érte, a megalázott és leigázott lengyeleket összeszedni, a levert és üldözött katholiczizmust fölemelni, ő pedig már ekkor, a svédek betörése óta, nem minden áron, csak egy áron, vallása diadalával akart boldogulni, vagy a mint anyjának jelentette, csak «istenes utakon, a mikor Isten azokat megmutatja,»[4] szeretett volna a maga előmenetelén munkálni.

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 129 l.
2 *Ugyanott*, 130. l.
3 Szalárdi János: Siralmas krónika, 291. l.
4 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 472. l.

(1659-iki amsterdami metszet után.)

64. KRAKÓ ÉS KÜLVÁROSAI A LENGYEL HÁBORÚ IDEJÉBEN.

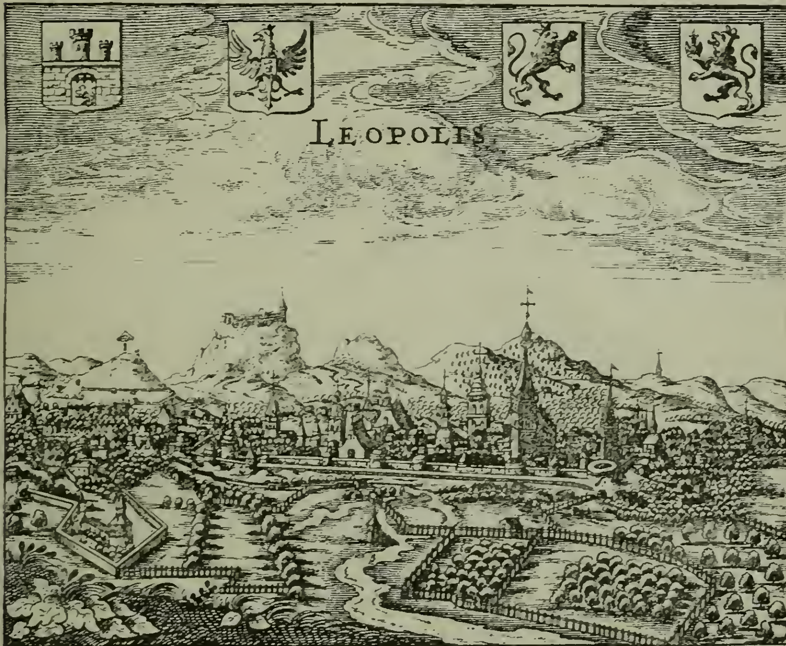
Bezzeg a kozák háború idejében világi utakon is készségesen megindult volna!

Most X. Károlylyal óhajtott szövetkezni és osztozkodni, mikor az hódítását már befejezte; s követet küldött hozzája megtudakolni, hogy mi czélja van a lengyel koronával; de egyidőben a lengyel fővezérrel is tárgyalásba bocsátkozott, hogy micsoda eszközök kellenének annak megszerzéséhez? Igy kapdosott utána egyszerre kétfelé is; mind a mellett azt irta egyik magyarországi főúrnak, Szilágyi Sándor gyanításaként kétségtelenül *Zrínyinek:* «oly hír hatott az táborra, mi is kapdosunk az királyságon, az bolha pezsegni kezdett bennek; mi tőlünk az jó király, se svéd, se Kazimir ne féltse».* X. Károly nem is féltette, hiszen hadi szerencséjének szárnya ekkor csattogott a legmagasabban az ellene berzenkedő és lengyelekkel szövetkező Poroszország megtörésének idejében, Kázmér pedig hiában féltette, mert az egész országból alig volt még néhány mérföld a kezén, kénytelen-kelletlenül belenyugodott a lengyel főrendek eljárásába, kik a szabadulás egyetlen reményében a koronával Bécsben, Moszkvában, Gyula-Fejérvárt házaltak, s az erdélyi fejedelemmel ismét vagy még folyton alkudoztak, a katonai és pénzbeli gyors segítség jutalmaként a király életére majd az örökbefogadással, majd a közös uralkodással biztatták, majd meg ajánlatukat akként módosították, hogy fiát, a kis Ferkót teszi meg Kázmér örökösének, nemcsak a királyi koronára nézve, de a saját és felesége magánvagyonában is. Szóval minden lehető módot megkisértettek a Rákóczy megnyerésére, s maga a király kérte levélileg az ország felszabadítására: mégis azt irja ebben az időben anyjának, hogy elvette Isten eszeket vagy másokat itélnek bolondoknak, mikép vakjában kérik a segítséget;** holott csak az hiányzott még, hogy Kázmér fejét és

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, 478. l.

** Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 560. l.

koronáját arany tálczán vigyék Gyula-Fejérvárra. De talán már ebben az esetben sem indul meg a lengyelek unszoló szavára, mert fölemelkedését már nem kiküzdeni, szabadítóként kiérdemelni törekedett: hanem a diadalmas királyhoz csatlakozva és a kész zsákmányon osztozva hódítóként kierőszakolni. Nem vette számba, hogy a lengyel nemzet-

(1659-iki amsterdami metszet után.)

65. LEMBERG XVII. SZÁZADI KÉPE.

ben már fölkelt az a gyökeres és hatalmas erkölcsi erő, mely rendszerint csodákat mível, a visszahatás ereje, mely a hazaszeretet és önfeláldozás lobogója alatt a versengő pártokat egyesíti; hogy már a bujdosó katholikus papság lelkesítésére, mint valami keresztes háborúra gyülekeztek a gyülölt protestáns uralkodó ellen mindazok, kiket földönfutókká és koldusokká tett, hogy már hazafias szövetségek alakultak a szerencsétlen országnak, letiport szabadságnak

és üldözött katholiczizmusnak védelmére, s a visszatérő Kázmért ujjongó riadalommal kisérték *Lembergig,*[1] nem vette számba, hogy a tatár, mint a török hűbérese, a ki a szultán engedélyével, sőt később egyenes parancsára csatlakozott a lengyelekhez, ép oly hathatós közvetítő lehet a fényes kapu jóakaratának az ő vállalatához való kieszközlésében, mint a mily jelentékeny támaszt nyújthat sikerének biztosításában; sőt a tatárt kicsinyelte, mivel *Sebessy Miklós* elhitette véle, hogy minden erejével sem állíthat ki többet 25,000 embernél, «a mit az elmés, okos úr, *Kemény János* meghallva,» mondja a krónikás, «a fejedelem elől más házba fordulván ott egy ablakban nagy könyezéssel megsirt vala, a szomorú jelekből általlátván az ifjú, hizelgő, tudatlan emberek miatt a szegény országnak romlását származni».[2] Pedig tavaly, áprilisban, a mikor Lengyelországot megsegíteni készült, még azon sopánkodott: «csak tatár ne legyen ellensége;»[3] most még sem mert, vagy inkább nem akart a két nemzet erejével, a tatár-lengyel sereggel egyesülni; noha az évi ajándékot követelő s megtagadása esetében boszúval fenyegetőző kán ellenében épen maga hangoztatta, hogy «egy urunk levén, egymást kellene értenünk, s ily hatalmas nemzetségeknek felháborodott állapotjokban hatalmas császárnak s országának javára kellene vigyáznunk és egy értelmet viselnünk».[4] De a gyakorlati eljárásnak s helyes politikai iránynak ez a megvillant gondolata a hogyan támadt, úgy is oszolt el, hirtelen és nyomtalanul. Rákóczy nem birt a svéd király szerencséjének és a protestantismus diadalának bűvös hatása alól feloldózkodni s a világesemények logikája szerint gondolkozni: káprázatos elfogultságában, mint valami szellemi rejülés-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 5. l.

2 Szalárdi János: Siralmas krónika, 292. l.

3 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. 489. l.

4 Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéseihez, 334 l.

ben, nem vette figyelembe, hogy X. Károly egén a jövő zivatarának sötét felhői már tornyosulnak, hogy minél bámulatosabb sikereket aratott lengyel és porosz földön, annál hevesebb féltékenységet ébreszt a balti és keleti tengerek uralma miatt a szomszédos államokban, épen a protestáns Hollandiában és Dániában, melyek közül ez új támadásra fegyverkezik, az hajóival már Danczka védelmére szállt; nem vette figyelembe, hogy a béke-sovár, de vallása-féltő Ferdinánd követei az érdekelt udvarokban a svéd király megrontására már szorgosan működtek, mert a sléziai és morva protestáns rendek jövendőbeli magatartása miatt, ha birodalma tövében, Lengyelországban a protestantismus elhatalmasodik, szorongva aggódott; s ennek meggátlása végett egymásután bujtotta fel az orosz nagyfejedelmet és dán királyt, hogy a lengyelek megsegítésére a svédek ellen forduljanak, sőt Alexej Mihajlovics már meg is támadta őket Rigánál,* nem vette figyelemmbe, hogy ha volt a véd szövetségnek értéke, míg a korona biztos kilátásával és vallása büszke fölemelésével biztatta, mig Éjszak Pyrrhusa diadal-szekerén járt: most, ennyi veszedelemnek közepette, csak koczkázata maradt, a mikor szerencséje lehanyatlott, a mikor a lengyel nemzeti hadsereg első kudarczai után mind győzedelmesebben harczolt . . . Nem vette fontolóra, hogy az ő közbelépése még növeli a nemzetközi bonyodalmakat és szaporítja csupán az ellenséges hadakozó népeket, mert III. Ferdinánd a semlegességet elhagyva kénytelen lesz a háborúba avatkozni, és a katholikus Lengyelország feldarabolását megakadályozni; a török pedig tiltó szavát hallatni és az ő rohanó kerekét megkötni. Hiszen Konstanczinápolyban ez idő szerint, a mióta *Köprili Mohammed*, az éles eszü és erős kezü öreg állt a kormány élére, a szellem egészen megváltozott. Mert a

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 21. l.

mily hirtelen rendet és biztonságot teremtett a városban, hol kinevezése előtt a kapuk őrizetlensége, rablók elszaporodása és janicsárok megfélemedése miatt már világos nappal nyilt utczákon fosztogatták és ölték az embereket,* ép oly vasakarattal és céltudatossággal fogott a birodalom vezetéséhez, hogy az olaszokkal évek óta húzódó háborút diadallal befejezze, az önállóskodó hűbéres tartományokat engedelmességre szorítsa, s az osmán hatalom tekintélyét és fényét minden felől helyreállítsa. S ha Konstanczinápolyban addig, a belső zavarok és külső bonyodalmak következtében, elnézték is Rákóczy növekedését Moldvában és Havasalföldön; most, Köprili Mohammed nem volt hajlandó tovább tűrni. Gondolkozásáról és hangulatáról hű értesítést adott *Zöldfikár* aga *Harsányi Jakabnak*, a fejedelem török deákjának, a mikor kifejtette előtte, hogy Rákóczy elégedjék meg otthon a szép békességes uralkodással, mert Erdély többet ér száz lengyel királyságnál, a hol az ország puszta, jövedelmetlen, a szomszédok, kozák és tatár, roszszak; s nemcsak a török, de a tatár sem szenvedné el, hogy Lengyelországba beüssön. Mindazonáltal, ha kedve vagyon a lengyel királyságra, annak az egyetlen módja az, hogy egyenesen ebben a dologban irjon levelet és küldjön követet a szultánhoz és nagyvezirhez, s ekképen kérezkedjék el, egyszersmind lengyel követ kérje az ország nevében a királyságra; aztán újítsa meg hitét, athnaméját a portával, a mint Báthory István cselekedett vala, kit öt-hat bég kisért be szép török sereggel s az erdélyi hadakkal Lengyelországba.** Rákóczy mindezt jól tudta, mert Harsányi részletesen megirta, sőt egy pár hét múlva *Balogh Máté* kapitihával együtt az angol és franczia követ tanácsából megismételte, hogy a porta beleegyezése nélkül meg ne mozduljon, mert nagy haragot veszen magára;

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k 219. l.
** *Okmánytár*, 471. l.

(Egykorú metszet után.)

66. KONSTANTINÁPOLY XVII. SZÁZADI KÉPE.

hogy a svédet a lengyel ellenében meg ne segítse, mert a tatár a török parancsából támogatja, vagyis ha a lengyel és tatár ellen harczol, a törökkel kerül szembe, mely attól fél, hogyha a keresztyénség megbékél, erejét reá fordítja, azért a lengyelben a lelket elfogyni nem hagyja; megismételte pedig azzal a komoly figyelmeztetéssel, hogyha a fejedelem a portától kíván dolgaiban előmenetelt és engedélyt, ahhoz sok költség és egyéb is kell,[1] mindennek ellenére mégis a más országán, más koronáján kapdosás[2] nem engedte nyugodni: de az egyetlen módnak, a török engedélyének és a tatár szövetségének biztosításához nem nyúlt, mert az sok költségbe került volna: ő pedig a pénzt fölöttébb szerette és sajnálta. Ebből az okból a tatárt le nem kötötte, a törököt meg nem nyerte, a szultánnak és nagyvezirnek egyenesen nem irt; sőt rendes időre az évi adót sem küldte be,[3] a mivel egyszerre vétett a józan eszélyesség és hűbéres kötelesség ellen, s fölidézte a maga végzetét akkor, a mikor a fényes kapunál az uj állapotban, Köprili Mohammed kormánya óta, egyetlen jóakarója sem volt;[4] a mikor a multakért talán még bocsánatot nyerhetett, de a jövőre kiméletet nem várhatott, az levén róla a meggyőződés, hogy csak «játszik a portával.»[5]

De Rákóczy mindezt nem gondolta meg; a svéd király dicsőségénél, a protestantizmus diadalánál, az ő kivánt csatlakozásánál és álmodott sikerénél még mindig nem látott egyebet. Pedig maga X. Károly már rég fölismerte, hogy kitűzött feladatának megoldására, Lengyelország feldarabolására, a legnagyobb vállalat végrehajtására, a mely ebben az időben a földön folyt,[6] immár képtelen: s a szorongató válságból csak egy európai háború fölidézésével szabadúl-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 223—225. ll.

2 *Ugyanott*, 369. l.

3 *Ugyanott*, 224. l.

4 *Okmánytár*, 482. l.

5 *Ugyanott.*

6 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 32. l

hat, ha ugyan még becsülettel, teljes vereség nélkül szabadulhat; már maga kereste az osztozkodás igérete mellett a fegyvertársakat: de szövetségesei közül nemzetközi bonyodalmak viharában *Radzivill Boguszláv*, a litván herczeg jelentéktelen, s *Frigyes Vilmos*, a brandenburgi nagyválasztó állhatatlan volt, mindig készen az elszakadásra, mindig csak újabb meg újabb engedmények fejében maradt meg mellette; s ezek között a körülmények között már maga közeledett Chmielniczkihez és maga fordult Rákóczyhoz, ki az erdélyi seregen kívül a két oláh fejedelem hadaival is támogathatta s a kozák megnyerésére czélzó törekvésének sikerét is egyengethette. Amikor ezek a konstanczinápolyi hirek keltek, X. Károly követei már két hónap óta a fejedelem udvarában időztek és alkudoztak a szövetség megkötése végett, mely Erdélynek annyi gyászába és siralmába került.*

De Rákóczy meggyőződéseként ez volt az a kedvező alkalom, az eseményeknek az a szerencsés fordulata, melyen két kézzel kapnia kellett. Legalább a svédek betörése óta mindezt várta és kivánta, s abban a botor és nagyzó önáltatásban élt, hogy a földingató förgetegben, melyet egyfelől a svédek, lithvánok, kozákok és poroszok, másfelől a lengyelek, dánok, hollandok, oroszok, tatárok, majdan az osztrákok és törökök támasztanak egymás ellen: ő lesz a felséges Poseidon, ki a nemzetek háborgó tengerét lecsillapítja, a nyugalmat és békességet helyreállítja. X. Károly követeinek nála létekor épen ismét vagy inkább még folyton a lengyelekkel tárgyalt, mert ezek annyi kisérletök meghiusulta után sem hagytak fel az alkudozásokkal, abban a titkos számításban, hogy a fejedelmet legalább a svédekhez való csatlakozástól visszatartják és a semlegességbe terelik;** ő viszont terveinek palástolása és összeköttetései-

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 149. l.

** *Ugyanott.* 222. l.

nek fentartása végett váltig hitegette, most is szólongatta őket, hogy az ő trónöröklésére s halála esetében a fiáéra ne szóbeli üzenettel, hanem irásbeli ajánlattal álljanak elé,[1] pedig lelkében rég megrögzött az elhatározás, hogy a svédekkel szövetkezik. Mert a nemzetközi viszonyokat és újabb fejleményeket vagy nem ismerte, vagy nem tudta megitélni jó és gyors értesülés hiányában;[2] azt hitte a magában és szerencsében való bizakodásánál fogva, hogy X. Károlylyal egyesülve, a lengyel korona után, a mint *Szilágyi Sándor* mondja, csak ki kell nyújtania kezét.[3] De e vállalatban, jegyzi meg helyesen *Angyal Dávid*, a nagy európai politika tengerére került. Itt nem oláh vagy moldvai viszonyokkal volt dolga, az európai hatalmak szövevényes érdekeinek találkozását s ellentétét kellett mérlegelnie. És itt cserben hagyta belátása, gyanakodó volt s a mellett könnyenhivő. Azt hitte, hogy uralkodik a viszonyokon, hogy mindenkit felhasznál a maga érdekében, pedig elvakult áldozata lett még azoknak is, kiket lenézett. A politikában jó guerilla-vezér volt, a ki elhitette magával, hogy nagy hadvezérnek született.[4] S ebben a tévedésében egymaga döntött a saját jövőjéről, a nemzetsége és országa sorsáról, bekérte ugyan a követjárások és kétközi tárgyalások folyamán, tanácsosainak véleményes szavazatát,[5] de korlátlan uralkodó létére merőben a látszatért; s ezek szolgák levén, nem mertek az ő verdeső reménykedéseinek és nagyzó szenvedélyeinek ellene szólni. Felesége csak sírní, atyja csak rettegni tudott, de ez rettegései közt is figyelmeztette volt, hogy arra, mikép *haszonért* hadakozzék, szüksége nincs, adott az isten eleget, ha több gyermeke volna is. Ha a svéd ellen segitené meg a lengyelt, vétene isten

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az szakkeleti háború. 118. l.

2 *Ugyanott*. 17. l.

3 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 170. l.

4 Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig, 528. l.

5 *Okmánytár*, 451. l. *Erdélyi országgyűlési emlékek*, XII. k. 326—329. ll.

ellen, de ha a svédet támogatná és a lengyel venne győzedelmet, még gonoszabb volna. Mert a porta engedélye kétes, mivel ő is tart annyi nemzettel való csatlakozása miatt. «Az pápistaságnak valami ereje leszen,» úgymond, «mind megindítják, ki nyilván, ki praktikával; tudván ők, nagyrésze leomlana Babillonnak, ha Lengyelországban pápista király nem lenne, kiváltképen így fegyverrel vennék meg. Az hadakozásnak kezdetit tudja ember, de végét csak az isten tudja, az titkok az istennél vannak, a kijelentett dolgot tudjuk mi; szűken vannak az hadakozó hiv emberek, kiváltképen ha ezekkel kezdesz hadakozni; mert nekem se higyjenek az vallás dolgában, de én sem hiszek az pápistának, hogy nem inkább segétené az ő vallását; az főtisztek pedig igen pápisták melletted, meglehet, egyébként hűvek, de nem oly hadakozásod leszen, az mint eddig volt. Hátad megé is kit hagynál, ha magad elmentél.»* Csak a papok, az egyszerü protestáns papok, szivükben a meggyőződés bátorságával és ajkukon az ékesszólás igéjével, méltó örököseiként a mult század pédikátorainak, kik a hatalom és veszedelem minden villogásával szembe szálltak, beszéltek kedvkeresés és félelem nélkül a haza békéjének és nyugalmának fölzavarása ellen.

Majd megmozdult Ferdinánd is, hogy a Szelepcsényi bizalmas levelével és saját külön küldöttével, Kissevich-Horváth Györgygyel, a fejedelmet visszatartsa a háborútól, mert a lengyelekkel való szövetkezésének ellenére szerette volna az összeütközést elkerülni. Természeténél fogva ugyanis szelid és békés ember levén, mint a csendes és renyhe vérlejtésüek általában, mindig tartózkodott a dolgok élére állításától, az izgalmak és bonyodalmak fölidézésétől, vallási és politikai kérdésekben egyiránt. Bár jezsuitatanítvány létére a maga katholiczizmusában elfogult és

* Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 510—511. ll.

türelmetlen volt s érte készségesen mindent áldozott volna; s bár hazánk beolvasztásáról a családi hagyományt, mint II. Ferdinánd igaz örököse, híven ápolta s az örökletes királyság eszméjének keresztülvitelével előmozdítani is megkisértette: a protestánsok és alkotmányos ellenzékiek elkeseredésétől s a szabadságharczok megujulásától féltében mégis Lippaynak s a katholikus főpapok és világi főuraknak mérséklésével vagy kényszerítésével a vallásos békét az országban megőrizte, birodalmában helyreállította; szabad királyválasztó jogunkat és alkotmányunkat lényegében meghagyta, mert istenfélelemmel és igazsággal akart uralkodni, holott csak félelemmel és vigassággal uralkodott.* S bár Rákóczy népszerűsége miatt, magyar birtoka és koronája érdekéből, örökké aggódott és nyugtalankodott; ebbeli gyanúja és bizalmatlansága irányában semmi kedveskedésre, semmi biztatásra el nem oszolt, meg nem változott: a fejedelmet mégis kimélni kivánta, sőt annak állítólag, a mint Szelepcsényi hitére és emberségére írta, maga is érezvén, hogy ezt az állítást bajos úgy egyszerü szóra elhinni, «igaz jó akarója»** volt. Nem, nem, Rákóczynak nem volt jóakarója sem e levél keltekor, három évvel ezelőtt, sem mostan, a válságos fordulat előtt, hanem a békességet sovárogta fölöttébb, hogy semlegességét megőrizhesse és beláthatatlan zavarokba ne jusson, hiszen a beláthatatlan zavarok és eshetőségek kerülése végett ragaszkodott oly szorongva, annyi áldozattal, elnézéssel, sőt alázkodással a török békéhez is, hogy Zrínyi Miklós nem egyszer elbusult, elcsüggedett és haragban forrt miatta. S birodalma békéjének ápolásában s a saját nyugalmának óvásában, inkább megállt a *fél* úton, megelégedett a *fél* sikerrel, csakhogy kenyértörésre ne kerüljön a dolog. S azt hitte magához képest, hiszen:

* Például a pozsonyi lakomák- és vadászatokkal 1655-ben.

** Szilágyi Sándor közleménye a Történelmi Tárban, 1892. évf. 195. l.

(Soudtman egykorú metszete után.)

67. III. FERDINÁND.

Az ebnek is eb legfőbb ideálja,
Megtisztel, hogy ha társaul fogad . . .*

a vérmes és akaratos Rákóczy az ö jóakaratú figyelmeztetésére szintén meg fog állani a *fél* úton.

A fejedelmet azonban sem felesége könyjei, sem anyja rettegései, sem a papjai tiltakozása és az ő jó indulata nem ingatták meg eltökélt akaratában. Vakon és botorul rohant végzetének. Igazán jól mondja a Zrínyi kedvencz szólása: Quem Jupiter perdere vult, dementat.

Az események rohamosan fejlődtek: a lengyelek egymás után szövetkeztek, november 3-án az oroszszal, deczember 1-én az osztrákkal; Rákóczy deczember 6-án szintén aláirta a frigylevelet a svéddel, noha már ekkor X. Károly nyugoti Poroszországba szorult és Kázmér Danczkába bevonult. S egy hónap múlva, mialatt egyezkedett a kozákkal, rendelkezett a moldvai és havasalföldi vajdákkal, értesítette X. Károlyt felkészüléséről és III. Ferdinándot beavatkozása okairól, 1657 január 6-ikán már megindult Máramarosba, Viskre, honnan magyarországi és lengyel hadainak január 14-ikén kellett a lengyel határra kelniök.

«Az portárul,» irja a krónikás, «nagy sok tigris-párduczbőröket hozatott, nagy sok aranyas zászlókat, friss selyem lobogókat iratott, aranyoztatott, fuvalló s egyébféle aranyas kopjákkal szekereket rakatott, magának különbnél különb drága királyi ruhákat csináltatott vala; és mind nagy sok kincscsel, pénzzel rakott társzekerekkel, sok élésszekerekkel, lövő szerszámokkal, golyóbissal, tüzes szerszámokkal és jó pattantyusokkal, és valamik a hadra, még pedig olyan reménységgel való hadra, a melynek vége a királyi méltóság volna, szükségesek, úgy hozzákészült vala, hogy a kik a belső titkokat nem tudták, a készülethez képest, hogy kész királyságra menne, mindenek azt állíthatnák.»**

* Madách Imre: Ember Tragédiája, II. szín.
** Szalárdi János: Siralmas krónika, 295. l.

A kicsi Visken forrt az ember ezekben a napokban. Gyülekeztek renddel a fejedelem családjának tagjai, felesége és anyósa; a külföldi államok követei: a svéd, kozák, lengyel, ide érkezett az orosz is, Alexej Mihajlovics küldötte, gazdag ajándékkal, «igen szép válogatott, drága érő egynéhány száz nyusztbőrrel»,* hogy a svéd szövetség helyett a lengyelt fogadtassa el; ide jöttek a zborói tisztviselők, köteles hűséggel és vallásos reménykedéssel, hogy urok rendelkezésére álljanak, a lengyel bujdosók, hazafias kétségbeeséssel vagy nyomorú önzéssel, hogy Lengyelország megmentését vagy a magok szerencséjét keressék; idejöttek az országnagyok és vitéz leventék, a fejedelem környezetében vagy a hadak élén: Rhédey Ferencz, Serédy István, Barcsay Ákos, Kemény János, Mikes Mihály, Bethlen János, Apaffy István, Bethlen László, Gyerőffy István, Bethlen Farkas, Kemény Boldizsár, Gyulaffy László, Bánffy Kristóf, Bethlen Gergely, Rhédey László, Kornis Ferencz, Sebessy Miklós, Sebessy Ferencz, Horváth Kozma, Bakos Gábor, Ispán Ferencz, Nagy Tamás, Ébeni István, Gaudy Endre, Pap Endre és Földváry Ferencz, meg annyi más, kik közül nem egynek szivében a vállalat kimenetele iránt titkos aggodalom élt ugyan, de az oly nagy szerencséjü és méltóságú fejedelemnek olyan nagy készülettel való indulását, hatalmának növekedésére való vágyakozását, s egész népének minden hadi erejével való fölkelését látva, senki sem merészkedett nyiltan szólani,** sőt a fejedelem bizakodásából bizalmat és megnyugvást merítettek, miután a hadak is mindenfelől gyülekeztek. A székely havasoktól a máramarosi Kárpátokig megmozdult a férfi, s a merre vonult Visknek, fegyver csillogása jelezte útját; de a rendelt időre nem mind juthatott el, mert a jövendő és közelítő nagy gonoszoknak gonosz előljáró jelenségeként Mára-

* Szalárdi János: Siralmas krónika, 299. l.
** *Ugyanott*, 298. l.

marosban a havasokon, hegyeken, völgyeken igen nagy hó lévén, azt hirtelen nagy eső ütötte meg és felolvasztotta, a minek következtében a folyók megáradtak, rohanó vizeikkel és jégtorlaszaikkal váratlan akadályokat támasztottak, mert a hadi podgyászok, szekerek a sodró hullámokban felborultak és elmerültek, a gyalogok közül is számosan elvesztek; számosan pedig, kik a jeges vizeken hónaljig vagy övig árban vergődtek keresztül, az egyszerre beállt kemény idő miatt megfagytak, elpusztultak.* Rákóczy azonban nem ért rá a gonosz jelenségekkel foglalkozni, sem az elveszetteket pótolni, sem a megkésetteket bevárni, mert szerződése értelmében arra vállalkozott, hogy a lehető leggyorsabban lengyel földön terem, s a szorongatott Krakó fölmentésére nyomul; ezért kapja majdan Nagy- és Kis-Lengyelországot Krakóval, Lithvánia egy részét és a szepesi városokat, meg a királyi koronát,** a siker érdekében is sietnie kellett, hogy a kozákokkal mielőbb egyesülhessen, s közös erővel, hirtelen meglepetésekkel biztosabban működhessék. Ám mielőtt a határra kelt volna, megtette szükséges intézkedéseit: január 15-ikén fogadta az orosz követet s azzal a válaszszal bocsátotta el, hogy a svéddel régi szövetségét csak az imént újította meg, tehát fel nem bonthatja; majd értesítette portai kapitiháját, *Tisza Istvánt*, megindulásáról, egy csomó hamis hir kapcsában, hogy az orosz azt kivánja tőle, mikép lengyelnek, töröknek, tatárnak *ne* legyen barátja, hogy a svédek Poroszországban és Krakó alatt győzedelmeskedtek, hogy Ferdinánd király a lengyelektől a segítséget megtagadta; aztán január 17-ikén országgyülést tartott, melyen a hadjáratot hivatalosan bejelentette, az adót megszavaztatta, a pörös eljárást szabályozta; s az országgyülés tagjai, a kik az erdélyi három nemzetből s a kapcsolt részekből jelen voltak, lelkendez-

* Szalárdi János: Siralmas krónika, 298. l.
** Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 190—196. ll.

tek a nagy hálától, hogy a fejedelem szép csendes nyugalmából, maga méltóságos személyének is nem kedvezvén, édes hazánknak jövendőbeli csendes, békességes megmaradására csipőjét felövezvén, javára felkelvén, sanyaró útjában is számtalan sok gondos dolgai, fáradsági és elmélkedései között róluk el nem feledkezett, sőt szegény hazánkról kegyelmesen gondoskodni méltóztatott.[1] A fejedelem egyidejüleg kinevezte távollétére a maga helytartóit: *Rhédey Ferenczet*, *Serédy Istvánt*, *Barcsay Ákost*, oly meghagyással, hogy az első Máramarosban maradjon, a más kettő Erdélybe térjen vissza; intézkedett a megkésett hadakról, hogy a főtáborhoz hol csatlakozzanak, valamint a felgyült seregről, hogy Kemény János vezérlete alatt a Priszlop havasnak induljanak s felesége és anyósa nagy szomorúságára maga is utánok eredt, vagy nem is utánok, hanem nagyzó és merész álmainak csillogása, lidércz fénye után, mely az asszonyi könyektől sem borult el.[2]

Ennek a vállalkozásnak és hadindításnak hire eleve befutotta Magyarországot, hiszen Rákóczy maga megirta, mikor tanácsosainak véleményes szavazatát bekérte, egyes főuraknak: Zrínyi Miklósnak, Nádasdy Ferencznek, bizalmas ügyvivője, Mednyánszky sem csinált belőle titkot, közölte Witnyédyvel[3] és kétségtelenül másokkal is; s a hir a hazafias katholikus és protestáns rendek között általában rokonszenvet és örömet keltett. Hiszen Zrínyi a fejedelmet, a mint emlékezhetünk, a legjobb magyarnak tartotta az ég alatt,[4] s Nádasdy készülődésének első komoly hirére lobbanva sóhajtott fel: Domine, memento mei dum veneris in regnum tuum. Támaszszon Isten tündöklő csillagot az magyarnak;[5] a hazafias katholikus és protestáns rendek

1 SZILÁGYI SÁNDOR: id. m. 357. l. Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 246. l.

2 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 174., 176. ll. Erdély és az északkeleti háború, II. k. 230. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 94. l.

4 *Századok*, 1868. évf. 643 l.

5 SZILÁGYI SÁNDOR: Rajzok és tanulmányok, II. k. II. l.

általában a magyar alkotmányos szabadság hivatásszerü védőjének vették, kinek vitézsége és dicsősége, szerencséje és sikere az ősi alkotmány megannyi biztosítékaként szolgál. A távol világításában természetesen csak a moldvai és havasalföldi diadalmas hadjáratok eredményéből itélték meg, gyöngéi és fogyatkozásai nélkül tüneményes nagynak látták, a ki eddig csupán szerencsés volt. De a távol világításában a szerencse minden kedvezése az ő számításának, erélyének, gondoskodásának és hősiségének tetszett; minél fogva a bécsi udvar vezető politikusai mindig szorongtak és riadoztak miatta, a magyar ellenzék tagjai pedig bizalommal és büszkeséggel tekintettek föl alakjára. Zrínyi, a mint tudjuk, szerencsét kivánt útjához, hiszen kinek kivánhatja vala jobban az jó szerencsét és előmenetelt, mint annak, az ki romlott hazánkat megsegíteni kivánja és fárad is rajta;[1] Nádasdy pedig a jobb idő virradását várta tőle;[2] Witnyédy pedig szegény, csaknem utolsó gyalázatra jutott nemzetünknek[3] nevelkedése érdekében még a napkeleti birodalom urává is megtette volna, azért hogy magyar és evangelikus:[4] de mindez abban a reménykedésben, föltevésben és meggyőződésben szólt, hogy Erdélylyel úgy cselekszik mindent, a mint Zrínyi irta neki levelében, mikép minden történhető dolgokat megnéz és gondoskodik *előbb* Erdélyrül;[5] vagyis az országot, a mint Vitnyédy kifejezte Mednyánszkynak, biztosítja mindenfelől.[6] S valóban a viski országgyülés áradozott a nagy hálától, hogy szegény hazánkról gondoskodni méltóztatott a fejedelemnek.[7]

Hát miben állt ez a gondoskodás? Talán abban, hogy a koronát kereste, csipőjét karddal felövezte: de a maga és országa szerencsétlenségére nem vette számításba X. Ká-

1 Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok, 253. l.

2 *Ugyanott*, 11. l.

3 Vitnyédy István levelei, I. k. 92. l.

4 *Ugyanott*, 93. l.

5 *Századok*, 1888. évf. 448. l.

6 Vitnyédy István levelei, I. k. 94. l.

7 Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 246. l.

(Egykorú metszet után.)

68. NÁDASDY FERENCZ GRÓF.

rolynak sem szorult helyzetét, sem megfogyott erejét, nem az ellenségnek sem biztos helyismeretét, sem növekedő számát, hanem teljes tájékozódás nélkül vakon rohant végzetébe és vakon kapott oly szövetségen, melyről Witnyédy is nyilván tudta, csak épen ő nem tudta vagy nem akarta észre venni, hogy abba a svéd királyt a szükség viszi?[1] Talán abban, hogy Ferdinándot csillapító figyelmeztetésének mellőzésével maga ellen kihívta és a semlegesség elhagyására kényszerítette; csodálatos naivsággal mégis azt hitte, hogy Mednyánszky Bécsbe küldésével, beavatkozása szépítgetésével,[2] az Isten nevére való azon fogadkozásával, hogy a mint eddig, kilencz esztendeig, senkivel sem szövetkezett a felség ellen, úgy most sem törekszik megrontására; s a mint eddig, kilencz esztendeig, úgy eztán is csak szolgálni akar neki,[3] megnyugtatnia sikerül; sőt egyenesen megnyeri, hogy az maga eszközli ki számára Konstanczinápolyban az engedélyt vállalatához, holott Kinán basa már egy évvel ezelőtt értésére adta, hogy a német tizszerte nagyobb ellensége, mint a török?[4] Talán abban, hogy az engedélyt

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 92. l.

2 Mednyánszky Jónás ura beavatkozásának szükséges voltára nézve a királyhoz írt előterjesztésében kiemelte, hogy a lengyelek e végett ismételve megkeresték és a koronával megkínálták, meg levén győződve, hogy mostani végtelen és szinte megoldhatatlan nehézségeikből nincs más szabadulásuk az ő segítségén kívül. A fejedelem azért erősítette meg a svéd királylyal barátságát és szövetségét és vonta magához a kozák népet a lengyel nagyok véleményére és tanácsára, hogy ekkép Lengyelország siralmas sorsán segítsen és őket a fenyegető nagyobb bajoktól megmentse. S bár sokan a lengyel urak közül most is ragaszkodnak a megkezdett tárgyalásokhoz, mások kétségbeesett helyzetükben az orosz nagyfejedelemnek ajánlták föl a koronát, a mi Rákóczy kárára, sérelmére és gyalázatára történt. Minthogy Lengyelország állapota már oda jutott, hogy emberileg szóval eligazítani lehetetlen, a fejedelem kénytelen volt beavatkozni és segítségül menni. Kéri a királyt, hogy tiltsa el híveit, katonáit és tisztjeit a közbelépéstől, hagyja meg konstanczinápolyi követének, hogy vállalatának megengedését szorgalmazza; s ha a fejedelem katonái valami elkerülhetetlen szükségből a felség határait átlépnék, ne tekintse sérelemnek, hanem kegyelmesen nézze el. A fejedelem biztosítja a felséget, Istent híva tanúbizonyságul, hogy a diplomákat sértetlenűl megtartja, semmiképen nem háborgatja, sőt kegyét megérdemelni törekszik. (Erdély és az északkeleti háború. II. k. 336—388. l.)

3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 132—133. ll.

4 *Ugyanott*, 213. l.

meg nem szerezte, vállalatát be sem jelentette, sőt portai kapitiháját, Tisza Istvánt félre vezette, hogy a törököt nyilván ez is megtéveszsze; sőt a szultánt és nagyvezirt magára bőszitette és a háború biztos eltiltására ingerelte: csodálatos naivsággal mégis azt hitte, hogy a jövendő minden veszedelme ellen födözve van, ha a tilalommal érkező csauszt, a mint meghagyja vala,[1] kerülő útakon vezetik és akkor eresztik eleibe, a mikor már Krakóban székel, mert a befejezett tényre, felfogása szerint, a lengyel meghódol, a török megjuhászodik? Az osztrák meg hozzá bizonyosan még jó szerencsét is kiván.

Aztán miben állt ez a gondoskodás? Talán abban, hogy a tatárt magára haragította, minél fogva az boszútól lihegve leste az alkalmat, hogy Erdélyt megrohanhassa és pusztíthassa; s az oroszt ellenségévé tette, a mikor ajánlatát elutasította s beavatkozásának megokolásába szükségtelenül bele vonta, hogy a nagyfejedelemnek a koronával való megkinálása az ő sérelmére és gyalázatára történt,[2] «mert a lengyelektől a királyságra hivattatván, azután hátrahagyatott és megcsúfoltatott volna»?[3] Talán abban, hogy a lengyeleket maga ellen lázította, még régi barátait és felesége rokonait is a támadásba kergette, a mikor szerződése értelmében hazájok feldarabolására indult: csodálatos naivsággal mégis azt hitte, hogy az ország határaihoz közeledésekor szétküldözött kiáltványára seregesen sietnek táborába, és szabadítóként üdvözlik, ha irántok való örökös hajlandóságának és keresztyén indulatának emlegetésével megigéri, mikép az oltalma alá helyezkedőket kegyesen és kegyelmesen fogadja, a háború és mostoha idő csapásaitól megmenti, letiport jogaikat, különösen lelkiismereti szabadságukat helyreállítja?[4] Vagy talán abban, hogy távollétére

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 233. l.
2 *Ugyanott*, 337. l
3 SZALÁRDI JÁNOS: Siralmas krónika, 296. l.
4 SZILÁGYI SÁNDOR: id. m. 129—130.

kormányzókat hagyott ugyan, de őket sem helyesen meg nem választotta, sem állásukat okosan nem szervezte, mert kezükbe eszközt és hatalmat nem adott. Nevezetesen úgy intézkedett, hogy csak az a rendeletök érvényes, melyet mind a hárman aláirnak; csak oly pénzhez nyúlhatnak, melyet a fejedelemasszony kiutal; de ez is, a helytartók is rendszerint másutt és másutt laktak s az egész kormányzás galyiba volt.[1] Hármok közül nemzetségére és vagyonára legtekintélyesebb a részekbeli *Rhédey Ferencz*, bihari és máramarosi főispán, a későbbi fejedelem, gyönge, ingatag, habozó jellem volt, békességes időben talán alkalmas a vezetésre, de háborús viszonyok között tehetetlen. Rákóczy meghagyásából a szorosok őrizetére és posták igazitására Husztou kellett volna tartózkodnia, de a saját árnyékától is megijedt, s a mint valami hirt hallott a tatár közeledéséről, Erdélybe menekült, hogy feleségét bátorságos helyre vigye.[2] *Serédy István* öreg, törődött, beteges ember levén jószágára vonult, ország dolga helyett, melyet még egy évtizeddel előbb szivesen magára vett és Konstanczinápolyban erélyesen hordozott, csöndes nyugalomra vágyott, s a sok világi mulatozás után már február 25-ikén örök nyugalomra költözött.[3] Csupán *Barcsay Ákos* termett volna cselekvésre, ha szabadon működhetik; megvolt az eleven esze, éles látása, az uralkodóház iránt hűsége és buzgósága, hiszen az öreg fejedelemasszony nevelte és emelte föl alacsony sorsából s lőn karánsebesi bánná és helytartóvá: de fölöttébb szerette a víg társaságot és boros poharat s örömest elfeledkezett csengésénél. Így esett meg csúfjára, hogy gyulafejérvári székhelyén, szinte a szeme előtt, valami negyedfélszáz személy, ki Máté vajdátul segítségül érkezett és itt egyszerre fölzendült, a fogoly *Hericzát*, a havasalföldi lázadók fejét

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 379. l.

2 *Ugyanott*, 274., 279. ll.

3 *Okmánytár*, 19., 22. ll. Erdély és az északkeleti háború, II. k. 356. l. Siralmas krónika, 303. l.

GIORGIO RAGOZZI PRINCIPE DI TRANSILVANIA &c.
Anno 1659

(Lerch egykorú metszete után.)

69. II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

a vasból kivágta és Fejérvárról fényes nappal, délután indulván, «az mikor az bán mind ivutt»,[1] a fél Erdélyen át magával ragadva kiszabadította; s ő nem birta megakadályozni, mert csak fegyvertelen lovasokat és parasztokat küldhetett utána,[2] nem lévén több fegyveres mellette száz rossz német gyalognál.[3] A feles vitézlő rendet magános szállásokra haza eresztette, mert nem volt képes fizetni;[4] minthogy a fejedelem intézkedése miatt a legkisebb összeg sem állt a keze alatt, s a mikor hópénzért búsították, míg telt, a magáéból adott.[5] Ily nyomorúságos helyzetben aztán természetesen nem is lehetett sem katonája az esetleges fölkelésen s Hunyad és Zarándmegye szükségre hagyott népén kívül; sem lövőszerszáma, minélfogva a török és tatár készülődésének hirekor az öreg fejedelemasszonytul kér, ha volnának, magának és a havasalföldi vajdának aprószerű ágyúkat, hogy kiszálláskor lenne mit magával hordoznia, aztán kanóczot és egyebet, mert neki nincsenek.[6] Így felelt meg Rákóczy az anyja aggodalmas kérdésének, hogy kit hagyna maga után, ha elmenne, a kormányzók helytelen megválasztásával; így a Zrínyi reménykedő föltevésének, hogy Erdélylyel úgy cselekszik mindent, mikép minden történhető dolgokat megnéz és előbb gondoskodik Erdélyrül,[7] ennek védtelen hagyásával; így a Witnyédy hazafias számításának, hogy az országot biztosítja mindenfelől, a maga szerencsétlen elbizakodásával, hogy a hatalmakat és népeket fellázasztotta Erdély ellen mindenfelől.[8]

Nem, igazában nem gondoskodott Rákóczy államférfiúi belátással, rideg józansággal és politikai eszélylyel semmiről. A mellett a hadjáratot katonailag sem szervezte és

1 Szalárdi János: Siralmas krónika, 316. l.

2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 357. l

3 *Ugyanott*, 279. l.

4 *Ugyanott*, 358. l.

5 *Ugyanott*, 379. l.

6 *Ugyanott*, 379., 387. ll.

7 *Századok*, 1868. évf. 448. l. A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 511. l.

8 Vitnyédy István levelei, I. k. 94. l.

biztosította az esélyek ellen. A maga elbizakodásában egyszerüen diadalra és királyságra indult; de ennek legszükségesebb eszközeit és föltételeit sem szerezte meg, mert vagy fölöslegeseknek tartotta vagy az áldozatot rájok sajnálta; így igazi, hivatott hadvezér, képzett tisztek, megbizható kémek és kalauzok nélkül indult meg egy ismeretlen világnak, hol végtelen sivatagok, vadon erdők, mocsaras lápok és kanyargó folyamok váltakoznak, az idegent minduntalan útvesztőbe viszik. Maga és hadvezére, Kemény János, valamint számos leventéje bátor és vitéz katona volt, a ki viaskodni és meghalni tudott, ha kellett; de hiányzott bennük a hadi művészet mélyebb ismerete, elveinek és fogásainak gyakorlati tapasztalása, különösen a katonai lángész leleménye, tervezése, előre látása és számítása. Leginkább a politikával és közigazgatással foglalkozva, kardot csak akkor fogtak, mikor alkalmilag ünnepelni vagy fölkelni kellett; s ha egyszer fölkeltek, derekasan verekedtek, az ősi hadi vitézséghez és hirhez méltóan, mint Moldvában és Havasalföldön: nagy háború vezetéséhez azonban egyikök sem értett.

Ennek a vállalatnak egyetlen hivatott magyar fővezére *Zrínyi Miklós* lehetett volna, ha Rákóczy meg akarja vagy meg birja a maga részére nyerni. Mert nem egészen bizonyos: min múlt a dolog? Hősünk régebben, a nádorság keresésekor, a tatár betörésének esetére a fejedelemnek lelkesedve igérte, hogy ha valamiképen az ő szolgálatát valamikor kivánja, bizony soha abban meg nem fogyatkozik, ha csak másodmagával is kellene postán ő Nagysága szolgálatjára mennie;* bizony ha csak egy csöpp vére marad is, az is az ő Nagysága szolgálatjára leszen;** sőt még esztendeje is az volt az egyetlen kívánsága, hogy ő Nagyságának, mint jó és dicsőséges magyar fejedelemnek igaz jó-

* *Történelmi Tár,* 1900. évf. 205. l.
** *Ugyanott,* 206. l.

magyari tökéletes szűvel szolgáljon,[1] de az utolsó levelében már félig mentegetőzik, s csak félig, föltételesen és a jövőben ajánlkozik követni. «Engem, Nagyságos uram,» úgymond, «semmi üdő, semmi szerencse Nagyságod kötelességétül el nem fog vetni; de az én vékony erőm nem ad egyébre alkalmasságot, hanem csak az jó kivánságra, kivel bizony valamikor lehet, megegyezik cselekedetem is, ha életem veszedelmével is kellene meglenni».[2] Mondja ezt épen akkor, a mikor Rákóczy megindulása alkalmából Erdély lehető biztosításáról s a jobb idő virradásáról beszél, mert sorait azzal végzi: «Az Isten engedje, hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra.»[3] Lehet, hogy azért mentegetőzik és azért szoritkozik csak a jó kivánatra, mert a fejedelem hivta magával, de nem a sereg élére; lehet, hogy azért hivatkozik a maga vékony erejére, készségének megvalósithatatlan voltára, s azért fogadkozik csupán a jövőben jó kivánságának cselekedettel való bizonyítására, mert az esetleges hivás elől, bármily föltétel alatt történik, ki akart térni. Zrínyinek ugyanis, a mióta Ferdinánd a lengyelekkel szövetséget kötött és segítségökre hadat igért, — erkölcsi lehetetlenség volt a fejedelem sorsában osztozni és oldalán harczolni, mert akkor egyszerűen lázadó lesz: koronás királyának serege ellen harczol. Valószínűbb azonban, hogy Rákóczy nem is szólította fel; elbizakodásánál fogva nem tartotta szükségesnek, hiúságánál fogva nem kivánatosnak, hogy diadalában és országában osztályosa legyen. Mert emlékezhetünk, a meghalt Klobusiczky hősünket előbb egy palatinátussal, aztán egy herczegséggel kecsegtette; azután is azzal, a mit az Isten neki rendelt.[4] A fejedelem pedig a maga fukarságában mindezt sajnálhatta és hősünket egyszerűen mellőzte. Legalább

1 Szilágyi Sándor: Rajzok és Tanulmányok, II. k. 250. l.

2 *Századok*, 1868. évf. 448. l.

3 *Ugyanott*, 448. l.

4 Vitnyédy István levelei, I. k. 38. l.

Witnyédynek, a ki Zrínyi összeköttetéseiről és dolgairól rendszerint alaposan van értesülve, egy pár nyilatkozata határozottan erre mutat. Rákóczy elindulása után néhány nappal, február 2-ikán, Thököly Istvánnak abban a meggyőződésében szólva, hogy maroknyi nemzetünk sorsa a fejedelem szerencséjén vagy szerencsétlenségén fordul vagy javulásra vagy utolsó veszedelemre, mert akár a Zrínyi megvilágításából, akár a maga éles szemével előre látta, hogy a török fegyveres beavatkozása a török háborút s a fejedelem bukása az osztrák elnyomást fogja fölidézni, — egyszerre felsóhajt: «Az én katona uram jó segítség volna, ha így a világ végén nem laknék».[1] A messze lakás azonban csak a dolog palástolása, mert hogy voltakép nem az szolgált akadékul, Witnyédy később Keczer Menyhértnek kereken megmondja: az ő ura a fejedelemnek *nem kellett*, mert *félt* tőle.[2]

Igaz, ha kellett volna, sem csatlakozhatik vállalatához koronás királyának lengyel szövetsége óta: de jellemző, hogy nem kellett; még jellemzőbb, hogy Rákóczy félt tőle; a legjellemzőbb pedig, hogy nem is eszelte meg, nem is érezte a hivatott fővezér és képzett tisztek hiányát, hogy a tudatlansága, vigyázatlansága és fösvénysége[3] miatt nem gondoskodott valamely oldaltámadás vagy beütés esetére a határok védelméről, seregének időről-időre való felújítása vagy kiegészítése végett odahaza tartalék-csapatok gyüjtéséről és utána küldéséről: mégis azt hitte, hogy régi országában mindent rendben hagyott, s új országában mindent rendbe hoz, csak a Priszlop havasán szerencsésen kelhessen át. Ebben sem kétkedett, mert hiszen *Földváry Ferencznek* tájékozódása és jelentése szerint a feljutás nem oly nehéz, még a szekerek is elmehetnek, csak a leszállás lesz veszedelmes a marháknak; de keservesen csalódott,

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 95. l.
2 *Ugyanott*, 80. l.
3 *Ugyanott*, 78. l.

mert biztosát «az hamis, hazug, lator emberek» félrevezették. A mellett az idő változási közben oly nagy hó esett, hogy övig, sőt feljebb ért; s a fejedelem kénytelen volt a legénységnek egy napra, január 20-ikán egész hó-pénzt fizetni, hogy a járatlan út helyett újat készítsen;[1] a munkára maga ügyelt, buzdított, a hóban övig, sőt följebb gázolt: de csak arra a belátásra jutott, hogy a havas árkos, szakadékos, meredek, embernek még megjárható, az elkényszeredett marhából azonban száz ökör egy szekeret föl nem von; pedig ha élés nélkül indúl, a had maga veri meg magát, gyalázatosan elmulik és elvesz. «Nem ember ellenségünk, hanem Isten van ellenünk. Meg nem írhatjuk, mondja elkeseredve anyjának, micsoda búsulással vagyunk, majd tisztességes halált kivánnánk inkább.»[2] Nagy búsulásában már arról gondolkozott, hogy a társzekereken a lövőszerszámokat Munkács felé fordítja, a katonaságot haza bocsátja, gyalogságot, fizetett hadat szállásokra osztja, maga Ecsedbe vonul, s ekkép letesz a téli hadjáratról és megvárja az idő nyilását: de aztán mégis megemberedve szép szóval, igérettel, jutalmazással, személyes példával legyőzte a roppant akadályokat; a társzekereket, lövőszerszámokat csigákon, köteleken felvonatta, a lovas- és gyalog-hadakat átköltöztette,[3] Kemény Jánost ezer könnyü vasassal előre küldötte, hogy a kozákokkal egyesüljön, a mutatkozó ellenséget verje le, s a meghódoló lengyeleket vonja magához; s január 30-án iszonyatos fáradság és erőfeszítés után seregével maga is lengyel földre, *Skolára* érkezett és megpihent, két nap múlva már *Stryben* állt, honnan megújította és szétküldözte kiáltványát a lengyelekhez, hogy szabadító és nem hódítóként jő hozzájuk, csatlakozzanak, de minden foganat és hatás nélkül. Mert már kezükben volt a szövetség-levélnek

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 352. l.
2 *Ugyanott*, 352. l.
3 Szalárdi János: Siralmas krónika, 299. l.

mássa, s tisztában voltak czéljával és szabadítása árával, fellázadtak a csatlakozásnak még gondolatára is. Elfordúlt és elhúzódott előle mindenki: barát, ismerős, rokon; s a hazafi-elkeseredésnek ez a háborgó kitörése, ez az erkölcsi akadály útjába nagyobb nehézséget gördített, mint a természeti akadály, a Priszlop, járhatatlan meredélyeivel és szakadékaival.[1]

A vadon természeten utóljára is diadalmaskodott az erkölcsi erő, az akarat: de az egyesült nemzet erkölcsi erején, akaratán az egyes ember akaratának mindig meg kellett törnie. A Priszlop, hiszen olykor a kövek is beszélnek, vállalatának kezdetén annak kimenetelére csak baljóslat volt: de az összes lengyelségnek elfordulása tőle egyenesen balvégzetét vetette előre; ha Rákóczy élesebben vizsgál és itél, már előre beláthatja bukásának egész tragikumát. De fölvert reményeitől és szenvedélyeitől szeme régóta révedezett: nem hatolt a dolgok és okok mélyére. A lengyelek elvonulásának még örült, hogy eddig ellensége nincs;[2] holott eddig csak azért nem támadták meg, mivel nem hivén a nagy tél miatt átkelése lehetőségében, nem készültek még föl elegendőkép. S azok a főurak, kik a csatlakozással biztatták, csak időnyerésből hitegették, mint Sapieha és Wisniovecki herczeg; aztán Czenstochóba siettek a királynéhoz a védelemről tanácskozni, mint Lubomirski és Potocki; s azok a városok, melyek semlegességet fogadtak, csak kényszerűségből cselekedték, hogy a megszállás elől menekedjenek, mint Lemberg, Prmysl: Rákóczy azonban mindezt sikernek vette, anyjának nagy dicsekedve jelentette, s bizakodva nyomult beljebb, előre, «mint az hal, a mely nem gondolja, visszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé;»[3] február 18-ikán már Sambor alatt járt,

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 353—54. ll.
2 *Ugyanott*, 54. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 241. l.

hol a külváros apró csetepatéval, az ablakokbúl puskatűzzel lepte meg hadát, minek következtében néhány embere, Kapronczay György, a fejedelmi ház régi hű szolgája és Kemény Boldizsár, Kolozsmegye főispánja, Udvarhelyszék főkapitánya elvesztek gazul;[1] de maga Sambor a semlegesség föltétele alatt békésen eresztette tovább. Itt egyesült a kozákok seregével, mely 20.000 emberből állt; úgy hogy hada egyszerre a 18.000 lovas, 5.000 gyalog erdélyivel és 6000 oláhval[2] 49.000-re emelkedett, a lengyelség nagy búsulására és elkeseredésére, nem vitézi viselt dolgai, hanem embertelen pusztításai miatt. A kozákság ment elől, tatár módon; a nemesség házait fölégette, a templomok kincseit megrabolta, a sirok tetemeit kifosztogatta; kegyetlenkedett, csonkított, gyilkolt; s ha nem is követte el mindazokat a borzalmas vadságokat, melyeket Bethlen Imre a kortársak fölvert képzelettel festett leirásaiból és sötéten szinezett hagyományaiból elbeszél: dúlása és öldöklése féktelenűl folyt. A fejedelem hiában riogatta és zabolázta a garázda népet,[3] a fegyelmet és rendet fentartani nem birta; s a mi még rosszabb és gyalázatosabb volt, a rossz példa a székelyeket is magával ragadta, s valamint másszor a vitézségben, most a zabolátlan kegyetlenségben legelől jártak.[4] Természetesen a lengyel még inkább elidegenedett, még ádázabb boszú vágyától lihegett az olyan szabadító ellen, kinek közeledését láng és vér hirdeti. A mi kevés rokonszenv volt még iránta, az is megcsappant; a mi pedig esetleg megmaradt, fogadott apja és jóakarója, *Szelepcsényi György* kanczellár, szerencsésen megsemmisítette.

Szelepcsényi állásánál és hivatásánál fogva a királynak föltétlen hive, belső bizalmasa volt, hiszen kanczellári és

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 356. l. Családi levelezés, 512—513. ll. Siralmas krónika, 299. l.

2 Gróf Bethlen Imre: Második Rákótzi György ideje. Nagy-Enyed, 1829. 48. l.

3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 355. l.

4 Gróf Bethlen Imre: id. m. 48. l.

(Stern egykorú metszete után.)

70. LUBOMIRSKY HERCZEG.

püspöki érdekei az ura érdekeivel szorosan megegyeztek, részint belőlük folytak, részint tőlük függtek, mint a maga előmenetelére és egyháza gyarapodására czélzók: a Rákóczy házzal mégis barátságos lábon élt, bizalmas levelezést folytatott; a fejedelemnek és anyjának ügyeiben az udvarnál, kamaránál[1] nem egyszer közbenjárt és sikeresen szolgált, a mennyiben ezek az ügyek és szolgálatok Ferdinánd királyi és a katholiczizmus uralmi érdekei körén kívül estek. A király előtt az udvaronczot, a Rákóczyakkal szemben a hazafit játszotta, a ki hangos mellveregetéssel hivatkozott igaz magyar vérére és őszinte barátságára; s nagy volt hitele a király előtt, mert úgy adta, hogy ezt az egész összeköttetést az ő javára ápolja és tartja fenn; elhitette nemcsak véle, de Zrínyi szerint mindenkivel,[2] hogy ő ennél a viszonynál fogva «bir a fejedelemmel és arra veszi, az mire akarja»; s nagy volt hitele a Rákóczyak előtt, mert kedvöket kereste, bizalmukat szinte erőszakolta, a maga készségét számos apró szolgálatával bizonyította. Az öreg fejedelemasszonyt Sáros-Patakon meglátogatta, a fejedelmet fiává, feleségét leányává, a kis Ferkót unokájává fogadta és akként nevezgette;[3] s e családi kapocsnál fogva egész természetesnek és következetesnek tetszett, ha nagyságos fia-urát váltig szólongatta, hogy neki ő felsége körül nagy bizvást parancsoljon, az mire elegendő voltát és tehetségét itéli;[4] mert nagy odaadásában, alázatos hódolatában «föltehet minden commentiós szolgájával»;[5] oly igaz és hasznos szolgája ő,[6] s a míg él az is akar maradni.[7] S leveleinek aláírásában csak úgy hemzsegett az alázatos, engedelmes, legkisebb, legragaszkodóbb, méltatlan és legkészségesebb szolga, mintha szeretetének az árja csapkodna fel

1 *Történelmi Tár*, 1892. évf. 196. l.
2 *Ugyanott*, 1890. évf. 207. l.
3 *Ugyanott*, 1892. évf. 195., 206—208. ll.
4 *Ugyanott*, 193. l.
5 *Ugyanott*, 195. l.
6 *Ugyanott*, 197. l.
7 *Ugyanott*, 199. l.

szivéből folyvást. Szeretett inni gyakran és nagyokat a részegségig, mert a billikomot sűrübben forgatta, mint a breviáriumot; s ilyenkor rendesen megeredt és eljárt a nyelve, tüntetett, magyarkodott és hazafiaskodott: a Rákóczy szerencséjéért, dolgaiban való előmeneteléért ivott, «propterea exaltabit caput»;[1] sőt «jóakaróival együtt, a kik olykor felesen voltak és ittak nála, továbbat való jó egészségeért és kévánatos szerencséjeért mind jó borral, mind porral és lövődezésekkel» vigasságot ült.[2] A mit a fejedelemnek mindig hűségesen tudomására hozott; de kijózanodva aztán szavainak szívesen élit vette azzal a figyelmeztetéssel, hogy a lengyel alkalmatosságot az ő édes nagyságos ura meg ne vesse, de el se siesse, jobb és bizonyosabb ez az egy egész ország birtoklása más idegen fejedelem karón mutatott tar varjánál; ha mégis cselekszik, azt cselekszi, bölcs elméjével föltalálván és megfontolván, a mi házának örökké tartó emlékezetére és dücsőségére való lesz.[3] S a fejedelem mind a tüntetést, mind a tanácsot a ragaszkodás és jóakarat jelének vette és vehette; noha Zrínyi Miklós, a ki éles látásával és mély emberismeretével a kanczellárnak veséjében olvasott, régen megmondotta róla, hogy *álnok*, mindazonáltal a fejedelemről böcsülettel szól, talán azért, hogy a mellett kelesse el más árúját is.[4] Tény, hogy csakugyan úgy beszélt s Rákóczy a figyelmeztetés ellenére bizott benne, jó akarójának hitte; mások is rákóczystának tartották,[5] az udvar azonban tisztában volt viseletével és hitele megmaradt királya előtt. Ferdinánd épen azért válaszképen a Mednyánszky előterjesztésére követül küldötte őt Rákóczy László, Homonnay György és Barkóczy László kiséretében Lengyelországba, hogy a fejedelmet vagy térítse vissza útjáról, mert még most is reménykedett

1 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György. Budapest, 1891. 108. l.
2 *Történelmi Tár*, 1892. évf. 197. l.
3 *Ugyanott*, 199. l.
4 *Ugyanott*, 1890. évf. 207. l.
5 *Ugyanott*, 1892. évf. 200. l.

a semlegesség megőrizhetésében; vagy lengyel barátait térítse el tőle, hogy bukása az ismeretlen idegenben biztosabb legyen. S erre a megbizásra Szelepcsényinél alkalmasabb embert nem találhatott volna; mert ép oly tanult és eszes, mint fondor és alattomos volt, ura érdekének és vallása diadalának kész eszköze, ki a mellett bizalmas viszonyánál fogva a fejedelemhez könnyen hozzá férhetett és katholikus püspök létére a katholikus lengyelekre sikeresebben hathatott. Küldetése királyának és egyházának egyiránt használhatott; sükere egyenesen a lengyelföldi katholiczizmusnak megmentése lehetett; annyival inkább buzgott tehát, hogy annak minden fogással megfeleljen. S beteljesedett, a mit az öreg fejedelemasszony tavaly a kor szellemében fiának írt, hogy a vallás dolgában neki se higyjenek, de ő sem hisz a pápistának, hogy nem inkább segíti az ő vallását,* a kanczellárban a katholiczizmus elfogult szeretete egyelőre minden egyéb érzésen felülkerekedett: nem szánta faját, fogadott kedves urafiát és a véle levő maroknyi szép magyarságot, hanem képmutató, színes eljárásával megejtette és megrontotta. Álnok volt és álnok is maradt.

Szelepcsényi előbb Lubomirski György herczeget kereste föl s a marsall szivéből Woinicki és Morstyn segélyével Rákóczy iránt minden rokonszenvet kiirtott; mert sikerült véle elhitetnie, hogy sokkal jobban félhet ennek uralmától, mint a Habsburg ház hatalmától, mert ez Magyarország kapcsolt részein zsarnokilag, sőt despotaként uralkodik, s magok az eretnekek nyilván megvallják, hogy a király alattvalóinak szabadságától az ő szabadságuk annyira különbözik, mint az ég a földtől;** aztán, február 23-ikán, kiséretével a fejedelem táborába ment át, mely már a San folyamon túl, Torki mellett állt, a hol a kanczellár a Ferdi-

* Családi levelezés, 511. l.

** Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 341. l.

(Dahlberg egykorú metszete után.)

71. LENGYELORSZÁG TÉRKÉPE A HÁBORÚ IDEJÉBEN.

nánd intő üzenetét, a lengyelek szép ajánlatát: a tizenhárom szepesi városnak, 44.000 arany fejében, Lubló várának és a krakai vajdaságnak átengedését előterjesztette, s a mint főköveti tiszti és a mint atyjának fiához való szereteti kivánná, mind bizalmasan, «csak magok között, mind néha lakozások közben asztalnál is, sok okokkal és nagy szorgalmatossággal tanácsolná, intené, kérné a fejedelmet, hagyná el azon megkezdett útját, nyugodalmas országába térne vissza.»[1] Rákóczy ugyan nem volt hajlandó a fegyvert letenni, mert szövetségesei iránt való becsületessége ellenezte, s mert maganagyzása és elbizakodása, eddigi könnyű előnyomulása, hadi szerencséje, hiszen istennek hála, a mi csaták voltak, mind neki szolgáltak, ellenség miá eddig tíz ember sem veszett el,[2] képzeletét még inkább fölverte a koronáról való álmának teljesedése felől; de Szelepcsényivel tárgyalásba ereszkedett, s harmadfél héten keresztül, márczius 15-ikéig, a válasz tartalmáról, s alakjáról egész gyanútlanúl értekezett.[3] A királyt nem akarta megbántani, egyszerűen elútasítani, nehogy magára haragítsa: azért késznek nyilatkozott arra, hogy a lengyelekkel alkudozásba bocsátkozik, ha magok felszólítják. A püspök rögtön megragadta a közvetítő szerepet, a megbeszélések megindítása végett írt a királynak és Lubomirskinak, kit titkon más levelével megintett, hogy a fejedelemhez ne forduljon, bizalmas követével felültetett, hogy ez halálosan gyűlöli, így eleve útját vágta minden közeledésnek és tárgyalásnak. Rákóczy pedig csak haladt előre, fogadott kedves atyja véle, közben-közben vigan lakoztak, nagyokat ittak, mert a fejedelem ép oly örömest a bornál feledkezett és magáról is sokszor megfeledkezett, mint Szelepcsényi, hiszen nemesi erkölcs volt ebben az időben az

1 Siralmas krónika, 300. l. SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyország története, II. k. 253. l.

2 Családi levelezés, 514. l.

3 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 180. l.

ivás, — a *bornemissza* Zrinyi feltünő kivétel számába ment;[1] s a diplomácziai eszmecserét, a minek titokban kell vala folynia, nyilvánosan, a fehér asztalnál nagy hangosan vitték, a pillanat hevében, még inkább mámor hatása alatt el-elszólták magokat; a püspök vitatkozott, érvelt, igért, de egész viselkedése csak czigánykodás volt; nem hiában gyanusították czigány eredettel,[2] mert mind ez alatt az időt arra használta fel, hogy egyfelől az erdélyi táborral egyesült lengyel sorkatonák és kozákok vezéreit a fejedelemtől elidegenítse, másfelől ennek bizalmát a svédekben és lengyelekben megingassa, Würtznek, a krakai vár svéd parancsnokának X. Károlyhoz írt és elfogott levelei bemutatásával és Stanislawskinak, a Rákóczy oldalán levő marsalli követnek tekintélye lerombolásával; a békességért való nagy puskapor-ropogtatása pedig csak arra czélzott, hogy a füsttel álnok cselszövéseit és miveleteit elfödözze.[3] Mivel eleve tudta, hogy a fejedelemmel nem bír, s nem veszi arra, a mire akarja, ennél fogva vissza nem térítheti; azonnal megbizása második felének, a barátai eltérítésének munkájába fogott, s azt alaposan elvégezte. De még a búcsú-ebéden is, írja Rákóczy anyjának, «jól lakék, váltig esküszik, hajdú sem esküdhetik többet; nem vár sok kinálást, nem is vigyáz másra, vitatkozással, szűz Mária emlegetésével bővesek voltunk».[4]

A fejedelem már most belátta, hogy nem kell hinni szavának; de sajnos, azt nem látta be, hogy a küldetésének *ténye:* a követsége komoly, utána csak a fegyver beszélhet. Azt hitte, hogy ez a lengyel szövetkezéssel együtt legfölebb ijesztés, s ezzel az ijesztéssel, a mint *Nádasdy*[5] írja vala, valamit megcselekedhetnek Bécsben, megcsele-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 108. l.

2 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 11. l. SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 69. l.

3 SZILÁGYI SÁNDOR: id. m. 180. l. Erdély és az északkeleti háború, II. k. 234. l.

4 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 356. l.

5 L. találó jellemzését PAULER GYULÁ-

kesznek;[1] de tovább nem mennek. Pedig ha nem a Ferdinánd intésére, legalább a lengyelek ajánlatára hallgathatott volna: még ekkor tisztességgel és dicsőséggel, híre csorbítása nélkül s a szepesi városok, lublói vár és krakai vajdaság szerzeményével fordulhat vissza, a maga és háza, meg országa romlását elkerülheti. Ő nyomult belebb, előre, könnyű szerrel, minden akadály nélkül; tavaszi szép meleg napok jártak, a Dunajecz és Visloka vize alacsonyan állt parttalan medrében, rajtok mindenütt gázlókat talált, hadaival, lövőszerszámaival és társzekereivel elég kényelmesen átvonult,[2] lengyel hadak nem is mutatkoztak, mert a fősereg, valami 30,000 ember fent éjszakon, Danczkánál táborozott, s a marsall 6000 főnyi csapata lent, délnyugatra, Krakó alatt a vár vívásában és Würtz szorongatásában fáradozott; különben pedig az volt a lengyelek hadviselésének módja, hogy nagyobb erő elől rendesen félrevonultak és elszéledtek, háta mögött aztán megint összegyülekeztek. A fejedelem csak nyomult belebb, előre, nem méltatta és nem követte a Zrinyi Miklós tanítását: «Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondoskodjál, és arról is, miképpen visszajöhess; ne tégy mint az hal, a mely nem gondolja, visszajöhet a varsából, csak menten mégyen belé. Vaj ki sok vész el úgy, sem eleit, sem utolját meg nem gondolja a dolognak».[3] A lengyelek eresztették szabadon, hogy időt és alkalmatosságot engedjenek oly számos ellenségnek a maga fárasztására és fogyasztására;[4] sőt Krakó vívásával is felhagytak, Würtztől lovagiasan, szép levelekkel elbúcsúztak és tova takarodtak; a mikor Rákóczy márczius 28-ikán a város alá, a

nál: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. Budapest, 1876. I. k. 29—34. ll.

1 Családi levelezés, 514. l.

2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 356. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241—242. ll.

4 Siralmas krónika, 309. l.

Strezelnicza terére érkezett, már csak a bevonulás rendezéséről kellett gondoskodni.

A készülődés alatt ugyan egyre borongott, majd hirtelen zivatar támadt, a fejedelem kocsijának lovai a villámcsapástól megbokrosodtak, kocsiját felborították, a mit a lengyelek bukása jelének jósoltak: de az idő végre lecsillapult. Würtz a város kulcsaival megjelent, a fejedelem átvette azokat. Aztán indult, zaklató képzeletének ragyogó képei közt indult és ment Krakóba, a lengyel királyok fényes palotájába, a nagy *Báthory István* örökébe a nagy Rákóczy. S büszke magaelteléssel és a jövendő minden hitével tekinthetett kiséretén végig; egész tábor indult véle, előtte 800 svéd, utánok 2000 magyar hajdu, nagy csapat kozák, 1000 moldvai lovas, majd 600 svéd lovas, aztán haladt maga pompás török lován, svéd, erdélyi, kozák és oláh főurak környezetében; utána megint csillogó had következett, 6000-nyi ember, magyar, lengyel, kozák és oláh katonaságból. Mintha a népek csak azért egyesültek volna,[1] hogy diadalmas paizsaikra emeljék, nagyzó és mesés álmainak teljesítéseként immár a maga királyi várába bevigyék! Előtte, körülötte, utánna csupa látványosság, riongás, hódolat. A tanács azonnal letette az esküt és ő boldogan beszállt a Wawelbe, a királyi palotába; másnap pedig boldogan írta anyjának Krakóbul: «Szép hely, szebb nem lehet, sok böcsületes, emberségtudó főrendek vannak benne».[2] De nem csak a saját dicsőségével gondolt, az isten dicsőségéről sem feledkezett meg, hiszen vallása érdekében akart király lenni: bevonulása után azonnal és másnap protestáns isteni tiszteletet tartatott, holott eddig «e helyben a mi vallásunkon lévő isteni szolgálat nem volt».[3]

Vállalkozásának első feladata tehát, Krakó felszabadítása, küzdelmek és csaták nélkül, fényesen sikerült; miért ne

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 181. l.

2 Családi levelezés, 515. l.

3 *Ugyanott*, 515. l.

sikerülne a többi. Két nap mulva a svéd helyőrség hátrahagyásával, nyomult belebb, előre, megint küzdelmek és csaták nélkül, s április 11-ikén szerencsésen egyesült X. Károly seregével; így vállalata második feladatának is pompásan megfelelt. Már most nincs más hátra: mint az ellenség leverése, a lengyelség behódoltatása és a koronázás megtartása: miért ne sikerülne mind ez? Legalább Rákóczy eddigi előmenetele után nem kételkedett benne. A svéd király Moidlbosizében dob-, síp- és trombita-szóval, üdvlövésekkel és meghajtott lobogókkal fogadta s a nagy riadalomban és puskaropogtatásban nem esett egyéb hiba, csak az anhalti herczeg, valami kósza golyótól találva, bukott le holtan lováról. Az éjszakai víg poharazásban hamar feledésbe veszett. Károly aztán a látogatást pár nap mulva Chmilovon visszaadta a fejedelemnek, ki félmérföldnyire ment eleibe, födetlen fővel, tábora sorfala közt üdvözölte: a hadak örömrivalgása a dob, trombita, tárogató hangját a puskák ropogásával és ágyúk durrogásával együtt túlharsogta. Csak a lakoma volt még vigabb.*

A kölcsönös örömbe azonban kölcsönös csalódásnak keserü ize vegyült: a fejedelem csalódott a svéd sereg erejében, mely már 7000-re olvadt; s a király csalódott a szövetséges hadak katonai értékében, mert fegyelmezetlenek vagy gyakorlatlanok voltak: mindamellett egyelőre nem éreztettek belőle semmit egymással, hanem kölcsönös szivességgel beszélték és állapították meg közös érdeköket, együttes hadműveletöket, hogy Brzest és Zamoisk megvételére mennek, a mi végett Károly emberei Zavichostnál a Visztulán hidat vernek.**

A mig a hid elkészült, a fejedelem az eddigi eredmények biztosításán munkált. A király által Welling Gotthárdot Erdélyen át Konstanczinápolyba küldötte követül, hogy

* Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 182—185. ll.
** Családi levelezés, 517. l.

(Cserna K. rajza Houfnagel metszete után.)

72. A KRAKÓI KIRÁLYI PALOTA

a törököt a dolgok fordulatába való belenyugvásra bírja,[1] maga meg Sebessy Ferenczet Moldován keresztül Czeherinbe és onnan a hetman emberével Bakcsiszerájba indította, hogy a tatárt 25—30.000 tallér igéretével a svéd szövetségre vonja,[2] aztán Krakóba a svéd csapatokhoz Bethlen János parancsnoksága alatt a maga hadát helyezte,[3] hogy a király kivánsága szerint a *maga* városát őrizze. S azt hitte, hogy mindezzel a multat rendezte, a jövendőt eligazította; s nincs egyéb függő kérdése, mint Lengyelország elfoglalása. Ez pedig folyamatban van, hiszen Lubomirski szalad, Zamoiski talán átáll, a többi urak is a csatlakozásra felszólítást kaptak; a vistulai hid készül. Szóval, «mi bizony jól vagyunk, csak bor fogytán vagyunk».[4]

A hid csakugyan elkészült, s az egyesült szövetséges sereg három nap alatt átköltözött rajta; a király és fejedelem a gyalogságot elhagyva, csak könnyü vasassal, könnyü lövőszerszámokkal, lovas haddal az ellenségre indultak vala, hogy valahol Lublinnál vagy Lublinon túl, a lithván határnál megszorítsák; s nagy meneteket tettek, nemcsak nappal, de éjszakával is toldták, a fáradság mégis hasztalanúl lén, mert el nem érték; előhaduk ugyan a lengyelség utóhadába bele kapott, rabokat is ejtett, de a derék had nagy futással elébb állott és Brzest alá szállt, a mint Rákóczy hitte és anyjának jelentette;[5] voltaképen pedig Lubomirski eltünt, Sapiéha 12.000 emberrel Kamenickhez csapott, s Potocki a fősereggel Sandomirra vonult, mig Czarniecki kiói várnagy, a lengyel sorkatonaság vezére 24 zászlóaljjal Kázmér királyhoz menekült; gróf Waldeck és Bakos Gábor, Béldi Pál urammal hiában üldözték, elszaladt előlük a Visztulán úsztatva. Az urak tehát a mostani felszólításra sem csatlakoztak, hanem

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 284. l.

2 *Okmánytár*, 514—520. ll.

3 Családi levelezés, 517. l.

4 *Ugyanott*, 517. l.

5 *Ugyanott*, 518. l.

ugyancsak futottak, vagyis inkább «künn a bárány, benn a farkas» módjára keringtek; a két uralkodó a magok hadával utánok, de a futó ellenséget megtalálniok és megnyomniok nem lehetett sehol. A fejedelem a király oldalán nem tünődött rajta: mi ez a nagy szaladás? Az ő ellenállhatatlan diadaluk vagy csele a lengyeleknek? Hisz ő a maga nagyzásával és elbizakodásával minden lépésében és intézkedésében sikert látott, s minden sikert befejezett ténynek tekintett; nem volt semmi aggodalma és gondja, mivel «élésünk elég vagyon, az egy szénán, boron kívül; az bor bizony többire elfogyott, ha nem hoznak»...[1] S nyomult egyre belebb, előre, mint az hal, mely nem gondolja, visszajöhet-é a varsából, csak menten mégyen belé.»[2]

Pedig a lengyelek nemcsak *lábbal* harczoltak, hogy az ellenséget hazájok vadon vidékeibe csalják, az akadályos és lápos útakon agyon fáraszszák: de észszel is, a diplomáczia terén, leleményesek és munkásak voltak, Konstanczinápolyban és Bécsben egyiránt.

Konstanczinápolyba még a fejedelem svéd szövetségének hirére, január 9-ikén, elküldik vala követül az ügyes *Jaskolski Máriust*, hogy a fényes kapu minden módon robbantsa szét az ellenük való egyesülést: hagyja meg az erdélyi fejedelemnek, kozák hetmánnak, moldvai és havasalföldi vajdáknak, hogy legyenek a magok birodalmában veszteg; s parancsolja meg a tatár kánnak, silistriai basának és budai vezérnek, hogy törjenek Erdélybe Rákóczy elvonása végett.[3] S ezt a törekvést Reninger Simon, Ferdinánd készséges követe a béke érdekében való érvelésével s Mohammedgiráj, a bosszús tatár kán, az erdélyi készülődés megírásával erélyesen támogatta, minél fogva a a nagyvezir különben is ingerült levén birodalmi politiká-

1 Családi levelezés, 518. l.
2 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 242. l.
3 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 330—333. ll.

jának és velenczei hadviselésének megzavarása miatt, január 24-ikén maga elé hivatta Tisza Istvánt, a buzgó kapitihát, ki ura fegyverkezéséről és indulásáról ennek útasítása értelmében mélyen hallgatott,[1] és keményen fenyegetőzve megíratta véle a fejedelemnek: «békességes országa, nagy gazdagsága, senkitül bántódása nincs, üljön veszteg, mert megárt». «Ha fekszel, nyugszol,» szólt az üzenet; «ha ülsz, kevés ember lát. Ha állasz, sokan látnak. Ha mégy, félj a botlástúl. Ha botlol, félj az eséstül. Ha esel, megtapodnak.»[2] Aztán követül egy csauszt indított Erdélybe a vállalat eltiltásával, kinek jöttéről Barcsay Ákos a megszeppent havasalföldi vajda leveléből értesült, a tatárnak fenyegető mozgolódásáról pedig a titkára tudósításából.[3] A kormányzó a régi tisztesség szerint kalaúzt rendelt a csausz eleibe,[4] azzal a meghagyással, hogy azt szép lassan hozza; s február 13-ikán fogadta Gyula-Fejérvárt, átvette a nagyvezir levelét, melyben Rákóczynak kereken megparancsolja. «meg ne induljon, hanem veszteg üljön, egyébiránt nagy haragja lészen császárnak ő nagyságára».[5] A silistriai basa szintén írt neki, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a hadakat bocsássa el maga mellől, különben «nem jó dolog jő ki belőle». Tíz nap mulva, február 23-ikán, új követ érkezett, egy kapudsi-basa,[6] a szultán udvarából, s egyidejűleg jött a budai vezér, az egri és temesvári basa küldötte is, valamennyi azzal a rendelettel, hogy ha a fejedelem meg nem indult, legyen veszteg országában, ha elindult is, térjen meg, mert rossz vége leszen.[7] A mire a levelek az egri basáén kívül Krakóba jutottak, Rákóczy már messzi járt az ország belsejében: Bethlen János elfogta őket és nem igazította utána: így

1 Siralmas krónika, 301. l.

2 Vitnyédy István levelei, I. k. 79. l.

3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 370—371. ll.

4 *Ugyanott*, 374. l.

5 *Ugyanott*, 378. l.

6 *Kapudsi-basa:* politikai küldött szultáni kéziratok és ajándékok kézbesítésére a birodalom részeiben. (Thúry József: Török történetírók, I. k. 411. l.)

7 Szilágyi Sándor: id. m. II. k. 380. l.

KIVPRELI MEHEMET PASCIA GRAN VIZIR DELL' IMPE=
RIO OTTOMANNO.
Anno 1660.

[illegible] del. — Lerch sc

(Lerch egykorú metszete után.)

73. KÖPRILI MOHAMMED NAGYVEZIR.

az ügyes Jaskolski működéséről és hatásáról, a török engesztelhetetlenségéről és tilalmáról sejtelme sem volt. A nagyvezir csakugyan engesztelhetetlenül megátalkodott ellene[1] és haragjában megesküdött: «vagy az muzulmán nemzet vész el, vagy az három országot, Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet, porrá teszi[2] a lengyel király megtámadásáért. S a szegény Tisza István és Harsányi Jakab hiában esengettek és rimánkodtak, a mikor «az tűz immár meglobbant» és «mindennek kengyelben ellenünk az lába», Barcsayhoz,[3] hogy «ha hazáját, Istenét s keresztyén nemzetét szereti, mind az három nemzetből illendő ajándékkal azonnal engesztelő követséget küldessen, mert urunknak ő Nagyságának nem hisznek». Természetes ennélfogva, hogy Thorday Ferencz, a fejedelem megbízottja Krakóból hiában érkezett az elért eredmények elismertetése végett: Köprili Mohammed előterjesztésébe fogni sem engedte,[4] hanem «nagy rankorral» bánt véle; hogy Welling Gotthárd, X. Károly követe, később szintén hiában fáradott, a kajmakám és mufti,[5] egyképen kijelentette az angol közvetítőnek, hogy soha el nem szenvedik, mikép Rákóczy Lengyelországot magáévá tegye és erejét megnövelje; a szultán mindazáltal oly kegyelmes, hogy megbocsát neki, ha Kázmérnak az elvett helyeket visszaadja és Lengyelországból kitakarodik.[6] De ő sem a töröknek ezt a föltételét, sem a tatárnak az ő büntetésére való kirendelését előre nem tudhatta: «egyre nyomult belebb, előre, mint az hal, mely nem gondolja, visszajöhet-é a varsából, csak menten mégyen belé».

Bécsben a lengyelek nem kisebb szerencsével forogtak.

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 365. l.

2 *Ugyanott*, 359. l.

3 *Ugyanott*, 360. l.

4 *Ugyanott*, 359., 362., 363. ll.

5 *Mufti*, itt bizonyosan fő-mufti, az iszlám főpapja és főbírája, a szultán helyettese az egyházi ügyekben, mint a nagyvezir a világiakban. A *kajmakám* meg a nagyvezir helyettese, mikor a fővárosból oda jár. (Thúry József: id. m. I. k. 410., 415. ll.)

6 Szilágyi Sándor: id. m. 366—367. ll.

Ferdinánd éltében ugyan az osztrák frigylevélnek kevés hasznát vették, de a mikor ez április 2-ikán elhalt, új reménységgel fordúltak fiatal utódja felé, ki országaival együtt kötelességeit is örökölte. Lipót még csak tizenhét esztendős volt, s még egészen családi hagyományainak és nevelése emlékeinek hatása alatt állt: s ez érzelmi és erkölcsi kötelékek alól hosszú uralkodásának végéig sem szabadult meg. «Minthogy papnak nevelték, mondja találóan *Acsády*, kezdettől fogva összetévesztette a vallást a politikával, s országait úgy kormányozta, mint a hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét».* Azzal a külömbséggel mégis, hogy fanatizmusának kielégítésére ő az abszolutizmus minden véres eszközével rendelkezett; s minél inkább élemedett, a fanatizmusra és abszolutizmusra való hajlama annál jobban megerősödött és megrögzött benne; vallásos békék és törvényes biztosítékok ellenére minden habozás nélkül tiporta el a lelkiismereti és alkotmányos szabadságot. Még most a maga jámbor ifjúságában, jellemének ez az uralkodó sötét alapszíne nem jutott élesebb világításba; még most csak tanúlói szorgalma, számos képessége és ügyessége, a befolyásra kész engedékenysége volt ismeretes; de már most is, családi hagyományainál fogva idegenkedett mindentől, a mi magyar; vetélytársának, ellenségének nézte az erdélyi fejedelmet; nevelésénél fogva idegenkedett mindentől, a mi protestáns, hivatásának, kötelességének tartotta a katholicismus megsegítését és fölemelését: ehhez képest a lengyelek kész szövetségesre találtak benne. Különben is az ő megnyerésére Rákóczy a maga nagyzásában és elbizakodásában, noha Grudek alatt, a Bugnál az üldöző kerengés közben értesült a Ferdinánd haláláról, egyelőre semmit sem tőn; sőt egyenesen az ő mellőzésével a német választó fejedelmeknél keresett erkölcsi támogatást, kiknek

* Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 12. l.

megmagyarázta a maga beavatkozását, hogy a lengyelek reákényszerítették a háborút, a mikor a koronával kijátszották, s nyomatékosan hangoztatta barátságos szándékát, hogy sem a szent római birodalomnak a maga egészében, sem az egyes rendeknek külön ártani nem kiván; ha mégis Ausztriából, a mit ennek felséges uralkodóházáról föl nem tesz, segítséget küldenének ellene a lengyeleknek, — ne tulajdonítsák neki vétkül, ha ezzel fegyverrel száll szembe.[1] Talán abban a hiszemben fordult hozzájok, hogy a bécsi udvart a Mednyánszky küldetésével teljesen felvilágosította, a mikor elindúlt s az új királyt a Szelepcsényihez intézett chmilovi levelével[2] végkép megnyugtatta, a mikor Ferdinándra czélozva, de Lipótra is alkalmazhatóan kiemelte, hogy a felség hadi készülődéséről szóló kósza hireknek nem hihet, mert Isten a bizonysága, ő csak szolgálni és használni törekszik neki: mindegy, mulasztást és botlást követett el még abban az esetben is, ha udvarias nyugtató szava egészen hatástalanúl hangzik vala el. A lengyelek ellenben egyenesen Lipóthoz fordúltak, ki a maga fiatal nagyhatnámságával szeretett fogadni és kihallgatni, s buzgó követüknek, *Lesčinski*nek a fáradhatatlan *L'Isola* segítségével könnyen sikerült őt a katholiczizmus megtartása érdekében és a jövendő lengyel királyság reményében felhangolni, s az eddigi *fél* uton, *fél* tettekkel, *fél* eszközökkel való vontatott haladás politikájától eltéríteni.[3] A király és udvara erélyesebb cselekvésre hajolt, határozottabb eljárásra, mely *egész* tettekkel és *egész* eszközökkel teljes sikerre vezet. S megindultak a tanácskozások a nádor, az érsek és leginkább austriai urak részvételével és folytak azzal a meggyőződéssel, hogy a lengyel szövetséglevelet meg kell

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 395—397. ll.
2 *Ugyanott*, 395. l.
3 Dr. BERNHARD ERDMANNSDÖRFER: Deutsche Geschichte vom Westphälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Grossen. Berlin, 1892. I. k. 272. l.

(Egykorú metszet után.)

74. BÉCS XVII. SZÁZADI KÉPE.

újítani, mert Ferdinánd a maga kezével írta alá.[1] Különös, hogy ebben a válságos időben, ezekben a fontos tanácskozásokban, a melyek körülbelől az ország békéjéről végeztek, sem Nádasdy Ferenczet, az országbirót, sem Zrinyi Miklóst, a horvát bánt, a nádor után a nemzet legelőkelőbb két zászlós urát, meg nem hivták;[2] pedig közben mind a kettő megfordúlt a székvárosban. Valószinűleg a fejedelemmel való barátságuk miatt nem biztak bennök, mert az új szövetséglevél éle már nemcsak X. Károly ellen, de Rákóczy ellen is irányúlt. Nádasdy búsult és boszankodott, hogy sem nem hívják, sem semmi dolgot nem közölnek véle; holott ő, hite szerint, a fejedelem leveleinek felküldözgetésével[3] a bizalomra méltán elég okot adott; s fellobbanásában és haragjában Zrinyi Miklóst, Esterházy Pált, Erdődy Györgyöt, Kéry Jánost és Homonnay Györgyöt Német-Újvárra akarta gyűjteni, hogy ott velük, Witnyédy szerint, de communi permansione, közönséges megmaradásunkról értekezzék, s ha egyetértés esetében reájok támaszkodhatik, «az király, herczeg és az országbéliek (regnicolák) előtt» tiltakozzék az ellen, a mit a bécsi tanácskozásokban mivelnek, hol egy-két, három ember ad el bennünket országostul:[4] de fellobbanása hamar ellobbant, haragja kihűlt és a német-újvári összejövetel elmaradt a tiltakozással együtt. Ravasz és fondor természeténél fogva úgy sem voltak felőle tisztában, hogy mi czélból dohog: csakugyan hazafiságból-e vagy hiúságból, mellőzése miatt való sérelmében, nagyravágyó és hatalomkereső számításának előmozdítása végett, hogy Witnyédy szavával szólva «az rókaként az macska körmeivel piszkálja ki az sült gesztenyét az tűzbül».[5]

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 100. l.
2 *Ugyanott*, 101., 110. ll.
3 Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. I. k. 32. l. *Századok*, 1868. évf. 448. l.
4 Vitnyédy István levelei, I. k. 101. l.
5 *Ugyanott*, 102. l.

Zrinyi izgatott érdeklődéssel hallotta a szállongó híreket a bécsi megbeszélésekről, a fejedelem hadjáratának esélyeiről, mert a legellentétesebb mendemondák keringettek; egyfelől, hogy lengyel földön az mi magyarinkat mind levágták, az fejedelem sem előre, sem hátra nem mehet;* másfelől, hogy a mi magyarink jól vannak, Krakóba beszálltak, már Sandomirnál járnak és Danczka felé sietnek;** a lengyelek nyolcz ezrével vesznek vagy mindenfelé szaladnak: de a maga figyelő szemlélődéséből nem esett ki. Egyszerre mégis, a bécsi tanácskozások alatt, a mikor a mi magyarink titkos czélzata Rákóczy ellen közönségessé lett, az a hír terjedt el, hogy a küldendő had vezére Zrinyi Miklós lesz. És Witnyédy szive, mely ép oly lángoló szeretettel csüngött hazáján, mint hősünkön, megrebbent fájdalmában és nemes megihletődéssel figyelmezteti a veszedelemre.

«Ez dolgot sem nem javalhatom Nagyságodnak, sem nem hibáztathatom,» mondja szerényen, «mert az Isten Nagyságodat oly bölcseséggel áldotta meg, nem köll tanács és csak nem is gondolkodom azzal eféle dologban valamit tudhassak javallani Nagyságodnak, mindazonáltal úgy hallottam, midőn az boldog emlékezetű Esterházy Miklós palatinus Erdélybe indult, amaz jó emlékezetű jó magyar, Bosnyák Tamás, azt mondotta ő Nagyságának, hogy az ki Erdélyre akar menni, az lova farkára minden lovas egy-egy hajót kössön s elvigye magával, hagyja az Tiszaparton, hogy ha vissza kell jönni, ott találván, ne kelessék az Tisza vizét akaratja ellen megkóstolni. Istenért kegyelmes uram, úgy tárgyalja maga dolgát, hogy az kitől nyomorúlt, minden szerencsétlenségben levő nemzete és szegény hazája Isten és királya után reménli megmaradását, annak alkalmatossága ne hozzon veszedelmet. Nehéz

* Vitnyédy István levelei, 1. k. 96. l.
** *Ugyanott*, 97., 105. ll.

kérdés Nagyságod előtt, kinek elfogadni is veszedelem, de elútasítani is, Nagyságod mostani előtte levő nagy szerencséjének meggátlása, az jó isten igazgassa ezen dolgot úgy, lehessen hazánk javára, az Nagyságod méltóságos családjának halhatatlan és dicsőséges emlékezetére». Witnyédy annyira remeg a gondolattól, hogy Zrínyi Rákóczy, magyar a magyar ellen harczoljon, mikép ír egyszersmind Kérynek és Nádasdynak: «oltalmazzák az ő urát, hadd ne hozzák veszedelemben az nagy hozzá mutató szeretet alkalmatosságával és a szines előléptéssel, ne veszesse el hazánk üdőnap előtt reménység kivül vagy másképen, mint az apját, s ne engedjék, ok nélkül az maga vérére kössön fegyvert.* De hiába aggódott; a hir ha szárnyra kelt is, csak kósza volt. Ugyanazon napon, melyen Zrínyihez szóló levele kelt, május 27-ikén, Lipót Lesćinski hathatós sürgetésére aláirta az új frigylevelet, melynek értelmében *Hatzfeld* vezérlete alatt Felső-Sziléziából 12.000 embert rendelt a lengyelek segítségére, a mikor a bécsi udvar nógatására már III. Frigyes dán király is hadat üzent X. Károlynak, s hajóhada egyfelől, szárazföldi serege három felül támadta meg Svédországot.** Rákóczy pedig Lengyelországban egyre nyomult belebb, előre, «mint az hal, mely nem gondolja, visszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé.»

A lengyelek üldözésének sikertelensége következtében a svéd királylyal *Brzest* alá szállt, ennek megvételére, s az erősség néhány napi vivás után, május 23-ikán meghódolt és magyar helyőrség kezére került *Gaudy András* parancsnoksága alatt. A mig a harcz tart vala, X. Károly a szövetséglevelet aláirásával megerősítette, a fejedelmet is felszólította, hogy a maga példányát hitelesítse kicserélés végett: de Rákóczy ebben a küzdelmek és csaták nélkül

* Vitnyédy István levelei, 110. l.

** Dr. Bernhard Erdmannsdörfer: Deutsche Geschichte, I. k. 272—274. l.

való gyors haladásában Warmián és a négy palatinátuson kivül, melyről május 20-ikán a brandenburgi választó fejedelem részére maga és utódai nevében örökre lemondott, már magának kivánta és magának képzelte az *egész* Lengyelországot, holott igazában nem volt több föld birtokában, mint a melyen seregével állt, mert előtte és mögötte mindenfelé veretlen lengyel hadak rajzottak; s egyre halogatta és elmulasztotta a hitelesítést azzal a számítással, hogy az elért sikerek, bevégzett tények hatása alatt a koronával egész Lengyelország, feldarabolás nélkül, az övé leszen.

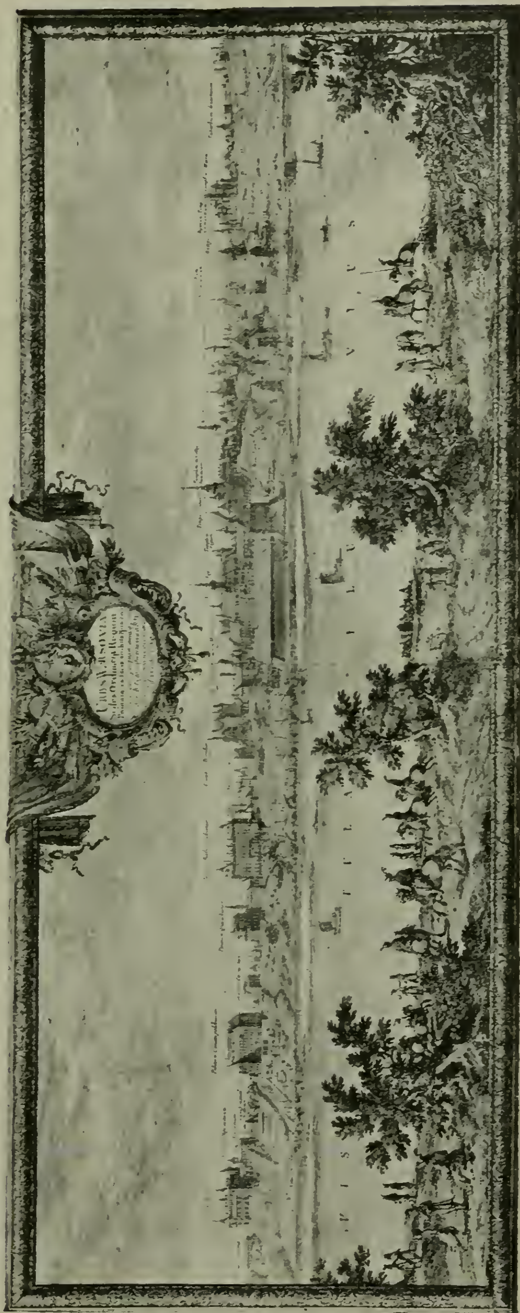
A szerencsétlen alvajáró, kit nagyzó és merész álmainak földén a verdeső remények és zaklató szenvedélyek mind messzebb ragadnak: előbb minden áron csak a svéd királylyal kivánt szövetkezni, most mindenképen húzakodott a szövetséglevelet hitelesíteni, a nélkül akart boldogulni! Maganagyzása és elbizakodása sohasem volt botorabb és végzetesebb, mint ebben az elhatározásában; a lengyelség közepette, szemben a szultán, a kán és magyar király közelgető támadásának veszélyével, csak a helyzet kizsákmányolására gondolt; nem is vette észre, hogy válságba jutott, hogy hadjáratának rettenetes peripetiája, sorsfordulata elkövetkezett és diadalútja a passiók útjához ért. A szerződés megerősítésének elmulasztásával Károlyt kötelezettsége alól feloldotta, s ezzel eldobta magától az egyetlen mentő eszközt, mondja Szilágyi Sándor,* mely még kiszabadíthatta volna. Telhetetlen volt és tehetetlenné lett; dicsvágya korlátokat szaggatott, pedig csak a korlátoltságából táplálkozott, birodalmakat fölzavart és küzdelembe sodort maga ellen és önmaga hullott el. Soha tragikai hősnek vétsége, maganagyzása és elbizakodása, az erkölcsi és történeti rend ellen való támadása még telje-

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 239. l.

sebb bűnhődésben nem részesült: előbb erkölcsi, aztán testi halállal lakolt! A mi már a brzesti erősség elfoglalása után történik: csak rettenetes sorsfordulatának rohamos kifejlése: meg annyi szomorúan csattanó jelenettel — a megrázó és megható végig.

Brzest alatt Károly a dán hadüzenet hirére a fejedelemtől elvált és Krzeminhez vonúlt, hogy a lengyel harcztérről a saját országa oltalmára készüljön; de seregéből Steenbockot a maga hadával és a bádeni őrgrófot néhány lovas ezredével még nála hagyta; Rákóczy megrendült, de még bizott az együttes működés helyreállításában, s követte a királyt Krzeminbe. Még egyszer, junius 1-én, találkozott a két uralkodó: teljesen hiában, a fejedelem minden hitegető reménye, marasztaló szava füstbe ment; a svéd király másnap, Dánia megbüntetése végett, Poroszország felé megindúlt; ő pedig Steenbockkal a Búg és Vistula közére nyomakodott, a Búgon és Visztulán keresztül *Varsó* alá csapott, mely csak jöttének tényére, június 14-ikén megadta magát és lefizette sarczát. A siker erejéből lelke újra fölemelkedett és büszkén verdesett: de csak egy napig, mert másnap Steenbocknak már kezében volt ura parancsa, hogy az egész svéd sereggel menjen utána. Maga sem merte egyenesen a fejedelemnek megmondani, hanem előbb Kemény Jánossal közölte s csak az ő közvetítése után kereste föl azt. Talán restellte ezt a hitlen eljárást, talán szánta a nagyravágyásnak, bizalomnak és kijátszásnak szerencsétlen áldozatát! Rákóczy most egyszerre bele látott nyomorú helyzetének minden válságába: megiszonyodott és kétségbe esett. Panaszba, vádba és szemrehányásba tört ki a svéd király hitetlensége miatt; fölvert indulatainak végletes háborgásában majd ellágyulva sírt, majd elkeseredve fenyegetőzött: de mind ez a kínos jelenet annyi megindító mozzanatával, a becsületes és hűséges Kemény János csillapítgatásával, a svéd urak rész-

vevő nyugtatásával nem segített rajta. Csak a méltósága omolt össze, mielőtt a fejedelemsége is elveszett volna! — Steenbock nem maradhatott tovább mellette, sőt nem is késlekedhetett: két nap mulva, junius 22-ikén elvált tőle, a fejedelem kértére oly módon, hogy ennek hada a magára maradást nem vette észre azonnal. Az egyesült sereg együtt indúlt, mintha valami új hadi műveletre menne; előre az erdélyiek, utánok a kozákok, hátsó fedezetül a svédek haladtak, s mikor ezek már láthatatlanok voltak, lassan megfordultak és északnyugat felé Thornnak vágtak, az erdélyiek pedig a kozákokkal délkeletre tartottak. Hová és mi czélból: szabadu-

75. VARSÓ XVII. SZÁZADI KÉPE.

(Dahlberg egykorú metszete után.)

lás vagy hódítás végett? Rákóczynak mindenek előtt ezt kellett most vezéreivel eldönteni. A svédek a király utasításából azt ajánlták, hogy a Búg mellékén a magas vizállástól védve, délnyugati irányban egyenesen *Krakónak* siessen, honnan Moldován keresztül könnyen haza menekülhet; a kozákok ellenben arra sürgették, hogy a Visztula vonalán, még inkább délkeletre fordulva, *Lembergnek* nyomuljon, hogy az érkező új kozák csapatokkal egyesülhessen és tovább harczolhasson. Szelepcsényi meg ismételve felkereste és felszólította leveleivel, ha ugyan ezek kezéhez eljutottak, hogy ha az országba való vissza menetre kedve vagyon, írja meg Lipótnak vagy neki, s ő nagy szívvel, szeretettel kieszközli, hogy magának és minden hadának kára és fogyatkozása nélkül békével bemehet.* Sem nem menekedett, sem a magyar király fedező paizsa alá nem helyezkedett, hanem oktalanul a kozákok szaván indult és nyomúlt belebb, előre, hazájától egyre távolabb, «mint az hal, mely nem gondolja, viszszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé».

És ment, csak ment; a lengyelek eltűntek útjából, de felbukkantak ott, a hol nem is gondolta, mert nem tanulta meg a Zrinyi könyvéből: «ha az ellenséged nagy, küldd el másfelé, az ő országába a te hadadat:»** felbukkantak a Tisza és Szamos közén. Lubomirski György, a marsall, még június 15-ikén átcsapott a Beszkiden, valami 40.000 főnyi gyülevész haddal, melyben alig volt rendes katona 4000 ember, hogy a maga birtokainak elpusztítása fejében a kölcsönt visszaadja; s elsőben is Felső-Krajnát Szent-Miklóssal együtt elhamvasztotta, népét fegyverre hányta; Munkácsot megrohanta és feldúlta, senkinek ebben az időben a szorosok és határok őrízetére gondja nem lévén; azután vasárnap, június 17-ikén Beregszászra tört és martalóczaival,

* *Történelmi Tár*, 1892. évf. 200—202. ll.

** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 200. l.

leginkább a háborútól tönkre tett nemesekkel és parasztokkal az ájtatoskodókat templomuk kerítései mögé szorította, s a maga nyomorúságából neki dühödt ellenség, mondja a meghatott krónikás,* a templomot és kerítést rájok vivén, az isteni tisztelet helyén kicsinytül fogva nagyig egy lábig felmészárlotta és őket mintegy oltáron megáldozta vala. S a város és környék felrablása után, június 25-ikén, Szatmár alá kanyarodott, Németi városát fölégette, június 28-dikán Szinyér-Váralját elpusztította, s innen a Nyirségen Mármaros felé fordúlt, «Újváros, Parlag és Újfalu nevű jó helyeket, Visket is, a jeles jó mezővárost» porrá tette, s ugyanazon az úton, melyen a fejedelem, «nagy sok szép baromcsordákkal, s egyéb prédákkal» Podoliába békével visszament vala.** Mert a nagy pipájú, de kevés vágott dohányú *Gyulai Ferencz*,

Igaz Magyar-Nep
NEGYEDIK JAJJA
S-SIRALMA;
Es annak alkalmatosságával idvességes
SERKENGETTETESE.
Mellyet
Az ő vet[illegible] edelmére [illegible]kedett dühöss LENGYELSEG-NEK, 1657-dik Esztend[illegible]ben, MUNKACSNAL, a' Hatod[illegible] Horak, vagy Ivan havanak 16-dik, 17-dik nap [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible] irattatott, s-prædicaltatott, mindjárt a' következendo [illegible] napjan, 24 Junii, 1657. a Saros Patak. Ecclesiában.
PATAKON,
Nyomtatta az ő NAGYSAGOK Könyvnyomtatója, Rennius Györgÿ, 1657.

76. MEDGYESI PÁL SIRALMÁNAK CZÍMLAPJA.

váradi kapitány addig várakozott a helytartók rendeletére, a bihari és szabolcsi hajdúság, meg hegyaljai katonaság gyülekezésére, hogy mire némi erő fölkészült, már üthette a hagyományos bottal a Lubomirski nyomát. Bezzeg ha Rákóczy megtanulja a Zrinyi könyvéből, hogy a hadviselőnek tudni kell az ellenség dolgát, még a gondolatját is, ha lehet, által kell látni, hogy tudhassa az ellenségre fordítani az ő

* Siralmas krónika, 310. l.
** *Ugyanott,* 313. l.

mesterségét, éjjel-nappal gondolkoznia kell, hogy mit cselekedhetnék az ellenségnek és az neki, őrizkednie attól, a miben az ellensége ártalmára lehet;[1] ha a szorosokra őrséget, a határokra vitézlő tartalék-népet, főként elegendő és megbízható kémet rendel vala: akkor nem esik Bereg, Szatmár, Ugocsa és Máramaros megyében ez a siralmas gyász, rajta elbizakodása és fösvénysége, tudatlansága és vigyázatlansága miatt ez a szégyenletes csúfság, akkor nem írathatja meg a marsall sem ékes prózában, sem pattogó versben, munkácsi kiáltványában és a németii egyház öreg gerendájának distochonában[2] a maga bosszújának okát és a fejedelem erkölcsi bizonyítványát. Rákóczy pedig ezalatt ment és csak ment a tatárokkal a végtelen sivatagok, vadon erdők, kanyargó folyamok és el-elnyúló lápok országában, hogy a hetmántól kért és álnokul megigért segítő sereggel találkozzék, Vörösoroszországon át egyenest Ukrajnának, a tatárok torkába, kik a török parancsából épen az ő megbüntetésére épen ezen a vonalon közeledtek. Serege fáradt, romlott, fogyott, június 27-ikén egy csapat oláh, két nap mulva Stanislawskival a lengyelség szökött meg tőle; de ő ment tovább, csak ment, a Vistulától délkeletre kanyarodva; háta mögött lengyel hadak gyülekeztek, vonultak össze, Lembergtől két mérföldnyire Czarniecki alatt a kozákoknak őrizetlen utóhadat megcsapták, ezer embernél többet levágtak belőle, de mielőtt ő magyar csapatokat küldhetett volna segítségül, a zsákmánynyal hirtelen eltűntek; ennél fogva ment tovább, csak ment, Pultavától Gliniczáig, Gliniczától Zborowig, Geziernától Tarnopolig;[3] akadályos, lápos utakon;[4] de egyre gyorsabb sietséggel, szinte futással, hogy a közelgető tatá-

1 Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái, 263. l.
2 Vicem pro vice reddam tibi, princeps inique!
Superbis sequitur ulter et ipse Deus. (Siralmas krónika, 312. l.)
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 317. l.
4 Családi levelezés, 523 l.

rok elől megmenekülhessen;[1] és hadi népe csüggedt, türelmetlenkedett, éhezett, mert bizony már nemcsak «bor fogytán vagyunk, de fölöttébb kivánatos lenne, ha kenyeres földre jutnánk», mert kenyér sincsen, s nem hiszszük, egész táborunkban húsz köböl liszt volna;»[2] úgy hogy a vitézlő nép tovább két egész hétnél csupán cseresznyével élt; s ha isten különös gondviseléséből azon a földön cseresznye bőven nem terem, tömegesen éhhalállal vesz el.[3] Így nyomorúan csak eltengett: de kesergett, lázongott, fegyelem-szegve kiabált: «hátra, hátra»;[4] a hátrafordulást és hazamenetelt követelte; mert egyfelől a szükség sanyargatta, másfelől a bizonytalanság gyötörte, «az útnak nem levén tudói», a mint a fejedelem vallja.[5] Nem bizony, nem is sejtette, hogy hadát a kozák merre kalauzolja; pedig megtanulhatta volna a Zrinyi könyvéből, hogy egy hadviselő embernek szükséges ismerni a föld csinját, melyre kell titkon járni, minden árkot, erdőt, szorost kell tudni, mert kis dolgokban olykor a legnagyobb fontosság lappang; de mivel az egész világ fekvését nem ismerheti és nem tudhatja, szükséges, hogy oly embereket tartson maga mellett, a kik ott a tájat tudják: a nélkül semmirekellő minden szándéka.[6] Megtanulhatta volna a Zrinyi könyvéből, hogy «a mely kapitány az földnek a csinyját nem tudja, keveset viszen végbe a maga szándékából, mert ha egy nyúlfogásra szükséges, hogy tudjad a helyét, hun fekszik, hová kezd futni, hun kell meglesni: menynyivel szükségesebb tudni az ellenség járását, lakását, menynyivel szükségesebb olyankor az álnokság, mikor a te ellenséged arra igyekszik, hogy megcsal tégedet. Egy árok, egy patak, egy szalma oka volt sokszor hadak veszedel-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 317. l.
2 Családi levelezés, 523. l.
3 Siralmas krónika, 318. l.
4 Szilágyi Sándor: id. m. II. k. 317. l.
5 Családi levelezés, 523. l.
6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 246. l.

mének; mennyivel inkább kell hát tudni a hegyeket, mint feküsznek, a mezőket, melyekre szélednek, az erdőknek járását, a vizeknek folyását».* De sajnos, Rákóczy nem tanult belőle; sem maga, sem más a táborában nem ösmerte a földet, merre járnak; mert ha csak egyetlen helyismerő katonája akad, igaza van Acsádynak, ezt a gyászos útat okvetetlenűl megakadályozta volna.** Ő ment, csak ment, nem hátra, hanem előre, minél fogva 3000 ember elszakadt seregéből, hogy a maga kezére dolgozva, a legközelebbi utat keresve, hazameneküljön; de a többivel csak nyomúlt belebb, előre, a kozákok nyomán Zbarasson és Orzechovcén át Miedzibosnak.

Itt aztán, Miedzibosnál Ukrajna közvetlen közelében a kozák hűtlenűl elhagyta, csak a zsákmányát kísértette haza; a moldvai és havasalföldi népség szintén rászedte, csak a maga bőrének megmentésére gondolt és elszakadt tőle; a szerencsétlen fejedelem, a nagyravágyásnak, bizalomnak és kijátszásnak boldogtalan áldozata, egyedűl maradt ott az ismeretlen idegenben levert, elgyötört, elkényszeredett seregével. Ha a józan, hideg itéletig fel bírt volna emelkedni: a kétségbeesés kaczagásába kell kitörnie minden emberi dolgok hiusága, különösen a maga elbizakodása és nagyzása felett! Mert ime oda van nemcsak Warmia és a négy palatinatus, mikről a magunk és utódaink nevében önkényt, örökre lemondottunk; de oda van az *egész* Lengyelország is, feldarabolás nélkül, a miért a svéd frigylevelet meg nem erősítettük és a köteles svéd védelmet magunktól eldobtuk. Sőt félünk, hogy oda van Erdély és azzal életünk is! Egyelőre azonban most az a kérdés: hogy itt, Miedzibosnál mi lesz? Bizonyos, hogy egyfelől a fejedelemmel szemközt a tatár közeleg, noha még szilaj paripáinak ügetése nem hallszik, másfelől háta mögött a len-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 297—298. ll.
** Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 44. l.

ADIL GHIRAY GRAN CAMO DE TARTARI
PRECOPENSI, CRIMENSI, NOGAYENSI etc.

(Egykorú metszet után.)

77. ADALGIRÁJ, A TATÁROK NAGYKÁNJA.

gyel húzódik összébb és összébb: Lubomirski, a ki a kölcsönt már visszaadta s most a kamatot készül lefizetni, aztán Wisniovicki, Potocki és Sapiéha négy hadoszloppal és «*boldogtalan nemzetünket* (oh szánja meg az úr Isten! sóhajt a krónikás) *mintegy halászat formája szerént veszedelmes hálóba kerítı»;*[1] s a fejedelem immár, mint a hal a varsában, benne van a hálóban, melyből vissza nem mehet; csak az a bizonytalan, hogy *milyen áron* szabadúl meg?

Rákóczy számot vetett magával, helyzetével. Hadának jelentékeny része Krakóban, Brzestban volt; nem tanulta meg a Zrínyi könyvéből, hogy a ki a várakat és erősségeket, melyeket az ellenség országában nyer, meg akarja tartani, eszébe vegye, hogy egyik részét a hadának le kell kötni,[2] bennük kell hagyni, avval a hada megkisebbedik; nem gondolt másra, csak hogy a *maga* országát őrizze. S most nem bízott magában, megfogyott seregében; nem tanulta meg a Zrínyi könyvéből, hogy az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz a veszedelemben ismerszik meg; akkor mutassa meg magát, hogy ő játszik a szerencsével és nem az a vándorló asszony ő véle, akkor jussanak eszében az ő eleinek érdemei, az ő hireinek öregbülése; vesse meg az halált, az mely nem olyan szokatlan és rettenetes, mint ez a mi hitván földi testünk gondolja, mert az egy adó, az melyet minden ember ez világon ez világnak adózik[3] és egy szép halál az egész elfolyt életet megfényesíti.[4] Nem jutott eszébe mindez, nem mert megütközni; pedig még mindig volt annyi ereje, hogy a lengyelséggel fölvehesse a harczot és kétessé tegye annak eredményét; megütközve vagy kivágja magát és kardja élével utat nyit Moldován keresztül hazájába és akkor föl-

1 Siralmas krónika, 318. l.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 344. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 355. l.

4 *Ugyanott*, 360. l.

emeli hírnevét, megmenti vitézlő népét, vagy elesik dicsőséggel és akkor megmenti fiának fejedelmi székét, országa békés jólétét, mert a török bizonyosan halálával fia iránt kiengesztelődik, hisz a bűnös megbünhődött; vagy legalább új fejedelemmel a megtorlástól tartózkodik és Erdély megszabadul annyi gyásztól, pusztulástól és siralomtól! Ő békére vágyott, melyet a svédek elválása óta a lengyel királynak, királynénak és uraknak ismételve felajánlott; Keménynyel és Mikessel ebben az értelemben határozott, és Czarny-Ostrowban, július 22-ikén, csakugyan békét kötött megalázó súlyos föltételek alatt: hogy Kázmért követséggel megengeszteli, az ország ellenségeivel való szövetségeit felbontja, szükség esetén a lengyeleket megsegíti, a tatár kánt megkérleli, Krakót, Brzestet a foglyokkal, zsákmánynyal visszaadja, 1.200,000 forint hadi kárpótlást fizet s a lengyelektől kijelölt úton tér haza.[1] S ezzel a nagy sietséggel önmaga akadályozta meg, hogy Lipót tanácsosai, *Szelepcsényi* és *Hegenmüller*, kiket a király még július 13-ikán megbizott a közvetítéssel, idején közbeléphessenek és enyhébb föltételeket szerezhessenek.[2] Nagyravágyása és elbizakodása csüggedésbe és kishitűségbe csapott és a sors gúnyjából maga segített kezeit szorosabbra kötözni. S mert az egyezség szerint a lengyelekkel azok kegyelmére bizakodott, a kik csak a gyülölség és boszú kegyetlen kielégítésének szomjától lihegtek. Előbb, július 25-ikén, *a mikor «immár a megvetett hálójok teli volna, hogy ily nagy jövedelmes, gazdag halászatbeli nyereség merőben a tatár chán kosárjába ne essék»*,[3] maguk a fejedelem táborát megrohanták és «az nagy sok tigris- és párduczbőröket, nagy sok aranyas zászlókat, fris selyem lobogókat, különbnél különb drága királyi ruhákat, mindaz nagy sok kincscsel, a miket

1 *Okmánytár*, 552—556. l.
2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 427. l.
3 Siralmas krónika, 318. l.

csak a *kész* királyságra hozott,[1] elrabolták; aztán másnap, július 26-ikán, a fejedelmet seregestül egyenesen a tatár birtokába vezették. Rákóczy csak *Skalat* alatt értesült a veszedelemről, a mikor a kán már Kamenicznél táborozott. Hirtelen tanácsot tartott, s annak határozatából rögtön, hogy «urunk ő nagysága személye» szabaduljon, Gyulaffy Lászlóval, Petki Istvánnal, Bánffy Dénessel, Rhédey Lászlóval, Bethlen Farkassal, Bakos Gáborral, Ébeni Istvánnal, Bethlen Gergelylyel, Bánffy Kristóffal, Mikes Mihálylyal kevés lovas kiséretében Ilyvóhoz (Lemberg) sietett «szaladva, kit nem kell tagadni,» mondja Rhédey László, «mert így akarta Isten a mi felfuvalkodottságunkért.»[2] De ő nem a felfuvalkodottságot, maga-nagyzását és elbizakodását okolta, hanem a svédet, kozákot, akadályos, lápos utakat és a tökéletlen oláhságot; s még az utolsó lengyelföldi levelében is anyjához azzal kérkedik hogy «áldott Isten»-nek szent neve, győzedelmesen harczolt, de megbékélt, az lengyelségnek kedve levén az békességhez»; pedig a végén megvallja: «magunk, ország életeért annyit kell adnunk, mennyi nekünk nincs, csak az Isten tudja, mint vagyunk búnkban».[3] S bújdokolt, menekült Máramaros felé, serege meg Kemény János alatt, ki helyéről a fejedelem hivására sem távozott, hogy «a míg lehet, Isten után a népet vezérelje és oltalmazza,» Sapieha kalauzolásával Strynek fordult és Tremblováig jutott; de micsoda siralmas vergődéssel. Ereje, száma apadton apadt, mert elől a lengyelség csipdeste, hátul a tatárság csapkodta; csak viaskodva, vére hullásával haladhatott; pedig a fáradságban és éhségben már kimerült, lovasa és lova elernyedt, gyalogja elhullt vagy megszökött, puskapora, golyója megfogyott, egyetlen kópjája nem akadt. Nem sereg volt már ez, csak tömeg, — *ál-*

1 Siralmas krónika, 295. l.
2 Gróf Rhédey László naplója. Magyar Történelmi Tár, 1855. évf. 234. l.
3 Családi levelezés, 523. l.

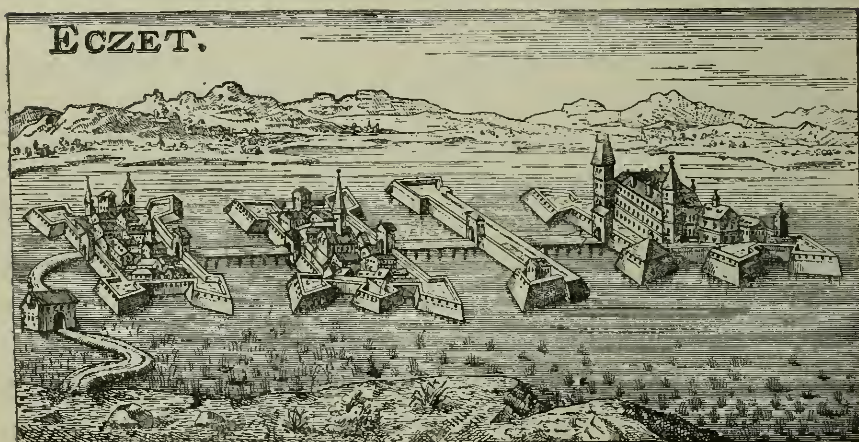
dozat az árulás kezében. Mert a lengyelség újra elárulta, a tatár egyszerre körülfogta, az egyezkedésre kész Kemény Jánost letartóztatta, a pihenve várakozó magyarságot sánczaiban elnyomta s a vezért egész népestül, július 31-ikén, Krimiába hurczolta, épen azon napon, a mikor Rákóczy leverten, betegen Mármarosba ért, Zrínyi mondásaként nemcsak névleg, de tényleg is *rák*-nak bizonyítván magát.*

A sereg elveszett: de a fejedelem él. Ez csúfosan, szégyenszemre, mert szégyen a futás, de hasznos, egyelőre megmenekült; az, büszke, fényes hadak nyomorú romja, rabul esett, a többi elpusztult. Erdély pedig az irás szava szerint — *siralom völgyévé* lett, hol szüzek zokogása, özvegyek panasza vegyült fuldokolva az esti szélbe!

S a vállalat kudarcza, annyi derék magyarnak gyászos elveszte, mélyen elkeserítette minden igaz hazafi szivét Erdélyben és Magyarországon egyiránt. Csak most látták, a mikor immár nem a hírek, hanem a tények bizonyították, hogy Rákóczy a maga elbizakodásában és nagyzásában, tudatlanságában és fösvénységében milyen meggondolatlanul és készületlenül vitte áldozatra magát, seregét és nemzetét; s csak megindulással és felháborodással beszéltek könnyelműségéről. Megtörve találkozott feleségével augusztus 4-én Ecseden, édes anyjával pár nap mulva Vencsellőn, kik a női szív csodás sugalmával előre megérezték és megjósolták szerencsétlenségét; de nem hallgatott intésökre, Ezek szerettei voltak és a szeretet erejével, megengesztelődve és vigasztalva borultak keblére: de az ország hangulatáról és a török magatartásáról valami nyugodt nem lehetett. Már ott várta várában a budai vezér követe, hogy a lengyel dolgok felől tájékozódjék s az ő magános, szomorú érkezéséből eléggé tájékozódhatott; már vencsellői látogatása után megjött a lengyel földről a bihari alispán-

* Győri történelmi és régészeti füzetek, 1863. évf. 207. l.

nak, *Károlyi Mihálynak* szolgája, ki szerencsésen megszökve, meghozta és útja közben széltére terjesztette Keménynek és seregének tatár rabságra jutása hirét:* oda került véle Korniss Ferencz, Béldi Pál, Huszár Péter, Apaffi Mihály, Ispán Ferencz, Damokos Tamás, Földváry Ferencz, meg annyi más a főrendek közül;** s a közvélemény egyszerre élesen ellene, a fejedelem ellen fordult, ki az országgal együtt tudta meg a veszedelmet. A maga megszabadulása és hada elhagyása miatt mindenki elitélte. Wit-

78. ECSED XVII. SZÁZADI KÉPE.

nyédy István, a ki még július derekán, a szállongó rossz hirek megbizonyosodásának idejében Csáktornyán járt, a maga és Zrínyi felfogásával, de a közhangulat kifejezésével Mednyánszkynak irva, hogy ura is érthessen belőle, egész ingerülten hányja föl: «Látja kegyelmed, édes bátyám uram, az fölöttébb való elbizakodásnak és fösvénységnek gyümölcsét, megjövendeltem vala ezeket én, adta volna Isten, hazudtam volna; de minek utána kegyelmed által mindenfelől való biztosításokat kelle hallanom, azokra meg-

* Siralmas krónika, 330—331. ll.

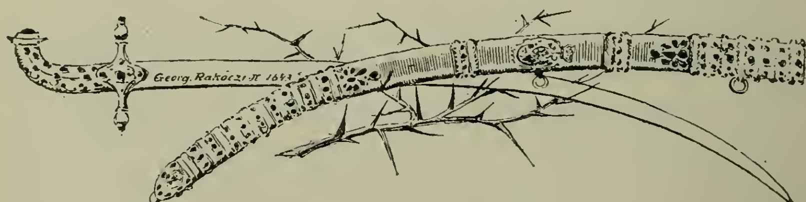
** Gróf Bethlen Imre: II. Rákótzi György ideje, 62. l.

nyugodtam, de bizony félelem nélkül nem voltam szerencsés kimenetelére nézve a dolognak. Hol vannak, uram, az nagy eltökélések, az melyek ily gyalázatosan végződének; *avagy nem becsületesebb volt volna-e meghalni*, mint az dolognak ily végét látni ... Nem fogadátok jó tisztviselőket, ime, elveszének az tudatlanság miatt embereink. Nem volt kémetek, és ime, mire jutottatok, ezektől féltem ám én, édes bátyám uram és azért nem voltam javallója az kegyelmetek rendetlen és idétlen vállalatának. Az svéd most az oka, hogy elhagyta az fejedelmet, nem az, uram, nem; hanem a kegyelmetek fösvénysége és tudatlansága, ily tágas országban, könnyű katonasággal nem tudni magát megtartani, elmehetett volna jó idején előtte, ha megtudta volna; *de in bello non licet bis peccare*, bizony megéri ezzel nemzetének örökkén való gyalázatjára; ha elég nem volt szándékához, hagyott volna békét annak, ült volna veszteg, maradott volna az emberek vélekedése felőle; eléggé elrontá szegény nemzetünket.»* Witnyédy már ekkor, augusztus végén, akár a Zrínyi éles megvilágításából, akár a maga éles szemével, nyilván látja, hogy a fejedelem az elkeseredés miatt «*ez gyalázatos cselekedetiért*» helyén meg nem maradhat, hogy koczkázatos kisérletének, «ez szerencsétlenségnek használatos voltát», kétségtelenül a török háborút, Magyarország is meg fogja érezni.

S csakugyan Rákóczynak ez a könnyelmű kalandja és végzetes kudarcza a maga következményében Magyarország sorsára is gyökeresen kihat; mert a törökkel való vakmerő összetűzése és halálos harcza Erdélybül átcsap a Részekre s a Részekből át a magyar királyság területére. S bárhogy húzódozzanak félékeny államférfiaink, magyarok és németek a háborútól s bárhogy mesterkedjenek és bármint érveljenek a béke mellett, az események logikája hatalma-

* Vitnyédy István levelei, I. k. 73—74. ll.

sabb az emberek logikájánál és halomra dönti összes okoskodásaikat és minden következő fejleménynyel közelebb és közelebb hozza a háborút következetesen és kikerülhetetlenül, míg egyszer csak nyakukba szakad. Így lesz ez a lengyel vállalat, az erdélyi magyarság ügye, az egész magyar nemzet létkérdésévé, politikai fordulatának okává, jövendő magatartásának alapjává; így lesz egyszersmind Zrínyi Miklós gondolkozásának, működésének s egész további történetének útmutatójává. Mert senki keserűbben nem csalatkozott a «legjobb magyarban», mint ő; senkinek több álma a szebb idő virradatáról, az ősi vitézség és dicsőség megújhodásáról, a fejedelem hivatásszerű szerepéről és a független nemzeti királyság esetleges visszaállításáról — nem oszolt füstbe, mint neki; a nemzet felszabadítását és fölemelését immár egyes-egyedül a török háborúban, a maga élete feladását és jövendője szerencséjét annak diadalmas vitelében kellett keresnie . . . Hanem addig még sok víz lefoly a Dunán! Csak fölöttébb érdekes és megjegyezni méltó, hogy a míg Bécsben a lengyel vállalat kudarczában még nem láttak egyebet a fejedelem egyszerű csúfos vereségénél: addig a Zrínyi környezete már tisztában volt annak egész jelentőségével.

79. II. RÁKÓCZY GYÖRGY KARDJA.

Rajzolta Cserna Károly.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS LEVELE II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

(Melléklet a 36. laphoz.)

Nagyságos Uram,

Az Isten álgya meg Nagyságodat minden áldásival és tegye diadalmossá fegyverét, kissebbítse ellenségét. Mednyánszky Uram kezemhöz juttatta Nagyságodnak két méltóságos leveleit, kiből ismég ujobban esmérem Nagyságod fejedelmi hozzám való gratiáját, és hogy engem az utánis méltósságos kegyelmében akar tartani. Én Nagyságos Uram elégedetlen vagyok annak megköszönésére, nemis akarok egyebet mondani, hanem csak kérem alázatossággal Nagyságodat, hogy higgye el kegyelmessen, ha valaha az én szolgálatom tehet valami bizonságot Nagyságod méltóssága előtt, soha abban meg nem fogyatkozik, ha életem veszedelmével volnais, és ha csak egy csöpp vérem volnais, s azis szükséges Nagyságod szolgálattyára, abbul sem leszek soha fösvény. Ha élek, Nagyságos Uram, bizony én ajánlásomat megbizonyítom cselekedettel és még nagyobbakkal, hogysem ajánlásim. Az Nagyságos fejedelm ajánlásán penig én oly bizodalmossan akarok nyugodni, mint laurus fa alatt az, ki menykűtűl fél. Én Nagyságos Uram Falusi Dánieltűl mindeneket izentem Nagyságodnak, az kiket tuttam, valamint az Isten előtt, úgy Nagyságod előtt megnyitottam magamat és hitemre esküszöm Nagyságodnak, hogy ez utánis valamit tudni fogok, az ki Nagyságod méltóságát illetni fogja, igaz magyar tökéletességgel tuttára adom Nagyságodnak jó alkalmatosságokkal. Az mi közönséges hazánk és nemzetünk dolgaitis az mennyire elmémmel fölfogom érni és tudni, bizony közlöm Nagyságoddal, mert látom, hogy kegyelmében tart Nagyságod és az maga fejedelmi assistentiaját énnekem kegyelmessen igéri. Mostanában semmi ujságot nem irhatok Nagyságodnak, nincsis semmi derekas történet, kit kellene értésére adnom Nagy-

Érsek l o
ságodnak. Tudom, értéssére vagyon Nagyságodnak, hogy 450, 30, 33,
c u m t e n e n t i a t
13, 39, 31, 38, 15, 42, 5, 52, 48, 19, 21, 58, valóban sollicitálta és

megis nyerte. Elhiggye Nagyságod, hogy derekas gondolattyai vannak
g i u l e s t ü l
miképen azt magán stabiliálná, fél valóban 7, 9, 39, 20, 5, 37, 38, 49, 30,
tuggya, hogy az lesz bontója minden gondolattyának, és azért azon
leszen, hogy elhalassza, mentűl tovább lehet. Úgy vagyon mindenütt
Csáki László
híre, hogy 571-val rosszul alkusznak és az apparentiáiis mind úgy
mutatnak, de bizony igen félek rajta, hogy az csak képmutatás és
erdélyi fejedelmet
csaknem bizonyossan tudom, hogy 310, akarják megcsalni vele. Megbocsásson az Istenért Nagyságod, hogy így írok, az szükség így hozza magával.

Puchain Zrini Miklós
217, valóban mesterkedik ez körül, 515, hogy rávehesse, hogy
Érsek
consentiáljon az, 219, uralkodásának, de bizony heába mesterkedik
magyarok
azon, mert nyilván tuggya, hogy mind az jó és szüves 272, ellen volna,
erdélyi fejedelem Érsek
mind penig, 1010, szolgálattya ellen. Ennek penig 219-nek oly taná-
Puchain erdélyi fejedelem
csot adott 440, hogy minden embernek és főképpen 260-nek jó szót
aggyon és avval elaluttassa. Reáis felelt ez, hogy azon szerént cselekszik, küldöttis, hallom, imide-amoda arra való instrumentumokat.
magyarok
Bizony Nagyságos Uram, 272-nak valóban föl kell nyitnia most az
szemeket, mert most kovácsolják kezekre-lábokra bilincset és nyakokra
igát. Az Isten megmenti tűle űket és az mesterére fordítja mestersé-
erdélyi fejedelem Zrini Miklós
gét. Meddig 310, él, nem kell attul félni. Az mit penig 1200, arra
contribuálhat, bizonyos légyen Nagyságod, hogy el nem mulatta.

Én penig Nagyságos Uram ujabban az Nagyságod kegyelmes exhibitióját s igíretit alázatossan köszönöm. Bizony azon leszek, hogy soha errűl az kegyelmességérűl én el ne felejtkezzem, se Nagyságod meg nem bánja, hanem ha mit tehet kicsin erőm, azt éppen Nagyságodnak mint Uramnak devoveálom és ez szerént maradok Nagyságodnak Csáktornyán 21 febr. 1654.

alázatos szolgája s érdemetlen attyafia G. Zrini Miklós.

Az Nagyságod levelei közül, úgy vélem, egy sem tévedett el, mert Gróf Meróde Uram egyet küldött, most Mednyánszki uram kettőt, azután egy kereskedő ember im csak tegnap előtt hoza egyet, kit Fejérvárrul írt Nagyságod 18. Decembris. Az Istenért Nagyságod ne vegye gonosz néven, hogy ritkán irok, bizony nékem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentiám. Jobban szolgálhatok így Nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom kötelességemet, az mint Falusitul megizentem.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ ÍRT LEVELÉNEK A 46—47. LAPON KÖZÖLT KÉT UTOLSÓ OLDALA.

bizony az Nagyságod szolgálattyáért kévánom tudni asztis, mert hirdetik itten, hogy Nagyságod nagy instantiával kérte bejüvetelét, és hogy ű Fölsége consensusábúl ment be Nagyságodhoz jó és böcsületes úton Cancellarius uram, de az embernek titkait szép mesterséggel és szóval ki tuggya venni és az magáét jól meg is tartani magában. Nagyságod bölcs Fejedelem, megesmér mindeneket az én szóm nélkül, elég hogy én az én kötelességemet evvel betellyesítem. Nagyságos Uram, 400 Puchain az udvar gratiájábúl alkalmasint kiesett, nagy mortificatiói voltak és esmérni kezték mindenképpen: de mindazáltal ű talpra fog állani, ha megjön ű Fölsége, mert sokszor volt nagyobb niavaliája.

Engemet Nagyságod szintén meglovasita, az Isten áldja meg Nagyságodat érette, bizony szintén szükségem volt az Deliára, s az Nagyságod fejedelmi emlékezetiért bizony megis tartom, ugyan fölöttébb Nagyságos uram az Nagyságod kegyelmessége, kihez képest az én tehetségem vékony, noha tudom, hogy azokat nem egy mértékkel mérik; bizony ha csak egy csöpp vérem maradis, azis az Nagyságod szolgálattyára leszen: azért alázatossan kérem Nagyságodat, tarcsa felőlem aszt, hogy vagyok Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak

alázatos szolgája
s attyafia, öcscse
Gr. Zrini Miklós m. p.

Csáktornya, 25. Aprilis 1654.

Az könyvet, kit Ispán Ferencz parancsolattal vitt el tűlem, nem érdemli olyan méltósságos fejedelem olvasását, alázatossan kérem Nagyságodat, kűggye meg nekem, hadd corrigaljam, osztán ugy küldöm meg Nagyságodnak ha parancsolja.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS VIGASZTALÓ LEVELE III. FERDINÁNDHOZ.

(Melléklet az 56. laphoz.)

Sacra Maiestas Domine Domine clementissime.

In hac luctuosa omnium calamitate, recentique ploranda memoria, vix cor mihi esset, Maiestatem Vestram interpellare et alloqui, nisi

illam ipsam manum Dei, quæ nobis Regem, Maiestati Vestræ filium, accepit et ad se transtulit, abunde solidam consolationem Maiestati Vestræ, qua tantus Rex et Christianitatis Imperator est, reservasse scirem. Hac enim ipsa occasio me licet præ dolore confusum et obstupessentem, meæ immobilis fidelitatis, quam Augustissimæ Domui suæ gero, cogit recordari. Merito namque coniecturare possim, sicut omnium bonorum esse desiderium, ut ad cœlos translatus Ferdinandus, Rex noster, Phœnix nempe Regius, reviviscat in Leopoldo Fratre suo, et Maiestas Vestra consoletur de utroque ; ita fore quempiam e malis, qui hanc Christianitati apprime necessariam causam venenosa cogitatione turbare desideret.

Hoc est Clementissime Domine, quod me induxit, ut Maiestatem Vestram adeam, et quidquid mihi virium, fortunarum, vitæ denique est, Maiestati Vestræ offeram. Et licet hæc non valitura ad magna ; erit tamen quieti animæ meæ, quod omnia facere et impendere sim paratus, desideremque Numquam orbi de Domo Augustissima emori Reges ; sed semper manere superstitem, qui Christianitati et sæculo suo decus adferat. Disponat mecum Maiestas vestra quandocunque et quomodocunque voluerit ; in hæc enim verba et mea humillima promissa, Deum invoco et Maiestatem Vestram adoro. Humillimus servus C. Nicolaus a Zrin. Chaktornia 20. Julii 1654.

RÉSZLET ZRÍNYINEK A 73. OLDALON KÖZÖLT FEBRUÁRI LEVELÉBŐL.

C a n c e l l a r i u s
3, 1, 32, 3, 35, 10, 20, 25, 26, 9, 39, 37, elhiggye Nagyságod,
erdélyi fejedelemmel
hogy álnok, elhitette minnyájokkal, hogy 576 ű bir, és arra veszi,
l o c u m t e
az mire akarja és ez az fundamentuma az 10, 33, 3, 39, 31, 38, 5,
n e n c i á n a
32, 5, 32, 48, 9, 21, 32, 21, k, Nagyságod felől mindazonáltal böcsűlettel szól és dücsőséggel, talán a mellett akarná elkelteni más árujátis. Én Nagyságos uram nem régen Bécsben voltam, úgy tecczik, hogy nagyobb respectussal voltak hozzám mast az német urak, hogysem azelőtt ; bizony asztis Nagyságod kegyelmességének köszönhetem, mert Nagyságod gratiái, kivel egyszer-másszoris látogatott, tettek ű nálokis considerabiliorem, Istennek legyen hála és Nagyságodnak ; mindazonáltal Nagyságos uram semmi bizonyos reménségem még nincsen, hogy ű Fölsége canditatusok köziben méltóztatik-e tenni ; de bizom Istenben és az Nagyságod fejedelmi assistentiájában : bizony háládatlan szolgája Nagyságodnak soha nem leszek : s e mellett referálom magamat előbbeni irásaimra.

ZRÍNYINEK A 79. LAPON KÖZÖLT LEVELE A NÁDORVÁLASZTÁS UTÁN RÁKÓCZYHOZ.

Kegyelmes Uram,
Végin lévén az gyülésnek (az mellyel azért nem igen kérkedhetem), noha nincsen mit írnom Nagyságodnak, mindazonáltal nem akartam elmulatnom az Nagyságod méltóságos kezeit csak levelem általis meg ne csókoljam. Nagyságodat kérem, hogy az maga megfogadott gratiajában engem végig tartson meg és legyen nekem mindenkor oly kegyelmes uram, a mint én halálom óráig akarok Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak maradni. Pozsonyban 24. Juni 1655. alázatos szolgája, G. Zrini Miklós.

A SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÁS ELLEN ÍRT RÖPIRATNAK A 89. OLDALON KÖZÖLT CZÍMLAPJA.

Copia.

Einer Schrifft so sich Anno 1655 Die 18. Aprilis athier zu Pressburg in Wehrenden Kandtag Befunden Vnd auf der Gasse Von des Herrn Graffen Niclas Von Zerin dey dem Müntz Hauss gefunden Worden

Modus Reparandi Hungariam.

Decem Regnis amplissimis, et ornata, et munita Sacra Hungariæ Corona, nomen adhuc rettinet quidem, retamen potiori ex parte amissa, insolabilis luget, squalida et gemit. Regna quidem et Provinciæ Turcicæ Tyranidi subiectæ, libertatibus spoliatæ, antiquissimæ sangvinis Hungarici Familiæ Otthomanica crudelitate in servitutem redactæ, Avorum et proavorum nostrorum deliciosæ habitationes a Barbaris occupatæ, Vrbes toto Orbe celleberrimæ, vel solo æquate vel in opprobrium gentis nostræ, quæ ante sacratissimorum Regum habitacula fuere, nunc probrosæ Turcicæ fecis principatum afflictum sustinet, reffricant dolorem Sacratissimorum Cœnobitarum olim splendidæ, nunc Sanguine illorum purpuratæ materiæ lapidum obrutæ, Spinetis Sylvescentes Eremi, Episcopatuum, Abbatiarum, Præpositurarum amœnissimæ Residentiæ vel misere prostratæ, vel pululenta Barbaricæ gentis sanie defedatæ ac profamatæ iacent. Cur non expergiscimur? Cur inportabile Turcarum Jugum non excutimus? Callo profecto cola nostra obducta sunt, præmimur, et non sentimus, terre-

mur et non extimescimus, deficimus et non intelligimus, minuimur, et non animadvertimus, ipsi contra nos ipsos pugnamus. Quod bone Deus! quotannis pueri solum bonæque indolisadolescentes a Barbaris rapiuntur, qui ab iis educati Patriam oppugnant, qui propugnare deberent, quid non Tributi Turcis pendimus qnantum nec Regni nostro, nec Nobis ipsis, manus subditorum nostrorum subministrant, quoties nos invadunt, quodies ditiones nostras vastant quoties nos inquietant, semisepotiti Jacemus, nemo nostrum adhibet vulneri manu nemo.

RÉSZLET A VITÉZ HADNAGY KÉZIRATÁBÓL.

(Melléklet a 123. laphoz.)

Első Discursus.

Bizonyára nagy dolog, hogy az emberek között hadakozások legyenek, és hogy így az emberi állat az maga felének veszedelmére siet; nagy dolog, hogy az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb becsületessebb a vitézség és végezetre nagy tsudára méltó, hogy az Elő Isten, ura mennynek földnek, legdicsősségesebb nevei közzé téteti azt.

Seregeknek Istene.

Igy akarta az ő véghetetlen böltseséghe és rendelése, hogy az, ki ezen a világon vitézebb, a legyen becsületessebbis az emberek között. De nehéz ennek a mesterséghe, nehéz a tudománya: kevés van e világon, és inkább egy sints, nemis vo[lt], aki annyit tudna, hogy többet nem tanúlhatna benne: és ha [vala]mely tselekedetünk az mi kedvünk szerint esik, inkább mondhatjuk szerentsének és történetnek, hogysem az mi elménkbül [szült] igyekezetnek. Mert a hadi tanuságok, kiket az emberek [min]t edgy tudománt [re]ndben szabtak; ben vannak ugyan elmén[kben] foglalva, de oly [hom]ályba keverve, hogy tsaknem lehet[etlen] azokat próbá[ra és] tselekedetre fognunk és alkalmaz[tatn]unk. Sokszor a helyett, hogy az emberbűl tudóst csináljanak, tudatlanná tészik, és az, a ki kérkedhetik, hogy éppen fejében vagyon a hadi mestersébh, nem tud annyit cselekedni, mint a ki soha semmit nem hallott felőle. Út az emberek dolgában az történt példa, de ebben is igen tsalatkozunk, és a történt dolog oly rosz ítéleteket tészen a jövendőről, hogy semmit nem végezhetünk bizonyossat. Nem találtatik soha is két személy mindenben egymáshoz hasonló, nem két nap tellyességgel egymással edgyező. Ugy a hadi állapat változandó, azoknak, a kik forgatták, elméjek külön-

böző, és szerentséjek mindeneknek magános. Nints edgy dologis a hadakozásban, kinek két szüne ne légyen, kinek két ellenkező magyarázattya ne találtassék, és annak mindenikének történt példája lehet, kit követhetnénk. Ha egy nagy erősséget akarunk ellenségtül megvenni türéssel, vagyon sok példánk reá, miképpen a vitéz hadnagyok türéssel mindent meggyőztek ; és legfőképpen és az mi emlékezetünk alatt való franczoz kyrály Ludovicus 13. Rupellát. Ha akarunk erővel, vitézséggel, vakmerőséggel, vagyon arrais példánk: megláttyuk, egy Nagy Sándor, hogy maga támaszt lajtorját az ellenség bástyájára, maga mégye[n] fel rajta, és egyedül maga ugrik bé a városban és meg[ve]szi. Q. Curtius szavát referálom: Jamque lævam, qu[a] clypeum ad ictus cicumferebat, lassaverat, clam[a]ntibus amicis, ut ad ipsos descenderet, stabatque except[u]ri, cum ille rem ausus incredibilem atque inauditam, mult[o]que magis ad famam temeritatis quam gloriæ insignem, n[a]mque in urbem hostium plenam præci[piti] saltu semel iam.

A VITÉZ HADNAGY ELSŐ ELŐSZAVÁNAK A 126. OLDALON KÖZÖLT KEZDŐSORAI.

Az olvasónak.

Bizonyára ha elmélkedünk életünk folyásának határán, egyfelől m[o]ndhatjuk, hogy nem panaszolkodhatunk az időnek rövidségén, h[ol]ott ezt az időt, kiben vagyunk, számlálhatatlan módon jó tselekedetekre szabhattyuk, mert az emberi társaságnak tsendességére sok dologban hasznossan fáradhatunk, ki törvény tanulásában, ki politica elmélkedésben, ki vitézségb[en], és mind ezeket.

A MÁSODIK ELŐSZÓNAK A 128. OLDALON KÖZÖLT ELEJE.

Az olvasónak.

Szereti a Holló a maga fiát, az Majomis Majom kölykét; az emberek köztis minden szereti a maga elméjét, és fáradcságának munkáját. En is elmémnek ezt a szülését mikor megláttam, nem utáltam meg, hanem a mint lehetett, rendben fogtam. Három részre osztottam. Első: generális egynehány discursust contineál vitézségről, de elegyített moralitással. Másik C. Tacitus vitézségről való sententiáira való Aphorismusokbul áll. Harmadik az én experientiámból, mind penig ta[n]ulásombul öszveszedett hadi tudományokbul, vagyon.

Az [k]inek a hadi dolgokhoz geniumja és inclinátiója vagyon, talán meg nem gyalázza munkámat; a kinek nincsen, kérem neis vegye kezében könyvemet, mert az ollyan többet talál c[or]rigálni valót, [mint] tanúlni. Én senkit nem akarok [ev]vel tanítani, hane[m] magam tanulni; fáradtam ugyan r[aj]ta, hogy jó magy[arul] ir[jam], véghez vihettem-e, az [t]e itéleted rajta.

MEGYERY ZSIGMONDNAK A 164—165. OLDALON KÖZÖLT LEVELE ZRÍNYIHEZ.

Megyeri Sigmond Méltóságos Gróff Zrini Miklósnak irt levelének a párja.

Tekintetes Gróff Bán,

Nagyságod szolgája maradni kévánok. Rihatnék belé, hogy Nagyságod utolsó könyvét repetáltattya, és ha az Istenért való coniuratió nélkül lett volna a kérés, aligh ha még eggy ideig nem pausált volna nálam, és ha mertem volna, bizony enucleáltam volna, hogy mind materiáját s mind dispositióját egy compendiumban vévén, imprimálhattam volna megaggott agyamban.

Az Mátyás királyrúl való historia oly hasznos és szükséghes, az mint az mindennapi eledel a mi meglankatt Magyarink ébregetésére; látván annak tüköréből, mi volt a jó Magyar, ne szégyenlje senki Magyarnak mondani magát, és nevén nevezni, és azt immitálni.

Az második, ugymint a Centuriák, ingerlik minden industriosus lelket a virtusokra és maga után való jó hir hagyásra, csakhogy eggy kis gyomlálás kellene utánna hozzája, az is kedig nem a dolognak fogyatkozásáért, hanem az authornak [favo]ra megtartásáért.

Az Aphorismusokról kedig menyi jót tartok, me[g nem] tudom irnya, minden igéi letzkék; bizony hasznossab[b] politicus m[agya]r nyelven sem van, sem lettnek lenni alig hihetem.

Ez i[gaz]án kiábrázoló magzattya szülejének, ez [igaz] tojása professiój[ának], kinyilatkoztatója foglalatosságának é[s ki]mondója akara[tjána]k.

Kár v[olna se]tétben maradni ennek a carbunc[ulusnak]; mi haszna a szűnek szem nélkül, mi haszon a szűvnek, szemnek világossága nélkül? Ennek mind szűve szeme megvagyon, csak Istenre coniurálom, ne szánnyon egy kis gyertyát gyujtani neki az kinyomtatással.

Én Wytnédi, uram kezességére botsátám, ki a reám bizot[t] kintset; vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám. Ha meg nem tér vagy irva, vagy nyomtatva, lakol a kezes.

Reménlem, illyen réghi levő és fénlő vitézi gyükeret Isten ki

nem irt, kit eddig nem tsak meghagyott, hanem in vigore megtartott; de ha ugy lenne is, kit Isten eltávoztasson, bizony elég volna ez a könyv utánnunk valóknak repræsentálni Nagyságod qualitásit és személjét bötsülni: meg is kérem editióját ennek a könyvnek. Ez bezzeg birakozó oroszlán lészen, bújjék ürgelikban szamáron, ugyanis az a patientia hivatallya; s az enyém, hogy

Draspurgkrúl 8. 9br. 1657.

szolgája maradgyak véghig Nagyságodnak
Sigismundus de Megyer.

Ha igaz ok, qui non utitur privilegio, abutitur, ha igaz, hog[y] posseriora tollunt priora, ha igaz, ho[gy] legitimari debet actor ad actionem, mitsoda genealogiát adatt kresvarit[h, l]egitimatióját örömest látnám, de [] egy mas reparálhattya Nagyságod, ha . favorum mint igazságom Nagyságod

Méltósá(go)s Gróff.

A VITÉZ HADNAGYNAK A 171. OLDALON KÖZÖLT AJÁNLÓ SORAI.

Dedicatio.

Magyar vitézeknek ditsősséggel földben temetett csontyai és azok nagy lelkeinek árnyékjai, az kik eggyik világ szegeletirül az másikra vitézséggel a Magyarokat, és eggyik tengertül a másikig sok száz esztendeig tsináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kévánnám, sem henyélnem, ha akarnámis. Igen szeretője vagyok az ő ditsősségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nem csak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még écczakabeli elmémbennis előmben tüntetnek, mondván: ne aluggyál, ne keresd a gyönyörűséget; látod-e romlott hazánkat, mellyet mi annyi vérontással, [v]erésekkel, és untalan való fáraccsággal nyertünk, oltalmaz[tun]k, és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyom[dok]unkat, ne szánd fáradcságodat, ne szánd véredet, ne szánd [él]etedet. Ezekkel az ösztönökkel serkengetnek engemet nyug[oda]lmomban. De sz[e]rencsétlen én, hogy nem lehet az én ment[ség]em oly nyilván ö[ná]lok, mint az ő rettenetes vitézségek és [szá]mlálhatatlan érde[m]ek énnálam, mert bizonynyal okka[l pa]naszolkodnám.

ZRÍNYINEK A 199. OLDALON KÖZÖLT JEGYZETE MALVEZZI MUNKÁJÁHOZ.

(Olvasását lásd a kötet 198—199. lapjain.)

A MÁTYÁS-TANULMÁNYNAK A 227. OLDALON KÖZÖLT KEZDŐSORAI.

Mátyás kyrály életéről való elmélkedések.

Az dütsőséges királyoknak életek és vitéz tselekedetei nem tsak csinálnak az iróknak kévánságot az ő ditséreteket irnia, de sőt nevelnek bennek ékessen szóllást. Az Nagy Sándor élete hány ékes beszédű historiairó elméket csinált, Julius császár vitéz serénységhe hány Panegiristát talált. Ezen szerint más fő királyoknakis, kinek kinek maga országában való magaviselése fő elméket az irásra indito(t). És noha a mi Magyar Nemzetünk mindenkoron inkább vitézségnek tselekedetiben gyönyörködött, hogysem a maga ditsősségének leirásában fáradozott volna: mindazonáltal sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztünkis indított jó irókat, a kik elégségessek voltak a Magyar jó nevet örök feledékenségből dicsősségre és világra kihozni. Ha azért most ékessen iró historicusink nintsenek, nem tulajdonithattyuk nemzetünk iráshoz való restségének annyira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s ujak nintsenek, kik inditanának uj elméket és nevezetes okokat adnának az ékessen való irásra; holot(t) annak a ditsősséges királynak halála után ha lettek volna másokis ollyanok, az mi gyönyörűséges pennánk, Istvánfink nem tsak siralommal töltötte volna meg és keserves panaszolkodásokkal historiáját, hanem talált volna más örvendetesb stylust, kivel Quintus Curciust, Liviust, Plutarchust ha meg nem győzte volna is, de bizony egyaránt járt volna vélek; mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak. De nem mindenik seculumban születik Fenix, és sok száz.

A SIRALMAS PANASZNAK A 237. OLDALON KÖZÖLT KEZDŐSORAI.

Siralmas panasz, melly Groff Zriny Miklos által irattatott.

Kegyes Olvasó!

Oly figyelmességgel olvasd el ezt, hogy szivedben hasson az értelme, ugy veszed hasznát, a mint hogyha gyomrodban alá bocsátod, úgy érzed a bornakis ízit jobban: illyen ujságot a két nap nem hallottál, csak vigyázz reá.

Úgy vagyon, hogy másnak hamissat és gonoszt nem kell kivánnunk s leginkább egész nemzetnek; de ha okot adnak mások vala-

miben, arra kétség nélkül kell felelnünk, és az tulajdon részünket oltalmaznunk. Ha magunkat tulajdonokkal oltalmazzuk gondossan, vallyon ki itélheti okossan, hogy azzal másnak gonoszt és hamissat kivánunk? Sőt másoknak javait nem irigyelvén, nekik jót akarunk. De bezzeg sok volna immár, ha másokra nézve, hogy őket meg ne bántsuk, magunkat elfelejtenénk, és nemzetünk, hazánk javainak szép szabadságit, törvényit, azoknak oltalmazását, elővételét hátra hadnánk: azt távul szemlélnénk, és foganatosan hozzá nem nyúlnánk; s vallyon van-é olly közönséges jó gyülekezet, tartomány, ország, ki ezt mivellye ki?

A SIRALMAS PANASZNAK A 253. OLDALON KÖZÖLT BEFEJEZŐ SORAI.

de mindenkoron az igaz okosságot kövessék, s ne csak kivánságokat; hogy az álmosok vigyázókká legyenek; az részegesek a józanságot kövessék, szeressék; az igen vendégeskedők a mértékletességet tartsák meg; a rút életű(e)k tiszta életben foglallyák magokat, mértékletessen éllyenek; azok, kiknek maradékjok nincsenek és kivánnyák, hogy legyen, és az áhitatosság gyülölők, az Isteni tiszteletben igen foglalatoskodgyanak. Végre hogy azok, a kik nem szeretik az illyen oktatást, azt igen is fogadgyák, szivekben béplántállyák, és tellyesen megtartani igyekezzenek; siessenek minden jókban nevelkedni, hogy birodalmunk segitségére alkalmatossak, s hasznossak legyenek minnyájan.

De leginkább a főfő rendekben kivántatik ennek foganattya, hogy szegény eldülő s romlandó országunknak s birodalmunknak mindenek felett való böcsűjére, jobb rendelésére, megtartására, épitésére és nevelésére felindittassunk; és hogy mindezeknek gyümölcses megtellyesitésére nagyobb áhitatossággal, buzgóbb szivekkel az Mindenható Ur Istentűl szerencsét és segitséget kérjenek.

Induljanak tehát, gerjedgyenek fel; semmi uttal el ne mulassák! Ugy légyen meg! Ha mindezek s mások is nem serkentnek, gyújtnak fell bennünket nagyobb gondviselésre, tehát előttünk a veszedelmünket szemeinkkel látván, nyilván kész akarattal megyünk a veszedelemre és romlásra; nem különben, mint a nagy háborúban és tengeri habok között lévő hajós, ki hajójában túnyassága és röstsége miatt álmodozván, vesztiben hadgya hajóját, vastag gondolatlansága által magha oka elmerülésének, melly éktelenségnél nagyobb gyalázat és szégyen nem lehet az ég alatt.

TARTALOM.

I.

CSÖNDES IDŐK.

II.

A NÁDORSÁG ÉS ÖRÖKLETES KIRÁLYSÁG KÜZDELME.

III.

HADTUDOMÁNYI ÉS TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK.

IV.

A MÁTYÁS-TANULMÁNY ÉS A SIRALMAS PANASZ.

V.

HADAK ÚTJA.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Gróf Zrínyi Miklós arczképe Bouttats Gellért bécsi egyetemi rézmetsző Thomas János festménye után készült rézmetszetének kicsinyített hasonmása. A metszet egyetlen ismert példánya gróf Apponyi Sándor gyűjteményében őriztetik.

A csáktornyai várkastélyt Cserna Károlynak a Magyar Nemzet Történetének az Athenæum kiadásában megjelent VII. kötete számára készült rajza után adjuk.

Gróf Zrínyi Miklós II. Rákóczy Györgyhöz intézett levelének eredetije az Országos Levéltárban, III. Ferdinándhoz írt vigasztaló levelének eredetije, Hatvani Lajos ajándékából, a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában őriztetik.

Gróf Zrínyi Miklós «Vitéz Hadnagy»-ának kéziratából, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött legrégibb egykorú kéz által másolt példányból, a Discursusok kezdő lapját mutatjuk be.

Magyarország Zrínyi korabeli térképe De Wit 1648-iki amsterdami színezett rézmetszete után van kicsinyítve, mely De Wit Frigyes Atlasában (Amsterdam, 1648.) jelent meg.

II. Rákóczy György arczképének eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának latin kéziratai között «Effigies Principum Transylvaniæ ex autographis sumtæ et coloribus ad vivum efformatæ anno 1697» czímet viselő, Fol. Lat. 1702. jelzésű kötetben őriztetik, mely az erdélyi fejedelmek arczképeit, I. János királytól I. Apafy Mihályig, színezett akvarell-képekben tartalmazza. A kép aláírása az eredetin: Georgius II. Rákóczy Hel. Conf.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímképet *Passuth Ödön* a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» czímű, 1664 után megjelent munkának rézmetszetű czímlapjáról másolta. A három lovas vitéz gróf Zrínyi Miklóst, Hohenlohe és Strozzi császári tábornokokat ábrázolja.

Az I. fejezetnek a XVII. századi Bécset ábrázoló fejképe, *Cserna Károly* rajza, egykorú metszet után készült.

Báró Lőbl János Kristóf, Orehóczy Gáspár, gróf Erdődy Imre, Szunyogh Gáspár, Hoffmann Pál pécsi püspök képei Widemann Illés egykorú metszetei után, a «Comitium Gloriæ Centum» (Pozsony, 1646—47.) czímű munkából vétettek.

A IV. Mohammed szultánt ábrázoló metszet Ricaut «Neu eröffnete ottomanische Pforte» (Augsburg, 1694—1701.) czímű munkájában jelent meg.

Gróf Trautmansdorff Zsigmond,. gróf Draskovich Miklós, mindkettő Meyssens Konrád bécsi művész egykorú metszete, gróf Zrínyi Miklós, Van der Steen Ferencz De Herde János rajza után készült egykorú metszete, és Ahmed nagyvezér Bouttats Gellértnek Toorenvliet J. rajza után készült 1664-iki metszete, a Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» (Bécs, 1670—74.) czímű munkájában jelentek meg. Ugyaninnen vettük, a III. fejezethez, Chmielnicki Bogdán képét, Bouttats Gellért egykorú metszete után, Alexej Mihajlovics czárét Meyssens Konrádnak Toorenvliet rajzáról készült egykorú metszete után és Radzivill Janusius herczegét Lang Móricz metszete után, továbbá a IV. fejezethez Lubomirski herczeg képét

Stern, Köprili Mohammed képét Lerchnek Toorenvliet rajzáról készült egykorú metszete után, és Adalgiráj tatár kán képét ismeretlen művész metszete után.

Petriniának Zrínyi Miklós korából származó képe a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» metszetének kicsinyített hasonmása.

Gróf Pálffy Pál nádor pecsétjét Passuth Ödön a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának egyik eredeti példányáról rajzolta.

Gróf Zrínyi Miklós II. Rákóczy Györgyhöz 1654 április 25-ikén és 1655 február havában írt levelei az Országos Levéltárban őriztetnek. Az előbbinek hasonmása az eredetinek két utolsó oldalát, az utóbbié az eredeti 3. oldalát kicsinyítve mutatja be.

IV. Ferdinánd királynak Szelepcsényi György nyitrai püspök által 1654-ben készíttetett rézmetszetét az Országos Képtár és Magyar Történeti Képcsarnok 1354. sz. példányáról, a Magyar Nemzet Története VI. kötetének reproductiója után adjuk.

A zárókép a «Comitium Gloriæ Centum» III. kötetéből vétetett.

A II. fejezetnek Pozsony 1655-iki képét ábrázoló fejképe az I. Lipót koronázásáról megjelent, és Ernszt Lajos tulajdonát képező rézmetszetről van kicsinyítve.

Zágráb képe a XVIII. század végéről, a város legrégibb ismert képe, azon nagy műlap egyik részének kicsinyített reproductiója, melyet Verhovácz Miksa zágrábi püspök adatott ki. A hasonmás a zágrábi horvát-szlavón országos levéltár eredeti példányáról készült.

Varasd XVIII. századi képének eredeti rézmetszete szintén a zágrábi országos levéltárban őriztetik.

Mikulich Sándornak Widemann Illés által 1651-ben készített rézmetszetét Ő Felsége hitbizományi könyvtárának eredeti példányáról adjuk.

Zrínyinek a nádorválasztás után 1655 június 24-ikén Rákóczyhoz írt levele a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik.

A szabad királyválasztás ellen írt röpirat szövegét a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának u. n. Dobai Székely Sámuel-féle XVIII. századi kézirata (588. Fol. Germ.) őrizte meg. A hasonmás az első oldalt (a kézirat 71-ik lapját) kicsinyítve mutatja be.

A magyar szent korona képe, Widemann Illés metszete, (93. l.), a «Comitium Gloriæ Centum» III. kötetének ajánlását disziti.

Az I. Lipót koronázását ábrázoló, fentebb említett rézmetszet hasonmását Ernst Lajos példányáról, a Magyar Nemzet Története VI. kötetében megjelent reproductio után közöljük.

Sziszek és Buda és Pest Zrínyi Miklós korabeli képei a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» czímű, idezett munkában jelentek meg.

Gróf Zrínyi Miklós három képét (egyiket Posseriers Adorján egykorú metszete után) Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányairól adjuk.

A zárókép a lőcsei Breuer-féle nyomda által használt diszítések közűl, «Az aszszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicséretéről való rythmusok» czímű 1655-iki nyomtatványból vétetett.

A III. fejezet fejképe, a «Comitium Gloriæ Centum» II. kötete Screta rajza után Henricus F. által készített czímlapjának felső részét mutatja be.

A «Vitéz Hadnagy» első és második előszavának kezdő sorai, az ajánló sorok, Megyery Zsigmond levele és a Mátyás-tanulmány kezdősorai gróf Zrínyi Miklós mukájának, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött, egykorú kéz által másolt kéziratából (412. Quart. Hung.) vannak kicsinyítve.

A csatajelenet Zrínyi Miklós lovasképével és a török hadihajó XVII. századi képe Ricaut fentebb idézett munkájából vétetett.

A perzsa vitézt ábrázoló metszetet François de Mezeray «Histoire des Turcs» (Páris, 1663.) czímű munkájából vettük.

A Zrínyi hadtörténelmi dolgozataiban felhasznált katonai munkáknak, Scipione Ammirato, Brancaccio, Bisaccioni, Malvezzi, Melzo és Basta munkáinak czímlap-

jait, kicsinyítve, a Zrínyi Miklós birtokában volt példányokról adjuk, melyek a zágrábi egyetemi könyvtárban őriztetnek.

Zrínyinek Malvezzi munkájához írt jegyzete a munka elé fűzött lapok 4. oldalán olvasható.

A záródísz a «Comitium Gloriæ Centum» I. kötetéből vétetett.

A IV. fejezet fejdísze Liszti László «Magyar Márs» (Bécs, 1653.) czímű munkájából vétetett.

Mátyás király Zrínyi korabeli képe a gróf Nádasdy Ferencz által kiadott «Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum» (Nürnberg, 1664.) cz. munkában jelent meg.

A Siralmas Panasz kezdősorai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 991. Quart. Hung. jelzetű kéziratáról, befejező sorai a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött Kaprinay-kódex 196. lapjáról vannak kicsinyítve.

Witnyédy István aláírása 1665 szeptember 26-ikán kelt s az Országos Levéltárban őrzött leveléről vétetett.

Magyarország Zrínyi korabeli térképe C. M. «Beschreibung Ungarn» (Nürnberg, 1664.) czímű munkájában jelent meg,

A záródísz a «Pestis Pestise» czímű debreczeni 1664-iki nyomtatványnak nemz. múzeumi példányából vétetett.

Az V. fejezetnek Krakó városát ábrázoló fejlécze Van der Rye Egyednek a Brawn-Hoghenberg-féle «Theatrum præcipuarum totius mundi urbium» VI. kötetében (Köln, 1618.) megjelent színes metszetéről lett kicsinyítve.

Krakó másik látképe, mely a lengyel fővárost külvárosaival együtt mutatja be, és a Lemberget ábrázoló metszet a «Regni Poloniæ regiorumque ad id pertinentium novissima descriptio (Amsterdam, 1659.) czímű könyvben jelent meg.

Konstantinápoly XVII. századi képét a «Descriptio novissima imperii Turcici» czímű, Würzburgban, 1687-ben megjelent metszetről adjuk.

III. Ferdinándnak Soudtmann P. rajza és metszete után Sydorholf I. által nyomott arczképe, az Országos Képtár és Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményének 317. számú példányáról, megjelent a Magyar Nemzet Történetének milleniumi kiadása VI. kötetében.

A Nádasdy Ferencz grófot ábrázoló egykorú metszetet, Ernst Lajos gyűjteményének eredeti példánya után, ugyane történelem VII. kötetének reproductiójában adjuk.

A Rákóczy Györgyöt ábrázoló, eddig még kiadatlan Lerch-féle egykorú metszetet Ernst Lajos gyűjteményének eredeti példányáról vettük.

Lengyelország térképe és Varsó XVII. századi képe azon eredeti felvételek kicsinyített hasonmásai, melyeket Dahlberg E. I. svéd táborkari főnök készített X. Károly Gusztáv svéd király lengyelországi hadjáratáról, s melyek Puffendorf Sámuel «De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis» (Nürnberg, 1729.) czímű munkájában jelentek meg.

A krakói királyi palota XVII. századi képét Cserna Károly a Brawn és Hohenberg-féle fentebb idézett munka VI. kötetében megjelent, Krakó egész látképét ábrázoló színes metszet után rajzolta.

Bécs XVII. századi képét a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» metszete után adjuk.

Medgyesi Pál «Igaz Magyar Nép Negyedik Jajja s Siralma» czímű, Sáros-Patakon, 1657-ben nyomatott munkájának czímlapját, kicsinyítve, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányról adjuk.

Ecsed XVII. századi képe a «Das Ehmals gedrückte, vom Türken berückte, nun trefflich erquickte Königreich Hungarn» czímű, Frankfurtban és Lipcsében 1688-ban megjelent munkából vétetett.

A záróképet, mely II. Rákóczy Györgynek a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kardját ábrázolja, Cserna Károly rajzolta.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 28 25 14 012 7